

SARAJEVSKI FILOLOŠKI SUSRETI II: ZBORNİK RADOVA (knj. I)

Održavanje međunarodne naučne konferencije „Sarajevski filološki susreti II“
i objavljivanje Zbornika radova finansijski su potpomogli:

Federalno ministarstvo kulture i sporta

Fondacija za izdavaštvo, Sarajevo

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke

Izdavač: Bosansko filološko društvo,
Franje Račkog 1, Sarajevo,
www.bfd.ba

Za izdavača: Ismail Palić

Redakcija: Munir Drkić, Sanjin Kodrić, Ismail Palić i Vahidin Preljević

Međunarodna redakcija: Lada Badurina (Rijeka), Tatjana Bečanović (Nikšić),
Branimir Belaj (Osijek), Robert Bońkowski (Katowice),
Rajka Glušica (Nikšić), Zvonko Kovač (Zagreb), Jasmina
Mojsieva-Guševa (Skoplje), Vesna Mojsova-Čepiševska
(Skoplje), Aleksandar Stefanović (Pariz), Bogusław
Zieliński (Poznanj)

Glavni urednik: Ismail Palić

Sekretari Redakcije: Azra Hodžić-Čavkić i Nehrudin Rebihić

ISSN 2233-1018

Zbornik izlazi svake druge godine i donosi radove koje su autori na temelju referata izloženih na međunarodnoj naučnoj konferenciji „Sarajevski filološki susreti“ pripremili za objavljivanje.

Zbornik je indeksiran u bibliografskim bazama EBSCO i CEEOL.

U elektroničkom obliku Zbornik je dostupan na internetskoj stranici izdavača: www.bfd.ba

ISSN 2233-1018

SARAJEVSKI
FILOLOŠKI
SUSRETI
II

Zbornik radova
(knjiga I)

Uredili
Ismail Palić i Munir Drkić

Bosansko filološko društvo
Sarajevo, 2014.

SADRŽAJ

Redakcijska napomena	7
Refik BULIĆ Govor Bošnjaka Srebrenice	9
Jelena VLAŠIĆ DUIĆ – Elenmari PLETIKOS OLOF Akustičke posebnosti akuta u čakavskom, kajkavskom i staroštokavskom govoru	21
Aleksandar STEFANOVIĆ Kvantifikacija imenica <i>pluralia tantum</i>	45
Ermina RAMADANOVIĆ Novi pogled na neke stare načine tvorbe riječi (O nekim novim tvorbenim načinima ili o starim na nov način)	68
Sanda Lucija UDIER O valentnosti imenica u hrvatskome jeziku	97
Branimir BELAJ Nekoliko napomena o odnosu glave i modifikatora u nekim tipovima hrvatske apozicijske sintagme	110
Mirela OMEROVIĆ Strukturni modeli nekongruentnih sintagmi s kvalitativnim značenjem u bosanskome jeziku	129
Halid BULIĆ Upotreba vokativa u rečeničnoj strukturi	140
Ismail PALIĆ Mogući okvir za opis epistemičkomodalnih iskaza u bosanskome jeziku	153
Mirjana POPOVIĆ Novi pojmovnik lingvistike govora	182

Amela ŠEHOVIĆ	
Razgovorna leksika i njena funkcija u hip-hop pjesmama	193
Elma DURMIŠEVIĆ-CERNICA	
Pueritivi u bosanskome jeziku	200
Lada BADURINA – Ivo PRANJKOVIĆ	
O dijalogu.	216
Nikolina PALAŠIĆ – Nada IVANETIĆ	
Eufemizam u službi objektivnosti – strategije vrednovanja u recenzijama znanstvenih tekstova	227
Robert BONKOWSKI	
Percepcija bosanskog jezika u Poljskoj	242
Munir DRKIĆ	
Kulturna interakcija između Orijenta, Bosne i Evrope na primjeru prijevoda Rumijeve <i>Mesnevice</i> na bosanski jezik	252
Podaci o autorima	265

REDAKCIJSKA NAPOMENA

U Sarajevu je 13. i 14. decembra 2012. godine održana druga redovna međunarodna naučna konferencija „Sarajevski filološki susreti II“. Knjiga I Zbornika donosi prihvaćene radove iz oblasti lingvistike koje su autori na temelju podnesenih referata na spomenutoj konferenciji pripremili za objavljivanje.

Redakcija Zbornika posebno se zahvaljuje autorima, recenzentima, svim učesnicima, Organizacionom odboru konferencije, sponzorima te svima koji su doprinijeli uspješnom održavanju konferencije i objavljivanju ovoga zbornika.

Redakcija

Refik BULIĆ

GOVOR BOŠNJAKA SREBRENICE

KLJUČNE RIJEČI: *govor, Bošnjak, Srebrenica, ijekavskošćakavski dijalekt, istočnohercegovački dijalekt*

Govor Bošnjaka Srebrenice zanimljiv je s više aspekata. Jedan od njih je pitanje zamjene dugog *jata*, drugi je njegova aktuelnost i pitanje vitalnosti ili opstanka, s obzirom na izvršeni genocid, raseljavanje i smanjen broj izvornih govornika, treći je pitanje njegove dijalekatske pripadnosti, a sve ih objedinjuje neistraženost ovoga govornog idioma. U literaturi o bosanskim i hercegovačkim dijalektima postoje izvjesna neslaganja koja se tiču dijalekatske pripadnosti srebreničkoga govora. U ovome su radu predstavljene neke od najznačajnijih osobina u govoru Bošnjaka Srebrenice uspoređene s osobinama ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta i susjednog (jugo)istočnobosanskoga govornog tipa istočnohercegovačkog dijalekta. Pokazano je da su ovi govori slični u nizu osobina, ali i da imaju izvjesnih diferencijalnih crta te da postojeće granice između dvaju ijekavskih bosanskohercegovačkih dijalekata prisutne u literaturi treba uzeti s rezervom.

1. Govor Bošnjaka Srebrenice do sada nije istražen i ono što je napisano o tome, koliko je meni poznato, samo je rad o zamjeni dugog *jata* u tome govoru, objavljen 2007. godine u časopisu *Književni jezik*.¹

2. Govor Bošnjaka Srebrenice može biti zanimljiv s više aspekata. Jedan od njih je pitanje zamjene dugog *jata*, drugi je njegova aktuelnost i pitanje vitalnosti ili opstanka, s obzirom na izvršeni genocid, raseljavanje i smanjen broj izvornih govornika, treći je pitanje njegove dijalekatske pripadnosti, a sve ih objedinjuje neistraženost ovoga govornog idioma.

---

1 V.: Bulić 2007. Dijelovi ovoga teksta koji se odnose na zamjenu dugog *jata* daju se na osnovu navedenog rada.

2.1. Dijalekatska slika bosanskohercegovačkog prostora po mnogim je odlikama veoma zanimljiva i značajna u izučavanju ukupnih dijalekatskih odnosa u srednjojužnoslavenskom dijalekatskom mozaiku, pa i u širem slavenskom prostoru. Jedna od tih zanimljivosti jeste i pojava tzv. miješanih refleksa *jata*, prvenstveno ekavsko-jekavskih, koji su u bosanskohercegovačkom ijekavsko-ikavskom kompleksu neočekivani.

Ekavska je zamjena dugog *jata* na području Bosne i Hercegovine teritorijalno ograničena na zapadni periferni prostor ijekavskošćakavskog dijalekta oko Tešnja i Maglaja, potom na uski prostor Kladnja i Plahovića u njegovu predgrađu, a takva je zamjena *jata* potvrđena osamdesetih godina prošlog stoljeća i u govoru sarajevskih Bjelava i Rajševe kod Teslića.

2.2. Pretpostavljalo se da bi ekavsko-jekavski govor mogao biti zastupljen i u govoru Srebrenice. Slobodan Remetić je u svome radu *O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom bosanskom govoru*, u kojemu piše o ekavsko-jekavskom govoru Kladnja i Plahovića, napisao da podaci sa kojima on raspolaže “naprosto podrazumjevaju (!) situaciju sličnu plahovičkoj i u govoru bar jednog dijela srebreničkih Muslimana” (1981: 186).

Eventualnu mogućnost javljanja ekavsko-jekavskih refleksa *jata* u govoru Srebrenice, najvjerovatnije na osnovu spomenutog Remetićeve rada, a možda i na osnovu nekih vlastitih saznanja, iznio je i profesor Dževad Jahić u knjizi *Jezik bosanskih Muslimana* iz 1991. godine i u njenom ponovljenom izdanju *Bošnjački narod i njegov jezik* iz 1999. godine. Govoreći u tim knjigama o ekavsko-jekavskom govoru Tešnja i Maglaja, on kaže da se isti takav govor javlja u oaznim područjima ijekavskošćakavskog dijalekta “(Kladanj, možda Srebrenica i stari sarajevski govor)” – (1991: 14; 1999: 16). U knjizi *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* iz 1999. godine on kaže da je “tom tipu (ekavsko-jekavskom, nap. R. B.) možda pripadao i govor Srebrenice, koji je praktično zbrisan sa lica zemlje (i sa dijalektološke karte, također). Slučaj Srebrenice u nauci bi pripadao kategoriji ‘nestalih govora’ ili ‘govornih atlantida’, koji će za sobom ipak ostaviti traga, u vidu nekih govornoizbjegličkih fragmenata, kao svjedoka uništenja govora formiranih vijekovima, koji nasilno iščezavaju na pragu XXI vijeka” (1999b: 78).

Za razliku od eventualne mogućnosti javljanja ekavizma u govoru Srebrenice, Jahić je u *Gramatici bosanskog jezika*, govoreći o ekavsko-jekavskim govorima iznio eksplicitan stav: “Isti takav refleks sačuvan je i u nekim južnijim govorima istočnobosanskoga dijalekta (u govoru Kladnja, Srebrenice i u starom sarajevskom govoru)” (Jahić – Halilović – Palić 2000: 41).

2.3. Izneseni stavovi Dževada Jahića o “nestalim govorima i govornoj atlantidi” i različiti podaci o zamjeni *jata* u srebreničkom govoru te moguće novo pitanje o dijalekatskoj pripadnosti govora srebreničkih Bošnjaka dovoljan su poticaj za istraživanja u vezi ovim govorom i spašavanje “nestaloga govora”.

Nije mi poznato da je neko do 1992. godine detaljnije istraživao govor Srebrenice kako bi se došlo do pouzdanih saznanja o zamjeni *jata*, ali je u Srebrenici, u čaršiji, popunjen *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*. Srebrenica je bila označena kao punkt broj 73, a *Upitnik* je popunio prof. dr. Asim Peco u julu 1980. godine.²

Građa iz *Upitnika za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* ne potvrđuje prisustvo ekavskih refleksa *jata* u dugim slogovima u govoru Bošnjaka Srebrenice, a to ne potvrđuje ni moje terensko istraživanje.

U govoru Bošnjaka Srebrenice potvrđeni su brojni primjeri dvosložnih i jednosložnih refleksa *jata*, ali nema primjera ekavske zamjene u dugim slogovima.³

Očekivano je da su govori uz Drinu mogli imati izvjesnih utjecaja ekavskoga izgovora s obzirom na moguće kontakte sa ekavskim standardom do kojih je moglo dolaziti zapošljavanjem u Srbiji ili drugim kontaktima, ali se u govoru Srebrenice takvi utjecaji ne mogu precjenjivati.⁴ Eventualno doseljavanje muslimanskog stanovništva iz srbijanskih gradova 1862. godine u Srebrenicu ne može se također uzeti kao ozbiljan argument koji bi mogao podrazumijevati ekavske utjecaje, s obzirom na to da je u Srebrenicu, prema dostupnim podacima, te godine doseljeno svega 55 osoba te da su bile s užičkog područja.⁵

3. Drugi aspekt koji je zanimljiv u vezi s govorom Bošnjaka Srebrenice pitanje je njegove dijalekatske pripadnosti. U vezi s ovom pitanjem u ranijoj literaturi nema jasnog mišljenja.

---

2 Informatori su mu bili: Šemsma Lúčanin, 1920, domaćica, nepismena, Ásim Tépić, 1943, vozač, pismen. Prema Pecinim podacima iz toga vremena u gradu je bilo oko 75% Bošnjaka. *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* nije popunjen ni u jednom srebreničkom selu.

3 Zanimljivo je da ni u *Upitniku* niti u mojim podacima s terena nisu potvrđeni čak ni oni ekavizmi od likova s dugim *jatom* koji su česti u drugim ijekavskim govorima. V.: Dešić 1976: 118–120; Peco 1964: 58; Jahić 2002: 84; Petrović 1971: 51; Vujičić 1990: 68 i dr.

4 Treba imati na umu i činjenicu da su s druge strane Drine također bili ijekavski govori, ali pod jakim utjecajem ekavskog standarda.

5 O ovome v. u: Hodžić 1958: 134–136.

3.1. U svojoj studiji o ijekavskošćakavskom dijalektu Dalibor Brozović je ovako odredio dio južne granice ijekavskošćakavskog dijalekta:

Na južnom je potezu crta Srebrenica na Drini – Krivaja uvučena na sjever kod Vlasenice (planina Javor), s tim da je Vlasenica na granici (ili možda iječć. otok?), a Gojsalići jugoistočno od kladnja (treba sjeveroistočno, nap. R. B.) još su relativno vrlo izraziti predstavnici iječć. dijalekta. (Brozović 1966: 169)

Senahid Halilović je u radu *Bosanskohercegovački govori* u vezi s granicom ijekavskošćakavskog dijalekta napisao: “Na istoku obuhvaća tuzlansku oblast; u oblasti Srebrenice pa do ušća Drinjače granica izbija do Drine, odatle ide do rijeke Save kod Brčkog” (2005).

Ovakav opis istočne granice ijekavskošćakavskog dijalekta slaže se sa stanjem na karti čiji je autor Dalibor Brozović a koja je objavljena u knjizi *Jezik u Bosni i Hercegovini* (2005) uz Brozovićev rad *Mjesto bosanskohercegovačkih govora u štokavskom narječju*. Na toj se karti nalazi raspored dijalekata na području Bosne i Hercegovine i na njoj nije ucrtana Srebrenica, ali ijekavskošćakavski dijalekt zahvata jedan dio prostora uz Drinu, po mome mišljenju i dio na kome se nalazi Srebrenica.

Na dijalektološkoj karti štokavskog narječja čiji je autor Pavle Ivić a koja se nalazi u *Enciklopediji Jugoslavije*⁶ Srebrenica i cijeli pojas uz Drinu označeni su kao istočnohercegovački dijalekt. To znači da postoji teritorijalni kontinuitet istočnohercegovačkog dijalekta od Hercegovine do Save i da Srebrenica pripada istočnohercegovačkom dijalektu. Pošto je Brozović bio koautor knjige, sigurno je dao i svoju saglasnost na kartu iz knjige čiji je autor Pavle Ivić.

Ove napomene dovoljne su da pokažu kako za pitanje dijalekatske pripadnosti govora Srebrenice nema ujednačenog mišljenja.

Iako pitanju dijalekatske granice ne treba davati preveliki značaj u sadašnjim bosanskohercegovačkim uvjetima, s obzirom na to da su u mnogim metanastazičkim oblastima arhaični bosanski govori doživljavali znatne promjene u pravcu novoštokavizacije, mislim da usporedba govora Bošnjaka Srebrenice s istočnobosanskim (ijekavskošćakavskim) dijalektom, kome se u literaturi taj govor pripisuje, i (jugo)istočnobosanskim govornim tipom jugoistočnog poddijalekta istočnohercegovačkog dijalekta može pomoći sagledava-

---

6 Knjiga: Dalibor Brozović – Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, 1988.

nju ukupnih odnosa među govorima istočnobosanskog područja, pa u tome i govora Bošnjaka Srebrenice.

3.2. Ovdje će biti predstavljene osobine ijekavskošćakavskog dijalekta koje je dao Dalibor Brozović u svojoj studiji o ijekavskošćakavskom dijalektu te istočnobosanskih šćakavskih govora koje je objavio Dževad Jahić u monografiji o ijekavskošćakavskim govorima istočne Bosne sa osobinama u govoru Bošnjaka Srebrenice.

3.2.1. Govor Bošnjaka Srebrenice s ijekavskošćakavskim dijalektom povezuje više zajedničkih osobina, ali je evidentno i prisustvo izvjesnog broja diferencijalnih crta. Radi lakšeg uspoređivanja i bolje preglednosti, osobine će biti predstavljene u tabelarnom pregledu.

Ijekavskošćakavski dijalekt ⁷	Govor Bošnjaka Srebrenice
dugi <i>jat</i> je obično dvosložan ijekavski refleks, ali se po pojediniosti refleksa razlikuju od Vukova tipa	+ ⁸
katki <i>jat</i> daje <i>je</i>	+
fonetski lik <i>dětelina</i>	+
sporadično čuvanje <i>C + rje: grjehota</i> i sl.	–
gotovo redovno <i>ně > né</i> u zamjeničkim i priloškim korelativima	– samo <i>nešto, neko</i>
ikavizmi slični kao u drugim neikavskim govorima	+ potvrđeno, ali rjede: <i>šutiti</i>
ikavski refleks <i>prě, prěd, prěko</i>	– samo je <i>pred, preko</i>
djelimično čuvanje <i>je</i> ili <i>i(j)e</i> ispred <i>j: smjèjat se</i> i sl.	–
prisustvo oblika <i>prija</i>	–
<i>ao > ō</i>	+
<i>aest > ěst</i>	+ <i>jedanes</i>

7 Redoslijed i formulacije ijekavskošćakavskih osobina iz praktičnih će razloga biti uglavnom prema poglavlju Osobine istočnobosanskog dijalekta iz Brozovićeve rasprave Ijekavskošćakavski, 132–162. U nekim formulacijama ijekavskošćakavskih osobina u ovom stupcu, radi vjerodostojnosti predstavljanja, bit će i preuzetih dijelova formulacija iz Brozovićeve teksta, koje se iz praktičnih razloga neće označavati kao citati. Uzimat će se samo one osobine koje mogu biti značajne za određivanje dijalekatske pripadnosti ekavsko-ijekavskih govora.

8 Znakom + označava se prisustvo, a znakom – odsustvo osobine.

Ijekavskošćakavski dijalekt ⁷	Govor Bošnjaka Srebrenice
<i>grěb, greblě</i>	– samo je <i>gröblje</i> , tako i <i>vrabac</i>
<i>o u mohuna</i>	– nema potvrde za leksem
<i>a u anamo</i>	+
<i>i u miñi, diñi</i>	–
prijeglas potpuno poremećen	ne potpuno, ali ima potvrda: <i>mišom, mužom</i>
dosta razvijena redukcija kratkih vokala, no slabije nego u zap. Bosni	može se odnositi samo na <i>i</i>
infinitiv bez <i>i</i>	nije uvijek, ima mnogo primjera i sa <i>i</i>
postojanje diftonga <i>ie</i> i <i>uo</i>	–
samoglasnici teže k zatvorenom izgovoru	–
ново i najnovije jotovanje dosljedno je obuhvatilo samo <i>l</i> i <i>n</i>	– ne, skoro je dosljedno i jotovanje <i>d</i> i <i>t</i>
<i>r</i> je redovito u prezentu od <i>moći</i>	– javlja se i <i>može</i>
<i>r</i> je često u prezentu od <i>kazati</i> (<i>kârēm</i>)	+ ima potvrdu
prijelaz <i>l > o</i> izvršen, ali ima dosta analoških regresija	– izvršen dosljedno
postoje zvučni i bezzvučni labiodentalni okluziv <i>w</i> i <i>ɸ</i> kao u Varešu ⁹	–
dobro se čuva <i>t</i> u <i>tko</i>	– bez <i>t</i>
<i>d</i> se reducira u sekvencama <i>dn</i> , <i>dñ</i> i <i>dm</i>	potvrde samo za sekvencu <i>dn</i> – <i>jednim, jenim</i> , ali ima potvrda i bez redukcije <i>d</i>
dobro se čuva fonem <i>h</i>	– ima primjera sa djelimičnom redukcijom
refleksi <i>šć</i> i <i>žd</i>	– dosljedno št i žd, potvrda samo za <i>pušćati</i>
sibilarizacija u analoškom povlačenju	– potvrda samo za <i>kaški</i>

9 Grafemske su oznake približne Brozovićevim. V.: Brozović, *Ijekavskošćakavski*, 139–140.

vrlo velik broj bližih i daljih metateza	–
dugosilazni akcent može stajati na svakom slogu u riječi	–
kratkosilazni akcenti su preneseni	+
mjestimično čuvanje metatonijskog akuta	–
postojanje predakcenatskih dužina	–
đug nastavak <i>šē</i> u aoristu	ne dosljedno
nema duljenja vokala pred sonantima	– potvrda samo za leksem <i>sūnce</i>
sufiks <i>-išće</i> ima kratko <i>i</i>	– sufiks <i>-ište</i> ima dugo <i>i</i> : <i>godīšte</i>
brojke <i>devet</i> i <i>deset</i> bez dužine	+
akcent zamjenica u gen. <i>mēne, tēbe, sēbe</i>	– ne, već: <i>mēnē, tēbē, sēbē</i>
opozicija u neodr. obliku ž.r. – sr. r.: <i>nōva – nōvo</i>	– <i>nōva – nōvo</i>
postojanje oblika genitiva plurala bez <i>a</i> : <i>godin</i> i sl.	–
nastavak <i>-im</i> u instrumentalu <i>i-deklinacije</i>	– ne, već kao i u standardnom jeziku: <i>křvi, kōsti, nōću, glāđu</i> – samo je jedna potvrda za <i>om</i> : <i>sōljom</i>
ima imperfekt, koji nije čest i nije sveden samo na <i>biti</i>	– sigurne potvrde samo za <i>biti</i>
aorist je normalan oblik i veoma čest	+
ima habitual	– ali nije čest kao u iješća: <i>on bi dođi</i>

3.2.2. Usporedbe pokazuju da se govor Bošnjaka Srebrenice u nizu osobina razlikuje od ijekavskošćakavskog dijalekta. Tako u prikupljenoj građi iz govora Bošnjaka Srebrenice nema potvrda za:

- sporadično čuvanje *C + rje*: *grjehota* i sl.,
- *ně > ě* u zamjениčkim i priloškim korelativima,
- ikavski refleksi *prě, prěd, prěko*,
- djelimično čuvanje *je* ili *i(j)e* ispred *j*: *smjějat se* i sl.,
- prisustvo oblika *prija*,

- oblike *grèb* i *greble*,
- *i* u *mìñĩ*, *dĩlĩ*,
- potpuno poremećen prijeglas (ali ima potvrda: *mišom*, *mužom*),
- dosta razvijenu redukciju kratkih vokala (redukcija se može odnositi samo na *i*),
- postojanje diftonga *ie* i *uo*,
- zatvoreni izgovor samoglasnika,
- redovito *r* u prezentu glagola *moći*,
- mnogo analoških regresija u alternaciji *l/o*,
- postojanje zvučnog i bezzvučnog labiodentalnog okluziva *w* i *ɸ* kao u Varešu,
- refleks *šć* i *žđ*,
- mnogo primjera sibilizacije u analoškom povlačenju,
- vrlo velik broj bližih i daljih metateza,
- čuvanje *t* u *tko*,
- dugosilazni akcent na svakom slogu u riječi,
- čuvanje metatonijskog akuta *i*
- postojanje predakcenatskih dužina,
- kratko *i* u sufiksu *-išće*,
- akcent zamjenica u gen. *mène*, *tèbe*, *sèbe*,
- postojanje oblika genitiva plurala bez *a*: *godin* i sl.

Razlika je u novom i najnovijem jotovanju koje je u ijekavskošćakavskom dijalektu obuhvatilo samo sonante *l* i *n*, a u govoru Bošnjaka Srebrenice skoro je dosljedno i jotovanje suglasnika *d* i *t*.

Od važnijih ijekavskošćakavskih osobina u govoru Bošnjaka Srebrenice nema neprenesenih dugosilaznih akcenata i predakcenatskih dužina, nema dosljednog šćakavizma, ali ima habitual i izostanak duljenja vokala u sekvenci *vokal + sonant + konsonant*. Izostanak duljenja i habitual mogu ukazivati na predmigraciono stanje ovih govora i njihovu raniju bližu vezu s ijekavskošćakavskim govorima.¹⁰

---

¹⁰ U vezi s izostankom duljenja treba naglasiti da je Brabec (1955: 224) na karti na kojoj je predstavio rasprostranjenost "sekundarnog duženja" područje Srebrenice označio kao mjesto na kome i ima i nema te osobine. Prema oznaci na karti, moglo bi se zaključiti da je sekundarno duljenje prisutno u manjoj mjeri.

3.3. U Jahić 2002 navode se osobine sjevernih ijekavskoštakavskih muslimanskih govora koje ujedno predstavljaju i razliku prema južnim ijekavskoštakavskim muslimanskim govorima.¹¹

Osobine sjevernih muslimanskih govora ¹²	Prisustvo ili odsustvo u govoru Bošnjaka Srebrenice
Imaju makar i slabo izražene pojave izvjesne pomjerenosti vokalske boje (<i>znaote, kraove, tuodi</i>) i diftongizacije: <i>kuòsi, buòže</i>	– nema potvrda zatvorenosti niti diftongizacije
Imaju izraženu osobinu elizije neakcentovanih kratkih vokala <i>i</i> i <i>u</i>	samo <i>i</i> , za <i>u</i> je potvrda samo želdac
Još čuvaju (samo krajnji sjeverozapadni) oblik <i>greblje</i> .	– samo je <i>gròblje</i>
Veća frekvencija ekavizama (čovjek, <i>dvesta, primetio</i> , samo u sjeverozapadnim)	– nema ekavizama
Imaju veći broj sekundarnih ijekavizama (<i>vijer, mijer, primijerio</i>)	– ne, samo: <i>vòdijer, stòžijēr</i> , ali: <i>mir, vir, žir, kompir</i> itd.
Neizvršena jotovanja: <i>živjela, zarobjenik, djevojka, tjerati</i>	– samo <i>živjeli / živ(i)li, zarobljènik, djèvōjka</i> , ali je skoro dosljedno jotovanje <i>d</i> i <i>t</i>
Šire rasprostranjena pojava nerazlikovanja afrikatskih parova	+
Očuvana grupa <i>st</i> na kraju riječi (<i>plast, vlast, mladost</i>)	+ da kod ovih primjera, ali izostaje u brojevima: <i>jedanes</i>
Imaju promjenu tipa <i>Muje, Jove</i> i <i>Mujinica, Jovinica</i>	+
Pluralski oblici <i>Švabe, Šljive, Doze</i>	+

11 Ovdje ćemo radi lakšeg praćenja osobina navesti tabelarni pregled osobina sjevernih ijekavskoštakavskih muslimanskih govora koje daje Jahić i, naporedo s njima, prisustvo ili odsustvo tih osobina u govoru Bošnjaka Srebrenice, prema mome istraživanju.

12 Ovi govori pripadaju istočnobosanskom govornom tipu jugoistočnog poddijalekta istočnohercegovačkog (ijekavskoštakavskog) dijalekta.

Osobine sjevernih muslimanskih govora¹²	Prisustvo ili odsustvo u govoru Bošnjaka Srebrenice
Ostaci starijih oblika deklinacije	– nema primjera tipa <i>godin, marak</i> i sl.
Promjena tipa <i>dijete – dijeta</i>	+
Rijedak imperfekt	+
Poznat habitual	+
Češća leksema <i>kurjak</i> nego <i>vuk</i>	+
Neprenesen dugosilazni akcent (<i>trefljâvâ, odmotâvâ</i>)	–
Akcent <i>jârca, pûška</i> (s kratkouzlaznim)	–

Usporedba ovih govora pokazuje izvjesne sličnosti govora Bošnjaka Srebrenice sa sjevernim bošnjačkim govorima istočnobosanskoga govornog tipa jugoistočnog poddijalekta istočnohercegovačkog (ijekavskoštakavskog) dijalekta. Od važnijih ijekavskošćakavskih osobina zanimljivo je prisustvo habituala i neprenesenih dugosilaznih akcenata. Obje ove osobine ukazuju na novoštokavizaciju jugoistočnobosanskog prostora.

4. Usporedba govora Bošnjaka Srebrenice s ijekavskošćakavskim dijalektom i susjednim (jugo)istočnobosanskim govornim tipom jugoistočnog poddijalekta istočnohercegovačkog dijalekta pokazuje da govor Bošnjaka Srebrenice ima sličnosti i sa jednim i sa drugim govorima. Sličnosti sa ijekavskošćakavskim dijalektom ukazuju na to da je područje Srebrenice u prošlosti nesumnjivo pripadalo istom tipu¹³ govora kao i govori tuzlanske oblasti, ali da je novoštokavizacija na tome prostoru bila znatnija nego na tuzlanskom području. S druge strane, sličnosti srebreničkoga govora sa susjednim istočnohercegovačkim govornim tipom na području istočne Bosne ukazuje na to da je i taj govorni tip istočnohercegovačkog dijalekta na prostoru istočne Bosne nastao na sličnom susstratu kao i savremeni govor Bošnjaka Srebrenice, s tom razlikom što je novoštokavizacija na tome prostoru bila jače izražena, što je sasvim razumljivo s obzirom na blizinu Hercegovine kao novoštokavskog i migracionog žarišta.

Ove činjenice otežavaju “razgraničavanje” dvaju dijalekata na srebreničkom području i pokazuju da i postojeće granice prisutne u literaturi o dva-

13 Tip ovdje treba shvatiti u općijem smislu od značenja termina govorni tip.

ma ijekavskim bosanskim dijalektima treba uzeti s rezervom, prvo zbog toga što dijalekatska granica kao crta na karti, na način kako se predstavlja u literaturi, i nije moguća, jer mora biti predstavljena snopovima izoglosa, koje je na ovome području zbog migracionih procesa u prošlosti, međututjecaja dvaju dijalekata i nedovoljno istraženosti najvećeg dijela terena teško i utvrditi.

LITERATURA

- Brozović, Dalibor (1966), *O problemu ijekavskoćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, II, Zagreb, 119–208.
- Brozović, Dalibor (2005), Mjesto bosanskohercegovačkih govora u štokavskome narječju, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 11–13.
- Bulić, Refik (2007), “Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Srebrenice”, *Književni jezik*, 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, 65–70.
- Dešić, Milorad (1976), *Zapadnobosanski ijekavski govori*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXI, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1–317.
- Halilović, Senahid (2005), Bosanskohercegovački govori, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 15–51.
- Hodžić, Šaban (1958), *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788–1862. godine*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga II, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 65–143.
- Jahić – Halilović – Palić (2000), *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Jahić, Dževad (1980), *Narodni i urbani govori – sociolingvistički pristup*, Pregled, Sarajevo, 1367–1378.
- Jahić, Dževad (1991), *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1999^a), *Bošnjački narod i njegov jezik*, Ljiljan, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1999^b), *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2002), *Ijekavskoćakavski govori istočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, Institut za jezik, Sarajevo, 1–236.
- Peco, Asim (1957), *Govor sela Bune*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Matica srpska, Novi Sad, 169–180.
- Peco, Asim (1964), *Govor istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1–200 + karta.
- Petrović, Dragoljub (1971), *O govoru Zmijanja*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XiV/I–II i XV/I–II, Novi Sad, 189 + karta.
- Remetić, Slobodan (1981), *O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom govoru*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 181–186.

- Šurmin, Đuro (1895), *Osobine današnjeg sarajevskog govora*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. CXXI, Filologičko-historički i filozofičko-juridički razredi, knj. XLI, Zagreb, 186–209.
- Vujičić, Dragomir (1985), *Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. V, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, 13–170.
- Vujičić, Dragomir (1990), *Govori centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VI, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 13–124.
- Vujičić, Dragomir i dr. (1979), *Govori sjeverozapadne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 11–157.

SPEECH OF BOSNIACS FROM SREBRENICA

Summary

The speech of Bosniacs from Srebrenica is interesting on account of several reasons. One of them is the question of long yat substitution. The second reason is its topicality, along with the question of its vitality and survival, considering the genocide, displacement and reduced number of native speakers. The third one is the question of its dialectal affiliation. All these aspects are united by the fact that this speech is unexplored. In literature about dialects of Bosnia and Herzegovina there are some disagreements about the dialectal affiliation of Srebrenica's speech. This paper explores some of the most significant features of the speech of Srebrenica's Bosniacs and compares them with the features of Ijekavian-Šćakavian (East Bosnian) dialect and contiguous (South-)East Bosnian speech type of East Bosnian dialect. It is shown that these speeches are similar based on a number of features, but they also have some differential features. Thus the existing borders between two Bosnian-Herzegovinian dialects presented in literature should not be considered completely reliable.

Key words: speech, Bosniac, Srebrenica, Ijekavian-Šćakavian dialect, East Herzegovinian dialect

Jelena VLAŠIĆ DUIĆ – Elenmari PLETIKOS OLOF

AKUSTIČKE POSEBNOSTI AKUTA U ČAKAVSKOM, KAJKAVSKOM I STAROŠTOKAVSKOM GOVORU

KLJUČNE RIJEČI: *naglasni sustav, prozodija riječi, akut, hrvatska dijalektologija, čakavski, kajkavski, staroštokavski, hrvatski mjesni govori*

Suvremeno naglasno stanje u hrvatskim dijalektima poznaje tri uzlazna naglasaka: kratkouzlazni i dugouzlazni, koji su novijega postanka, te akut koji je starijega postanka. Akut se pojavljuje u čakavskim, kajkavskim i staroštokavskim govorima, a naziva se “neoakut”, “novi akut”, “čakavski akut”, “posavski akut” i “zavinuti”. Dosadašnja istraživanja pokazuju da je čakavski akut u najvećoj mjeri sličan dugouzlaznome naglasku, ali je vidljiva razlika u tonu: akut ima velik raspon uzlaznosti tona i opisuje se kao skokovito uzlazan, a štokavski dugouzlazni naglasak ostvaruje se kao ravan ton. Akut se ostvaruje samo na jednom slogu, a uzlazni naglasci ostvaruju se visokim ravnim tonom koji se proteže na dva sloga. U radu su analizirana ostvarenja akuta u snimkama čakavskih (Pitve, Pučišća), kajkavskih (Đurđevac, Molve) i staroštokavskih govora (Bački Monoštor, Stari Mikanovci, Gundinci). U snimkama govora slušno su verificirane riječi u kojima se pojavljuje akut, a za akustičku analizu odabrane su riječi izgovorene u silaznoj jezgri u kojoj rečenična intonacija najmanje modificira leksički ton. Akuti su akustički analizirani u dimenziji smjera kretanja i raspona tona u naglašenom vokalu i odnosa tonske visine naglašenog i zanaglasnog sloga. Analiza pokazuje veliku raznolikost u ostvarenjima akuta kod pojedinih govornika i između govornika istog mjesnog govora. Akut se u čakavskim i staroštokavskim govorima ostvaruje većinom na jednom, naglašenom slogu, dok zanaglasni slog može biti nizak ili visok, a u kajkavskim je govorima zanaglasni slog većinom visok. Tijek tona u naglašenom vokalu vrlo je varijabilan, može biti ravan, silazan, uzlazan i silazno-uzlazan.

1. UVOD: NAZIVLJE I POVIJESNI RAZVOJ AKUTA

Naziv akut (Simeon 1969) potječe iz latinskih gramatika (lat. *acutus* “oštar naglasak”) i označava podizanje glasa te općenito ton ili tonski naglasak. Garde (1993:17) opisuje akut u starogrčkome te kaže da je u akutu naglašen drugi dio sloga, tj. druga mora, dok je u cirkumfleksu naglašena prva mora. Akut u opisu slovenskoga, švedskoga (akcent 1) i hrvatskoga označava uzlaznost, a cirkumfleks silazno kretanje tona. Samo u litavskom jeziku nije tako: nazivi akut (´) i cirkumfleks (~) ostali su i nakon metatonije te označavaju povijesno stanje: akut (koji je bio uzlazan) danas označava silazni naglasak, a cirkumfleks (koji je bio silazan) označava uzlazni naglasak (Kapović 2008a). Ivšić je akut prvi obilježio znakom ~ i u hrvatskoj se, pa i europskoj akcentologiji ustalio taj Ivšićev znak, koji je preuzet iz litavskoga jezika. Sam naziv toga naglasaka ima mnogo inačica: naziva se još i *neoakut*, *dugi neoakut*, *novoakutska metatonija*, *praslavenski metatonijski akut*, *starohrvatski akut*, *mlađi akut*, *zavinuti akcent*, *Ivšićev zavinuti*, *stari visoko uzlazni*, a prema geografskom području kojem pripada naziva se još i *čakavski*, *posavski* i *podravski akut*. Iako ga ima i u kajkavskim govorima, rjeđe se susreće naziv *kajkavski akut*. (U ovoj se studiji ne bavimo dijakronijom, pa ćemo ga nazivati akutom.)

Za novoštokavski kratkouzlazni i dugouzlazni naglasak uglavnom ne rabimo naziv akut, iako bi prema akustičkim karakteristikama i analogiji s nazivljem u drugim jezicima (osim litavskog) to bilo sasvim opravdano. U novoštokavskim govorima koji su postali osnovica standardnog jezika akut je prešao u dugosilazni (npr. *krâlj* > *krâlj*, *sûša* > *sûša*, *něćeš* > *něćeš*). Suvremeno pak naglasno stanje u hrvatskim dijalektima poznaje tri uzlazna naglasaka: kratkouzlazni (*vòda*) i dugouzlazni (*víno*), koji su novijega postanka, i akut (*sûša*), koji je starijega postanka. Moguš navodi da je stari naglasni sustav (kratkosilazni, dugosilazni i akut, koji mogu biti kombinirani s prednaglasnim i zanaglasnim duljinama) karakterističan i najbolje očuvan u govorima čakavskoga narječja i u posavskim, staroštokavskim govorima (Moguš 1971: 90).

U akcentološkoj studiji *Prilog za slavenski akcenat* Ivšić je prvi upozorio da je u posljednjoj fazi praslavenskog jezika i u prahrvatskom jeziku postojao poseban dugi uzlazni akcent, koji on naziva novim praslavenskim akutom, da bi se razlikovao od prvotnoga praslavenskog akuta (Ivšić 1911). Taj novi praslavenski akut nastao je nakon gubitka poluglasa (jer i jor). Jerovi nisu odmah nestali, nego su najprije gubili udar – udar se prenosio sa zadnjeg sloga za jednu moru prema početku riječi. Ako je predzadnji slog bio kratak, naglasak se s poluglasa jednostavno prenosio na njega: *plotǝ* > *plòtǝ*, *plòta*,

plōtom, a ako je predzadnji slog bio dug, naglasak je prelazio za pola sloga: *krāl̥jǝ* (*kraaljǝ*) > *krāl̥jǝ* (regresivna metataksa) te je tako dobiven novi dugi naglasak s udarom na drugoj mori. Stari praslavenski akut (npr. *kárva, *kálda) potpuno je nestao (>*kráva*, *klāda*), a novi se praslavenski akut očuvao sve do danas. Ivšić je, dakle, postanak neoakuta objasnio povlačenjem naglaska na prethodni slog, kao tzv. *retrakcijski naglasak* (1911), pa se po njemu povlačenje naglaska s unutarnjega silaznoga sloga, kojim onda postaje neoakut, naziva *Ivšićevim zakonom*, ali još češće i *Stangovim zakonom* prema norveškom akcentologu Christianu Stangu, koji je neoakut objasnio gotovo pedeset godina poslije na isti način kao i Ivšić, ne pozivajući se na Ivšićevu studiju (usp. Kapović 2008a: 5 i Užarević 2011).

Prema Ivšiću (1911) novi se praslavenski akut očuvao sve do danas u sljedećim kategorijama:

- 1) pri sažimanju dvaju susjednih vokala od kojih je drugi bio naglašen, npr. *ne(h)öćeš* > *něćeš*, *nijě* > *nĩ*, *mojěga* > *mōga*, *tvojěga* > *tvōga*, *stojāt* > *stāt*
- 2) analogijom prema sažimanjima i položajnim duljenjima; naglasak zamjenica ženskog roda prenesen je u G jednine imenica istoga roda, npr. *ženě*, *rukě*, *sestrě*
- 3) u G množine imenica ženskog roda koje su imale naglašene završne poluglase, npr. *žěn*, *gōr*, *smōl* i u drugim riječima na iskonski dugim vokalima na koje je povučena silina s finalnog naglašenog poluglasa: *kljūč*, *smĩh*
- 4) na iskonski dugim vokalima na koje je prešla silina s ulitme, npr. *sūša*, to se prenijelo i na kategorije glagola koji u infinitivu imaju āā, npr. *mlāiti*–*mlāti*, *vězāti*–*věže* i na brojeve, npr. *pětā*, *šěstā*, *sědmā*...
- 5) na vokalima koji su položajno produljeni pred sonantom koji zatvara slog: *krāj*–*krāja*, *govorĩl*–*govorĩla*; *sōl*, *dĩm*, *sĩr*

U ovome radu analizirat će se akuti u čakavskim govorima (Pitve na Hvaru i Pučišća na Braču), kajkavskim govorima (Đurđevac i Molve kraj Đurđevca) te u staroštokavskim govorima (Stari Mikanovci, Gundinci i Bački Monoštor u Vojvodini). Prije fonetske analize akuta u pojedinim govorima opisat će se dijalektološke i prozodijske osobitosti tih govora.

2. DOSADAŠNJA AKUSTIČKA ISTRAŽIVANJA AKUTA

Akut se dosad većinom opisivao samo slušno, perceptivno, bez akustičke analize fonetskih razlika. Iako je za fonološko razlikovanje najvažnija percepcija, analiza tijeka tona koja se oslanja samo na sluh može biti i pogreš-

na. Ivšić govori o skokovitosti akuta jer tvrdi da se akut od dugouzlaznoga razlikuje u tome što ton u dugouzlaznome “raste jednako”, a u akutu u drugom dijelu “skoči” (Ivšić 1911:147). Kapović navodi kako se s Ivšićevim opisom slažu i kasniji istraživači akuta u štokavskom i čakavskom govoru koji se također oslanjaju na slušni dojam: Hraste za Hvar, Hamm za Donju Podravinu, Seke-reš za našički kraj, Jurišić za Vrgadu, Moguš za Senj (prema: Kapović 2008a). Lehiste i Ivić također govore o uzlaznosti neoakuta u sjevernočakavskom, posavskom štokavskom i kajkavskom govoru, a utvrđuju to instrumentalnim mjerenjem, iako ne spominju “skokovitost” o kojoj govori Ivšić (Ivić i Lehiste 2002: 530, prema: Kapović 2008a). Užarević, pak, u svojim istraživanjima posavskog, gundinačkoga govora akut naziva “dugim visokouzlaznim naglaskom” (Užarević 2011) i navodi da se izgovara tako da u prvoj mori počinje visoko, a da u drugoj mori završava još više. U *Ozvučenoj čitanci iz hrvatske dijalektologije* akut se opisuje kao “dug, skokovito uzlazan”, za razliku od dugouzlaznoga koji je “dug, ravnomjerno uzlazan” (Menac-Mihalić i Celinić 2012:28).

Kapović navodi kako novija istraživanja pokazuju da hrvatski akut u nekim govorima uopće nije uzlazan, npr. za posavski akut tvrdi da uopće nije uzlazan, nego da se ostvaruje “blago silazno ili ravno-silazno”, u opreci prema dugosilaznom, kod kojeg “intonacija počinje prije padati i brže pada” (Kapović 2008a:14). Nije, međutim, navedeno koja su to istraživanja i ne navodi se da su akuti akustički analizirani, iz čega se podrazumijeva da su onda i ta istraživanja perceptivna. U prilog tvrdnji da akut nije uzlazan Kapović navodi i Belića, koji je primijetio da akut na zadnjem slogu u brzom govoru može biti ravan. Langston (2006: 40-42) u akustičkoj analizi sjevernočakavskih govora također nalazi da je akut u načelu ravan ili blago silazan, za razliku od cirkumfleksa, koji naglo i brže pada, i da je rijetko (blago) uzlazan. To tumači promjenama u izgovoru (budući da su opisana Ivšićeva i Belićeva istraživanja provedena prije više od stoljeća), iako je moguće objašnjenje i nepreciznost prijašnjih perceptivnih istraživanja. Navodeći različitosti opisa, Kapović zaključuje da izgovor akuta, kao ni drugih naglasaka, nije i ne mora biti isti u svim govorima te da to treba “precizno fonetski ispitati u što je moguće više govora” (Kapović 2008a: 15).

Perceptivno, čakavski akut smatra se u najvećoj mjeri (86%) sličnim upravo dugouzlaznome naglasku (Pletikos 2005), a akustička je razlika vidljiva u tijeku i rasponu tona: čakavski akut velikog je raspona uzlaznosti, a štokavski dugouzlazni ostvaruje se kao ravan ton. Za novoštokavski dugouzlazni naglasak karakterističan je dug, tonski ravan naglašeni vokal, visoka razina tona u zanaglasnom vokalu i slabo opadanje intenziteta u zanaglasnom vokalu

(Pletikos 2003). U akustičkom istraživanju dugouzlaznih naglasaka govornika slavonskoga i dalmatinskoga porijekla Pletikos (2013) je dokazala fonetsku razliku u izgovoru između tih dviju skupina govora: u dalmatinskom izgovoru zanaglasni je vokal u svom početnom dijelu nešto viši nego naglašeni vokal, dok je ton početka zanaglasnoga vokala kod slavonskih govornika na istoj razini kao u naglašenom vokalu. Razlika je i u tome što se u slavonskom govoru uzlazni naglasci djelomično neutraliziraju u trajanju: dugi naglasci se krata, kratki se dulje, dok je u izgovoru govornika iz Dalmacije razlika u trajanju dugih i kratkih velika. Ta sustavna razlika za posljedicu ima manju dijalektalnu obilježnost slavonskoga naglasnog sustava, koji je zbog redukcije naglasnog (i zanaglasnog sustava) bliži percepciji standardnog izgovora od dalmatinskoga.

Sličnost je čakavskoga akuta i standardnohrvatskog dugouzlaznog naglasaka u tome što im se udarni slog sastoji od dviju mora, ali ta su dva naglasaka različitoga postanka i imaju fiziološke razlike koje su vidljive u autosegmentalnom prikazu. Jelaska (2004: 206) daje najpotpuniji takav, višeglasni opis hrvatskih naglasaka. Naglasci nastaju spojem triju jedinica različitih fonoloških dionica: udarne, dužinske i tonske. U hrvatskom je jeziku udar pripisan slogu, a mora je nosilac tona. Prikazuje tri fonološke dionice u riječima: *kiša* (kratkosilazni naglasak), *súnce* (dugosilazni), *màgla* (kratkouzlazni), *zíma* (dugouzlazni) i *sīša* (akut).

*	*	*	*	*	udarna dionica
kiša	suunce	magla	ziima	suuša	dužinska dionica
	\ /				
V N	V N	N V	N V	N V N	tonska dionica

Vidljiva je fonološka razlika dugouzlaznog naglasaka i akuta: u dugouzlaznom naglasku objema morama naglašenog sloga (koji nosi udar) pripisuje se niski ton, a zanaglasnom slogu visok ton. U akutu se naglašenom slogu pripisuje slijed niskog i visokog tona, a zanaglasni slog ima niski ton.

U akustičkoj analizi akuta koju je na primjerima kajkavskoga i čakavskoga govora iz hrvatskih filmova provela Vlašić Duić (2009: 66-71) tijekom osnovne frekvencije pokazao je specifičnost akuta i to uglavnom negativnim određenjem prema dvama dugim novoštokavskim naglascima: tvrdi se da je ostvaren akut jer akustički prikaz pokazuje da je slog dug, ali da nije ni dugouzlazan ni dugosilazan. U primjerima za čakavski akut, u riječima *gospodār* i *vodē* naglašen je drugi (završni) slog, koji je dug i ima izrazitu uzlaznu krivulju

(potpuno nekarakterističnu za novoštokavske duge naglaske). U kajkavskim pak riječima *zāhod* i *nē znam* tonska je kontura na naglašenom, prvom slogu ravna ili blago silazna, pa bi to upućivalo na dugouzlazan naglasak. Međutim, to što je naglasak u cijelosti ostvaren na samo tom, naglašenom slogu dokaz je da je riječ o akutu, jer se samo novoštokavski silazni naglasci ostvaruju na jednom, naglašenom slogu.

Kao objašnjenje tonogeneze u baltičkim i slavenskim jezicima najčešće se navodi glotički okluziv i laringalizirana fonacija. Pritom se smatra da je grkljanski okluziv bio dio akutiranog sloga (današnji litavski jezik u realizaciji starog akuta ima grkljanski okluziv). Greenberg (2006) smatra da je u razvoju starog akuta važnu ulogu odigralo gubljenje grkljanskog okluziva i da se kao suvremeno naslijede tog procesa pojavljuje laringalizacija, vrsta fonacije koja se još naziva i škripava fonacija (engl. *creaky phonation type*). Takva je vrsta fonacije ostvarena i na drugom slogu u riječima *zāhod* i *nē znam* (na mjestu drugog sloga nema tonske krivulje jer nema tona). Naime, zbog laringalizacije se u slogu nakon naglašenog često ne može izračunati ton jer intenzitet opada toliko da glas iz modalnog fonacijskog tipa prelazi u spomenuti škripavi tip ili čak u šapat. Pletikos (2003) nalazi da se u hrvatskom klasičnom izgovoru laringalizacija pojavljuje nakon silaznih naglasaka, rijetko nakon dugouzlaznog, a gotovo nikad nakon kratkouzlaznoga, pa su u tome akuti u riječima *nē znam* i *zāhod* slični i silaznim naglascima.

3. AKUSTIČKA ANALIZA AKUTA

3.1. Ciljevi istraživanja

Glavni je cilj ovoga rada istražiti koliko se akuti koji se nalaze u prozodijskom inventaru govora triju hrvatskih dijalekata (čakavskog, kajkavskog i staroštokavskog) razlikuju u akustičkim dimenzijama tonskog kretanja. Analizirajući dimenziju kretanja tona, prvi je korak utvrditi koliko akut varira u govoru istoga govornika te postoji li tonski obrazac tipičan za jedan govor. Zatim se uspoređuju akuti različitih govora te se pokušava odgovoriti na pitanje razlikuju li se i u čemu čakavski, staroštokavski i kajkavski akut.

3.2. Metoda istraživanja

Osnovni segment analize bit će prozodijska riječ. Svaki je od 9 govornika iz triju hrvatskih dijalekata zastupljen s 5–10 minuta snimljenoga povezanog govora iz kojega su određene riječi u kojima se pojavljuje akut. Te su

riječi, zajedno s neposrednim rečeničnim kontekstom, izdvojene iz teksta te ih je dodatno slušno verificirala dijalektologinja dr. sc. Ivana Kurtović Budja, znanstvena suradnica na Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zbog velikog utjecaja rečenične intonacije na kretanje leksičkog tona, broj akustički analiziranih riječi znatno je reduciran. Autorice rada za akustičku analizu odabrale su samo one riječi koje su izgovorene u silaznoj jezgri, tj. riječi pod rečeničnim naglaskom silazne intonacije. Takva se jezgra smatra optimalnom za ostvarivanje raznolikosti hrvatskih leksičkih naglasaka i jedina je u kojoj su dokazane akustičke razlike četiriju hrvatskih novoštokavskih naglasaka.

Analizirat će se fundamentalna frekvencija u dimenzijamasmjera i raspona tona (unutar naglašenog sloga) i odnosa tonskih razina (zanaglasni slog u odnosu na naglašeni). Jedinice analize raspona promjene fundamentalne frekvencije su Herzi (Hz) i poluton (pt). Akustičkom analizom tona tražimo odgovore na dva pitanja: 1. Kakav je tijek tona u akutu u naglašenom slogu (uzlazan, ravan, silazan ili drugačiji)? 2. Kakav je odnos visine tona u zanaglasnom slogu prema naglašenom slogu (niži, jednak ili viši)? Odabrani reprezentativni primjeri riječi prikazani na slikama (slika 2, 3, 4). Slike su spoj dvaju akustičkih prikaza: prikaza spektra (tzv. sonogram: na apscisi je vrijeme, a na ordinati je frekvencijski spektar od 0 do 5000 Hz) i prikaza tijeka fundamentalne frekvencije (na apscisi je vrijeme, a na ordinati je raspon tona prilagođen pojedinim govornicima od 20 do 350 Hz).

Trajanje naglašenog vokala bit će izraženo u milisekundama (ms). Trajanje je ovisno o brojnim makro i mikroprozodijskim parametrima: o tempu artikulacije, dužini intonacijske jedinice, broju slogova u riječi, broju glasnika u slogu, stupnju naglašenosti, zvučnosti/bezvučnosti okolnih vokala, vrsti leksičkog naglasaka itd. U ovom radu vrijednost trajanja naglašenog vokala izmjerit će se samo kao dokaz dužine vokala i kao ilustracija raznolikosti.

Dimenzija intenziteta vokala, osobito usklađenost tona i intenziteta, nije sustavno analizirana, ali u radu dajemo napomene o primijećenim posebnostima u tijeku intenziteta.

3.3. Korpus za analizu

U analizi smo koristili snimke autorskih interpretacija dijalektalne poezije te snimke autentičnih govora objavljenih u čitanci iz hrvatske dijalektologije (Menac-Mihalić i Celinić 2012). Smještaj pojedinih mjesnih govora može se vidjeti na slici 1.

Korpus za **čakavski** akut čine snimljeni govoreni tekstovi koji reprezentiraju mjesne govore:

- Pitve na Hvaru: Ičica Barišić (rođena Radonić, 1939) interpretirala je pjesme iz svoje zbirke *Libar kako timbar* (Barišić 2006). Studijsku snimku na CD-u nam je ustupila Agneza Radonić, koja je akcentuirala knjigu.
- Pitve na Hvaru: Ksenija Marija Kokić (rođena Barbić, 1924). Snimka s DVD-a uz čitanku (Menac-Mihalić i Celinić 2012).
- Pučišća na Braču: Vlasta Vrandečić Lebarić (1953) interpretirala je pjesme iz svoje zbirke *Doleti buletin* (Vrandečić Lebarić, 1999). Studijsku snimku na CD-u nam je 2001. godine ustupio prof. dr. sc. Ivo Škarić, koji je organizirao i nadgledao snimanje u studiju Odsjeka za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

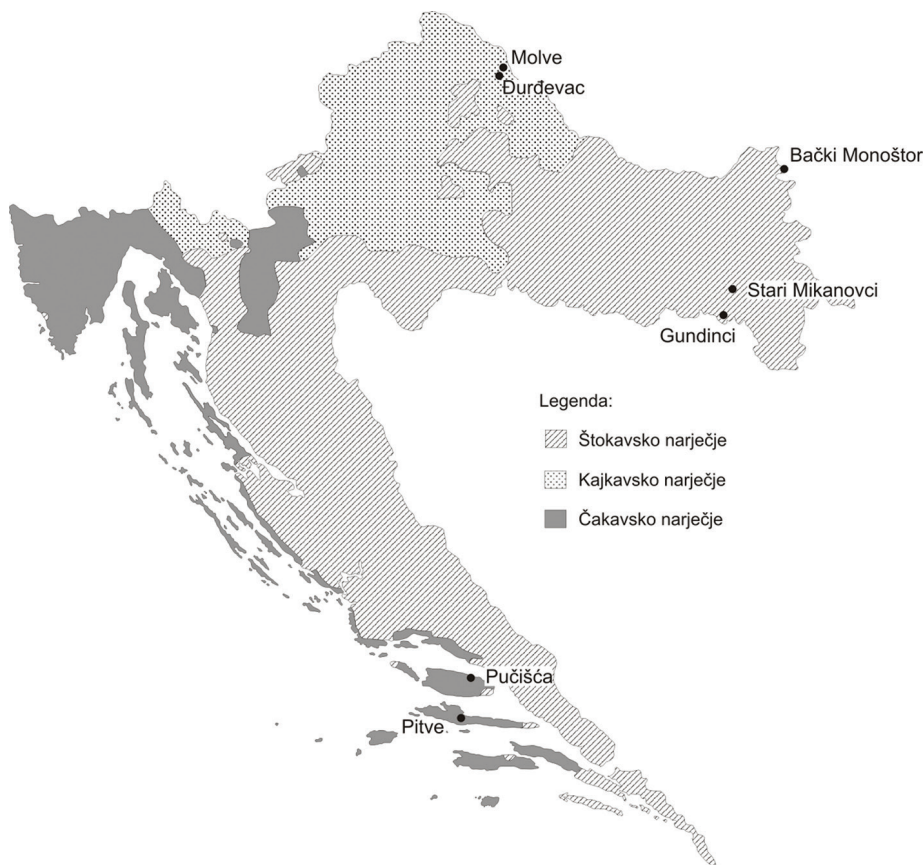
Korpus za **kajkavski** akut čine snimljeni govoreni tekstovi koji reprezentiraju mjesne govore:

- Đurđevac: Velimir Piškorec (1966) i Ivančica Lovашen (1967) interpretirali su pjesme iz zbirke *Trinajsto prase* (Piškorec 2000, CD izdan uz knjigu).
- Molve: Jelena Cesarić (rođena 1940). Snimka s DVD-a uz čitanku (Menac-Mihalić i Celinić 2012).

Korpus za **staroštokavski** akut čine snimljeni govoreni tekstovi koji reprezentiraju mjesne govore:

- Bački Monoštor u Vojvodini: Antun Kovač (rođen 1945) interpretirao je pjesme iz svoje zbirke *Na dvoru Pašinog Tune* (Kovač, 2009). Zahvaljujemo Marini Balažev, koja je 2012. obavila terensko snimanje.
- Stari Mikanovci: Tomislav Raić (rođen 1985) izvodio je svoj stihovani govor *Šokac nije satir*, nagrađen kao najbolji govor javnoga nastupa XIX. Govorničke škole, održane u Kleku 2002. godine (Osobna snimka iz 2002. godine).
- Gundinci: Kata Kokanović (rođena Užarević, 1941). Snimka s DVD-a uz čitanku (Menac-Mihalić i Celinić, 2012).

Slika 1. Karta hrvatskih narječja s mjesnim govorima u kojima su analizirani akuti

3.4. Analiza akuta u čakavskim govorima

Analizirani su akuti iz dvaju čakavskih govora: Pitava s otoka Hvara i Pučišća s otoka Brača (v. sliku 2). Pitve na Hvaru i Pučišća na Braču pripadaju južnočakavskom dijalektu, ikavskom šćakavskom dijalektu čakavskoga narječja koji je glavninom zastupljen na otocima od Pašmana do Korčule uključujući i zapadni dio poluotoka Pelješca te jug otoka Paga (Lisac 2009: 79). Moguš (1977: 44-63) čakavsko narječje dijeli u četiri akcenatske skupine (s obzirom na fiziologiju, broj i mjesto naglasaka) – na stari, stariji, novi i noviji akcenatski tip. Za stari tip, koji naziva još i općehrvatski, starohrvatski, karakteristično je da svaki od triju naglasaka: brzi (´), dugi (˘) i čakavski akut (ˆ) ima

slobodnu distribuciju, svaki naglasak može stajati na svakom slogu u riječi, zadržana su stara distribucijska mjesta. Najstariji je onaj u kojem su sačuvane i zanaglasne duljine, a nešto mlađi i češći onaj sa samo prednaglasnim duljinama. Geografski, tom tipu pripadaju govori istočne Istre, Hrvatskoga primorja i otoci od Pašmana do Lastova (dakle, i ovdje analizirani govori Pitava na Hvaru i Pučišća na Braču). Prve promjene u odnosu prema tome sustavu stare akcentuacije odnose se na izmjenu tona (metatonija), izmjenu trajanja ili na oboje, ali pritom stara distribucija ostaje nepromijenjena. Sustavi s takvim izmjenama su *stariji* akcenatski sustavi i pripadaju im, primjerice, mjesni govori Visa i Hvara na istoimenim otocima. Metatonija $\tilde{a} > \hat{a}$ najprije je zahvatila završni slog riječi: *nogē > nogê*, dakle, nestao je finalni akut, ali je ostalo *sūša, desēti*.

Otočne govore u južnoj i srednjoj Dalmaciji, npr. Brač, Hvar, Vis, karakterizira duljenje kratkog naglašenog *a* u neposljednem slogu, npr. *opānak, kāmik, pāmet, rāme, lopāta* (za razliku od: *opānak, kāmik, pāmet, rāme, lopāta*). Na Braču i Hvaru *a* se u zatvorenoj ultimi ne dulji, npr. *nāš, otāc*, ali obično dolazi do prenošenja kratkog akcenta s otvorene ultime na zatvorenu penultimu, npr. *krīvāc* – *krīvca* (Lisac 2009: 149-150; Kapović 2008a:10). Kapović navodi primjere takvih duljenja upravo za Pitve: *krāva, rāna, vrāna, slāma, ženāmin, privārili, pāmetan, rādosan, žālosni, plākat* itd. i za Pučišća: *bāvīt se – bāvin se, bogātīt – bogātin, blātīt – blātin, gādit – gādi mi se, gāzit – gāzimo, grābit – grābin – grābimo, kāsnit – kāsximo*, a Vidović i Kurtović (2005: 395) za govor Pučišća navode primjere takva duljenja u fonetskoj riječi: *nā nebo, nā glovu, nā pamet, nā ruke*. I u našem je analiziranom korpusu mnogo takvih primjera duljenja: *dobāvit, tovāre, napravilo, olupālo, nāšin, mlādot, opānak...*

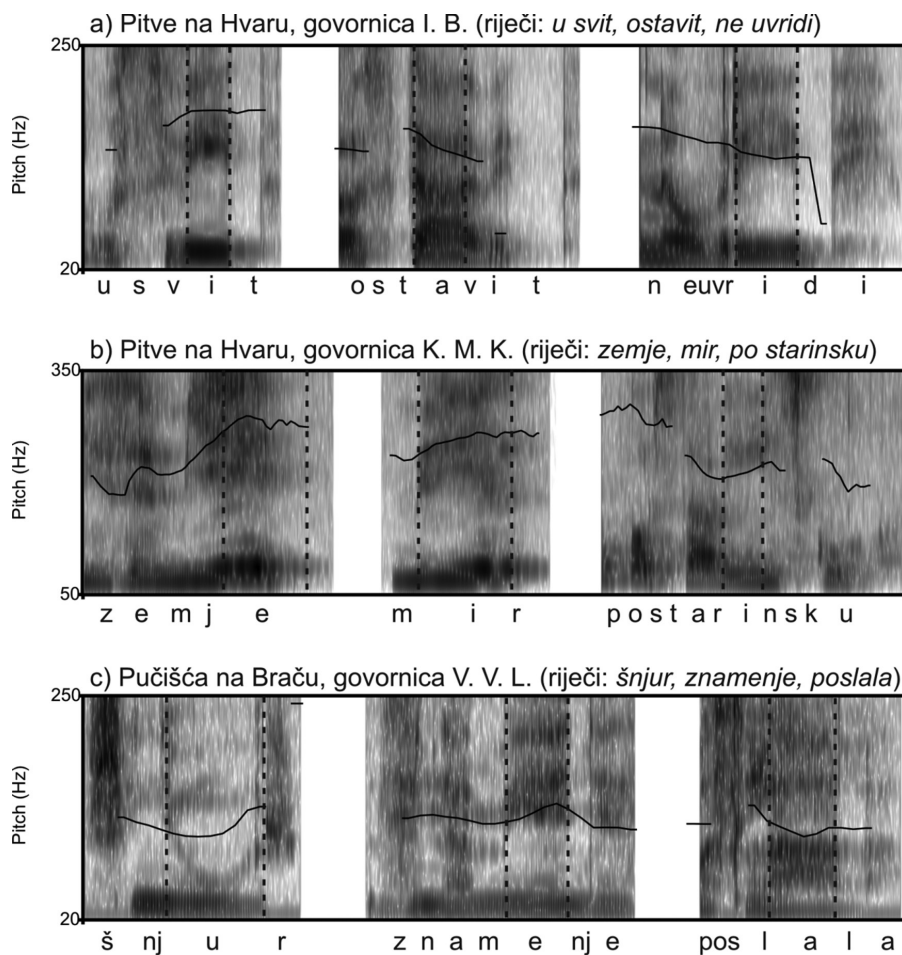
Na temelju prethodnih istraživanja (P. Ivića, P. Šimunovića i B. Finke) o tome je li taj produljeni *a* fonem ili alofon, Vidović i Kurtović (2005: 396) zaključuju da je takav produljeni *a* alofon, budući da mu je pojavljivanje predvidljivo, tj. da se javlja *uvijek u otvorenom nedočetnom slogu i u sekvenciji ar od nekadašnjeg r, fiziologijom ostvaren kao ~*. Hrvatski dijalektolozi taj su naglasak obilježavali znakom $\hat{}$, želeći upozoriti da nije istovjetan novom čakavskom akutu, ali budući da je produljeni *a* akutske boje koju ima svaki akutirani samoglasnik, Vidović i Kurtović predlažu da se taj novi naglasak u stručnim radovima bilježi znakom $\sim_2$, da bi se razlikovao od novog, tzv. čakavskog akuta, za koji predlažu da se bilježi $\sim_1$. Akut na produljenom *a* fonetska je jedinica, a tzv. čakavski, novi akut je fonološka jedinica. Iako se, dakle, u čakavskim govorima srednjodalmatinskih otoka i u dvama čakavskim mjesnim govorima koje ćemo analizirati (Pitve i Pučišća) razlikuju dva akuta, različita

po fonološkoj/fonetskoj vrijednosti te po vremenu i uzroku nastanka, nećemo ih različito bilježiti jer su oni fiziologijom jednaki.

U govoru Pitava govornice I. B. akut je verificiran u riječima: *zărno, u svît, utkâla, zavonjâle, znâla, znâle, cvîćen, mâllo, nadâhne, krîpi, od krâja, pâtinu, starinë, râja, vajâlo, fôr, ostâvit, zaborâvit, nâpol, prôzna, od dôvna, Jâkov, najîdi, ne uvrîdi, mlâdost, iskâla, cakletâlo, ustâla, vonjâla, igrâlo*. (Ovdje i dalje u popisu verificiranih i analiziranih riječi ne obilježavamo duljine, nego samo akut jer duljine, koje se nekim govorima ostvaruju, u ovome radu ne analiziramo.) Riječi koje su izgovorene u neutralnim silaznim intonacijskim jezgrama prikazane na slici 2.a pokazuju da je ton u akutu na posljednjem slogu prozodijske riječi *u svît* potpuno ravan. Ton akuta na središnjem slogu u riječi *ostâvit* je silazan, ukupnoga raspona silaznosti od 39 Hz, tj. 4,7 pt (u prvoj trećini vokala ton jače opada, a nakon toga blaže) i znatno je nižega tona u zanaglasnom slogu koji iz modalnog prelazi u drugi fonacijski tip, tzv. laringalizaciju (s prosječno 143 Hz u naglašenom vokalu opada na 56 Hz u zanaglasnom vokalu). Ton akuta na predzadnjem slogu u prozodijskoj riječi *ne uvrîdi* je skoro ravan (blago je silazne krivulje, opada za samo 9 Hz, odn. 1,1 pt što se može interpretirati kao ravan), a vokal zadnjeg sloga je znatno slabijeg intenziteta i prelazi iz modalnog fonacijskog tipa u šapat koji nema tona. Naglašeni vokal pod akutom je izrazito dug, u riječi *u svît* traje 150 ms, u riječi *ostâvit* 195 ms, a u riječine *uvrîdi* 197 ms.

Slika 2. Akuti u čakavskim govorima

U govoru Pitava govornice K. M. K. akut je verificiran u riječi-ma: *nabrāli, zemjē, dobāvit, tovāre, mīr, muškēm, tīšto, namāzali, iznūtra, naprāvilo, natūklo, mālo, starīnsku, olpālo, zemjē*. Izdvojene su i na slici 2.b prikazane tri riječi koje su izgovorene s najmanje utjecaja rečenice intonacije, iako nisu u potpuno neutralnim silaznim jezgrama: *zemjē, mīr, po starīnsku*. Na slici se vidi da je u svim trima riječima ton naglašenoga vokala uzlazan: u riječi *zemjē* frekvencija raste za 36 Hz, odn. 2,3 pt, u riječi *mīr* frekvencija raste za 39 Hz, odn. 2,7 pt, a u prozodijskoj riječi *po starīnsku* frekvencija se po-

visuje za samo 22 Hz, odn. 1,7 pt. U zanaglasnom vokalu ton ostaje na visokoj razini i zatim opada. Zanimljivo je i kretanje intenziteta u naglašenom vokalu akuta. U riječima *zemjê* i *mîr* intenzitet ne raste ravnomjerno s tonom, već na jednom do dva mjesta tijekom naglašenog vokala blago opada. Vjerojatno je takva neravnomjernost intenziteta jedan od razloga percepcije akuta kao “zavinutoga”. Trajanje naglašenog vokala izrazito je dugo: u riječi *zemjê* naglašeni vokal traje 206 ms, u riječi *mîr* 246 ms, a u riječi *po starînsku* 168 ms.

U govoru Pučišća govornice V. V. L. akut je verificiran u riječima: *igrâli, jedîno, mlâdost, tî, znamênje, zubâto, iz dubinê, razbucâlo, ukrcêlo, mlôdo, iz bôtka, kanočôl, pisâla, poslâla, pripleskâla, tâmo, zgibâla, šnjûr, zagropâle, zapačâle, plîlkin, opânak, pustopâšni, i nôs, dvô, kotorâku*. Primjeri akuta u silaznim intonacijskim jezgrama prikazani su na slici 2.c. Akustičke slike pokazuju različita ostvarenja kretanja tona u naglašenom vokalu: u riječi *šnjûr* ton je silazno-uzlazan, tj. frekvencija se u prvom dijelu snižava za 15 Hz, a zatim se opet povisuje za 31 Hz, odn. 4,4 pt; u riječi *znamênje* ton je uzlazan, tj. frekvencija se povećava za 19 Hz, odn. ton se povisuje za 2,5 pt, a ton zanaglasnog vokala ostaje visok ravan; u riječi *poslâla* ton naglašenog vokala je ravan, a u zanaglasnom vokalu prelazi u šapat. Trajanje naglašenoga vokala izrazito je dugo: u riječi *šnjûr* vokal traje 260 ms, u riječi *znamênje* 192 ms, a u riječi *poslâla* 203 ms.

Može se zaključiti da je tijek tona u akutu u čakavskim govorima akustički raznolik (vidi tablicu 1.): u naglašenom vokalu akut se ostvaruje ravnim, silaznim i uzlaznim ili silazno-uzlaznim tonom. U zanaglasnom slogu ton može biti niži ili visok (tj. na razini kao u naglašenom vokalu). Akut se može ostvariti u jednosložnim riječima ili na posljednjem slogu u riječi. Govor Pitava pokazuje da se ostvarenje akuta razlikuje među govornicima: jedna govornica ima pretežno ravne i silazne akute, a druga ima uzlazne akute.

3.5. Analiza akuta u staroštokavskim govorima

Za analizu akuta u staroštokavskim govorima uzete su snimke koje predstavljaju mjesni govor Bačkog Monoštora u Vojvodini te Starih Mikanovača i Gundinaca u Slavoniji (vidi sliku 3). Već je Stjepan Ivšić u *Prilogu za slavenski akcenat* iz 1911. utvrdio da je “čakavski” naglasak, kako ga on naziva, prisutan i u posavskom govoru (slavonske govore naziva posavskima; Ivšić 1911: 144). Ivšić, međutim, poriče da je akut u posavskim govorima čakavizam. Čakavski akcenat odgovara ponajviše akcentu starijega štokavskog govora u Posavini, pa je onda opravdano *izvoditi jedan i drugi akcenat iz zajedničkoga* (Ibid, 206). Slavonske govore dijeli u devet akcenatskih skupina,

pri čemu je deveta skupina najmlađa, s prevladavanjem novoštokavskih naglasaka i naglasnih položaja. Gundinci pripadaju prvoj, najstarijoj skupini u kojoj su dobro očuvani starohrvatski naglasci i naglasni položaji: *vodě, sačŭvām, ostô, nosili, otac, kâzâli, rŭkôm* i *kazŭvô* (Ivšić, 1913: 146), a Stari Mikanovci pripadaju sjevernoj, šestoj akcenatskoj skupini: *vodě, sačŭvām, ostâl, nosili, ôtac, kâzali* (rjeđe *kâzâli*), *rŭkôm* (rjeđe *rŭkôm*) i *kazŭvô* (rjeđe *kazŭvô*) (ibid, 147). Treba napomenuti da i najmlađa, deveta skupina čuva akut u nekim pozicijama, npr. *sačŭvām*, ali *rŭkôm*.

Jozić je u terenskim istraživanjima provedenim od 1998. do 2000. godine provjeravao naglasni sustav rubnih sela prve Ivšičeve naglasne skupine, a među njima i Gundince, te ga usporedio sa stanjem koje je Ivšić zatekao gotovo stotinu godina prije (Jozić 2004: 77). Pronašao je da je u tim selima, u kojima je Ivšić zabilježio da se uz model tipa *rŭkôm* čuje i model *rŭkôm* potpuno prevladao novoštokavski dugouzlazni naglasak sa zanaglasnom duljinom te da se isto dogodilo i s modelom *kazŭvô*, gdje je također prevladao dugouzlazni naglasak tipa *kazŭvô*, ali da “svi ostali modeli odgovaraju stanju otprije stotinu godina”, pa onda navodi i sljedeće primjere za akut u gundinačkom govoru: *vodě, zovŭ, sestrě* (ibid, 78). Užarević pak tvrdi da se u tom govoru miješaju staroštokavski i novoštokavski naglasni sustav, pa da se u Gundincima i danas može čuti i jedno i drugo (npr. *rŭkôm* i *rŭkôm*) te da bi trebalo preispitati Ivšičeve i Jozićeve tvrdnje kako je npr. u riječima: *rŭka, zvŭzda* naglasak dugouzlazan, a da nikako nije kratkosilazan s prednaglasnom duljinom: *rŭkâ, zvŭzdâ* (Užarević, 2011).

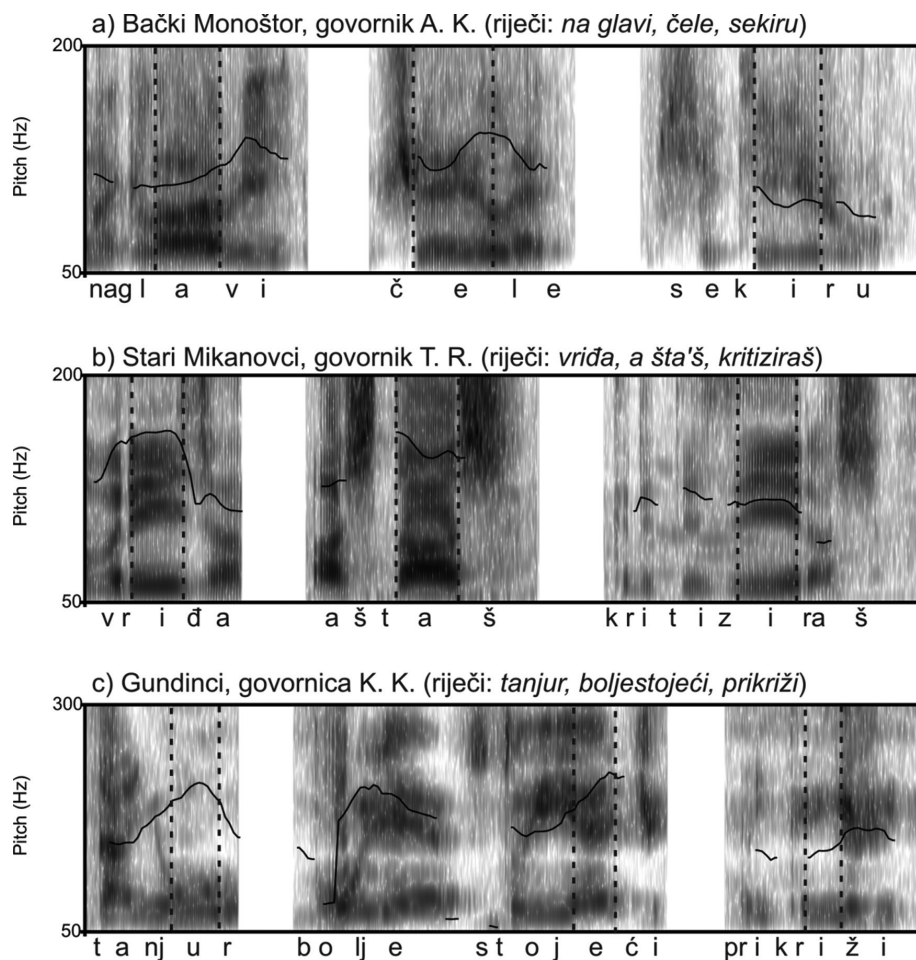
Stari (i Novi) Mikanovci specifični su po ikavsko-ekavskom refleksu jata. Dugi se jat reflektira kao dugo *i*, a kratki kao kratko *e* (*dŭtĕ-detĕta*, Finka i Šojat 1973: 8). Peteronaglasni inventar toga slavonskog govora starije akcentuacije čine: kratkosilazni, dugosilazni, kratkouzlazni, dugouzlazni naglasak i akut. Što se distribucije akuta tiče, Finka i Šojat navode da akut zauzima položaje praslavenskog i “posavskog” akcenta, “novog akuta” ako nije došlo do pomicanja akcenta ili ako nije zamijenjen dugosilaznim (Finka i Šojat 1973: 13). Autori navode da u govoru supostoje oblici s dugosilaznim i s akutom, npr. *jâ* i *jâ*, *tŭ* i *tŭ*, *mŭ* i *mŭ*.

Osim u Hrvatskoj, Hrvati idiomima materinskoga jezika govore još i u Bosni i Hercegovini, Srbiji (najviše u Vojvodini), u Crnoj Gori, Mađarskoj, Sloveniji, Austriji, Slovačkoj, Rumunjskoj, Italiji... Šokački govor u zapadnoj Bačkoj u Vojvodini vjerojatno je rezultat migracijskih procesa, a šokački idiomi pokazuju da prevladava populacija slavonskoga tipa i njihovi govori, iako se u literaturi govori o doseljavanju Šokaca ne samo iz Slavonije nego i iz

Bosne (Lisac 2003:40). Iako su sredinom prošloga stoljeća u Vojvodinu stigli i čakavci, taj je broj bio malen, pa danas u Vojvodini čakavaca gotovo da i nema. Postoje, međutim, ikavci novoštokavci bunjevačkoga roda, arhaični štokavci šokačkoga roda, ekavci novoštokavci vojvođanskoga tipa te kajkavci turopoljsko-posavskoga tipa (Lisac 2013). Govor Bačkog Monoštora pripada arhaičnom slavonskom dijalektu, tj. skupini arhaičnog štokavskoga govora šokačkoga roda, a ti se zapadnobački govori svrstavaju u baranjsko-bački poddijalekt slavonskog dijalekta. Riječ je o ikavskim, češće štakavskim govorima Šokaca koji na sjeveru od Santova u Mađarskoj do Bačkog Monoštora imaju arhaičnu akcentuaciju, npr. *pūtnik*, *slavōnski*, *grēda*, *divōjka*, *vodē*, *sēlo*, *brīnit se* (Lisac 2003:41).

U govoru Bačkog Monoštora govornika A. K. verificirane su riječi s akutom: *salāš*, *na glāvi*, *nēće*, *rānin*, *čēle*, *salāš*, *sekīru*, *stāre*. Primjeri akuta prikazani su na slici 3.a u prozodijskim riječima *na glāvi*, *čēle*, *sekīru*. U prozodijskoj riječi *na glāvi* ton naglašenoga vokala je blago uzlazan, frekvencija se povećava za 10 Hz, odn. ton se povisuje za 1,6 pt, no zanaglasni je vokal izrazito visok, frekvencija se povećava za još 20 Hz i ukupni je raspon uzlaznosti 4,5 pt. Naglašeni vokal traje 196 ms. U riječi *čēle* ton je u naglašenom vokalu uzlazan, raste za 24 Hz, odn. 3,2 pt, a ton u zanaglasnom vokalu ostaje visok (visok silazan). Naglašeni vokal traje 209 ms. U riječi *sekīru* ton naglašenog vokala je ravan, a u zanaglasnom slogu ostaje visok.

Slika 3. Akuti u staroštokavskim govorima

U govoru Starih Mikanovaca govornika T. R. verificirane su riječi s akutom: *divõjke, na stvår, vriđa, kojẽ, izjednãci, takĩ, ãijãlo, prẽlo, u vãmi, a štã's, fãli, kritizãraš, cigãnka, svĩtu, mõj, jẽ, bomẽ, tõ, možẽmo*. Primjeri akuta akustiãki su prikazani na slici 3.b. U rijeãi *vriđa* naglašeni vokal je ravan, traje 161 ms, a zanaglasni je vokal za 6 pt niži. U prozodijskoj rijeãi *a štã's* ton je pretežno ravan, u prvom dijelu vokala ton je blago silazan (za 1 pt), ali nakon toga je ravan; vokal je dug i traje 170 ms. U rijeãi *kritizãraš* naglašeni je vokal ravnog tona, traje 180 ms, a zanaglasni je vokal za 4,7 pt niži.

U govoru Gundinaca govornice K. K. verificirane su riječi s akutom: *káže se, na svétog, nĩ se, svinjokólje, tanjũra, tanjũr, po glãvi, odrãsli, muškĩ, boljestojěci, prikriži, počět*. Akustičke slike akuta odabраних трију riječi nalaze se na slici 3.c. U svim trima riječima *tanjũr, boljestojěci, prikriži* naglašeni je vokal uzlazan i dug (oko 180 ms). U prvim dvjema riječima uzlaznost tona je izrazito velikog raspona, čak 6,4 pt, oko 63 Hz, a u riječi *prikriži* ton naglašenog vokala raste za 3 pt. Zanađlasni slog u riječi *boljestojěci* nema tonsku visinu pa se može interpretirati kao niži (vokal je šuman), a u riječi *prikriži* ton ostaje visok. Analizirajući tijek intenziteta u naglašenom vokalu zanimljivo je da intenzitet ne prati sasvim krivulju tijeka fundamentalne frekvencije (f0), već dok ton raste intenzitet ostaje ravan i tijekom trajanja vokala na dva mjesta blago opada. Moguće je da ovakva blaga kolebanja intenziteta utječu na percepciju akuta kao “zavinutog”.

Može se zaključiti da je u staroštokavskim govorima ton u naglašenom vokalu akuta ravan ili uzlazan, a u zanađlasnom se slogu ostvaruje kao nizak ili visok (ravan).

3.6. Analiza akuta u kajkavskim govorima

Kajkavski akuti analizirani su u govoru Đurđevca i govoru Molvi (v. sliku 4). Već je Franjo Fancev (1907, u radu *Beiträge zur serbokroaticshen Dialektologie*) utvrdio specifičnost podravske kajkavske govora, kojem pripadaju i Đurđevac i Molve kraj Đurđevca: naglasak može stajati samo na posljednja dva sloga riječi. Tu je pojavu nazvao je *Zweisilbengesetz*, tj. *zakonom dvaju slogova* (prema: Lončarić 1996a: 145). Ako je posljednji slog dug, uvijek je naglašen, odnosno, ako je naglašen onda je i dug (npr. *godinê, godinôm*). Isto pravilo vrijedi i za naglasnu cjelinu: *vudrĩla*, ali *vudrilã je strêla*; *õnda*, ali *onda sêm se*. Ako je posljednji slog kratak, naglašen je pretposljednji: *jagõda, matematika*. Naglasak na zadnjem slogu je poopćen u određenim gramatičkim kategorijama, npr. u G i I jednine imenica ženskoga roda: prema *vodê* i *vodôm* (ili *vodê* i *vodôm*) dobiveno je *kravê* i *kravôm*, iako u tim riječima naglasak prije nije bio na kraju (ibid, 146).

Podravske govore koji imaju takvu specifičnu akcentuaciju (specifičnu u cijelom slavenskom području) Ivšić je u svom radu *Jezik Hrvata kajkavaca* (1936) svrstao u svoju IV. akcentuacijsku skupinu. Ivšićevi su tipovi dijakronijski, temelje se na porijeklu pojedinih akcenata. Za svoju je podjelu kao kriterij uzeo reflekse metatonijskog cirkumfleksa (*posêkel*), ali Lončarić (1996a: 148) pokazuje da u podravskim govorima nije bilo metatonije $\hat{ } i \tilde{ }$ kakvu je toj skupini pripisao Ivšić, nego da se ti naglasci u predzadnjem slogu izjednačuju

(a s drugih se slogova povlače prema kraju riječi). Po strukturi svojih prozodijskih obilježja podravski govori zauzimaju posebno mjesto među kajkavskim govorima i to je, tvrdi Lončarić, već Fancev isticao, ali je Ivšić zanemario jer je bio dijakronijski orijentiran. U tim govorima s ograničenom distribucijom naglasaka stanje je rezultat fiksiranja mjesta siline, kvantiteta ima fonološku funkciju (Lončarić 1996:142). Intonacija je izgubila fonološku vrijednost, pa je govor u osnovi dvoakcenatski: kratki (´) i dugosilazni (˘), ali se svaki dugosilazni na pretposljednem slogu može realizirati i kao kajkavski akut (˘).

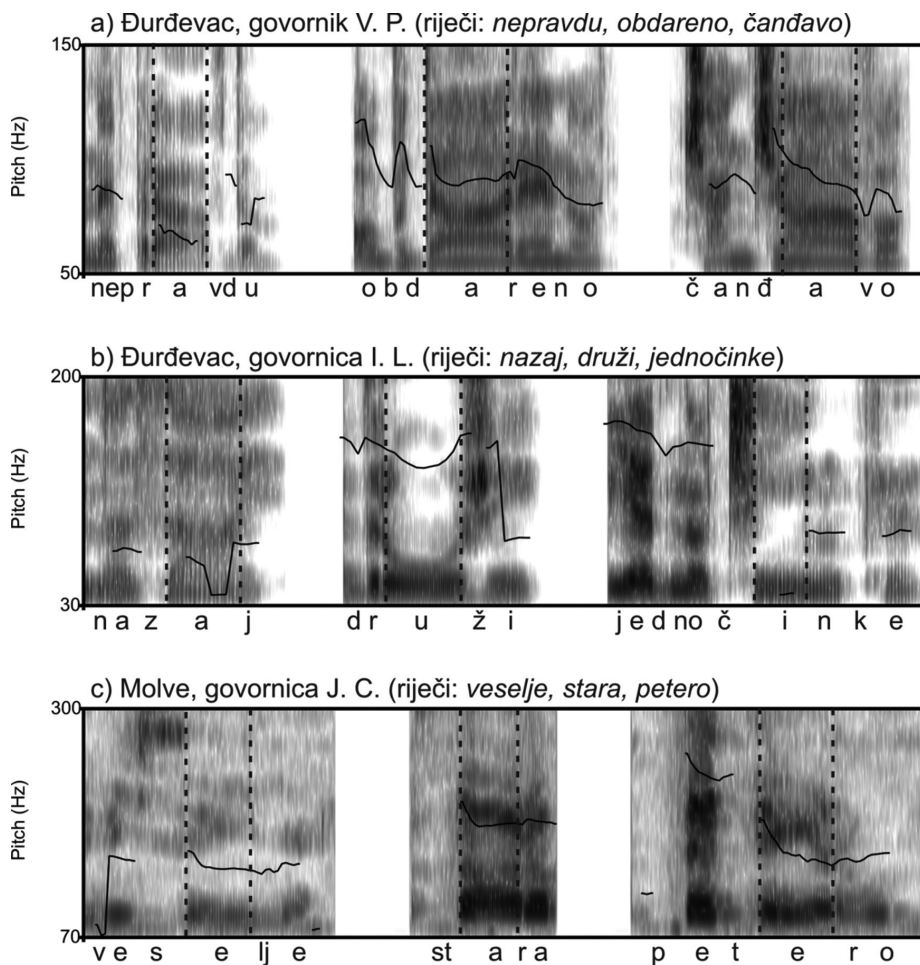
Lončarić (1996a: 148) ističe da je podravska kajkavska akcentuacija sa zakonom dvaju slogova najvjerojatnije odraz srednjoeuropskih slavenskih tendencija te navodi da je prije dolaska Mađara podravski dijalekt graničio sa srednjoslovačkim govorima, a da je u slovačkom stariji akcent bio upravo na penultimi (prije nego što je fiksiran na prvi slog).

U govoru Đurđevca govornika V. P. akut je verificiran u riječima: *jezērti, tī, kurjāk, dioničārka, zēti, prstēnce, fīni, neprāvdu, škōlan, obdāreno, čandāvo*. Slika 4.a prikazuje akut u riječima *neprāvdu, obdāreno, čandāvo*. Naglašeni vokal je dug, traje u pojedinim riječima 170 ms, 270 ms i 280 ms. Tijek tona naglašenog vokala u riječi *neprāvdu* blago je silazan, snižava se za 9 Hz, tj. 2,2 pt, u riječi *čandāvo* naglašeni je vokal također blago silazan, sa 106 Hz opada na 93 Hz, tj. za 3 pt, a u riječi *obdāreno* naglašeni je vokal ravnoga tona. Zanimljivo je što intenzitet naglašenoga vokala u riječi *čandāvo* ostaje jak, iako ton blago opada. U svim trima prikazanim riječima ton zanaglasnoga vokala ostaje visok.

U govoru Đurđevca govornice I. L. akut je verificiran u riječima: *visōki, gurāvi, lēpi, bogāti, pajdāš, drāgi, jē, krōli, prāva, zaprckāvat, mrnjāvkali, zdijāvali, nagovārāla, pajāc, telefonērala, zvāla, fāli, vrēde, zemālskom, čērka, drāga, dēte, gosāki, hīr, jednočīnke, nazāj, porāžen, rōde, mračnāki, ne rāste, kīvi, nazāj, družī(se)*. Slika 4.b prikazuje akut u riječima *nazāj, družī* i *jednočīnke*. U riječi *nazāj* zadnji naglašeni slog vrlo je nizak, dijelom prelazi u laringalizaciju, koja nije svojstvena uzlaznim naglascima i koja se pojavljuje uglavnom nakon silaznih naglasaka. U riječi *družī* naglašeni je vokal prilično ravan, blago silazno-uzlazan (sa 145 Hz spušta se na 132 Hz, a zatim podiže na 156 Hz), raspon silaznosti je 1,8 pt, a uzlaznosti 3,1 pt. U zanaglasnom slogu u prvom dijelu vokala ton ostaje visok, a u drugom prelazi u laringalizaciju. U riječi *jednočīnke* vokal naglašenoga sloga je laringaliziran, nepravilnih niskih frekvencija, pa se na slici ne vidi jasno tonska visina, ali je u drugom dijelu sloga (u nazalu) ton ravan, a istu visinu zadržava i u zanaglasnom slogu.

Slika 4. Akuti u kajkavskim govorima

U govoru Molvi govornice J. C. akut je verificiran u riječima: *veselja, zadovoljstva, veselje, stāri, stāra, bilo, petēro*. Slika 4.c prikazuje akut u riječima *veselje, stāra, petēro*. Naglašeni vokal je dug, traje od 150 do 180 ms i pretežno je ravan ili blago silazan sa znatnijom silaznošću u početnoj četvrtini trajanja vokala. Ta početna silaznost može biti fonetski uvjetovana prethodnim bezvučnim frikativom ili okluzivom koji povisuju f_0 . Zanaglasni slog je većinom visokog tona, čak i ako ton nije jasan u cijelom slogu, ponekad samo u prvom dijelu sloga koji je sonorant.

Možemo zaključiti da su akuti u analiziranim primjerima kajkavskih govora u naglašenom slogu većinom ravni ili blago silazni ili silazno-uzlazni, a da je zanaglasni slog visok te da se često u naglašenom ili zanaglasnom vokalu pojavljuje laringalizacija.

Dijalekt	Mjesni govor, inicijali govornika	Slog	Tijek tona u naglašenom vokalu	Visina tona u zanaglasnom vokalu
čakavski	Pitve na Hvaru, I.B.	posljednji	ravan	
		nezavršni	ravan ili silazan (4,7 pt) (neravnomjerno)	niži, bez tona
	Pitve na Hvaru, K.M.K.	posljednji	uzlazan (2,3–2,7 pt) (neravnomjernog intenziteta)	
		nezavršni	uzlazan (1,7 pt)	visok silazan
	Pučišća na Braču, V.V.L.	posljednji	silazno-uzlazan (4,4pt)	
		nezavršni	uzlazan (2,5 pt) ili ravan	visok ravan ili niži (bez tona)
štokavski	Bački Monoštor, A.K.	posljednji		
		nezavršni	ravan ili uzlazan (1,6–3,2 pt)	visok (viši)
	Stari Mikanovci, T.R.	posljednji	ravan	
		nezavršni	ravan	niži
	Gundinci, K.K.	posljednji	uzlazan (neravnomjernog intenziteta)	
		nezavršni	uzlazan	visok ravan ili niži (bez tona)
kajkavski	Đurđevac, V.P.	posljednji		
		nezavršni	ravan, silazan	visok
	Đurđevac, I.L.	posljednji	laringaliziran	
		nezavršni	ravan, silazno-uzlazan	visok
	Molve, J.C.	posljednji		
		nezavršni	ravan, blago silazan u početnom dijelu, laringaliziran	visok, laringaliziran

Tablica 1. Pregledna usporedba tona u akutima pojedinih govornika, govora i dijalekata

4. ZAKLJUČAK

Akustička analiza reprezentativnih primjera pokazuje raznolikost akuta u izgovoru pojedinih govornika, različitost među govornicima istoga mjesnog govora, različitost mjesnih govora i narječja. Tijek tona u naglašenom vokalu akuta ostvaruje se pretežno kao ravan ili uzlazan, ponekad kao silazan ili silazno-uzlazan ton. Ton u slogu nakon akuta ostvaruje se kao niži ili kao visok (podjednake visine kao u naglašenom vokalu, a ponekad je i viši). U čakavskim i štokavskim govorima često nailazimo na ravan ili uzlazan ton u akutiranom vokalu te na nizak ili podjednako visok ton zanaglasnoga vokala. U kajkavskim govorima naglašeni se vokal također ostvaruje različito, često kao ravan, silazan ili silazno-uzlazan, a zanaglasni je vokal isključivo visok, po čemu kajkavski akut slični štokavskom dugouzlaznom naglasku. Za kajkavske je akute zanimljivo i to što u završnoj silaznoj jezgri fonacija ponekad iz modalne prelazi u laringaliziranu (tzv. škripavu fonaciju, vrlo niskoga f0), što je karakteristično za silazne naglaske u intonacijskim završecima. U nekim analiziranim primjerima akuta nailazimo na "krivudav ton", tj. na silazno-uzlaznu tonsku krivulju naglašenoga vokala ili na krivulju koja je neravnomjerno silazna: najprije naglo, a zatim blago opada i bliži se ravnom tonu. U analizama smo uočile i posebnosti tijeka intenziteta u naglašenom vokalu, tj. odnosa tijeka tona i tijeka intenziteta, ali to u ovome radu nismo sustavno istražile. U nekim primjerima ton prati intenzitet, negdje se ton i intenzitet razilaze (ton raste, intenzitet opada), a najzanimljiviji su primjeri s "krivudavim" intenzitetom u kojima ton ravnomjerno raste, a intenzitet na nekim mjestima slabi.

Može se zaključiti da je tijek tona u neutralno ostvarenim akutima u naglašenom slogu najčešće ravan ili uzlazan, a da u zanaglasnom slogu vokal može biti niži ili jednak (visok). U budućim istraživanjima snimit će se izolirane riječi s akutima u neutralnim silaznim intonacijskim jezgrama te će se uz ovdje analizirane akustičke parametre uzeti u obzir i tijek intenziteta u naglašenom vokalu.

IZVORI

- Barišić, Ičica (2006), *Libar kako timbar* (Akcentuacija Agneza Radonić), Naklada Bošković, Split
- Kovač, Antun (2009), *Na dvoru Pašinog Tune*, Hrvatska riječ, Subotica
- Menac-Mihalić, Mira, Anita Celinić (2012), *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka*, Knjigra, Zagreb

Piškorec, Velimir (2000), *Trinajsto prase*, Naklada Đuroka Picoka, Đurđevac (knjiga i CD)

Vrandečić Lebarić, Vlasta (1999), *Doleti buletin*, Vlastita naklada, Zagreb

LITERATURA

Bethin, C. Y. (1998), *Slavic Prosody: Language change and phonological theory*, Cambridge University Press, Cambridge

Finka, Božidar, Antun Šojat (1973), “O slavonskom dijalektu ekavskoga izgovora u okolici Vinkovaca”, *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 2/1, 7-19.

Garde, Paul (1993), *Naglasak*, Školska knjiga, Zagreb (Original: *L'accent*, 1968, Paris)

Greenberg, Marc L. (2006), “Phonetic evidence for the development of the ‘acute’ tone in Slavic”, *Zbornik radova sa simpozija International Workshop on Balto-Slavic Accentology (IWoBA)*, Institut za hrvatsko jezikoslovlje, Zagreb

Ivšić, Stjepan (1911), Prilog za slavenski akcentat, Rad JAZU 187

Ivšić, Stjepan (1913), *Današnji posavski govor*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb (Pretpisak iz *Rada JAZU* 196, 197)

Ivšić, Stjepan (1936), “Jezik Hrvata kajkavaca”, *Ljetopis JAZU* 48, 47-88.

Jelaska, Zrinka (2004), *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, oblici, naglasci*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

Jozić, Željko (2004), “Najstariji naglasni tip posavskoga govora danas”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30, 73-83.

Kapović, Mate (2008), “Razvoj hrvatske akcentuacije”, *Filologija* 51, 1-39.

Kapović, Mate (2008a), “O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu”, *Croatica et Slavica Iadertina* 4, 114-147.

Langston, Keith (2006), *Čakavian Prosody. The Accentual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian*, Slavica, Bloomington, Indiana

Lisac, Josip (2003), *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb

Lisac, Josip (2009), *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.

Lisac, Josip (2012), “Hrvatski govori u Vojvodini”, *Znanstveni kolokvij “Hrvatski govori u Vojvodini”* održan u Subotici 8. studenoga 2012. <http://www.zkvh.org.rs/index.php/component/content/article/27-aktivnosti-zavoda/1379-znanstveni-kolokvij-hrvatski-govori-u-vojvodini-odran-u-subotici>, pregledano 8. prosinca 2012.

Lončarić, Mijo (1996), *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb

- Lončarić, Mijo (1996a), "Naglasne osobitosti podravskega dijalekta kajkavskoga narječja", *Đurđevački zbornik*, ur. Golubić, Rajna, Ivan Hodalić, Velimir Piškorec, Đurđevac
- Maresić, Jela, Miholek, Vladimir (2011), *Opis i rječnik đurđevačkoga govora*, Gradska knjižnica Đurđevac, Đurđevac
- Moguš, Milan (1971), *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb
- Moguš, Milan (1977), Čakavsko narječje. Fonologija, Školska knjiga, Zagreb
- Pletikos, Elenmari (2003), "Akustički opis hrvatskih standardnih naglasaka", *Govor* XX, 1-2, 321-346.
- Pletikos, Elenmari (2005), "Percepcija sličnosti prozodije riječi stranih jezika s hrvatskim naglascima", *Govor* XXII, 2, 89-126.
- Pletikos Olof, Elenmari (2013), "Akustičke različitosti naglasaka hrvatskoga štokavskoga sustava kod govornika Slavonije i Dalmacije", *A tko to ide? Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, ur. Marija Turk i Maja Opašić, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
- Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I, II*, Matica hrvatska, Zagreb
- Šimunović, Petar (2006), *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Biblioteka Brački libar, Brevijar, Supetar
- Užarević, Josip (2011), "Novi akut na tuđicama", *Šokačka rič* 6, 23-50; preuzeto sa stranice <http://www.gundinci.hr/kultura/o-gundinackome-govoru>, pregledano 10. prosinca 2012.
- Vidović, Domagoj, Ivana Kurtović (2005), "Neutralizacija dugoga i kratkog *a* u južnočakavskim otočnim govorima", *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31, 389-400.
- Vlašić Duić, Jelena (2013), *Govor u hrvatskome filmu*, Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

THE ACOUSTIC DIVERSITY OF THE “ACUTE” RISING TONE IN ČAKAVIAN, KAJKAVIAN AND OLDŠTOKAVIAN DIALECTS

Summary

Contemporary prosody in Croatian dialects possesses three different rising tones: “long rising”, “short rising” (which evolves from the former diachronically), and “acute” which is older. The acute appears mostly in Čakavian dialects, but is also present in Old Štokavian and some Kajkavian dialects. It is variously known as: “neoacute”; “new acute”; “čakavian acute”; “Posavina acute”; and “twisted”. The acute occurs on stressed long syllables; its main distinction from the other two rising tones is that it is produced in one syllable, while in long and short rising tones the high tone is spread over two syllables. Therefore, the acute can occur in monosyllabic words, as well in the last syllable of a word. The other difference between the acute and the other rising tones is its tone contour: Štokavian rising tones have a mostly flat frequency contour on the two neighboring syllables (therefore the rising tone would better suit the description “high tone”), while the acute has been described as “jump rising”. This description of the acute has been made mostly through listeners’ perceptions. In this paper we analyze phonetic realizations of the acute tone in recordings of Old Čakavian dialects (from Pitve and Pučišća), in Kajkavian dialects (from Đurđevac and Molve) and in Old Štokavian dialects (from Bački Monoštor, Stari Mikanovci and Gundinci). From speech recordings we extracted words with realizations of the acute, which were then auditorily verified by a dialectological expert. For further acoustic analysis, we selected words with the least influence of sentence intonation on the lexical tone. In the vowel with acute tone we analyzed frequency direction, frequency range and duration as well as the tone level of the post-accented syllable, where present. The analysis shows variability in acute realization within speakers, and within dialects. In Čakavian and Old Štokavian dialects the post-accented syllable can be low or high, whereas in Kajkavian dialects it is mostly high. Tone contour in the stressed vowel varies: it can be realized as flat, falling, rising, or falling-rising tone contours.

Key words: accentology, lexical tone, acute, rising tone, Croatian dialectology, Čakavian dialects, Kajkavian dialects, Old Štokavian dialects

Aleksandar STEFANOVIĆ

KVANTIFIKACIJA IMENICA *PLURALIA TANTUM*

KLJUČNE REČI: *pluralia tantum*, kvantifikacija, brojni pridevi, zbirni brojevi, glavni brojevi, uzus, norma

U radu se analiziraju različite mogućnosti numeričke kvantifikacije imenica *pluralia tantum* u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Daje se istorijski i dijalektološki vidik bez koga se ne može suditi o današnjem stanju i takođe se posvećuje posebna pažnja podacima i gledištima koja se nalaze u jezičkim priručnicima. Konstatuje se, između ostalog, da se stavovi lingvista, autora sadašnjih gramatika, pravopisa i rečnika ne podudaraju sa savremenim uzusom ili uzusima.

U dosadašnjoj se lingvističkoj literaturi bosanskoj, crnogorskoj, hrvatskoj i srpskoj¹ vrlo malo pisalo o kvantifikaciji imenica *pluralia tantum*². Upečatljivo je, naime, da se u većini normativnih publikacija navedena kvantifikacija pominje samo usput, a neki put se u potpunosti previđa. Štaviše, držeći se verovatno zaključaka Vuka Karadžića (1814: 39, 1898: 117) i Đure Daničića (1850: 29, 1872: 50), gramatičari uglavnom registruju brojne prideve (*jedni, -e, -a; dvoji, -e, -a; troji, -e, -a i sl.*)³ (kada oni postoje), npr: *jedne naočare, dvoje pantalone, troja vrata, četvo(e)ra kola* (ali *sto kola*) itd.⁴

- 1 Napominjemo da smatramo da su bosanski, hrvatski, srpski i noviji crnogorski jedan jedini "polistandardizovani" lingvistički sistem, odnosno da su jedan jedini lingvistički sistem sa više standarda.
- 2 Kada se one mogu numerički kvantifikovati, tj. kada označavaju brojne pojmove (tzv. brojne imenice: *naočare, makaze/škare, pantalone/čakšire/hlače, gaće, novine, vrata, vile, grablje* i sl.; neke od njih označuju, dakle, objekte koji se sastoje od dva temeljno identična predmeta), što nije slučaj, npr., imenice *plurale tantum financije*; o tome v. Znika 2002: 89.
- 3 I dan-danas neki lingvisti smatraju, neubedljivo, da su brojni pridevi pluralne forme zbirnih brojeva (v. npr. Stanić-Moračić 1989; Mrazović-Vukadinović 1990; Klajn 1997; Stanojčić-Popović 1997; Mićunović 1999; Simić-Jovanović 2007), što se ni na dijahronijskom ni na sinhronijskom planu ne potvrđuje; o tome v. šire Stefanović 2010: 230.
- 4 V. Lalević 1951: 23; Stevović 1958: 129; Brabec-Hraste-Živković 1961: 111; Maretić 1963: 231; Pavešić-Vince 1971: 371; Vlašić-Tomić-Vojinović-Radosavljević 1972: 79; Stevanović

Izuzetak su u tom pogledu Peco Stanojčić (1972: 46-47), Živojnović (1992: 110-111), Barić *et al.* (1997: 219) i Nikčević (2001: 192), koji predlažu zbirne brojeve⁵ [*dvoje, troje, četvo(e)ro* i sl., sa kvantifikovanom imenicom u genitivu množine] kao potpuno ravnopravne i zamenljive sa brojnim pridevima i citiraju: *petero kola, dvoje naočari*⁶.

Primeri koje ćemo navesti pokazuju da gramatičari nisu u pravu i da se njihovi stavovi, daleko od pravog stanja stvari, ne podudaraju sa savremenim uzusom. Pojavljuju se, naime, razlike prema tipu kvantifikovane imenice *plurale tantum*⁷, a kvantifikacija osnovnim (ili glavnim) brojevima (*dva/oba/obadva, tri, četiri*, pomoću ili ne lekseme *par*), koju uostalom (skoro) nijedan

---

1975: 315; Aleksić-Stanić 1978: 146-147; Meillet-Vaillant 1980: 129; Stanić-Moračić 1989: 117, koji su jedini koji eksplicitno odbacuju upotrebu zbirnih brojeva, v. dalje; Mrazović-Vukadinović 1990: 263; Babić *et al.* 1991: 667; Ivić-Klajn-Pešikan-Brborić 1991: 110; Anić 1994; Klajn 1997: 20-21; Raguž 1997: 106-107; Stanojčić-Popović 1997: 96; Pešikan-Jerković-Pižurica 1997: 196; Zoričić 1998: 149; Mićunović 1999: 84; Mićunović 2000: 181; Jahić-Halilović-Palić 2000: 256; Šonje 2000; Milošević 2003: 96-97; Silić-Pranjčević 2005: 145; Simić-Jovanović 2007: 103. Valja ipak notirati da i Vuk Karadžić i Đura Daničić nisu uvek dosledni u pogledu kvantifikacije imenica *pluralia tantum* [kao uostalom ni imenica koje imenuju stvari što služe po dve i što se obično broje na par (*čarape, cipele* i sl.)]. Naime, ako uveliko daju prednost upotrebi brojnih prideva [Karadžić (1898: 117) tako ocenjuje kombinacije tipa *dvoje opanaka* – upotreba zbirnog broja i imenice koja kazuje par istih primeraka, kao regionalnu, i predlaže umesto nje *dvoji opanci* (– upotreba brojnog prideva), a Daničić (1850) nijedanput ne pominje upotrebu zbirnih brojeva], oni ipak beleže (iako vrlo retko) upotrebu zbirnih brojeva na drugim mestima. Karadžić (1898: 774) bez objašnjenja i bez ikakve stigmatizacije navodi *troje sindžirlija* [zbirni broj + imenica, uglavnom, *plurale tantum*, formulacija preuzeta iz jezika srpskih narodnih pripovedaka; v. takođe u ovome radu druge primere kvantifikacije imenica *pluralia tantum* zbirnim (ili čak osnovnim) brojevima koje citira Karadžić, svi uzeti iz jezika srpskih narodnih pripovedaka], a Daničić (1872: 50) – istina u fn., uporedo nudi upotrebu zbirnih brojeva i brojnih prideva za kvantifikaciju obaju tipova imenica, dajući npr.: *dvoje opanaka* (zbirni broj + imenica koja svojim množinskim oblikom označuje jednu funkcionalnu celinu, odnosno par), *troje sindžirlija, dvoje dipala* (zbirni broj + imenica *plurale tantum*). Konačno u monumentalnom se *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (u daljem izlaganju *RJA*), koji nudi obilje primera, upotreba zbirnih brojeva sa imenicama *pluralia tantum* ili imenicama koje znače parove, proglašava regionalnom ili retkom.

- 5 Imajući u vidu da zbirni brojevi imaju neke karaktere imenica (npr. mogućnost samostalne upotrebe), pojedini jezički stručnjaci nazivaju ih brojnim imenicama (npr. Maretić 1963), što se međutim ne opravdava, jer se ipak radi o rečima posebne vrste, različitim od imenica (o tome opširnije v. kod: Stefanović 1975: 315).
- 6 Thomas-Osipov (2012: 245) doduše ukazuju (u govornom jeziku) na upotrebu zbirnih brojeva u kvantifikaciji imenica *pluralia tantum*, napominjujući, međutim, da bi tu upotrebu trebalo izbegavati (“il est préférable de s’en abstenir”).
- 7 Nijedan gramatičar pri opisu njihove kvantifikacije ne određuje imenice *pluralia tantum* po objektima koje označuju; one su naime tretirane kao jedna celina bez ikakvih specifičnih razlika (v. dalje u ovom radu).

filološki stručnjak eksplicitno ne ističe⁸, može se i te kako zabeležiti u pisanom kao i u govornom izrazu.

Izgleda, dakle, da je prisutna velika konfuzija u današnjem uzusu u upotrebi brojeva sa imenicama *pluralia tantum*. Govornici zapravo pribegavaju alternativno i često nekonzekventno (iako su neke tendencije izraženije) osnovnim ili zbirnim brojevima, ali i brojnim pridevima. Mnoga pitanja koja se tiču dvojakih (ili čak trojakih) načina kvantifikacije ili kolebanja u odnosu na normativni zahtev nekih izraza ostaju tako bez odgovora i iz toga proishode neobične (na prvi pogled) numeričke konstrukcije, u koliziji sa tradicionalnom gramatikom. Na primerima iz pisanih dela, uglavnom savremenih prozних pisaca i prevodilaca, ali i govornog jezika, u referatu se analiziraju faktori koji utiču na kvantifikaciju imenica *pluralia tantum* a, između ostalog, preispituju se i kriterijumi (ne)normativnosti tako realizovanih numeričkih konstrukcija.

Da bi se dublje analizirala kvantifikacija tih imenica, koje ne poznaju jedninu i koje jednim oblikom iskazuju i jediničnost i mnogost, važno ih je pre svega razvrstati u tri različite skupine po objektima koje označuju (u te skupine može uostalom biti svrstana većina imenica *pluralia tantum*):

- a) imenice *pluralia tantum* tipa *kola* ili *vrata*, koje označuju predmete koji se mogu zamisliti da se sastoje iz jednog temeljnog dela;
- b) imenice *pluralia tantum* tipa *makaze/škare* ili *naočare*, koje označuju predmete što se sastoje iz dva temeljno identična predmeta;

8 Mada vrlo česta u jezičkoj praksi, gramatike je odbacuju; govornici je međutim koriste da bi izbegli teškoću koju predstavlja izbor između zbirnih brojeva i brojnih prideva (neutralisanjem upotrebe tih dvaju brojeva). Vrlo se retko mogu čuti drugačija mišljenja. Zapravo samo dva lingvisti uzimaju u obzir stanje u savremenom uzusu. Znika (2002: 99, 105, 129) tako predlaže za kvantifikaciju imenica *pluralia tantum*, brojne prideve ali i osnovne brojeve. Iako ne daje prodorniju analizu (eventualna korelacija između određenih količinskih vrednosti i kategorije upotrebljenog broja ili između kategorije broja i tipa imenice *plurale tantum*, v. dalje u ovom radu), ona ipak citira: *jedne škare; deset škara; dvoje grablje; dvoje, petore hlače; troja kola*. Stanojčić (1996: 120) daje jednu zanimljivu analizu (ali još uvek nepotpunu) u vezi sa kvantifikacijom imenica *pluralia tantum* ili imenica koje imenuje par: "(...) sve je ređa upotreba u modernom jeziku i kongruentne konstrukcije u kojoj se kao atribut uz imenicu nalazi brojni pridev: *osmora kola, dvoje rukavice*, kakva se navodi u gramatikama (...) istina, s napomenom da se retko, samo u određenim slučajevima upotrebljava. Umesto njih upotrebiće se tipičnije konstrukcije tipa *osnovni broj + gen.: osam kola*, ili će se najčešće tražiti leksičko-frazeološko rešenje: *dva para rukavica*, koje će sadržati konstrukciju *broj + gen. množine*." Važno je, međutim, precizirati da gramatike, iako dosta beleže da je pomenuta upotreba retka (v. npr. Stevanović 1975: 315), ne nude alternativu. Konačno i Maretić (1963: 231) navodi (ali samo na jednom mestu u svojoj ogromnoj gramatici) *dvanaest vrata* (primer preuzet iz jezika srpskih narodnih pripovedaka), naglašavajući ipak da je "manje (je) obično" nego *dvanaestora vrata*.

c) specifična primena b) skupine: imenice *pluralia tantum* tipa *pantalone/čakšire/hlače* ili *gaće*, koje označuju donji deo veša ili (muškog) odela (odnosno odeća koja pokriva donji deo struka i noge).

Videćemo da se na osnovu njihove pripadnosti jednoj od ovih triju grupa, imenice *pluralia tantum* numerički kvantifikuju na vrlo različite načine.

1. ISKAZIVANJE KVANTIFIKACIJE ZA VREDNOST 1

Za tu količinu zbirni brojevi ne postoje. Koristiće se dakle brojni pridevi *jedni, -e, -a* ili perifraza tipa *jedan par + imenica u gen. mn.*

1.1. *Pluralia tantum* tipa kola ili vrata [grupa a])

Za kvantifikaciju tih imenica vidljiva je sistematska upotreba brojnih prideva. To se može lako objasniti pošto u odsustvu zbirnog broja alternativnog rešenja nema. Naime, leksičko ekspliciranje tipa *jedan par + imenica u gen. mn.* nije primenjivo jer se kvantifikovana imenica smatra sastavljenom od jednog dela, a ne od dva identična dela (v. sledeći pasus).

Npr.:

(1) Mladence je sklonio u *jedne taljige*, nasred dvorišta, u mraku. (M. Crnjanski, II-1, 158)

(2) Čuvar me doprati do *jednih* golemih vrata (...) (D. Kiš, I, 62)

Napomenimo da imenica *kočija*, koja se tretira kao *plurale tantum* u svim rečnicima, okleva između jednine i množine. Tako kvantifikacija osnovnim brojevima i brojnim pridevima koegzistira⁹:

Osnovni brojevi:

(3) Nekoliko tjedana ranije *jedna kočija*, i jedan veseljak i jedna žena, pjevali su tako očajnički (...) (Dž. Alić, 68)

(4) A šepavi Matija kod mosta je bistračkog sastao neku noć *jednu kočiju*. (M. Krleža, 69)¹⁰

---

⁹ To važi za sve količine. Međutim, osnovni brojevi se logično (v. tačku br. 3) nameću počev od 4 (i to još drastičnije nego sa ostalim imenicama iste kategorije). Što se tiče manjih količina, upotreba se brojnih prideva bolje održala.

¹⁰ Interesantno je primetiti upotrebu osnovnog broja kod M. Krleže, po mnogima najvećeg hrvatskog i jugoslovenskog pisca 20. veka, što nesumnjivo dokazuje prisustvo u jeziku oblika te imenice u jednini.

Brojni pridevi:

(5) Dragančić je otprovio u *jednim kočijama* svoju ženu i Valpurgu (...) (V. Novak, 56)

1.2. *Pluralia tantum* tipa makaze ili pantalone [grupa b) i c)]

Što se tiče tih imenica *pluralia tantum* (koje označavaju jedinstvene predmete od dva istovetna dela), brojni pridevi su najbolje zastupljeni za vrednost 1:

(6) Stavite sve, kaže filozof Epiktet, na *jedne terazije* (...) (J. Dučić, 168)

(7) (...) tužitelj (...) potražuje 54 milijuna dolara odštete od vlasnika kemijske čistionice-zbog *jednih* izgubljenih *hlača*. (Jutarnji list, 15/06/2007, 64)

Ako su brojni pridevi dominantni u kvantifikaciji za vrednost 1, kvantifikacija pomoću lekseme *par* [(*jedan par pantalona* itd.)] javlja se sve češće u modernom jeziku¹¹:

(8) Kupila sam *jedan par pantalona* koji mi se uopšte više ne sviđa! (razg.)

2. ISKAZIVANJE KVANTIFIKACIJE ZA VREDNOSTI OD 2 DO 4

2.1. *Pluralia tantum* tipa kola ili vrata [grupa a)]

Za te količine i za tu grupu, u koju su inače svrstane u jeziku najčešće imenice *pluralia tantum*: *vrata* i *kola*, čini se da se kvantifikacija u svim tipovima teksta kao i u govoru, vrši u većini slučajeva brojnim pridevima: *dvoja*, *troja*, *četvo(e)ra kola*, *vrata*.

Npr.:

2.1.1. *Vrednost 2*

(9) Kad svi uđoše, *dvoja* električna *kolica* (...) prodoše između šatora noseći ogromne lonce. (J. Marković-Čížek, 209)

(10) (...) okovan u *dvoje verige* (...) (V. Karadžić, I, 221)

---

¹¹ O tome stručna literatura u najboljem slučaju "ćuti". Uzrok toj upotrebi treba verovatno tražiti u jezičkoj analogiji prema kvantifikaciji imenica tipa *cipele*. Dopunska se obaveštenja o tom uticaju mogu naći u: Đorđević 1984.

(11) Upute za uporabu hladnjaka Končar Ardo: modeli sa *dvojim vratima*.

Što se tiče osnovnih brojeva, po svoj prilici jedino se sreće broj *oba* u srednjem rodu, odnosno markirana verzija osnovnog broja *dva* (u kombinaciji sa imenicama *vrata* i *kola*¹² i to naročito u govornom izrazu):

(12) Sada jednim ključem možete otvoriti *oba vrata* (...) (HRT, Dnevnik, 05/08/2008)

(13) Videli smo da *oba kola* dobro koče (...) (HRT, Dnevnik, 24/01/2008)

On je zabeležen već u starini sa tim tipom imenica, pošto se može naći u srpskim narodnim pripovetkama koje je sakupio Vuk Karadžić:

(14) Zapeše mu *oba kraja* od kosijera za *oba crkvena vrata*... (V. Karadžić, II, 309)

Međutim, daje se odlučna prednost brojnom pridevu *oboja* u govoru kao i u pismu i ne samo u negovanom vidu komunikacije:

(15) (...) jer je netko, od zlobe ili objesti, zaključao *oboja vrata* na dvorani. (V. Novak, 199)

(16) *Oboja vrata* se otvaraju na levo. (razg.)

(17) Prema prvim podacima, *oboja kola* su jurila (...) (Jutarnji list 15/06/2008, 16)

U svim stilovima (pisanom i usmenom), upotreba zbirnog broja ostaje takođe moguća:

(18) (...) ma *oboje kola* su dobra, ali Audi A4 je nesto lepši. (razg.)

(19) *Oboje vrata* bila su otvorena, a novac nestao. (Arena, 26/04/2009, 24)

2.1.2. *Vrednost 3 i 4*

(20) Pred kaštelom stajahu *troja vješala* (...) (A. Šenoa, 64-65)

(21) Božić je na tom proplanku stigao *troja kola* svojih poznanika. (M. Crnjanski, II-1, 138)

(22) *Troja je vrata* provalio Koko... ili *četvora* (...) (R. Marinković, 422)

---

¹² Ta se tendencija, međutim, ne beleži sa imenicama *pluralia tantum* grupe b) ili c).

(23) Vitomir i Tiosav već dogone vrljike, uzeli *četvora kola*. (M. Glišić, 224)

Upotreba zbirnih brojeva je mnogo manje zastupljena u uzusu; međutim ona postoji i nalazi se ne samo u svakodnevnom govoru već i u istaknutih pisaca:

(24) (...) pobježe k popu u oltar, zatvorivši sve *troje vrata* oltarskih. (V. Karadžić, II, 328)¹³

(25) Sledeće nedelje, gospodin Alode, podnačelnik grada Tuluza, doveđe *dvadeset i četvoro*¹⁴ kola gradjana (...) (D. Kiš, II, 105)

Iako ređe, zbirni brojevi rabe se i u govoru:

(26) Ima *dvoje kola*. (RTS, film "Talac")

(27) Da li si kupio kola sa dvojica ili *četvoro vrata*?¹⁵ (razg.)

2.2. *Pluralia tantum* tipa makaze ili pantalone [grupa b) i c)]

Kao što je to slučaj sa imenicama iz grupe a), kvantifikacija okleva između brojnih prideva i zbirnih brojeva, ali takođe pribegava perifrazi sa leksemom *par*, verovatno po ugledu (analogijom) na model kvantifikacije imenica tipa *cipele*, a možda i pod uticajem drugih jezika (francuskog, engleskog) kojima je takav model kvantifikacije regularno svojstvo.

Prema rezultatima naših istraživanja, u pisanom kao i u govornom jeziku, za količine od 2 do 4, sva je prilika da se kvantifikacija vrši u većini slučajeva¹⁶ zbirnim brojevima (*dvoje pantalona*, *troje naočara*, *četvoro makaza*), a u manjoj meri konstrukcijom: *osnovni broj + leksema par + imenica pluralia tantum* (*dva para pantalona*, *tri para naočara*, *četiri para makaza*) ili brojnim pridevima (*dvoje pantalone*, *troje naočare*, *četvoro makaze*)¹⁷:

Zbirni brojevi:

(28) U čošku opazih (...) *dvoje mašica*. (V. Drašković, 168)

---

13 O ovom primeru v. takođe napomenu br. 4.

14 Ovde se pojavljuje višečlani broj; poslednji je član taj koji određuje tip celog broja i on je jedini relevantan na distributivnom planu.

15 Primećujemo u kvantifikaciji imenice *vrata* zanimljivu upotrebu brojnog prideva za vrednost 2 i zbirnog broja za vrednost 4 (v. napomenu br. 23).

16 Otprilike polovina skupljenih primera.

17 Izuzev nekoliko retkih slučajeva koji se mogu naći na internetu, osnovni brojevi (u samostalnoj upotrebi) nikad nisu upotrebljeni za količine od 2 do 4.

- (29) Vrpca (...) presećena je sa *troje makaza* (...) (Blic, 25/09/2005, 27)
(30) Imam *četvoro pantalona* za skraćivanje (...) (RTS, emisija “Ipak se okreće”)

Konstrukcija sa leksemom par:

- (31) Svi su imali po *dva, tri para pantalona* (...) (Večernje novosti, 02/06/2006, 13)
(32) Deda Milan (...) jednog leta mu kupio *dva para makaza* – jedne¹⁸ za proređivanje a druge za skraćivanje kose. (Ilustrovana Politika, 17/09/2009, 18)
(33) Tu su i *četiri para naočara* (...) (Blic, 08/04/2009, 5)

Brojni pridevi:

- (34) – A sutradan, tako oko fruštuka, metne u ceger *dvoje makaze* (...) (S. Sremac, 271)
(35) Ženi da se u tom slučaju ostavi (...) *dvoje gaćice* (...) (R. Marinković, 166)

Treba, međutim, naglasiti da je upotreba brojnih prideva prilično zastupljena na dijalekatskom nivou¹⁹ i u svakom slučaju (u kvantitativnom smislu) više nego u standardnom jeziku (ili standardnim jezicima). S tim u vezi možemo navesti nekoliko značajnih primera, preuzetih iz romana Danka Popovića *Knjiga o Milutinu*, u kojem narator (koji je i glavni lik romana) vrlo često pribegava dijalekatski obojenim oblicima i gde se, npr., može zabeležiti nekoliko kombinacija tipa *brojni pridev + imenica pluralia tantum* koja označava jedinstvene predmete od dva istovetna dela (odnosno odeću koja pokriva donji deo struka i noge):

- (36) Spremi mi belu torbu – kažem ženi – *dvoje lanene gaće*, *dvoje čarape* (...) (D. Popović, 8)
(37) Nemoj, ženo, preterivati – kažem joj – samo *dvoje gaće* (...) (D. Popović, 8)
(38) Obučem nove *čakšire*, *suknene*, a žao mi. Poslednje su – *dvoje sam* u prošlim ratovima pocepao. (D. Popović, 8)

---

18 Primećujemo upotrebu brojnog prideva za vrednost 1 u drugoj klauzi.

19 Ta konstatacija vredi za imenice *pluralia tantum* sve tri kategorije. Zapravo, na osnovu dijalektoloških monografija koje smo analizirali za ovaj rad (te monografije uglavnom obrađuju štokavske govore od početka dvadesetog veka do danas), brojni pridevi se masovno koriste (barem do vrednosti 5; za veće količine nismo našli dovoljno primera da bismo mogli izvući konačne zaključke). Vidi npr. Stanojević 1911: 409; Peco 1964: 148; Šojat 1973: 124; Stanić 1977: 57; Barjaktarević 1977: 97; Peco 1982: 144; Remetić 1985: 298-299; Ivić 1994: 229.

3. ISKAZIVANJE KVANTIFIKACIJE ZA VREDNOSTI VEĆE OD 4

Pada u oči da je zajedničko imenicama *pluralia tantum* svih triju kategorija masovno prodiranje osnovnih brojeva u kvantifikaciji, i to od vrednosti 5. To se logično realizuje na uštrb ostalih tipova kvantifikacije koji su, kao što je već poznato, uveliko dominantni za niže vrednosti (brojni pridevi, zbirni brojevi, ekspliciranje funkcionalne složenosti pomoću lekseme *par*, v. tačku br. 2)²⁰.

3.1. *Pluralia tantum* tipa kola ili vrata [grupa a]

U vezi s ovom grupom imenica *pluralia tantum*, zanimljivo je napomenuti da što je veća količina označena brojem od kojeg je obrazovana numerička konstrukcija, to je upotreba brojnih prideva i zbirnih brojeva ređa, a mahom i neaktuelnija. Stoga, ako za vrednost 5 (naravno s razlikama zavisno od kvantifikovane imenice²¹) koegzistiraju sa manje-više istom učestalošću sva tri broja (brojni pridevi, zbirni brojevi i osnovni brojevi), od vrednosti 6 prevlast osnovnih brojeva počinje da se beleži i postaje utoliko značajnija ukoliko se količina povećava. Do vrednosti 50 zbirni brojevi i eventualno brojni pridevi mogu se pojaviti tu i tamo, ali kao što smo to već istakli a ovde ponovo naglašavamo, sve ređe što je iznos veći²². Od 50 uzus naginje jedino ka upotrebi osnovnih brojeva.

Moglo bi se navesti mnogo primera iz kojih bi se te konstatacije potvrdile. Citiraćemo samo nekoliko od tih kombinacija sa sva tri broja, na osnovu više ili niže vrednosti kvantifikacije (vrednost jednaka ili veća od 5, veća ili manja od 50):

3.1.1. *Vrednost 5*

Brojni pridevi:

(39) (...) varijanta s *petora vrata* (...) (Globus, 19/07/2008, 15)

(40) Juče su kod mene došla *petora kola* verifikatora. (Vreme, 20/02/2005, 28)

---

20 Zaključci koje ovde donosimo vrede kako za pisani, tako i za govorni jezik. Dodajmo da u *RJA* ima dosta potvrda (osobito iz starijeg jezika), da su se brojni pridevi i u manjoj meri zbirni brojevi učestalije upotrebljavali kod starijih pisaca za izražavanje količina većih od 4.

21 Npr., čini se da brojni pridev *peto(e)ra* i dalje preovladava u kvantifikaciji imenice *kola*, premda mu govorni predstavnici koje smo intervjuisali za ovaj rad ne bi (po svom jezičkom osećanju) dali prednost; međutim, kada je potrebno kvantifikovati imenicu *vrata*, tendencija je izražena ka upotrebi zbirnog broja *peto(e)ro*, a pogotovu osnovnog broja *pet*.

22 Već od vrednosti 10 kvantifikacija pomoću brojnih prideva potpuno nestaje uz imenicu *kola*.

Zbirni brojevi:

- (41) Sportski kupe s *petoro vrata*. (Jutarnji list, 19/09/2007, 14)
(42) Civic je predstavljen 1972. godine kao model sa troja vrata (...) Kasnije se pojavljuju i modeli sa *petoro vrata* (...) ²³ (Jutarnji list, 24/01/2008, 25)

Osnovni brojevi:

- (43) Bilo kako bilo, iako je Polo s *pet vrata* do sada bio puno češći izbor kupaca (...) (Politika, 27/08/2009, 12, naslov: “Polo s troje vrata ²⁴ stiže u Frankfurt”)
(44) “Ej kako to, da dođosmo u Rosiju, samo sa *pet kola* ²⁵ (...)” (M. Crnjanski, II-2, 393)

3.1.2. *Vrednost od 5 do 50*

Brojni pridevi:

- (45) “(...) hoću onaj sa *šestorim vratima*.” (S. Babić, 163)
(46) *Osmora se vrata* zatvoriše (...) (S. Matavulj, 84)

Zbirni brojevi:

- (47) Evo *sedmoro vrata* imam. Sedmora ²⁶ su! (Ilustrovana Politika, 17/09/2009)

---

23 U istom članku primećujemo upotrebu u kvantifikaciji imenice *vrata* brojnog prideva za vrednost 3 i zbirnog broja za vrednost 5. Ta činjenica zapravo pokazuje određenu nedoslednost ili bolje rečeno nesigurnost govornika u nabranjanju tog tipa imenica. Podsetimo, međutim, da ni gramatičari nisu dosledni u tom pogledu jer, kao što smo već rekli, većina njih propisuje samo brojne prideve, a neki ukazuju i na mogućnost korišćenja zbirnih brojeva (ili vrlo retko osnovnih brojeva, v. napomenu br. 8). U pisanim delima (i u govoru) ta mešavina različitih brojeva (brojni pridev – zbirni broj; brojni pridev/zbirni broj – osnovni broj) sreće se dosta često u kvantifikaciji imenice tipa *vrata* [v. napomenu br. 15 kao i sledeće tri napomene (naročito napomenu br. 25 o istoj vrsti kvantifikacije u *Seobama* Miloša Crnjanskog)]; naravno, slični primeri sa konstrukcijama obrazovanim od brojeva istog tipa takođe se pojavljuju (v. u našem korpusu). Te mešavine se logično karakterišu, pošto slede opštu evoluciju kvantifikacije imenica tipa *vrata*, po prisutnosti brojnih prideva za manje količine, a zbirnih i naročito osnovnih brojeva za veće količine.

24 Vidimo ovog puta, opet u jednom članku, upotrebu osnovnog broja *pet* i zbirnog broja *troje* za kvantifikaciju iste imenice *vrata*! (v. prethodnu napomenu).

25 Vredi zapaziti da Miloš Crnjanski u svom monumentalnom delu *Seobe* koristi u nabranjanju imenica *pluralia tantum* tipa *vrata, kola* itd. brojne prideve za vrednosti 1, 2 i 3, a osnovne brojeve za više vrednosti, ali uglavnom u transkripciji govornog jezika, v. citirane primere iz pomenutog dela kao i napomenu br. 23.

26 Mešavina zbirni broj – brojni pridev za vrednost 7 sa istom atributivnom imenicom: *vrata* (v. napomenu br. 23).

(48) Još samo dvoja vrata (...) Dotaknuo je *petnaestero vrata*²⁷. (RTL, emisija "Red bull airrace", 11/04/2007)

Osnovni brojevi:

(49) Odveo je sa sobom *sedam kola* i četrdeset duša. (M. Crnjanski, II-2, 242)

(50) Mogao je mrtve da digne iz rake, provede ih kroz *dvanaest* tajnih vrata (...) (R. Bratić, 145)

(51) Iz same Bačke je došlo skelom sinoć *devet* i jutros *sedam kola* rodbine Šacine (...) (S. Sremac, 280)

(52) Jeste sve doterali? Jesmo sve, *dvaest kola* ravno, odgovori Vito-mir... (M. Glišić, 224)

Ova dva poslednja primera Stevana Sremca i Milovana Glišića, uzeta iz starijeg vremena (oba pisca su živela i pisala u 19. veku) potvrda su kako je proces prodiranja osnovnih brojeva u kvantifikaciji imenica *pluralia tantum* vrlo star u jeziku; ta konstatacija i te kako čini neočekivanim odsustvo spominjanja njegove zastupljenosti u skoro svim konsultovanim gramatikama ili u normativističkoj literaturi savetničkog tipa (a pokazali smo, zapravo, da je on široko rasprostranjen i da se beleže mnogi primeri u savremenom jeziku kao i u starijoj književnosti).

3.1.3. *Vrednost jednaka ili veća od 50*

(53) Cestom vuku se dugački karavani – do *pedeset kola* (...) (Blic, 07/12/2007, 3)

(54) Morate obiti *sto pedeset vrata!* (razg.)

U slučaju vrednosti za koju ne postoji odgovarajući brojni pridev ili zbirni broj, upotreba osnovnog broja logično se nameće:

(55) (...) jedan pešak prestiže i *stotinu kola* (...) (I. Pavlović, 111)

Opšta upotreba imenica *pluralia tantum* tipa *kola*, *vrata* u savremenom uzusu se inače dobro odslikava, po našem mišljenju, u romanu *Astragan* Dragana Velikića. Naime, brojni pridevi se sistematski rabe u pripovedanju i u dijalozima kada su niže vrednosti u pitanju (1, 2 i 3), ali čim se prevaziđe 4, osnovni broj se, izgleda, nameće i to čak i u pismu:

---

27 Mešavina brojni pridev – zbirni broj (v. napomenu br. 23).

– Vrednost manja od 4, upotreba brojnog prideva

(56) Kuće Petrograda nemaju *dvoja vrata*. (D. Velikić, 40)

(57) *Dvoja vrata*, primećuje Lenjin. *Jedna* su za mrtve, kaže Zita. (D. Velikić, 39)

– Vrednost veća od 4, upotreba osnovnog broja

(58) Na ovoj pruzi vozilo je *osam kola* (...) (D. Velikić, 58)

3.2. *Pluralia tantum* tipa makaze ili pantalone [grupa b) i c)]

Prevlast upotrebe osnovnih brojeva (bilo da dolaze samostalno ili u kombinaciji sa partikulizatorom *par*) još je upečatljivija kada se kvantifikuju imenice grupe b) i c). Čini se da se gotovo isključivo oni pojavljuju za izražavanje svih količina većih od 4 (uključujući vrednost *pet*), a upotreba zbirnih brojeva (ili eventualno brojnih prideva) postaje marginalna²⁸ i neobična za današnje jezičko osećanje, u svim stilovima i u svim vidovima komunikacije (javne i privatne).

Navešćemo nekoliko primera:

Osnovni brojevi:

(59) Za nedelju dana jedva prodam *pet pantalona*, vikendom troje²⁹ (...) (Večernje novosti, 13/04/2003, 23)

(60) Šišajući kosu gosta s *deset makaza* odjednom (...) (Politika, 28/11/2007, 11)

Konstrukcija sa leksemom *par*:

(61) Zaplenjeno je i *pet pari naočara* (...) (Večernje novosti, 28/11/2007, 3)

(62) (...) mladići su iz svojih sportskih torbi izvadili *sedam pari lisica* (...) (D. Drašković, 11)

Interesantno je u ovom pogledu primetiti da konstatacije koje smo naveli nisu u protivrečnosti sa komentarima izvornih govornika koje smo anketirali u vezi s ovim složenim pitanjem. Oni, naime, smatraju (po svom jezičkom

---

²⁸ U građi nismo našli takvih primera, izuzev nekoliko vrlo retkih potvrda na internetu.

²⁹ Mešavina osnovni broj – zbirni broj, ovog puta u kvantifikaciji imenice grupe b) i c) (v. napomenu br. 23).

osećanju) da se iznad 4 osnovni brojevi vrlo često koriste samostalno, možda čak i češće nego konstrukcije s leksemom *par* (iako su tim konstrukcijama dali prednost kada je trebalo predložiti neku vrstu “hijerarhizacije” različitih načina kvantifikacije): *pet, pedeset pantalona/hlača, makaza/škara* ili *pet, pedeset pari pantalona/hlača, makaza/škara*. Takođe smatraju da je upotreba zbirnih brojeva moguća, ali vrlo malo verovatna (*petoro, pedesetoro pantalona, makaza*); međutim, potpuno odstranjuju upotrebu brojnih prideva (*petore, pedesetore pantalone, makaze*).

4. DODATNA ZAPAŽANJA O KVANTIFIKACIJI IMENICA *PLURALIA TANTUM*

- imenice *pluralia tantum* koje označuju poljoprivedne alatke tipa *grablje, vile*³⁰... kvantifikuju se na sledeći način: sistematski i bez oklevanja će se koristiti brojni pridev *jedni (-e, -a)*: *jedne grablje, vile, merdevine*.

(63) Ne mogu *jedne merdevine* da daju (...) (Ilustrovana Politika, 25/09/2009, 6)

Za vrednosti 2, 3, 4 norma (v. npr. Brabec-Hraste-Živković 1961: 111) propisuje brojni pridev: *dvoje, troje, četvore grablje, vile, merdevine*.

(64) Imam *vile, motiku, lopatu, dvoje grablje, kramp, (...)* (Arena, 25/09/2009, 11)

(65) Imam *troje vile* za sijeno (...) (Jutarnji list, 25/09/2009, 14)

Upotreba zbirnog broja doista je mnogo ređa³¹. Navešćemo neke od retkih potvrda koje smo našli:

(66) (...) kad im je sve oduzeto, osim (...) *dvoje grabalja* (...) (Dnevni avaz, 11/04/2009, 4)

---

30 Imenica *merdevine* kvantifikuje se na isti način, iako se, naravno, obim njene upotrebe ne ograničava samo na poljoprivedni život.

31 Primera radi, na internetu je odnos između potvrde upotrebe zbirnih brojeva i upotrebe brojnih prideva otprilike jedan prema deset (za oba tipa broja, velika većina zabeleženih primera se uostalom tiče vrednosti 2 i u manjoj meri 3). Dijalektolozi takođe beleže prevlast brojnih prideva; v. npr. Peco 1964: 148.

(67) Vladika predložio da se nađu *dvoje merdevina*. (Večernje novosti, 26/09/2009, 23)

(68) (...) ima *troje merdevina* za penjanje (...) (Ilustrovana Politika, 17/01/2007, 10)

Od vrednosti 5, osnovni brojevi izgledaju mogući u uzusu i postoji tendencija ka njihovoj masovnoj upotrebi (*pet grablji/grabalja, vila, merdevina*):

(69) Istražiteljima trebalo *deset merdevina* da siđu (...) (Dnevni avaz, 25/06/2009, 15)

Upotreba zbirnih brojeva [*peto(e)ro grabalja/grablji, vila, merdevina*], a naročito brojnih prideva [*peto(e)re grablje, vile, merdevine*] tek se okazionalno sreće u jezičkoj praksi:

(70) Na tebe mi ne bi bilo žao *desetoro vila* slomit. (Z1, emisija "Istinom do gola", 26/03/2007)

Valja ovde napomenuti da se na dijalekatskom planu (ali takođe u pismu, v. sledeće primere) sreće imenica u jednini *grabulja* (umesto imenice *plurale tantum grablje*), s kojom je moguća kombinacija s osnovnim brojem (*dve grabulje, pet grabulja*):

(71) (...) na terenu su se našle *dve grabulje* i šest pari opanaka. (Politika, 20/07/2008, 12)

U tom dijalekatskom uticaju treba verovatno tražiti uzrok upotrebe konstrukcija tipa *dve, tri, četiri grablje, vile, merdevine*, koje se ponekad mogu čuti ili čak pročitati³² (uglavnom kod srpskih govornika, ali ne jedino u njih, v. sledeći primer uzet iz jednih hrvatskih dnevnih novina):

(72) Ja možda donesem jedne il *dvije grablje* (...) (Jutarnji list, 25/03/2007, 17)

(73) (...) zamislite jedne merdevine. *Dve merdevine*.³³ (Ilustrovana Politika, 04/01/2009, 17)

---

32 One su međutim mnogo manje zastupljene od konstrukcija obrazovanih od brojnih prideva.
33 Možemo zapaziti u ova poslednja dva primera upotrebu brojnog prideva za vrednost 1, a osnovnog broja za vrednost 2, što još jedanput potvrđuje sistematsko pribegavanje brojnim

Vredi takođe zapaziti da se imenica u jednini *grabulja* ponekad hiperkorekcijom kvantifikuje brojnim pridevima ili zbirnim brojevima³⁴. Međutim, ova se pojava konstatuje samo za vrednosti 1 i 2:

(74) Imali smo i *jedne grabulje* (...) (RTS, emisija “Ipak se okreće”, 22/05/1999)

(75) (...) već dohvata dve motike i *dvoje grabulja*. (RTL, Vijesti, 17/04/2007)

- imenica *novine* dosta je ambivalentna pošto, prema normi, pripada kategoriji *pluralia tantum*, ali dopušta oblik u jednini *novina*. Taj oblik u jednini jezički puristi smatraju stilski vrlo obeleženim i shodno tome ga odstranjuju³⁵ (v. npr. Maretić 1924: 69; Ivić-Klajn-Pešikan-Brborić 1991: 122; Dulčić 1997: 104; Klajn 1997: 114; Matković 2006: 129).

Za broj 1, koristiće se gotovo isključivo u pismenom, kao i u govornom izrazu brojni pridev *jedne*³⁶:

(76) Ja sam u *jednim novinama* pročitala (...) (RTCG, emisija “Elita”, 19/04/2001)

Što se tiče brojeva 2 i 3, po svemu sudeći govornici daju prednost osnovnim brojevima (*dve, tri* novine):

(77) *Dve novine* u jednoj³⁷! (RTS, reklame)

(78) Rečeno je da bi trebalo tužiti *tri novine*. (Z1, emisija “Istinom do gola”, 26/03/2007)

iako smatraju upotrebu brojnih prideva (*dvoje, troje novine*) i zbirnih brojeva (*dvoje, troje novina*) i te kako mogućom, kao u sledećem primeru:

---

pridevima u kvantifikaciji imenica *pluralia tantum* grupe a) kada je u pitanju vrednost 1; v. tačku br. 1.

34 Čini se da je taj fenomen takođe dijalekatskog porekla; primere takve upotrebe v. kod: Stanić 1974; 1977.

35 Iako se dosta obilno potvrđuje u jeziku.

36 Ali se zato u kompoziciji može naći: dvadeset, trideset... (i) *jedna* novina.

37 Ovde se može primetiti upotreba osnovnog broja *jedan*, u neku ruku logična prema upotrebi osnovnog broja *dva* u istoj rečenici.

(79) *Dvoje novine odjednom!* (Večernji list, reklame)

Od vrednosti 4 brojni pridevi se ne koriste³⁸ (*čtvore, petore* novine). Osnovni i zbirni brojevi naizmenično se sreću sa skoro istom učestalošću do 10 (*pet, šest* novina, *petoro, šestoro* novina). Iznad 10 beleže se skoro isključivo osnovni brojevi (*dvadeset, pedeset* novina).

- imenice *pluralia tantum* koje označuju integralne delove određenih celina, pre svega organe živih bića tipa *grudi, prsa, leđa, pleća* itd., od kojih se za neke smatra da se *a priori* ostvaruju u dva identična organa (npr. *grudi* ili *pleća*), ne kombinuju se, po svoj prilici, s osnovnim brojevima:

(80) (...) zamisao *jednih grudi* da se srce steže (...) (R. Marinković, 85)

Uzrok tome treba nesumnjivo tražiti u činjenici da postoje imenice, inače drugačijeg modela tvorbe, koje poseduju oblik u jednini za određivanje jednog od integralnih delova celina označenih odgovarajućim imenicama *pluralia tantum* (sing. *plećka/rame*; množ. *plećke, ramena* # *plurale tantum pleća* ili sing. *dojka*; množ. *dojke* # *plurale tantum grudi*). Te imenice koje imaju regularni pravilni oblik u jednini mogu sasvim normalno da se kvantifikuju pomoću osnovnih brojeva (u konstrukciji ili ne sa leksemom *par*)³⁹:

Npr.:

(81) Džin (...) bila je dugonoga cura (...) s dva psa boksera, *dve* šiljate *dojke* i velikim crvenim ustima. (B. Vučićević, 80)

(82) (...) na kome se mogla videti razgolićena žena-pčela sa *tri para* *dojki* (...) (M. Ratković, 70)

Naravno, pitanje se ne postavlja za nedeljive imenice *pluralia tantum* tipa *leđa* ili *prsa*, za čiju će se kvantifikaciju upotrebiti brojni pridevi ili zbirni brojevi; Vlašić-Tomić-Vojinović-Radosavljević 1972: 79 ili Mićunović 1999: 84 daju *čtvora leđa*:

(83) Kada su ga predveče premeštali sa *jednih* oguljenih *leđa* na druga (...) (B. Dragojević, 16)

---

38 Eventualnost njihove upotrebe se međutim ne može odstraniti.

39 Detaljnije o ovoj problematici v. Stefanović 2012: 38 i Stefanović 2010, naročito analizu o (prilično) analognoj kvantifikaciji imenica *oči* i *uši* (str. 178-186).

U građi smo našli samo jedan primer deljive imenice *plurale tantum* kvantifikovane osnovnim brojevima⁴⁰. To se dešava verovatno analogijom prema kvantifikaciji imenica koje takođe označavaju organe živih bića, ali koje se u većini slučajeva kombinuju jedino sa osnovnim brojevima (najčešće markiranom verzijom osnovnog broja *dva: oba/obadva*), pošto njihovi pluralni oblici nisu nikada imenice *pluralia tantum*. Radi se naime o imenicama tipa *ruke, noge* itd⁴¹.

(84) Ostala je najveća grdoba od svih, (...) zgrbljen u *oba pleća* (...) (R. Bratić, 174)

Ako se u ovom slučaju želi izraziti *obe plećke* neke osobe, izgleda da se može i mora koristiti osnovni broj *oba* i imenica koja nije *plurale tantum* tipa *plećka* ili *rame* kao u sledećem primeru Ive Andrića, u kome je upotrebljena konstrukcija *obe plećke*:

(85) Samo što je u izveštaju Francuza Austrijanac na kraju ležao, moralno, na zemlji sa *obe plećke* (...) (I. Andrić, 94-95)

Jedini izuzetak se verovatno tiče imenice *usta*, čija je kvantifikacija osnovnim brojevima učestalija⁴². Pretpostavljamo da se to može jednostavno objasniti činjenicom da se imenica *usta* u jeziku češće nabraja (bez obzira na količine) nego ostale imenice istog tipa, a verovatno i zato što se takođe upotrebljava u drugom značenju, značenju lica, osoba. Shodno tome, verovatnost upotrebe osnovnih brojeva je znatno veća u odnosu na druge imenice istog tipa, pogotovo za veće količine, sa kojima je, kao što smo već napomenuli, kvantifikacija imenica *pluralia tantum* (uopšteno) osnovnim brojevima mnogo frekventnija, npr.:

(86) Šestoro djece je rodila, *šest usta* ju je čupalo i teglilo (...) (R. Bratić, 233)

---

40 Istini za volju, izuzev za imenicu *usta* (v. dalje u ovom radu), nismo našli primere kvantifikacije takve vrste imenica sa brojevima većim od 4 (čak ni na internetu), što naravno ograničava mogućnost upotrebe osnovnih brojeva.

41 O ovome v. Ivić 1973.

42 Osim naravno za vrednost 1, u kom se slučaju, kao i sa ostalim imenicama *pluralia tantum*, osnovni broj (u samostalnoj upotrebi) nikad ne koristi.

nego sa manjim količinama (od 2 do 4) u kom slučaju, izuzev leksičko-frazeološko rešenja sa leksemom *par*, ona skoro ne postoji:

(87) (...) vidio (sam) nad sobom (..) *čtvora* otvorena torbeška *usta* (...)
(M. Selimović, 232)

ZAKLJUČAK

Sprovedena analiza je pokazala da opšteprihvaćena i vrlo retko u sumnju dovođena pravila o kvantifikaciji imenica *pluralia tantum*, idući tragom Karadžićevih i Daničićevih zaključaka, ne mogu biti praktično primenjiva kao nesporna. Naime, s jedne strane u jezičkom je osećanju postala bliža upotreba osnovnih brojeva u toj kvantifikaciji; s druge strane to je dovelo do toga da je do izvesne mere izbledelo osećanje za upotrebu brojnih prideva i zbirnih brojeva koji se povlače iz uzusa. Brojni pridevi i zbirni brojevi zapravo su se najbolje održali u kvantifikaciji imenica grupe a). Međutim, od vrednosti 5 (ali i za markiranu verziju *oba* osnovnog broja *dva*) oni se sve manje i sve nesigurnije upotrebljavaju i osnovni brojevi preovladavaju (iako ne potpuno; podsetimo da u tom slučaju leksičko ekspliciranje leksemom *par* nije moguće). Što se tiče kvantifikacije imenica grupe b) i c), ona se karakteriše masovnim prodiranjem konstrukcije sa leksemom *par* počev od vrednosti 1, a od vrednosti 5 osnovnih brojeva u samostalnoj upotrebi (to je rešenje uhvatilo korena i u književnom jeziku). Izuzev nekih vrlo retkih okolnosti, upotreba brojnih prideva i zbirnih brojeva je dakle nestala od vrednosti 5 iz savremenog jezika za te dve grupe imenica.

Iz svega toga, i prema broju primera navedenih iz jezika pisaca/prevodilaca, ali i govornog jezika, proizlazi da u današnjoj normi stoje vrlo nejasni i nepotpuni kriterijumi izbora broja u kvantifikaciji imenica *pluralia tantum*, koje prema tome valja preispitati naročito u vidu procene njihove standardno-jezičke (ne)prihvatljivosti.

IZVORI

a) književnoumetnička dela

Alić, Dž. (1979), *Put u iskon*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Andrić, I. (1996), *Travnička hronika*, Prosveta, Beograd.

Babić, S. (1995), *Hrvatski politički vicevi*, PIP, Zagreb.

Bratić, R. (1992), *Strah od zvona*, Srpska književna zadruga, Beograd.

Crnjanski, M. (1987), *Seobe II-1; II-2*, BIGZ, Beograd.

- Dragojević, B. (1985), *Bašta na Islandu*, Svetlost, Kragujevac.
- Drašković, D. (1989), *Ubiti po viđenju*, Nova knjiga – Sloboda, Beograd.
- Drašković, V. (1993), *Ruski konzul*, Stilos, Beograd.
- Dučić, J. (1997), *Blago cara Radovana*, Koloseum, Beograd.
- Glišić, M. (1928), *Celokupna dela (knjiga prva)*, Biblioteka srpskih pisaca/Narodna prosveta, Beograd.
- Karadžić, V. (1987), I, *Novi Zavjet* (prevod), Izdanje biblijskog društva, Beograd.
- Karadžić, V. (1927), II, *Srpske narodne pripovetke*, Srpska kraljevska akademija, Beograd.
- Kiš, D. (1999), I, *Enciklopedija mrtvih*, Narodna knjiga/Alfa, Beograd.
- Kiš, D. (1990), II, *Grobница za Borisa Davidovića*, Svjetlost, Sarajevo.
- Krleža, M. (1969), *Povratak Filipa Latinovića*, Nolit, Beograd.
- Marinković, R. (1965), *Kiklop*, Prosveta, Beograd.
- Marković-Čížek, J. (1966), *Kuga* [prevod sa francuskog; naslov originala: La peste (A. Camus)], Prosveta, Beograd.
- Matavulj, S. (1962), *Bakonja Fra Brne*, Branko Đonović, Beograd.
- Novak, V. (1962), *Poslednji Stipančići*, Branko Đonović, Beograd.
- Pavlović, I. (1983), *Hadrijanovi memoari* [prevod sa francuskog; naslov originala: Mémoires d'Hadrien (M. Yourcenar)], Nolit, Beograd.
- Popović, D. (1986), *Knjiga o Milutinu*, Književne novine, Beograd.
- Ratković, M. (1999), *Sveta Pritka*, Jež, Beograd.
- Selimović, M. (1996), *Derviš i smrt*, Prosveta, Beograd.
- Sremac, S. (1998), *Pop Ćira i pop Spira*, JRJ, Beograd.
- Šenoa, A. (1981), *Čuvaj se senjske ruke*, Mladost, Zagreb.
- Velikić, D. (1992), *Astragan*, Duška, Beograd.
- Vučičević, B. (1984), *Lolita*, [prevod sa engleskog (V. Nabokov)], Narodna knjiga, Beograd.

b) novine

- Arena*, nedeljne novine, Zagreb.
- Blic*, dnevne novine, Beograd.
- Dnevni avaz*, dnevne novine, Sarajevo.
- Globus*, nedeljne novine, Zagreb.
- Ilustrovana Politika*, nedeljne novine, Beograd.
- Jutarnji list*, dnevne novine, Zagreb.
- Politika*, dnevne novine, Beograd.
- Večernje novosti*, dnevne novine, Beograd.

Vreme, nedeljne novine, Beograd.

c) *televizijske stanice*

HRT – *Hrvatska radiotelevizija*

RTCG – *Radio Televizija Crne Gore*

RTL – *RTL Hrvatska*

RTS – *Radio-televizija Srbije*

Z1 – *Zagreb 1*

LITERATURA

- Aleksić, R., Stanić, M. (1978), *Gramatika srpskohrvatskog jezika*, trinaesto izdanje (prvo izdanje 1961), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Anić, V. (1994), *Rječnik hrvatskoga jezika*, drugo izdanje (prvo izdanje 1991), Novi Liber, Zagreb.
- Babić, S., Brozović, D., Moguš, M. *et al.* (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti – Globus, Zagreb.
- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D. *et al.* (1997), *Hrvatska Gramatika*, četvrto izdanje (prvo izdanje 1979, pod naslovom: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*), Školska knjiga, Zagreb.
- Barjaktarević, D. (1977), “Novopazarsko-sjениčki govori”, *Srpski dijalektološki zbornik XXI*, 96-97, Beograd.
- Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1961), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, drugo izdanje (prvo izdanje 1952), Školska knjiga, Zagreb.
- Daničić, Đ. (1850), *Mala srpska gramatika*, Štamparija jermenskog manastira, Beč.
- Daničić, Đ. (1872), *Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika*, Štamparija Dragutina Albrehta, Zagreb.
- Duličić, M. (1997), *Govorimo hrvatski – jezični savjeti*, Hrvatski radio, Zagreb.
- Dorđević, R. (1984), “Kategorija broja imenica u engleskom i srpskohrvatskom jeziku”, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 13*, 139-160, Međunarodni slavistički centar, Beograd.
- Ivić, M. (1973), “O nekim sintaksičkim konstrukcijama s kvantifikatorima u standardnom srpskohrvatskom”, *Južnoslovenski filolog XXX*, 329-335, Beograd.
- Ivić, P. (1994), *Celokupna dela, O govoru galipoljskih Srba*, 227-232, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.
- Ivić, P., Klajn, I., Pešikan, M., Brborić, B. (1991), *Jezički priručnik*, BIGZ, Beograd.
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

- Karadžić, V. (1814), *Pismenica serbskoga jezika*, Pečatnja Joanna Šnirera, Beč.
- Karadžić, V. (1898), *Srpski rječnik*, treće izdanje (prvo izdanje 1818), Štamparija Kraljevine Srbije.
- Klajn, I. (1997), *Rečnik jezičkih nedoumica*, četvrtvo izdanje (prvo izdanje 1987), Nolit, Beograd.
- Lalević, M.S. (1951), *Sintaksa srpskog jezika*, Skripta za studente, VPS, Beograd.
- Maretić, T. (1924), *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Knjižarnica Jugoslavenske akademije, Zagreb.
- Maretić, T. (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće izdanje (prvo izdanje 1899), Matica hrvatska, Zagreb.
- Matković, M. (2006), *Jezični savjetnik – iz prakse za parksu*, Škorpion, Zagreb.
- Meillet, A., Vaillant, A. (1980), *Grammaire de la langue serbo-croate*, drugo izdanje (prvo izdanje 1924), Collection de grammaires de l'Institut d'Etudes slaves, Librairie Honoré Champion, Paris.
- Mićunović, Lj. (1999), *Gramatika bez muke*, Školska knjiga, Beograd, 1999.
- Mićunović, Lj. (2000), *Džepni pravopis srpskoga jezika*, Srpska školska knjiga, Beograd.
- Milošević, M. (2003), *Gramatika srpskoga jezika*, Draganić, Beograd.
- Mrazović, P., Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Nikčević, V. (2001), *Gramatika crnogorskog jezika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica.
- Pavešić, S., Vince, Z. (1971), *Jezički savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Peco, A. (1964), "Govor istočne Hercegovine", *Srpski dijalektološki zbornik XIV*, 147-149, Beograd.
- Peco, A. (1982), "Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik III*, 143-144, Sarajevo.
- Peco, A., Stanojčić, Ž. (1972), *Srpskohrvatski jezik: Enciklopedijski leksikon*, Interpres, Beograd.
- Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (1997), *Pravopis srpskoga jezika*, drugo izdanje (prvo izdanje 1995), Matica srpska, Novi Sad.
- Raguž, D. (1997), *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska Naklada, Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880-1976), 23 knjige, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Remetić, S. (1985), "Govori centralne Šumadije", *Srpski dijalektološki zbornik XII*, 297-299, Beograd.
- Silić, J., Pranjković, I. (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

- Simić, R., Jovanović, J. (2007), *Mala srpska gramatika*, Jasen, Beograd.
- Stanić, M. (1974), “Uskočki govor”, *Srpski dijalektološki zbornik XX*, 218-219, Beograd.
- Stanić, M. (1977), “Uskočki govor”, *Srpski dijalektološki zbornik XXII*, 57-59, Beograd.
- Stanić, M., Moračić, D. (1989), *Jezičko-pravopisni savetnik*, Naučna knjiga, Beograd.
- Stanojčić, Ž. (1996), “Morfolologija, sintaksa i frazeologija”, u: M. Radovanović *et al.*, *Srpski jezik na kraju veka*, 111-141, Službeni glasnik, Beograd.
- Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1997), *Gramatika srpskoga jezika*, peto izdanje (prvo izdanje 1989), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Stanojević, M. (1911), “Severnotimočki dijalekt”, *Srpski dijalektološki zbornik II*, 408-409, Beograd.
- Stefanović, A. (2010), *Les numéraux en serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe): normes des standards et problèmes syntaxiques*, thèse de doctorat, Université Paris Sorbonne.
- Stefanović, A. (2012), “Neka zapažanja o upotrebi brojeva u romanima Meše Selimovića”, *Sarajevski filološki susreti I*, 26-41, Zbornik radova (knjiga I), Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
- Stevanović, M. (1975), *Savremeni srpskohrvatski jezik I: Uvod, fonetika, morfolologija*, treće izdanje (prvo izdanje 1969), Naučna knjiga, Beograd.
- Stevović, I. (1958), *Funkcionalna gramatika srpskohrvatskog jezika*, Svjetlost, Sarajevo.
- Šojat, A. (1973), “Karlovački govor”, *Hrvatski dijalektološki zbornik III*, 124, Zagreb.
- Šonje, J. (2000), gl. ur., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb.
- Thomas, P.-L., Osipov, V. (2012), *Grammaire du bosniaque, croate, monténégrin, serbe*, Institut d'études slaves, Paris.
- Vlašić, N., Tomić, Lj., Vojinović, M., Radosavljević, D. (1972), *Gramatika u osnovnoj školi*, Kruševac.
- Znika, M. (2002), *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Zoričić, I. (1998), *Hrvatski u praksi*, Žakan Juri, Pula.
- Živojnović, Ž. (1992), *Cours pratique de serbo-croate*, Documents pédagogiques de l'Institut d'Etudes slaves, Paris.

QUANTIFICATION OF *PLURALIA TANTUM* NOUNS

Summary

This paper addresses the different possibilities for numerical quantification of *pluralia tantum* nouns in Bosnian, Croatian, Montenegrin, and Serbian. The author provides an historical and dialectological overview, without which the state of the current written and oral languages cannot be judged. He also pays particular attention to the views in language manuals concerning this issue. One of the conclusions of the paper is that these views do not correspond to usage in modern language(s). As a result, both learners and native speakers are left in total ignorance of the facts on many points, and numerous questions remain unanswered. In this paper, the author attempts to gather the data that will allow for both easier identification and grammatical and semantic characterization of the aforementioned quantification. This involves, *inter alia*, putting forward a contrastive and discursive approach, as well as establishing the registers of language in which this quantification may appear.

Key words: *pluralia tantum, quantification, adjectival numerals, collective numerals, cardinal numerals, usage, norm*

Ermina RAMADANOVIĆ

NOVI POGLED NA NEKE STARE NAČINE TVORBE RIJEČI (O NEKIM NOVIM TVORBENIM NAČINIMA ILI O STARIM NA NOV NAČIN)

KLJUČNE RIJEČI: *tvorba riječi, tvorba priloga, tvorbeni načini, prefiksalo-preobrazbena tvorba, srašteno-preobrazbena tvorba*

U radu se uspostavljaju dva nova tvorbeni načina i redefiniiraju neki "stari". Da bismo ih uspostavili, potrebno je bilo propitati neke od tradicijskih tvorbenih načina. Da bi se to moglo, bilo je ponajprije potrebno pokazati nesustavnost u tumačenju tvorbenih postupaka (ili tvorbenih procesa) i tvorbenih načina te krenuti od njihova popisa i opisa. Posebna je pažnja posvećena tvorbi priloga i definiranju njihove tvorbe kod različitih autora i u različitim priručnicima. Naime, tvorba je priloga, odnosno neujednačenost njihova tvorbenoga opisa, bila jednim od uzroka uspostavljanja novih tvorbenih načina.

1. TVORBENI POSTUPCI I TVORBENI NAČINI

Hijerarhijski bi, u prvoj raščlambi ili grananju, ukupnost tvorbe riječi trebalo podijeliti binarno, tj. onako kako je i uobičajeno u domaćoj literaturi, na izvođenje i slaganje.¹ Izvođenje i slaganje dva su osnovna tvorbeni postupka (ili tvorbeni procesa). Pod tvorbenim se postupkom razumijeva samo mo-

---

¹ U domaćoj se literaturi obično spominju dva osnovna tvorbeni postupka: izvođenje (tj. tvorenice motivirane jednom osnovnom riječju) i slaganje (tj. tvorenice motivirane dvjema osnovnim riječima) te šest osnovnih tvorbenih načina (tj. načina povezivanja tvorbenih sastavnica): sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksalo-sufiksalna tvorba, slaganje, složeno-sufiksalna tvorba i srastanje. Tako je primjerice u gimnazijskome udžbeniku Marka Samardžije (2003: 76–79). Prema Stjepanu Babiću (2002: 38) postoje dva osnovna tvorbeni načina: izvođenje ili derivacija, u koje ulazi samo sufiksacija (prema tome su izvođenje i sufiksacija zapravo sinonimi), i slaganje ili kompozicija, u koje uvrštava čiste složenice, složeno-sufiksalu tvorbu, srašćivanje, polusloženice, prefiksalu tvorbu, prefiksalo-sufiksalu tvorbu i prefiksalo-složenu tvorbu. Kao poseban tvorbeni način navodi i tvorbu skraćenica.

tiviranost tvorenic, odnosno njihov sastav, tj. on pokazuje jesu li motivirane jednom tvorbenom osnovom, dvjema ili s više tvorbenih osnova. Prema toj raspodjeli sve tvorenice motivirane jednom tvorbenom osnovom, bez obzira na broj tvorbenih sastavnica, nastale su tvorbenim postupkom izvođenja i nazivaju se izvedenicama. U tvorbeni postupak slaganja ulaze sve tvorenice motivirane dvjema tvorbenim osnovama ili s više tvorbenih osnova, bez obzira na broj tvorbenih jedinica. Složenice, tj. složenice u širem smislu ili složene tvorenice sve su tvorenice nastale tvorbenim postupkom slaganja.² Tvorbeni načini razumijevaju tvorbeno sredstvo s pomoću kojih se tvore nove riječi (tvorenice) i kojima izražavamo novonastala tvorbeno značenja. Prema tomu će sufiksacija³, prefiksacija i mnogi drugi tvorbeni načini ulaziti u izvođenje.

Prije navođenja tvorbenih načina koji prema našem mišljenju postoje u hrvatskome jeziku i njihove raspodjele prema tvorbenim postupcima (izvođenje i slaganje) posebna će se pozornost posvetiti nekim spornim pitanjima tvorbe riječi.

U sljedećoj tablici navodi se popis osnovnih tvorbenih načina prema različitim priručnicima ili autorima. Pokazat će se da popis tvorbenih načina varira od dva⁴ do četrnaest⁵.

1. tablica: Popis osnovnih tvorbenih načina prema različitim priručnicima ili autorima

Popis autora ili jezičnih priručnika	Popis tvorbenih načina	Broj tvorbenih načina
Babić (2002)	sufiksacija, čisto slaganje, složeno-sufiksalna tvorba, sraččivanje, polusloženice, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, prefiksarno-složena tvorba i tvorba skraćena	9
Samardžija (2003: 76)	sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, slaganje, složeno-sufiksalna tvorba i srastanje	6

2 Hijerarhijska podjela na tvorbeno postupke i tvorbeno načine preuzeta je prema Horvat – Ramadanović (2012: 255–256), ali je popis tvorbenih načina u ovome radu izmijenjen.

3 Sufiksacija je uvijek i neupitno uvrštena u izvođenje, i to ne samo kod Babića.

4 Misli se na osnovnu podjelu: na izvođenje i na slaganje.

5 Mihaljević i Ramadanović (2006) navode kriterije za podjelu tvorenic na četrnaest tvorbenih načina u općemu leksiku.

Popis autora ili jezičnih priručnika	Popis tvorbenih načina	Broj tvorbenih načina
Hudeček – Mihaljević – Pilić (2001: 108–111)	prefiksalna tvorba, sufiksalna tvorba, tvorba slaganjem, prefiksarno-sufiksalna tvorba, složeno-sufiksalna tvorba, srastanje, preobrazba, polusloženice i kratice	9
HG (1997: 293)	sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, složeno-nesufiksalna tvorba ili čisto slaganje, složeno-sufiksalna tvorba, srastanje, tvorba složenih skraćena i preobrazba (poseban tvorbeni način)	8
GHJ (2005)	prefiksalna tvorba, sufiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, tvorba prefiksoidima, tvorba sufiksoidima, složenička tvorba	6
Mihaljević – Ramadanović (2006: 193–211)	sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, slaganje, složeno-sufiksalna tvorba, srastanje, srašteno-sufiksalna tvorba, unutarnja tvorba, tvorba polusloženica, tvorba pokrata, preobrazba ili konverzija, tvorba prefiksoidnih tvorenica, tvorba sufiksoidnih tvorenica i prefiksoidno-sufiksoidna tvorba	14
Tafra – Košutar (2009)	izvedenice, složenice-kraćenice, posuđenice, prevedenice, oživljenice, sastavljenice, višerječnice, promjenjenice, naličnice, onimi, eponimi, homonimi	13
Klajn (2002, 2003)	prefiksacija, slaganje, sufiksacija i konverzija	4
Bugarski (1996)	prefiksacija, sufiksacija i njihova kombinacija, složena reč i reduplikacija	5
<i>Gramatika srpskog jezika</i> (2005: 175)	sufiksacija, prefiksacija, slaganje (kompozicija) i konverzija (pretvaranje, preobrazba)	4

Popis autora ili jezičnih priručnika	Popis tvorbenih načina	Broj tvorbenih načina
<i>Gramatika bosanskoga jezika</i> (2000: 306–309)	prefiksalna tvorba, sufiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, slaganje i srastanje, složene skraćenice (abrevijature ili akronimi) i kategorijalna preobrazba (konverzija ili transpozicija)	7
<i>Gramatika crnogorskog jezika</i> (2001)	sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, složeno-nesufiksalna ili čisto slaganje, složeno-sufiksalna tvorba, srastanje, tvorba složenijeh skraćenica i preobrazba	8
<i>Slovenska slovnica</i> (Toporišič 2004)	“izpeljava”(izvođenje; tu spadaju sufiksacija i konverzija), “zlaganje”(slaganje dviju riječi spojnicima -o-, -e- i -i-; tvorba kratica), “sestavljanje”(prefiksacija) i “sklapanje”(srastanje)	4
V. V. Vinogradov	<i>leksičko-semantički, leksičko-sintaksni, morfološko-sintaksni i morfološki</i> tvorbeni način (to su zapravo homonimija, leksikalizacija, konverzija, slaganje, tvorba afiksacijom i bezafiksalna tvorba)	6
Quirk i dr. (1985)	prefiksacija, sufiksacija, konverzija i kompozicija	4

Iz tablice iščitavamo da se broj tvorbenih postupaka i načina razlikuje od priručnika do priručnika (tj. od autora do autora) te da se najčešće nedosljednosti i razlike pojavljuju ili zbog nerazlučivanja različitih tvorbenih razina ili zbog neusklađenosti naziva za različite razine, razdiobe i grananja u tvorbi riječi.⁶

2. PROBLEM I NJEGOVO ODREĐENJE

Prije navođenja tvorbenih načina koji prema našem mišljenju postoje u hrvatskom jeziku i njihove raspodjele prema tvorbenim postupcima (izvo-

6 Na početku je rada već spomenuta zbudujuća Babićeva (2002: 38) podjela u kojoj su nazivi za različite razine isti. Ukupnost tvorbe riječi dijeli na dva osnovna tvorbeni načina: izvođenje ili derivaciju i slaganje ili kompoziciju, a samo se za sufiksaciju navodi da je ona najkarakterističniji način tvorbe koji ulazi u tvorbeni način izvođenja.

đenje i slaganje) posebna će se pozornost posvetiti nekim spornim pitanjima tvorbe riječi. Da bi se dakle govorilo o novim tvorbenim načinima, potrebno je redefinirati neke “stare”, ponajprije odnos složenica i sraslica⁷, tj. tvorenic nastalih slaganjem u širem smislu, ali i problem prefiksacije i konverzije te njihovo određenje, ali i preispitati tvorbu priloga čiji nas je različit tvorbeni opis i naveo na ovo istraživanje.

2.1. Tvorba priloga

Tvorba je priloga jedno od najupitnijih i najnedosljednijih područja tvorbe riječi.⁸ Nećemo se u ovom poglavlju baviti svim tvorbenim načinima koji se javljaju u tvorbi priloga, već samo onima koji se u različitim jezičnim priručnicima različito tvorbeno tumače.

2.1.1. Babić (2002) u svojoj tvorbi priloge nastale od prijedloga i imenice, prijedloga i pridjeva, prijedloga i priloga, prijedloga i zamjenice te od koje ustaljene veze (frazemske sraslice)⁹ tumači srastanjem. Uočava da su “priložne sraslice” zbog nedovoljno jasnih kriterija težak problem i u teorijskom i u praktičkom smislu, tj. priložne su sraslice “riječi koje se stalnije i češće upotrebljavaju u priložnim vezama pa primaju priložno značenje te se srastaju u jednu riječ. Kako je taj prijelaz značenja i srastanje postupna pojava, često nema čvrstoga pravila kad jedna sintagmatska veza postaje prilog” (2002: 563). Prilog nastaje kada prijedlog i imenica potpuno promijene značenje, npr. *odoka* ‘otprilike’. Neke se veze, smatra Babić, prijedloga i imenice mogu shvatiti i u osnovnom i u prenesenom¹⁰ značenju “pa se smatraju sad priložnim vezama, sad priložima, a prema tomu se različito i pišu, sad odvojeno, sad zajedno” (2002: 564), npr. govoriti ù vjetar (vjetar odnosi riječi pa se ništa ne

---

7 O različitu shvaćanju slaganja i srastanja, o njihovu preklapanju, o njihovim definicijama te o njihovu razgraničenju vidi Mihaljević – Ramadanović (2006), Horvat – Ramadanović (2012a) te Horvat – Ramadanović (2012b: 254–257).

8 Nemoguće je ne zamijetiti da je s tim usko povezan i pravopisni problem sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja. Poglavlje o tvorbi priloga nastalo je na temelju kvalifikacijskoga rada u rukopisu (v. Ramadanović 2006).

9 Tako se nazivaju i srašteni prilozi, npr. prijedložno-imeničke sraslice, prijedložno-pridjevne sraslice itd. (Babić 2002: 563–566) Pitanje je li u tvorbi riječi pravilno govoriti o prijedložno-imeničkim sraslicama, prijedložno-pridjevnim sraslicama, tj. je li dobro upotrebljavati morfološko nazivlje i raščlambu. U tim tvorenicama zapravo više nema ni prijedloga ni imenica ni pridjeva itd.

10 Nije jasno zašto se ovdje govori o prenesenu značenju? Nema ju li prilozi svoje, doslovno, osnovno značenje? Smatramo da se u tim slučajevima ne bi trebalo govoriti o prenesenom značenju.

čuje) / govoriti ùvjetar (govoriti uzalud).¹¹ Takve priloge¹² Babić (1991)¹³ dijeli u dvije skupine: 1. veze koje se upotrebljavaju “u jasno prenesenu priložnom značenju pa su postale pravi prilozi¹⁴, i pišu se zajedno, za razliku od osnovnoga značenja koje je priložna veza: *Odmjerio je to odoka. – Odmakni to od oka.*” i 2. “veze koje se stalnije ili češće upotrebljavaju kao priložne oznake u osnovnom ili frazeološkom, idiomatskom značenju pa se zbog slabijega ili jačega prenesenoga značenja mogu smatrati i priložima što se katkada očituje i u pisanju jer se pišu i kao jedna riječ. Ako nema posebnih razloga, primjere iz druge skupine valja smatrati priložnim vezama i pisati ih odvojeno”. (Babić 1991: 519–520)¹⁵ Primjeri za prvu skupinu su: *doduše* (istina, govoreći otvoreno), *izjutra* (rano), *naglas* (glasno), *naime* (to jest, drukčije rečeno), *napolje* (van), *napolju* (vani), *naoko* (približno, tobože), *naprečac* (naglo, iznenada), *navijeke*, *navlas* (točno), *nazor*¹⁶ (silom), *nizbrdo* (strmo, naopako), *odoka* (približno), *odreda*, *otprilike* (približno), *prekoputa* (nasuprot), *smjesta* (odmah), *uistinu*, *uokrug*, *uspūt* itd.¹⁷ Toj skupini pripadaju i prilozi kojima se drugi dio

11 Navedeni je primjer (frazem) u svrhu dokazivanja iznesene teze loše izabran jer i u jednom i u drugom slučaju znači isto, tj. stavljen je u istu rečenicu pa ni ne može značiti drukčije. Naime, nije jasno zašto bi se u prvom slučaju u *vjetar* pisalo kao prijedložni izraz, kad je navedeno značenje zapravo isto kao i u drugom primjeru gdje je *uvjetar* prilog. Navedeno je značenje (“vjetar odnosi riječi pa se ništa ne čuje”) uz prvi primjer semantički talog, tj. sva ona semantika koja pomaže pri razumijevanju značenja frazema, a taj se isti semantički talog nalazi i u drugom značenju, samo što nije izrečen jer se on prema svojoj definiciji ni ne mora izreći. Primjeri kojima bi se potkrijepila sva različitost prijedložno-padežnoga izraza *u vjetar* i priloga *uvjetar* mogli bi glasiti, npr. Vjerujem u *vjetar* koji donosi osvježanje – ili prema korpusu HJR-a: *Tu se vijor preobrazio uvjetar koji je samo nosio tamo gore gromorenje otvorene pučine.* Vojnović, 1919. i *Govoriti uvjetar* ili *Baciti uvjetar.*

Međutim, u pravopisu u kojemu je jedan od autora stoji samo “*u vjetar* (govoriti u *vjetar*)” (BFM 1994: 91) i “*vjetar*; *baciti u vjetar*, *govoriti u vjetar*” (BFM 2003: 82).

12 Zanimljivo je da se “prilozi” dijele u dvije skupine. Ukazujemo na terminološku neujednačenost i činjenicu da prilozi ne mogu biti prijedložni izrazi. U prvoj su skupini uistinu prilozi, a u drugoj su “priložne veze koje samo iznimno mogu biti prilozi” i onda se navode prijedložni izrazi: *bez traga*, *bez sumnje*, *bez muke* itd. (v. Babić 1991: 520, 2002: 564). U daljnjem tekstu više o tome.

13 Ovdje se služimo i izdanjem iz 1991. jer se ta dva izdanja (1991. i 2002) ponešto razlikuju.

14 Prilog uvijek ima svoje pravo, osnovno, priložno značenje.

15 Neka jedinica ili jest ili nije prilog. Nije, međutim, jasno što znači “ako nema posebnih razloga, primjere iz druge skupine valja smatrati priložnim vezama i pisati ih odvojeno”? Priložna oznaka ne može biti prilog, nego je prilog priložna oznaka. Priložne oznake, među ostalim, mogu biti prijedložno-padežni izrazi, imenice... (v. Katičić 2002: 87–94).

16 Ne zna se u kojem bi slučaju to mogao biti prijedložni izraz i što danas znači imenica *zor* u *na zor*?

17 Primjećuje se da je većina problema u *Tvorbi* mnogo bolje riješena nego u pravopisu. U pravopisu primjerice stoji samo *na čistac*, *na domak*, *na dušak*, *na iskap*, *u koštac*, *na odmet* itd. (BFM 2003: 82). Nije jasno zašto se u pravopisu ne služi lingvističkim postavkama i

ne upotrebljava samostalno ili se ne upotrebljava u liku u kojem ulazi u prilog, primjerice *bezbroy, dovečer, dovijek, napomol, navijek, obdan, obnoć, prekodan, prekonoć, sneruke, uvijek* itd.¹⁸ U drugu skupinu primjera “idu priložne veze koje samo iznimno mogu biti prilozi”. Primjerice *bez traga, bez sumnje, bez muke, do godine, iz početka, na početku, na izmaku, na primjer, na silu, na večer, na žalost, od iskona, pred večer, s kraja, s početka, s mirom, u početku, u jesen, u jutro, u kovitlac, u početku, u raskorak, u stvari* (obič. *zapravo*), *u susret, u večer, u vis, uz vodu, za čudo, za inat, u dvoje, u troje, u četvero, u petero* itd. (Babić 1991: 520, 2002: 564).

Prilozi nastali od prijedloga i pridjeva u srednjem rodu upotrijebljenih priložno gotovo nikad nisu upitni. Babić ih svrstava u sraslice i to prijedložno-pridjevne sraslice. To su: *bezmalo* (obič. *gotovo*), *domalo, doskoro, izblize, izdalje, nabrzo, načisto, nadaleko, nadalje, nadesno, nakrivo, nalijevo, namalo, nanovo, napismeno, naprazno, nasamo, nasigurno, nasitno, naskoro, nasuho, naveliko, nemalo, odavno, ponovo, potajno, ubrzo, ubuduće, udesno, ukratko, ukrivo, ukрупno, ulijevo, uludo, umalo, upola, usitno, uskoro, utvrdo, uzadnje, zacijelo, zamalo, zapravo, zastalno...* (v. Babić 2002: 564). “Sraslice s prijedlozima koji idu s gen. obično imaju drugi dio u gen. liku”. Primjeri su: *doskora* (uz *doskoro*), *dogola, iskosa, ispodmukla, ispotiha, isprije, isprva, istiha, izbliza, izdaleka, izmala, izmalena, iznova, izobila, odavna* (uz *odavno*), *odskora* (uz *odskoro*), *slijeva, snova, sprva, zarana* (uz *zarano*), *zdesna, zgorega...* “Rijetke su sraslice s pridjevnim likom u lokativu¹⁹: *najèdnom, uglàvnom, uòstàlom*”. (Babić 2002: 565)

Nadalje, navodi Babić “prijedložno-priložne sraslice” nastaju srastanjem različitih prijedloga s prilozima. S prijedlogom *do*: *dokad(a), doonda, dosad(a), dotad(a)*. S prijedlogom *od*: *odasvud, odnekud(a), odonud(a), odonda, odovud(a), odozdo, odozgo, odvajkada, otad(a), otkad, otkada, otkako, otkud(a), otprije, odsad(a), odstrag(a), odsvakud(a), odsvud(a), odzada, oduvijek, otud(a)*. “Po-

---

dobrim rješenjima iz svoje *Tvorbe*. Kada bismo se i složili s rješenjima u pravopisu, tj. da u tim izrazima nije došlo do prefiksalne preobrazbe, ne bismo mogli ne primijetiti da su te imenice danas zastarjeli, da se upotrebljavaju samo uz te prijedloge i u tim padežima (dakle okamenjeno) te da bi ih iz tih dvaju razloga trebali pisati kao jednu riječ. S druge strane prilozi su morfološki jedna riječ.

- 18 Treba napomenuti da *sneruke* sam po sebi nije frazem. Dijelom frazema ili frazemskom sastavnicom postaje u zapisu poput ovoga: *biti komu s ruke*. Taj je primjer, međutim, i jedan od pokazatelja različitih rješenja u *Tvorbi* i *Hrvatskom pravopisu*. U pravopisu nalazimo da kada se izrazi upotrebljavaju kao dio frazema, onda se pišu s bjelinom između njihovih dijelova: “biti komu s ruke, poći za rukom, (ne) ići komu na ruku, imati što pri ruci” (v. BFM 2003: 82).
- 19 U izdanju iz 1991. Babić navodi da su to “sraslice s pridjevnim likom u instrumentalu”. (Babić 1991: 520)

sebno značenje imaju prilozi *odviše* i *odveć*” (Babić 1991: 521). S prijedlogom *iznastaju*: *iznutra*, *izvan*, *izvana*. S prijedlogom *na*: *naočigled*²⁰, *nažao* (načinski prilozi), *naokolo*, *naokrug* (mjesni prilozi), *naovamo* (vremensko-mjesni prilog). S prijedlogom *u*: *upored*, *ukoliko*, *utoliko*, *uzalud*, smjer označuju *unaprijed*, *unatrag*, *unazad*, *unutra*. S prijedlogom *za*: *zadugo*, *zaonda*, *zasad(a)*, *zasvagda*, *zauvijek*, *zabadava*, *zadosta*. “Prijedložno-zamjeničke sraslice” su: *potom*, *sasvim*, *stoga*, *uto*, *zatim*, *zato*.

U potpoglavlju *Frazemske sraslice* Babić navodi da “katkada ustaljene veze koje se upotrebljavaju kao fraze²¹ dobivaju preneseno, priložno značenje pa se srastaju u jednu riječ i pišu se zajedno: *akobōgdā*, *bōgme*, *bōgtepītā(j)*, *bōgzna*, *dābōgdā*, *dabōgme*, *istinabōg*, *žalibože*, *takorēci*, *rēgbi* (razg., *rekao bi*). Te fraze imaju većinom i osnovno značenje pa ostaju posebne riječi i mogu se pisati odvojeno” (Babić 1991: 521). Naime, smatramo da je ta skupina, prema Babićevoj terminologiji “frazemskih sraslica”, upitna, tj. upitno je jesu li one same po sebi frazemi²². Naziv *frazemske sraslice* već je iskorišten u literaturi, i domaćoj i stranoj²³, i znači nešto drugo. Prema Samardžijinu mišljenju

20 U pravopisima iz 1994. i 2003. nalazimo ga samo kao prijedložni izraz, tj. *na očigled* (BFM 1994: 291) i *očigled*; *na očigled* (BFM 2003: 311). Međutim, imenice *očigled* u recentnim rječnicima (Anićevu i RHJ-u rječniku Leksikografskoga zavoda) i ŠR-u nema. U Anićevu je rječniku zabilježeno: **nāočiglēd pril.** (način pisanja uz *na očigled*). Dakle, ako se *naočigled* može pisati i kao prijedložni izraz (*na očigled*), onda bismo očekivali imenicu *očigled* u rječniku, ali i nje nema. U RHJ-u nalazimo natuknicu: **nāočiglēd prij.**, a u ŠR-u **naočiglēd** je prijedlog. Dakle, u recentnim je rječnicima natuknica *naočigled* različito naglasno zabilježena, ali i kao različita vrsta riječi, tj. kao prilog i kao prijedlog.

21 Ako fraze shvaćamo kao ustaljene sveze koje nemaju idiomatičnost, a frazeme kao ustaljene sveze koje imaju idiomatičnost, a obje moraju biti višerječne, onda dolje navedeni primjeri sami po sebi nisu ni jedno ni drugo.

22 Ne bismo rekli fraze.

23 “V. V. Vinogradov frazeološke jedinice u ruskom jeziku dijeli u tri osnovne grupe: *frazeeološke sraslice*, *frazeeološke cjeline* i *frazeeološke sveze* (Mršević-Radović 1987: 67). Razredba je učinjena prema stupnju *semantičke spojenosti*, tj. slivenosti frazema. Pritom sraslice i cjeline imaju određen odnos prema motivacijskoj bazi, a u vezama su jedinice u kojima jedna sastavnica ima vezano frazeološko značenje. Vinogradovljevu tipologiju upotpunjuje N. M. Šanskij *frazeeološkim izrazima* koje dijeli na rečenične (komunikacijske) i sintagmatske (nominacijske) frazeološke jedinice.

J. Melvinger (1984: 97) preuzimajući i modificirajući Vinogradovljevu podjelu dijeli frazeme prema stupnju njihove semantičke slivenosti na idiome, tj. idiomatske izraze, frazeološke sveze i frazeološke izraze.

U **idiomima** kao hijerarhijski najvišoj skupini frazema ne uočava se nikakva mogućnost komponentnoga raslojavanja, ograničeni su jezikom u kojem su nikli i njihovo značenje ‘nije motivirano značenjem njihovih članova’ (Melvinger 1984: 97). Dijele se na *frazeeološke sraslice* koje uz nemotiviranost i neraščlanjivost karakteriziraju unikalni članovi koji se inače ne javljaju kao samostalne leksičko-semantičke jedinice (*u tili čas, ni tu ni bu*) i *frazeeološke cjeline* koje su po svojim formalnim sastavnicama identične slobodnim vezama

glavna je značajka frazemskih sraslica ta “da im bar jedna od sastavnica nema vlastitoga leksičkog značenja” (Samardžija 2003: 99). Frazemske su sraslice prema tomu “*lile mile* (‘prijateljski, popustljivo’), *mile lale* (‘prijateljski, naklono’), *ni bu ni mu* (‘ništa’), *ni u ni mu* (‘ništa’), *šuć-muć* pa *prolij* (‘i ovako i onako’), *nema tu trt-mrt* (‘nema izgovora’).” (v. Samardžija 2003: 99)

U skupinu *ostalih sraslica* Babić ubraja različite tvorbene tipove “priloga koji imaju samo nekoliko riječi, a katkada samo po jednu. Oni su neplodni ili su veoma slabo plodni”. “Nenaglašeno *god* sraščuje se s nekim prilozima i tvori s njima priloge neodređena značenja: *gdjgod* ‘negdje’ za razliku od *gdjè göd* ‘bilo gdje, na svakom mjestu’. Tako i *kädgod, kädgod, (kädagod), käkogod, kämogod, kòlikogod, kùdgod (kùdāgod)*. Neki brojevi, prilozima i zamjenice katkada se sraščuju s riječju *put* u poseban prilog: *jedānpūt, dvāpūt, tripūt, pētpūt, stōpūt, vīšepūt, mnōgopūt i kōjīpūt*. U istom se značenju upotrebljavaju i sintaktičke veze: *dvā pūta, trī pūta, pēt pūta, stō pūta, vīše pūta, mnōgo pūta*” (Babić 1991: 521). Uz sraslice *jedārēd, dvārēd, trired* Babić daje normativnu napomenu te napominje da su snažno narodski obilježene.

U tu skupinu idu i tipovi s “dva-tri ili jednim prilogom”: *gdješto, kadšto; kojegdje, kojekud, kojekuda, štokad; kadikad, kudikamo; gdjekad, gdjekud, malokad, maloprije* (uz *malo prije*); *budzašto; svejedno; pošto*.

Udvajanje se istih priloga svrstava u slaganje, primjerice *katkad* i *gdjegdje* kao i slaganje različitih osnova tipa *kojekako*. Nije posve jasno zašto su ti prilozima uvršteni u slaganje i u čemu je razlika između tih “složenih priloga” i priloga nastalih srastanjem, a obrađenih u poglavlju *Ostale sraslice*.

2.1.2. U HG-u (1997) u poglavlju *Tvorba priloga* ukratko je rečeno isto ono što i Babić navodi u svojoj *Tvorbi*, tj. tvorba se priloga od dviju tvorbenih sastavnica smatra srastanjem: *od oka – odoka, u vjetar – uvjetar, u desno – udesno, do gola – dogola, za tim – zatim, za uvijek – zauvijek; dvaput, triput, stoput, mnogoput, kojiput* itd. “Frazemskim sraslicama” smatraju se: *ako Bog*

---

riječi, a njihovo frazeološko značenje da se iščitati iz prenesenoga značenja pojedinih članova (*gaziti zemlju, imati zlatne ruke, dirnuti u osinjak, položiti oružje, biti jednom nogom u grobu*). Karakterizira ih slikovitost.

Drugu svezu prema stupnju semantičke slivenosti čine **frazeološke sveze**. Kod njih nisu desemantizirane sve formalne frazemske sastavnice, ali su sveze čvrste i ustaljene dugom uporabom (*goruće pitanje, gorko plakati, slatki život, ženski svijet, ista pjesma*).

Najprozirniju svezu čine **frazeološki izrazi** u kojima je vidljiva komponentnost, a u govoru se reproduciraju kao gotove jedinice s čvrstim leksičkima sastavom i monolitnim značenjem. U toj će skupini svoje mjesto naći poslovice i krilatice, koje ionako pripadaju periferiji frazeološkoga sustava jednoga jezika (zrela kruška sama pada, svi putovi vode u Rim, krv nije voda)” (sve prema Kovačević 2002: 21–22; vidi i Kovačević 2012: 11–15).

da – akobogda, Bog zna – bogzna, da Bog da – dabogda, žali Bože – žalibože... (v. HG 1997: 389). Prilog *uzbrdice*²⁴ prema *Hrvatskoj gramatici* nastao je prefiksarno-sufiksarnom tvorbom (prefiks *uz-* i sufiks *-ice*). Međutim, u uvodnom se poglavlju tvorbe riječi navodi da prilozi tipa *uzbrdo* nastaju srastanjem, *uz brdo – uzbrdo* (HG 1997: 298). Nije, međutim, jasno kako je moguće da je prilog *uzbrdo* nastao srastanjem, a *uzbrdice* prefiksarno-sufiksarnom tvorbom.

I u poglavlju *Prilozi u Morfologiji*, također se spominju prilozi nastali “sraščivanjem skupine prijedložnog izraza u jednu riječ, npr. *dôgodine, ĩznova, utolikō, sàsŕvĩm, zãšto, ùmalo*” (HG 1997: 275). U poglavlju *Složeni prilozi*, također u *Morfologiji*, navodi se da “ako u skupini riječi koja se sastoji od prijedloga i koje druge riječi izblijedi gramatičko značenje vrste riječi kojoj pojedini član skupine pripada i prevlada priložno značenje (mjesta, vremena, načina, uzroka), tada skupina postaje prilog (...)” (HG 1997: 276). Navode se različite skupine priloga nastalih:

1. od prijedloga i imeničnoga oblika: *bestraga, dogodine, dokraja, dovečer, dovijeka, izaglasa, izjutra, iznebuha, izreda, načas, naoči, naskap, naodmet, naizmak, naoko, naokrug, napamet, napola, napolje, napolju, naprećac, napreskok, napretek, naprijed, natrag, navečer, navlaš, našao, nizbrdo, obdan, obnoć, odoka, podnoć, popola, prekodan, smjesta, ujutro, unedogled, zauvijek* itd. Postoji, međutim, i napomena koja glasi “ako se u skupini još osjeća značenje svakog člana posebno, oni se ne stapaju u prilog” (HG 1997: 276). Primjerice *do dna, do podne, kod kuće, na brzinu, na izgled, na ljeto, na jagmu, na stranu, na vrijeme, na zimu, niz vjetar, niz dlaku, od šale, po podne, poslije podne, po strani, pod jesen, pod noć, pod starost, pod zimu, pred mrak* itd.

2. od prijedloga i pridjeva ili broja srastanjem nastaju prilozi: *iscijela, iskosa, isprijeka, isprva, istiha, izbliza, izdalje, iznova, izrijetka, nabolje, načisto, nadaleko, nadalje, nadugo, nagore, nagusto, nahero, nasitno, naslijepo, naširoko, odavna, pomalo, slijeva, snova, ucijelo, udesno, uvelike, zarana* itd.

3. od prijedloga i zamjenica: *nikako, nipošto, posve, posvema, pošto, potom, sasvim, stoga, uto, zašto, zatim, zato* itd.

4. od prijedloga i priloga: *odakle, otuda, ostrag, odostraga, odozgo, nadesno, nalijevo, nagore, nadolje, naokolo, prekjucher, unazad, unaprijed, poprijeko, upoprijeko, dotamo, donekle, dotle, dokamo, dokle, dogore, dodalje, nagore* itd.²⁵

24 Primjera *nizbrdice* nema, ali je to prema analogiji isto.

25 Problem je i je li drugi dio tvorenice izrazom nalik na pridjev s.r. ili na prilog. Isti su ili veoma slični prilozi navedeni i u primjerima priloga nastalih od prijedloga i pridjeva i u priložima nastalim od prijedloga i priloga. Bez zanaglasne dužine, npr. *nãgorē* i *nãgore* ne može se sa sigurnošću reći je li riječ o prilogu ili o pridjevu srednjega roda.

5. od prijedloga *do, od, za* i priloga vremena (zbog toga što svaki član zadržava svoje posebno značenje pišu se nesastavljeno): *do danas, do prekjucer, od jutros, od lani, za noćas, za sutra, za preksinoć, za zimus, do kada, do tada, od onda, od tada, za kada, za svagda, od nekad* itd. Međutim, napominje se da prilozi *kada, tada* i *sada* mogu s navedenim prijedlozima srasti u jednu riječ i to kada su okrnjeni: *dosad* i *do sad(a), dotad* i *do tad(a), zasad* i *za sad(a)*.

6. na način da se dva priloga suprotnoga ili suodnosnoga značenja upotrebljavaju kao jedan prilog i pišu se “kao polusloženica s crticom” (HG 1997: 276): *amo-tamo, jedanput-dvaput, gore-dolje, kako-tako, koliko-toliko, lijevo-desno, manje-više, navrat-nanos, ovdje-ondje, pravo-krivo, unutra-napolje, zbrda-zdola*.

2.1.3. Prema Samardžijinu mišljenju (2003) najčešći su tvorbeni načini nastanka priloga sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba i prefiksarno-sufiksalna tvorba. Tvorenice nastale od prijedloga i priloga smatra prefiksarnom tvorbom, primjerice “*u- (udesno)*” (2003: 89). Ta se podjela tvorenica unutar tvorbenih načina zapravo čini najdosljednijom.²⁶ Naime, uzimajući u obzir definiciju prefiksa, tj. da prefiks ne mijenja vrstu riječi, u prefiksaciju su uvrštene samo priložne tvorenice²⁷ koje imaju strukturu prefiks + tvorbeno osnova nalik na prilog, tj. druga je riječ u tvorbi uvijek prilog.²⁸ Prilog *napamet* nastao je preobrazbom (konverzijom) pa se analogijom može pretpostaviti da su i prilozi *uzbrdo* i *nizbrdo* također nastali popriloženjem (konverzijom). Tomu u prilog ide i činjenica da se za prefiksarno-sufiksarnu tvorbu priloga kaže da u njoj “sudjeluju uglavnom tvorbeni nastavci *-ce* i *-ice*, a od predmetaka *ne-* i *bez-*”. Prema toj definiciji priloge *uzbrdice* i *nizbrdice* ne bismo mogli svrstati u prefiksarno-sufiksarnu tvorbu (kao što je to učinjeno u *Hrvatskoj gramatici*), nego samo u sufiksarnu tvorbu, što je i jedino moguće ako uzmemo u obzir da su *uzbrdo* i *nizbrdo* nastali popriloženjem.

2.1.4. U HJS-u u *Morfologiji* na nekoliko se mjesta nailazi na opis nastanka²⁹ (složenih) priloga. U poglavlju *Prilozi* stoji: “Prilozi su u odnosu s

---

26 Dosljedno je, ali s pomoću drukčijega tvorbenog modela, to riješeno u GHJ-u (2005). Vidi u nastavku teksta.

27 S obzirom na to da je riječ o udžbeniku, nerazumno bi bilo očekivati veći broj primjera kao primjerice u Babićevoj *Tvorbi*, ali se iz navedenih primjera analogijom lako može zaključiti što spada u koji tvorbeni način.

28 Te tvorenice smatramo prefiksacijom.

29 Ne kažemo na tvorbu jer oni u HJS-u nisu obrađeni u tvorbi, nego u morfologiji. Ovdje se ne bavimo pitanjem je li tvorba riječi posebna jezična disciplina ili je potpodručje koje od

gotovo svim drugim vrstama riječi. Procesu popriloženja podliježu: a) tzv. 'nesklonjivi pridjevi': *vrlo, veoma, jako (jako umoran, vrlo velik)* b) imenice *trk, sila* dale su priloge *trkom, silom (...)* d) (...) te potpuno gramatikalizirane riječi nastale slaganjem drugih vrsta s brojevima: *jedanput, nadvoje, utroje (...)*³⁰ e) prijedložni izrazi *nizvodu, üzbrdo* i prijedložne sintagme: *zâčas, ùkratko* itd.³¹ (HJS 1999: 178)

U poglavlju *Prijedlozi*, osim što se donosi popis prijedloga, objašnjava se i što su prijedložni izrazi³²: "Prijedložni su izrazi: (...) c) prijedložni izrazi s jednoznačnom priložnom funkcijom, tj. ustaljeni izričaji i fraze čija se struktura ne može razbijati umetanjem drugih riječi (*za inat*), te višesložna prijedložna sveza s funkcijom pravoga prijedloga *u (s)vezi s d*) nekadašnji prijedložni izrazi koji su postali pravi složeni prijedlozi. Neki su sasvim izgubili svoja prvotna leksička značenja (*uoči, nadomak, pored, iskraj*), a neki su ih zadržali (*dovrh, nadno, nasuprot, nasred, navrh, udno, ususret, uvrh, uzduž*)". (HJS 1999: 196)

2.1.5. Raguž (1997) u svojoj gramatici također spominje nastanak priloga od "prijedložnih sintagma", iako u toj gramatici uopće nema tvorbe riječi kao posebnoga poglavlja.³³ "Mnogi su prilozni nastali od prijedložnih sintagma koje se sada pišu sastavljeno, npr. *začas, naposljetku, usput, ukratko*, itd. Mnoge se takve sintagme nisu posve ustalile u jednom načinu pisanja, pa se piše: *na sreću/nasreću, na posljetku/naposljetku, na jesen/najesen, na žalost/nažalost, na ljeto/naljeto, pri tom/pritom* itd. Priložne oznake, dakle, imaju jednaku službu i jednako određuju mjesto, vrijeme, način, količinu itd. kao i prilozni". (Raguž 1997: 271)

2.1.6. Klajn (2002) u *Tvorbi* u poglavlju o slaganju obrađuje i složene priloge. On je, za razliku od Babića³⁴, složene priloge uvrstio u slaganje te donosi malo drukčiju podjelu tipova složenih priloga. Najbrojniju, a ujedno i najproblematičniju grupu složenica "čine spojevi predloga sa samostalnom rečju". (Klajn 2002: 135)

općepriznatih disciplina. U HJS-u ju se smatra dakle nesamostalnom i pripada morfologiji. O samostalnosti/nesamostalnosti tvorbe riječi kao jezikoslovne discipline v. Ramadanović 2012. (doktorski rad u rukopisu).

30 Prema Babiću samo *u troje, u četvero* (Babić 2002: 564).

31 Prilozni *nizvodu* i *üzbrdo* nisu prijedložni izrazi, a ni *zâčas* i *ùkratko* ne mogu biti prijedložne sintagme.

32 "Prijedložni izrazi pretpostavljaju konstrukciju *prijedlog + padežna riječ* i u tekstu označuju (konkretne i apstraktne) prostorne, vremenske i načinske odnose." (HJS 1999: 196).

33 Ta je gramatika posebna po izboru poglavlja koja se u njoj nalaze. Temelj joj je samo prava gramatička norma, tj. morfosintaktična norma pa se u njoj nalaze samo morfologija i sintaksa.

34 Smatra ih sraslicama.

1. prijedlog + imenica u padežu: *uvis, ukrug, uv(ij)ek, ujutro (i ujutru), naglas, izjutra, doveče(ri), dogodine, dov(ij)ek, otprilike, odreda, zaboga, začudo, pobogu, posr(ij)edi, popodne, pr(ij)epodne, sm(j)esta, spolja, predveče, prekodan, prekonoć* i dr. Klajn navodi kako je imenica u ovakvim složenicama lako prepoznatljiva iako se u većini slučajeva njezino značenje ne može dovesti u vezu sa značenjem složenice, npr. u *odmah, namah, doduše, naime* ili se pak znatno udaljila od prvotnoga značenja, kao primjerice u *napolje, napolju, spolja, natrag, bestraga, uzbrdo, nizbrdo, zbogom* itd. Te su imenice najčešće u padežu koji zahtijeva prijedlog, ali u vremenskim priložima “može doći i ‘okamenjeni’ akuzativ, kao u *doveče(r), popodne, pr(ij)epodne, prekodan, prekonoć*” (Klajn 2002: 135)

2. prijedlog + pridjev u padežu srednjeg roda: *uc(ij)elo, uludo, uprazno, ubuduće, naveliko, namrtvo, nanovo, izdaleka, iznova, istiha, iskosa, doskora, odskora, odmila, zarana, zac(ij)elo, pogotovu* itd. Pa onda i *nadugo, zadugo, nadugačko, ul(ij)evo, udesno, nal(ij)evo, nadesno, slijeva, zdesna* iako bi se te složenice mogle smatrati i složenicama s prilogom jer je veoma teško odrediti je li drugi dio tvorenice pridjev ili prilog.

3. prijedlog + prilog: *unazad, unapr(ij)ed, natamo, naovamo, domalopr(ij)e, odranije, otpr(ij)e, otkud(a), odnekud(a), oduv(ij)ek, zauv(ij)ek, zamalo, zabadava* itd. Pa onda i *pomalo* i *ponajviše*. Neke složenice kao *donedavno, domalo, iz(na)okolo* imaju i pridjevnju varijantu *donedavna, domala, izokola*.

4. prijedlog + zamjenica: *potom, zatim, međutim, zato, stoga; zašto, pošto; posve, nadasve, uzasve* ‘ipak’, *sasvim*.

5. za neke se složenice ne može sa sigurnošću odrediti kojoj vrsti riječi pripada drugi dio: *nauznak, natašte, nagotovs, nasuprot, odvajkada, unakrst* i dr.

2.1.7. Prilozi nastali od prijedloga s imenicom, prilogom i pridjevom, primjerice *nasmrt, naživo, izdaleka* u GHJ-u (2005) svrstavaju se u prefiksarno-sufiksalsnu tvorbu. U toj se gramatici uz uobičajene sufikse u priložnoj tvorbi³⁵ spominju i neki drugi, tj. sufiksalsnom se tvorbom smatra i tvorba priloga od pridjeva koja se u drugim priručnicima smatra preobrazbom. “Sufiksi su u tome slučaju -o (iza nepalatalnih osnova) i -e (iza palatalnih osnova): *pòspān(ø) + o > pòspāno, bōlj(ī) + e > bōlje*” (2005: 179). U toj se gramatici preobrazba uopće ne spominje kao jedan od tvorbenih načina.³⁶ Silić i Pranjković uspostavili su morfološki (tvorbeni) model, dosad neopisan u domaćoj literaturi,

---

35 Češći su: *-ice, -imice, -ke, -ki*, a rjeđi *-ačke, -as, -os, -us* (v. Samardžija 2003: 89).

36 Pranjković naime smatra da nije došlo do promjene vrste riječi, već je riječ samo promijenila svoju funkciju, pa je to onda problem sintakse, a ne tvorbe riječi (v. Pranjković 1993: 90).

prema kojemu su svi tvorbeno upitni prilozi na neki način uvršteni u sufiksaciju ili, konkretnije, u sufiksalsnu ili u prefiksalsno-sufiksalsnu tvorbu. Sufiksi prema svojoj definiciji mogu mijenjati vrstu riječi na koju se dodaju i tako sve ostaje u granicama svojih definicija. Prema njihovu se tvorbenom modelu³⁷ primjerice prilog *nasmrt* tvori na sljedeći način: *na + smrt(ø) + ø > nàsmrt*. Prilog *navečer*: *na + večer (ø) + ø > nàvečer*. Prilog *napolje*: *na + polj(e) + e > nàpolje*. Prilog *napolju*: *na + polj(e) + u > nàpolju*. Prilog *nizbrdo*: *niz + brd(o) + o > nìzbrdo*. Prilog *uvečer*: *u + večer (ø) + ø > ùvečer*. Prilog *ujutro*: *u + jutro(o) + o > ùjutro*.

Zbog lakšega uočavanja nesuglasica u određenju tvorbe priloga nastalih od dviju tvorbenih sastavnica, tablično ćemo prikazati kojim je tvorbenim načinom prema pojedinim priručnicima i autorima tvoren primjerice prilog *nizbrdo*:

2. tablica: Tvorbeni način s pomoću kojega, prema različitim priručnicima i autorima, nastaje prilog *nizbrdo*

Prilog <i>nizbrdo</i> u različitim priručnicima i kod različitih autora	Tvorbeni način
Babić (2002)	srastanje
Samardžija (1995)	konverzija
Klajn (2002)	slaganje
GHJ (2005)	prefiksalsno-sufiksalsna tvorba
Stevanović (1991)	slaganje
HJS (1999)	srastanje
HG (1997)	srastanje (a <i>nasmrt</i> je konverzija)
Tafra (2005)	konverzija
Mihaljević – Ramadanović (2006)	srastanje

To, međutim, nije slučaj samo s priložima. Isto se može reći i za neke druge tvorenice. Jedna je riječ od višerječnice ili od prijedložnoga izraza prema različitim priručnicima tvorbeno mogla nastati: slaganjem sa spojnikom *-ø-* (npr. *imendan*, *Zagrebtækstil*), srastanjem (npr. *blagdan*, *slijeva*, *naočigled*), prefiksalsnom tvorbom (*udesno*), prefiksalsno-sufiksalsnom tvorbom (*na-*

³⁷ U domaćoj se literaturi prefiksalsno-sufiksalsna tvorba smatra načinom tvorbe u kojoj se tvorbenoj osnovi istodobno dodaju prefiks i sufiks, primjerice *dovratak* <*do* + *vrat* + *ak*; *podvozje* <*pod* + *voz* + *je* (v. Samardžija 2003: 77). Ili *primorje* <*pri* + *mor* + *je*.

smrt, ujutro) ili konverzijom (*napamet, nasmrt*).³⁸ Vidimo dakle da se isti tip tvorenicu u literaturi svrstava u različite tvorbene načine.

Prije no što ponudimo moguće rješenje problema, ukratko će se reći nešto i o prefiksnoj tvorbi, slaganju, srastanju te o preobrazbi ili konverziji.

3. ODREĐENJE PREFIKSACIJE, SLAGANJA, SRASTANJA I KONVERZIJE

3.1. U literaturi postoje potpuno oprečna mišljenja o prefiksaciji, odnosno u isto vrijeme i oprečna stajališta o tome što se sve treba smatrati složenicom (i sraslicom). U tvorbi je, doduše, i iznimno teško razgraničiti³⁹ složenice i sraslice, jer se sraslice smatraju složenicama (usp. Mihaljević – Ramadanović /2006/, Horvat – Ramadanović /2012a/ te Horvat – Ramadanović /2012b: 254–257/).

Promatrajući hrvatske i srpske⁴⁰ jezikoslovce, počevši od Tome Maretića⁴¹, uočavamo da prefiksne tvorenice⁴² većinom ubrajaju u složenice⁴³, dok

---

38 Budući da taj problem nisu razriješili jezični priručnici i da je on zapravo pravi jezični problem, on je primjerice u pravopisima bio i ostao jednim od gorućih problema i kamen spoticanja današnjice. V. Ramadanović 2012., doktorski rad u rukopisu. Međutim, trebali bismo se zapitati jesu li sve te riječi uistinu i pravopisni problem? Odnose tipa *u jutro* i *ujutro* ili *na vrh* i *navrh* ne bi trebao rješavati pravopis, nego jezik, tj. to je prvenstveno morfološki, a tek onda tvorbeni, semantički i sintaktički problem.

39 Poslije će se pokazati da postoje složenice u širem smislu (koje su rezultatom slaganja kao tvorbenoga postupka) i složenice u užem smislu (koje su rezultatom slaganja kao tvorbenoga načina). Razlikovanje se složenica i sraslica temelji upravo na podjeli na tvorbene načine. Stoga će se naziv složenice upotrebljavati za tvorenicu nastale slaganjem kao tvorbenim načinom, a sraslice za tvorenicu koje su rezultat tvorbenoga načina srastanja pa se u tom smislu govori o razgraničenju tih dviju vrsta tvorenicu (v. Horvat – Ramadanović 2012: 133–161).

40 U Stevanovićevoj gramatici primjerice nalazimo poglavlje *Složenice s prefiksima* u kojem se navodi “s prefiksima su, u stvari, sve one složene reči što kao prvi deo imaju neki predlog, koji je tek srastanjem s drugim delom složenice postao prefiksom”. Složenicama s prefiksom, međutim, smatra samo “one složene reči koje su dobivene srastanjem predloga s drugom kojom rečju u potpunom njenom, nepromenjenom obliku”. On, dakle, tvorenicu tvorene prefiksno-sufiksno tvorbom ne smatra prefiksno tvorenicama i njih obrađuje u sufiksnoj tvorbi pod određenim sufiksom (Stevanović 1991: 425–452). Isto mišljenje dijeli i Belić (1949) koji prefiksaciju također uvršta u slaganje.

41 Maretić (1931) izriječno ne govori o tvorbi prefiksacijom, ali je na prefiksne tvorenicu gledao kao na složenice s prijedlozima. Sve prefikse naziva prijedlozima, pa i one koji nikada ne dolaze samostalno (v. poglavlje *Složene imenice i pridjevi* (1931: 328–340) i *Složeni glagoli* (1931: 349–358).

42 Babić za složenice prefiksne tvorbe kaže da su čiste složenice, ali da ih zbog tvorbeno specifičnosti prikazuje kao poseban tvorbeni način (Babić 1991: 338).

43 Već je spomenuto, to smatraju primjerice Težak i Babić (1994: 149), Babić (2002: 48) i Simeon (II: 151).

većina svjetskih⁴⁴ jezikoslovaca prefiksalne tvorenice ubraja u izvedenice. Dakle, pojam se prefikasa i prefiksacije veoma kasno pojavio u našoj literaturi, a kad se i pojavio, prefiksalne su tvorenice smatrane složenicama jer su prefiksi poistovjećivani s prijedlozima. Nije se shvaćalo da su prijedlozi i prefiksi različite jezične razine, tj. da prijedlozi pripadaju morfološkoj, a prefiksi tvorbenoj razini (v. Mihaljević – Ramadanović 2006: 196). Temeljna je, dakle, razlika u tim shvaćanjima u tome što je jezikoslovcima koji prefiksaciju ubrajaju u slaganje prevagnuo morfološki kriterij (prijedloga⁴⁵ i koje druge vrste riječi), a onima koji je ubrajaju u izvođenje prevagnuo je tvorbeni kriterij prema kojemu je bitno to da izvedenica nastaje od jedne tvorbene osnove.

3.1.1. Prefiksaciju ćemo smatrati posebnim tvorbenim načinom koji ulazi u tvorbeni postupak izvođenja. To je tvorba kojom se ispred jedne tvorbene osnove (koja izrazom nalikuje na izraz koje riječi) dodaje prefiks ili nepunoznačna⁴⁶ vezana tvorbeno osnova.⁴⁷ Prefiks ili tvorbeni predmetak uvijek dolazi na početak tvorenice, modificira njezino značenje i ne mijenja vrstu osnovne riječi, tj. vrsta riječi dobivene tvorenice ista je kao i vrsta riječi krajnje desne tvorbene sastavnice. Tako nastala tvorenica naziva se prefiksalsnom tvorenicom. Primjerice *pogledati, nagluh, omalen, domalo, nadmudriti, prevelik, naveliko, udesno, nesreća, nikamo*.⁴⁸

44 Uvrštavanje prefiksacije u izvođenje nalazimo i u nekim njemačkim gramatikama: Engel (1988) upotrebljava simetrične nazive "Ableitung durch Präfixe" i "Ableitung durch Suffixe"; u knjizi Erben (1983) definicije se eksplicitno ne navode, ali se prema shemi tvorbe riječi može vidjeti podjela, tj. "Derivation durch Affixe" dijeli se na "Präfixbildung" i "Suffixbildung" te u talijanskoj gramatici, primjerice Sensini (1990). Sensini ukupnu tvorbu riječi dijeli na derivaciju i kompoziciju, a u okviru derivacije jednako tretira sufiksne i prefiksne tvorenice, tj. izvedenice (prema Klajn 2002: 179).

Tako je i u engleskoj literaturi te u novijoj srpskoj literaturi (npr. Klajn), što smo prije spomenuli.

U francuskoj se literaturi izvođenje dijeli na pravo (sufiksacija i prefiksacija), nepravo (konverzija) i inverzno izvođenje (v. Tafra – Košutar 2009: 91).

Prefiksalsna se tvorba prvi put u hrvatskom ne smatra slaganjem u *Priručnoj gramatici hrvatskog književnog jezika* (1979) i u svim njezinim drugim izdanjima. Kaže se da prefiks modificira samo leksičko značenje osnovne riječi, ali ne potire njezinu "morfološku narav", tj. ne mijenja vrstu riječi ispred koje se nalazi. To za sufikse ne vrijedi.

45 Tu se nužno nameće pitanje kamo spadaju prefiksne tvornice u čijem sastavu nije prefiks prijedloznoga postanja ili prefiks koji danas više nije prijedlog.

46 Dok je primjerice prefiksoid punoznačna vezana osnova.

47 Pod vezanom se tvorbenom osnovom razumijeva osnova od koje, dodavanjem samo tvorbenih jedinica (npr. sufikasa) ne možemo dobiti tvorenicu, a onda ni samostalnu riječ. V. Mihaljević – Ramadanović (2006: 203).

48 Prefiksalsnim se tvorenicama stoga smatraju i tvorenice nastale od prefiksa (tu ulaze i oni koji izrazom nalikuju izrazu prijedloga) i tvorbene osnove (koja je izrazom jednaka izrazu

3.2. U tvorbi je iznimno teško razgraničiti⁴⁹ složenice i sraslice, jer se sraslice smatraju složenicama. S obzirom na to da su definicije koje se u literaturi obično navode⁵⁰ nedovoljno precizne te jednoznačno ne razlikuju sraslice od složenica bez spojnika *-o-*, ovdje ih redefiniramo.

3.2.1. Autori se dakle uglavnom slažu da je slaganje tvorbeni način, ali se njihove definicije razlikuju u navođenju broja i vrsta sastavnih elemenata, tj. sastoji li se prvi dio složenice⁵¹ od riječi, od njihovih osnova ili od korijenskih morfema.

Jasno je da se u tvorbi ne govori o riječima kao tvorbenim sastavnicama, nego o tvorbenim osnovama. Tvorbena osnova, najjednostavnije rečeno, razumijeva dvije stvari. Ona svojim izrazom može nalikovati izrazu osnove u morfološkom smislu, tj. dijelu riječi kojemu treba dodati gramatički morfem (u tvorbi npr. sufiks) da bi bila riječ (u tvorbi tvorenica), a može svojim izrazom nalikovati i na izraz koje riječi.

Slaganje i srastanje ne razgraničuju se na temelju sintaktičkih i semantičkih kriterija, već je u obzir uzet kriterij izraza, tj. postojanje ili nepostojanje spojnika *-o-*. Slaganje je, dakle, samostalni tvorbeni način u kojem istodobno sudjeluju (najmanje) tri tvorbene sastavnice, od kojih je prva punoznačna tvorbena osnova, druga spojnik *-o-*, a treća tvorbena osnova čiji je izraz jednak

---

priloga), npr. *dokad, dosad, otkad, otprije, odasvud, domalo, naveliko, udesno*. Za priloge *domalo, naveliko, udesno* Babić primjerice smatra da su tvoreni od prijedloga i pridjeva srednjega roda (2002: 520). Čini se da je drugi dio tvorenice ipak prilog te da je takvo objašnjenje logičnije jer je riječ o priložnoj kategoriji te jer se ti i takvi primjeri uklapaju u dobro potvrđenu kategoriju prijedlog + prilog. Time se opovrgava mišljenje u Mihaljević – Ramadanović (2006: 200) da te tvorenice nastaju srastanjem. To se gledašće naime ne smatra pogrešnim, ali s obzirom na to da novonastale tvorenice ostaju u istoj kategoriji kao i druga riječ prijedložnoga izraza te da u tvorbi sudjeluju prefiks i tvorbena osnova, ipak se smatra da ih je bolje tumačiti prefiksacijom nego srastanjem.

49 Poslije će se pokazati da postoje složenice u širem smislu (koje su rezultatom slaganja kao tvorbenoga postupka) i složenice u užem smislu (koje su rezultatom slaganja kao tvorbenoga načina). Razlikovanje se složenica i sraslica temelji upravo na podjeli na tvorbene načine. Stoga će se naziv složenice upotrebljavati za tvorenice nastale slaganjem kao tvorbenim načinom, a sraslice za tvorenice koje su rezultat tvorbenoga načina srastanja pa se u tom smislu govori o razgraničenju tih dviju vrsta tvorenica (v. Horvat – Ramadanović 2012: 133–161).

50 Usp. Mihaljević – Ramadanović (2006), Horvat – Ramadanović (2012a) te Horvat – Ramadanović (2012b: 254–257).

51 Drugi je dio složenice, ako ona nije sufiksalna, riječ (tj. tvorbena sastavnica koja izrazno nalikuje na izraz koje samostalne riječi) i to ona vrsta riječi kojoj pripada cijela složenica, dok je kod sufiksálnih to osnova.

izrazu koje punoznačne riječi. Tako nastala tvorenica naziva se složenicom. Primjerice *brodograditelj*, *kitolovac*, *minobacač*, *soboslikar*, *tjelovježba*.⁵²

Između sastavnih dijelova složenice⁵³ gotovo uvijek vlada sintaktičko-semantički odnos subordinacije.⁵⁴ Problem su tvorenice (složenice, prefiksoidne tvorenice, prefiksarno-složene tvorenice, složeno-sufiksalne tvorenice) u kojima prvi element završava na *-o*. Budući da u tom slučaju ne možemo imati dva *o* (završetak drugoga elementa i spojnik), jedan od njih uvijek otpada. Zbog toga postoje i problemi u jasnom razgraničavanju slaganja i srastanja. Prema polaznom modelu svaka je tvorenica s *-o-* (osim ako je prvi element tvorbena osnova koja izrazno i sadržajno nalikuje prilogu ili zamjenici (*tko*)) pa je jednoznačno jasno da *o* pripada završetku priloga ili zamjenice i da nije spojnik) složenica.

3.2.2. Najjednostavnija bi i najjasnija definicija srastanja ipak bila spajanje bez spojnika *-o-* dviju tvorbenih sastavnica od kojih je prva tvorbena osnova (koja izrazom može nalikovati izrazu morfološke osnove ili koje riječi (punoznačne ili nepunoznačne⁵⁵ – osim prijedloga⁵⁶), a druga je nužno osnova koja izrazom nalikuje na izraz koje riječi (punoznačne ili nepunoznačne). Vrsta riječi dobivene sraslice mora biti ista kao i vrsta riječi njezine krajnje desne sastavnice. Svi ostali kriteriji nisu dovoljno jasni i jednoznačni, što pokazuje i različito razvrstavanje istih primjera kod različitih autora. Dakle, najvažniji je kriterij za razlikovanje složenica i sraslice spojnik *-o-*: ako se između dviju sastavnica pri tvorbi koje tvorenice nalazi spojnik *-o-*, nastaje složenica, a ako

52 Takvo je shvaćanje složenica afirmirano u radu Mihaljević – Ramadanović (2006).

53 Složenice, prema tvorbenoj definiciji, uvijek imaju spojnik.

54 Kažemo gotovo uvijek i pritom imamo na umu pridjeve tipa *gluhoslijep* ‘koji je i gluh i slijep’, za razliku od *gluhonijem* ‘koji je gluh, ne nužno i nijem’ (govorni su organi tih ljudi najčešće neoštećeni i anatomski u redu, ali takve osobe ne mogu naučiti govoriti jer ne čuju). Druga je stvar ako u odnos stavimo primjere: *gluhoslijep* / *gluho-slijep* *čovjek* i *udruga gluhoslijepih* / *gluho-slijepih*. Prvo je *čovjek* koji je i gluh i slijep, a drugo je *udruga* koja okuplja gluhe osobe i slijepce osobe, ali i osobe koje su *gluhoslijepce* (ili ako taj pridjev shvatimo koordinacijom: *gluho-slijepce*). U toj se tvorenici svjesno krši koordinacija i taj ćemo pridjev bilježiti kao složenicu (*gluhoslijep*) da bi se razlikovao od drugoga koordinacijskog pridjeva *gluho-slijep* ‘koji se odnosi na gluhe i slijepce’.

55 Primjerice veznik *iako* nastao je srastanjem dvaju veznika: *i + ako*. (v. 4.8.1. *Prefiksarno-preobrazbena tvorba*).

56 Kada je u pitanju prijedlog, onda je riječ o kojoj od prefiksarnih tvorba: prefiksaciji, prefiksarno-sufiksnoj tvorbi, prefiksarno-sraštenoj tvorbi ili prefiksarno-preobrazbenoj tvorbi. O tome poslije.

se one samo spoje, odnosno srastu, tj. ako spojnika *-o-* nema, nastaje sraslica.⁵⁷ Primjerice *kućevlasnik, sveopći, čuvarkuća, općedruštveni, palikuća, cjepid-laka, zimzelen, tužibaba, vadičep, boguugodan, hvalevrijedan, bogomdan, blagosloviti*⁵⁸, *starmali, ampermetar*⁵⁹, *ampersat, vatsat, Zagrebfilm, Dalma-cijaturist, gdje gdje, tamnoplav*.

Posljednji primjer *tamnoplav* posebno je upitan jer je moguća tvorba od *taman* i *plav* (tj. od dvaju pridjeva) ili od *tamno plav* (prilog nastao popriložem srednjega roda pridjeva + pridjev). Smatramo da je ta tvorenica sraslica⁶⁰, jer je prva tvorbena sastavnica svojim izrazom nalik na prilog, tj. na pitanje *Kako plav?*, odgovor je *tamno*, tj. *tamnoplav* te zbog činjenice da te dvije riječi mogu funkcionirati i kao sintagma. Babić pridjeve *svijetloplav* i *tamnoplav* smatra složenicama od priloga i pridjeva, ali kaže da se takve složenice mogu smatrati i sraslicama (2002: 472). I Babiću je, dakle, prvi sastavni dio tvorenice svojim izrazom nalik na prilog, ali te i takve tvorenice svrstava u složenice.

Pridjevi poput *tamnoplav, sv(i)jetloplav*⁶¹ i sl. sporni su iz još jednoga razloga. Naime, pretpostavimo li da je prva tvorbena sastavnica pridjev (tj. svojim izrazom nalikuje na pridjev) s preoblikom *tamnoplav* → koji je i *taman* i *plav*⁶² ili *svjetloplav* → koji je i *svijetao* i *plav*, to je koordinacijska (složena) tvorenica i teoretski bi se mogla pisati sa spojnicom (označuje veznik *i*) između sastavnica, npr. *tamno-plav* i *svijetlo-plav/svjetlo-plav*.

---

57 U domaćoj i stranoj literaturi, u definicijama složenica najčešće se govori o slaganju dviju osnova ili korijena. Prema mišljenju Mihaljević – Ramadanović (2006: 200) u složenicama se samo kao njezin prvi dio pojavljuje osnova, a u drugom je dijelu, iza spojnika *-o-*, uvijek samostalna riječ (tu se govori o *riječi* samo radi jednostavnosti definicije. Jasno je da je tu riječ o tvorbenoj osnovi koja izrazom u potpunosti nalikuje izrazu koje samostalne riječi). Svaka je dakle tvorenica s *-o-*, ako prvi element nije prilog ili zamjenica (*tko*), pa je jednoznačno jasno da *o* pripada završetku priloga ili zamjenice i da nije spojnik, složenica. Najveći su problem tvorenice (složenice, prefiksoidne tvorenice, prefiksarno-složene tvorenice, složeno-sufiksalne tvorenice) u kojima prvi element završava na *-o*. Budući da u tom slučaju ne mogu supostojati dva *o* (završetak drugoga elementa i spojnik), jedan od njih uvijek otpada. Zbog toga i postoje problemi u jasnom razgraničavanju slaganja i srastanja.

58 Nastao od *blago + sloviti > blagosloviti*. Prema Babićevu (2002: 557) mišljenju glagol *blagosloviti* nastao je slaganjem, kao i: *prazosloviti, brzovaviti, krivotvoriti, zlopatiti se, zlorabiti, zlostaviti, zloupotrijebiti*. Prema predloženom su modelu te tvorenice (glagoli) tvorene od dviju tvorbenih osnova (od kojih je prva izrazom nalik prilogu) – srastanjem.

59 Prema mišljenju Eugenije Barić (1980: 76) *ampersat* i *ampermetar* su “složenice sa spojnikom *-o-* i vezanim leksičkim morfemom u drugome dijelu”.

60 Isto i u Mihaljević – Ramadanović (2006). U *Slovenskoj slovnici* (Toporišič 2004: 156–160): “sklapanje” (srastanje, npr. *bogve <bog ve, tamnordeč <tamno rdeč*).

61 U toj se tvorenici ne bavimo refleksom jata.

62 Može biti i ovako: *tamnoplav <tamn-o-plav <tamne plave boje <Kakve plave?*

Važnim smatramo činjenicu da u pridjeva valja razlikovati složenicu (uvijek ima spojnik) i tvorenicu između čijih se sastavnica umeće spojnika, tj. razlikovati subordinacijsku i koordinacijsku tvorenicu⁶³, npr. *plavozelena* suknja je jednobojna suknja (tirkizne boje), a *plavo-zelena* suknja je suknja na kojoj su plava i zelena boja posebne boje, tj. riječ je o dvobojnoj suknji.⁶⁴

3.3. Preobrazba se u literaturi smatra pomoćnim tvorbenim načinom (HG 1997; Samardžija 1995), područjem bliskim tvorbi, tj. područjem koje je na granici između sintakse i tvorbe (Babić 2002), ne smatra se tvorbenim načinom (Pranjkić 1993: 90; GHJ 2005) i smatra se jednim od osnovnih načina tvorbe riječi (Tafra 2005⁶⁵; HG 1997; Klajn 2002; Mihaljević – Ramadanović

63 Odsad ćemo govoriti o *koordinacijskim* i o *subordinacijskim tvorenicama*. Ne govorimo primjerice o *subordinacijskim složenicama* jer se složenice tretiraju drukčije, pa npr. u *subordinacijske tvorenice* ulaze i složenice i sraslice i tvorenice sa spojnikom između sastavnih dijelova (polusloženice). Ne govorimo ni o *složenim tvorenicama* jer subordinacija i koordinacija uvijek pretpostavljaju neki sintaktičko-semantički odnos dvaju ili više dijelova tvorenice, dakle taj nam je dio u nazivu zalihosan. O koordinacijskim tvorenicama vidi Marković (2010: 78).

64 Nakraju bismo se mogli zapitati postoji li i koja je semantička razlika između pridjeva *tamnoplav* i *tamno-plav*? Pridjev *tamnoplav* → koji je tamne plave boje, tj. jedna od nijansa plave boje i *tamno-plav* → koji je i tamne i plave boje. Vidimo da to nije poput slučajeva u kojima imamo odnos dviju boja (*plavozelen* i *plavo-zelen*). I u drugom slučaju zapravo ne možemo od svih boja tvoriti subordinacijske tvorenice, npr. ne postoje *žutosiva* ili *bijelocrna* tkanina, ali postoji *žuto-siva* i *bijelo-crna* tkanina.

65 Tafra (2005: 99–115) se iscrpnije bavila konverzijom. “Pod konverzijom ili preobrazbom razumijevaju se slučajevi prelaska riječi ili njezina leksikalizirana oblika iz jedne vrste riječi u drugu vrstu riječi.” Leksikalizacija oblika mogla bi se “razmatrati kao posebna pojava, ali kako se u ovom slučaju njome dobivaju nove riječi koje pripadaju drugoj vrsti, uvrštena je u konverziju” (2005: 100). Tafra ju, za razliku od drugih domaćih jezikoslovaca, smatra bezafiksalsnom tvorbu, tj. smatra je pravom tvorbu i jednim od osnovnih tvorbenih načina. “Riječ od koje nastaje nova riječ jest osnovna, a nova je riječ nastala nultom derivacijom. U odnosu na osnovnu nova riječ ima drugo leksičko i gramatičko značenje te promijenjena gramatička, manje morfološka, a više sintaktička obilježja” (2005: 100). Postoje različiti kriteriji provjere, tj. kriteriji prema kojima se moramo ravnati je li neka riječ prešla u drugu vrstu riječi ili nije. Prema Tafrinu (2005) mišljenju osnovni su kriteriji provjere sljedeći: 1. akcenatski, tj. naglasak uglavnom ostaje isti, osim u nekim slučajevima, 2. morfološki, tj. konverzijom riječi gube jedne, a dobivaju nove morfološke kategorije, 3. tvorbeni, tj. riječi dobivene konverzijom uglavnom su neproduktivne, 4. sintaktički, tj. u promjeni je gramatičkih obilježja najočitija promjena sintaktičkih funkcija (primjerice poimeničeni pridjev u rečenici više nije atribut, već postaje subjekt ili objekt), 5. semantički, tj. dolazi do promjene značenja (“Premda ostaje poneki zajednički sem, značenjski se te riječi udaljavaju”) i 6. leksikološki, tj. novonastale riječi “stupaju u nove sinonimijske i antonimijske odnose” (Tafra 2005: 103–104). Problem je konverzije ipak mnogo veći za leksikografiju nego za gramatiku, smatra Tafra (2005: 113), jer se leksikografu u svom radu susreću s pojedinačnim slučajevima i njihovom obradom. Naposlijetku, Tafra navodi da

2006; Marković 2012). Najveći je problem nemogućnost raščlambe tvorenice na tvorbene elemente. Neki autori, navodi Tafra, taj problem pokušavaju riješiti uvođenjem bezafiksalne tvorbe, tj. nulte derivacije (v. Tafra 2005: 100). Marković također navodi da je konverzija ili preobrazba “gradba novoga derivacijskog ili gramatičkog oblika bez dodavanja ikakva afiksa, odsječnog ili nadodsječnog; drugim riječima, gradba novog oblika bez promjene oblika i naglaska”. (Marković 2012: 81)

3.3.1. S obzirom na to da su u radu svi tvorbeni načini navedeni kao ravnopravni, tj. nisu podijeljeni na osnovne i pomoćne jer su kriteriji takve podjele veoma nejasni i preobrazba se smatra samostalnim i posebnim tvorbenim načinom. To je tvorbeni način kojim jedna riječ prelazi iz jedne vrste riječi u drugu, a pritom joj se mijenjaju gramatička obilježja, veoma često i prozodijske značajke, a njezin fonemski sastav ostaje isti, tj. nepromijenjen.⁶⁶ Primjerice *mláda* prid. ž. r. – *mláda* im.⁶⁷, *nõvī* prid. m. r. – *Nõvī* im., *hrvātskī* prid. – *hrvātski* pril.

4. NOVI TVORBENI NAČINI

Pokazali smo da tradicijska tvorba ne nudi tvorbeni način u koji bi se, bez intervencije u njegovu ustaljenu definiciju⁶⁸, samo uvrstile tvorenice poput

---

se pri konverziji “mijenjaju morfološka, sintaktička i semantička obilježja pa nema razloga da se ne promijene i naglasna. Upravo je ta promjena izraza najočitiji dokaz da su posrijedi dvije riječi, a ne jedna” (Tafra 2005: 112).

66 V. Tafra 2005; Mihaljević – Ramadanović 2006.

67 Taj se primjer u gotovo svim priručnicima navodi kao prototipan primjer preobrazbe iako je on, prema većini definicija preobrazbe, sporan jer u njemu dolazi do promjene naglaska pa bi se zapravo (ako u definiciji preobrazbe nema naglasnoga kriterija) trebao uvrstiti u unutarnju tvorbu. Babić navodi da se u preobrazbi osnova ne mijenja ni glasovno ni naglasno (2002: 51). Sličan se problem pojavljuje i pri tvorbi priloga od pridjeva jer dolazi do gubljenja dužine (npr. *hrvatski*). Slučajevi su čuvanja istoga oblika riječi, s promjenom funkcije i kategorije riječi, zapravo veoma rijetki, tj. sa sigurnošću se može tvrditi da su češći slučajevi u kojima se oblik riječi (pri promjeni njezine funkcije i kategorije) na neki način ipak mijenja.

68 Mihaljević i Ramadanović (2006) uočile su problem svrstavanja tih i takvih tvorenica u srastanje pa su za potrebe svojega rada promijenile ustaljenu definiciju srastanja: “Da bismo u srastanje mogli uvrstiti i primjere poput *ujutro*, *navečer*, *nasmrtno* itd., treba napomenuti da kod srastanja tvorenica ne mora pripadati istoj vrsti riječi kao njezin drugi sastavni element te da kod srastanja prvi element ne mora biti punoznačan kao što se to često u literaturi navodi” (2006: 204, bilješka 49).

Te bi se tvorenice, također s preinakama definicije, mogle uvrstiti i u prefiksaciju i u preobrazbu. U prefiksaciju bi se mogle uvrstiti jer im prvi element tvorenice svojim izrazom najčešće nalikuje izrazu kojega prijedloga. Poznato je, međutim, i s time se svi slažu, da prefiksi nikada ne mijenjaju vrstu riječi. S druge strane, kada bismo ih uvrstili u pre-

uzbrdo, ujutro, doduše, natrag, nažalost, naglas, nizdlaku, dogola, doskora, odiskona, usput i sl., ali i *bogme, bogzna* i sl. Ovdje će se ponuditi novo rješenje. Zašto? Podijelivši ukupnost tvorbe riječi binarno, na tvorbene postupke prema motiviranosti tvorenica⁶⁹, na izvedenice i složenice (u širem smislu), zaključuje se da bi srastanje, u koje ulaze i tvorenice koje mijenjaju kategoriju u odnosu na krajnju desnu tvorbenu sastavnicu (v. Mihaljević – Ramadanović, 2006), kao tvorbeni način katkad ulazilo u tvorbeni postupak izvođenja (npr. *ujutro, nizbrdo, kvragu*), a katkad u tvorbeni postupak slaganja (npr. *žalibože, akobogda*). Dakle, da bismo izbjegli da u srastanje ulaze dva različita tipa tvorenica te da ne mijenjamo ustaljenu definiciju srastanja, ti i slični primjeri mogli bi se objasniti nekim drugim (novim) tvorbenim načinima.

4.1. Prefiksarno-preobrazbena tvorba

Prefiksarno-preobrazbena tvorba ili prefiksarno-konverzijska tvorba jest tvorbeni način u kojem istodobno sudjeluju prefiksacija i preobrazba (konverzija). Tu bi išle sve riječi s prefiksom i jednom tvorbenom osnovom. Krajnja desna sastavnica (tvorbena osnova) mijenja svoju kategoriju. Primjerice prijedlog (prefiks) + imenica (tvorbena osnova) > prilog (prefiksarna preobražbenica): *ujutro, uzbrdo, uoči, umjesto, naime, odoka, naglas, napolje, nizbrdo, navlas, usput, ujesen* itd. Prefiks + tvorbena osnova nalik na genitiv, lokativ ili akuzativ pridjeva, npr. *dogola, domala, iskosa, odmila; načistu, umnogome; zaista, zaludu*. Prefiks + tvorbena osnova svojim izrazom nalik na izraz koje zamjenice, npr. *potom, zatim, zato* i sl.

Tim tvorbenim načinom nastaju prefiksarne preobraženice, a on ulazi u tvorbeni postupak izvođenja.⁷⁰

4.2. Srašteno-preobrazbena tvorba

Srašteno-preobrazbena tvorba ili srašteno-konverzijska tvorba jest tvorbeni način u kojem istodobno sudjeluju srastanje i preobrazba. Tvorbene su sastavnice dvije tvorbene osnove (ili više), a tvorenica pritom ne ostaje u kategoriji krajnje desne tvorbene sastavnice. Raščlaniti ćemo ih morfološki: npr.

---

brabzu, trebalo bi reći da preobrazbom, između ostaloga, mogu nastati tvorenice od dviju tvorbenih sastavnica što je također mijenjanje ustaljene definicije preobrazbe.

69 Prema Horvat – Ramadanović (2012a: 133–161).

70 Naposljetku, potrebno je reći nešto i o nazivlju. Pridjev od *prefiks* i *sufiks* u hrvatskom bi jeziku trebao glasiti *prefiksni*, a analogno tomu i *sufiksni*. Međutim, hrvatska je tradicija rječotvornih naziva za odnosne pridjeve od *prefiks* i *sufiks* drukčija, tj. najčešće se koriste pridjevi *prefiksalni* i *sufiksalni*. Svjesni svih mogućih prigovora, njima se služimo i u ovome radu.

imenica + zamjenica = uzvik (*bogati*); imenica + zamjenica = prilog (*bogme*); imenica + glagol = prilog (*bogzna*); imenica + imenica = prilog (*istinabog*); glagol + imenica = prilog (*žalibože*); broj + čestica⁷¹ = prilog (*jedanput*); prilog + čestica = prilog (*višeput, kadgod*) itd. Sraštene preobraženice primjerice su *bogati* uzv., *bogme* pril., *bogzna* pril., *bogtepitaj* pril., *istinabog* pril., *žalibože* pril., *jedanput* pril., *višeput* pril. itd.

Tim tvorbenim načinom nastaju sraštene preobraženice, a on ulazi u tvorbeni postupak slaganja.

Čini se da ta dva tvorbeni načina pokrivaju sve sporne tvorenice. U hrvatskoj su tvorbi sasvim legitimni tvorbeni načini koji nastaju udruživanjem ili istodobnim djelovanjem dvaju tvorbenih načina poput primjerice prefiksarno-sufiksne tvorbe ili složeno-sufiksne tvorbe pa su analogijom prema njima i ti tvorbeni načini uvršteni u popis osnovnih tvorbenih načina. Prelaskom u tvorenicu tvorbene sastavnice (prefiks i tvorbeni osnova ili dvije tvorbene osnove) prelaze u vrstu riječi koja je različita od krajnje desne tvorbene sastavnice ili čak i od svih tvorbenih sastavnica zajedno. Kad ih dakle tumačimo prefiksarno-preobrazbenom tvorbom i srašteno-preobrazbenom tvorbom, ne moramo primjerice mijenjati ustaljenu definiciju srastanja, tj. njezine dvije činjenice: da sraslice mogu nastati i kad im je prva tvorbeni osnova nepunoznačna riječ te da srastanje može mijenjati vrstu riječi.

5. TVORBENI POSTUPCI I TVORBENI NAČINI

Nakon svega dosad iznesenoga ponudit ćemo model prema kojem u općem jeziku postoji sedamnaest tvorbenih načina. Kao predložak poslužio je model koji su uspostavile Mihaljević i Ramadanović (2006).⁷² Iz popisa je izostavljena tvorba pokrata⁷³, a dodana su mu dva nova tvorbeni načina: prefiksna preobrazba i sraštena preobrazba.

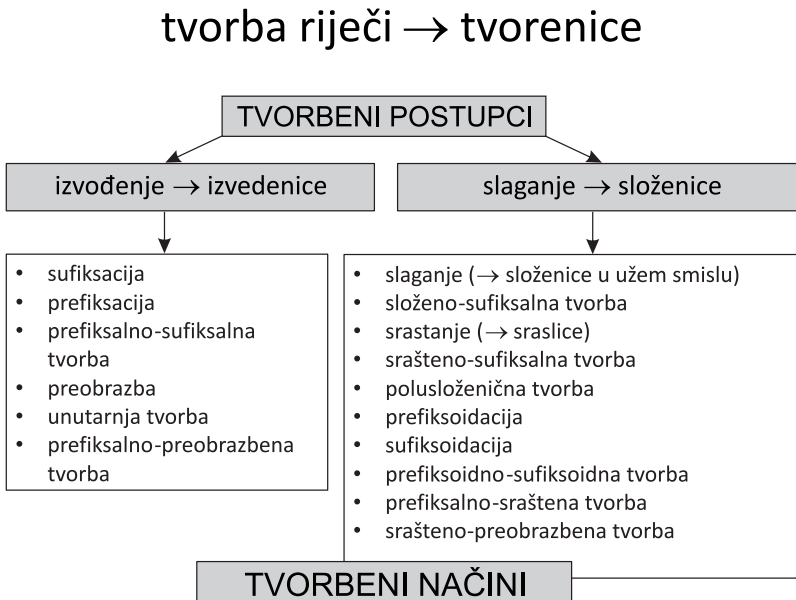
---

71 Nastala počestičenjem imenice. Jezična jedinica *put* može biti i prijedlog sinoniman prijedlozima *k* i *prema*.

72 Popis tvorbenih načina prema Mihaljević i Ramadanović vidi u ovome radu u prvoj tablici.

73 Tvorba je pokrata ili Babićevom (2002) terminologijom *tvorba skraćenica* izostavljena jer bi je trebalo posebno istražiti. Tvorba pokrata ili skraćenica veoma je zanimljiva i složena. Horvat i Ramadanović (2012a) uočile su da pokrate zapravo nastaju dvama načinima. Prvi je od njih taj da se koja duga riječ samo skrati, primjerice *automobil* > *auto*. Od jedne riječi, dakle, nastaje jedna, kraća riječ. Drugi je način taj da se one najčešće tvore od početnih glasova kojega višečlanoga pojma, primjerice *Zagrebački električni tramvaj* > *Zet*. Tako od više riječi nastaje jedna riječ. Prvi bi spomenuti tvorbeni način ulazio u tvorbeni postupak izvođenja, a drugi u tvorbeni postupak slaganja. Čini se da bi sve to moglo biti razlogom da se taj tradicionalno jedan tvorbeni način raščlani na dva tvorbeni načina. Prvi bismo onda

1. slika: Podjela tvorbe riječi na tvorbene postupke i tvorbene načine⁷⁴

5.1. Prema popisu osnovnih tvorbenih načina vidi se da postoje jednostavni i složeni tvorbene načini. Složeni su tvorbene načini oni koje čini kombinacija dvaju (ili više) jednostavnih tvorbenih načina. Jednostavni su tvorbene načini sufiksacija, prefiksacija, slaganje, srastanje, unutarnja tvorba, tvorba polusloženična, tvorba pokrata, preobrazba, prefiksoidacija i sufiksoidacija. Složeni su tvorbene načini: prefiksarno-sufiksalna tvorba, složeno-sufiksalna tvorba, prefiksarno-sraštena, srašteno-sufiksalna, prefiksarno-preobrazbena tvorba, srašteno-preobrazbena tvorba i prefiksoidno-sufiksoidna tvorba.

6. ZAKLJUČAK

U radu se uspostavljaju dva nova tvorbena načina i redefinišu neki “stari”. Da bismo ih uspostavili, potrebno je bilo propitati neke od tradicijskih

mogle nazvati tvorba skraćenica i ulazio bi u tvorbene postupak izvođenja, a drugi tvorba pokrata. On bi ulazio u tvorbene postupak slaganja.

⁷⁴ Slikovni je prikaz nastao prema slikovnom prikazu u radu Horvat – Ramadanović (2012: 133–161), ali je popis tvorbenih načina drukčiji.

tvorbenih načina. Da bi se to moglo, trebalo je pokazati nesustavnost u tumačenju tvorbenih postupaka (ili tvorbenih procesa) i tvorbenih načina te krenuti ponajprije od njihova popisa i opisa. Posebna je pažnja posvećena tvorbi priloga, njihovu tvorbenom opisu i definiranju njihove tvorbe kod različitih autora i u različitim priručnicima. Promotivši priloge poput *ujutro, naprečac, iskosa, načistu, bogzna, istinabog, kadgod* i sl. vidimo da ih prema dosad poznatim tvorbenim načinima (i njihovoj podjeli na dva tvorbeno postupka: izvođenje i slaganje) ne bismo mogli svrstati ni u složenice, a samim tim ni u sraslice zbog tradicijskih (i prototipnih) definicija složenica i sraslica, tj. da druga riječ u složenici određuje vrstu riječi cijele složenice. Ne bismo ih mogli proglasiti ni prefiksanim tvorenicama⁷⁵ jer prefiksi prema svojoj definiciji ne mijenjaju vrstu riječi, već je samo značenjski modificiraju. Prema definiciji preobrazbe ili konverzije, koja iz jedne riječi nultom afiksacijom stvara drugu riječ, tj. samo jednu riječ, ali različite vrste, to također ne bi bila ni konverzija. Dakle, ako bismo te tvorenice htjeli svrstati u jedan od tvorbenih načina, mogli smo tome pristupiti na dva načina: 1. promijeniti jednu od tradicijskih definicija ili 2. reći da te tvorenice nastaju istodobnim djelovanjem dvaju tvorbenih načina, npr. srastanjem i konverzijom ili prefiksacijom i konverzijom. Učinili smo ovo drugo. U hrvatskoj su tvorbi sasvim legitimni načini tvorbe riječi koji nastaju istodobnim djelovanjem dvaju tvorbenih načina poput primjerice prefiksalo-sufiksalne tvorbe ili složeno-sufiksalne tvorbe. Karakteristično je za njih da je dobivena tvorenica po vrsti riječi različita od krajnje desne tvorbeno sastavnice ili čak i od svih tvorbenih sastavnica zajedno (prefiks + tvorbeno osnova i tvorbeno osnova + tvorbeno osnova). Kad ih dakle tumačimo prefiksalo-preobrazbenom tvorbom i srašteno-preobrazbenom tvorbom, ne moramo primjerice mijenjati ustaljenu definiciju srastanja, tj. njezine dvije činjenice: da sraslice mogu nastati i kad im je prva tvorbeno sastavnica nepunoznačna riječ te da srastanje može mijenjati vrstu riječi.

POPIS KRATICA

Anić = Anić, Vladimir (2004), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb

BFM = Babić, Stjepan, Božidar Finka, Milan Moguš (1994, 2003), *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb

GHJ = Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika*, za gimnazije i visoka učilišta, Školska knjiga, Zagreb

---

75 Možemo samo priložne tvorenice nastale od dviju sastavnica od kojih je prva sastavnica svojim izrazom nalik na izraz prijedloga, a druga na izraz priloga, npr. *dokad, otkad*.

- HG = Barić, Eugenija i dr. (1995, 1997), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- HJS = Barić, Eugenija i dr. (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- RHJ = *Rječnik hrvatskoga jezika* (glavni urednik Jure Šonje) (2000), Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb
- ŠR = Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jojić, Ljiljana; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Miloš, Irena; Ramadanović, Ermina; Vidović, Domagoj (2012), *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

LITERATURA

- Ančić-Obradović, Marija (1973), “Teorija tvorbe riječi i njena problematika”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu VII*, 11–52, Sarajevo
- Babić, Stjepan (1991), *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, drugo izdanje, HAZU, Zagreb
- Babić, Stjepan, Božidar Finka, Milan Moguš (1994), *Hrvatski pravopis*, drugo izdanje, Školska knjiga, Zagreb
- Babić, Stjepan (2002), *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, HAZU – Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Babić, Stjepan, Božidar Finka, Milan Moguš (2003), *Hrvatski pravopis*, sedmo izdanje, Školska knjiga, Zagreb
- Barić, Eugenija i dr. (1997), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Barić, Eugenija i dr. (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školska knjiga, Zagreb
- Barić, Eugenija (1980), *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksalne tvorbe*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
- Bauer, Laurie (2002), *English Word-formation*, Cambridge University Press, Cambridge
- Bugarski, Ranko (1996), *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja Štampa, Beograd
- Engel, Ulrich (1988), *Deutsche Grammatik*, Heidelberg
- Erben, Johannes (1983), *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*, 2. Aufl., Berlin
- Frančić, Andela, Lana Hudeček, Milica Mihaljević (2005), *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Horvat, Marijana, Ermina Ramadanović (2012a), “O složenicama i sraslicama (na primjerima iz Voltičeva *Ričoslovnika*)”, *Filologija* 58, 133–161, Zagreb
- Horvat, Marijana, Ermina Ramadanović (2012b), *Jezikoslovni priručnik Blaža Tadijanovića Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik (1761.)*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

- HRN ISO 1087. *Nazivlje – Rječnik*. (ISO 1087: 1990) Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo, 1996.
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević (1998), “Polisemija u nazivlju (teorijski i leksi-kografski problemi)”, *Riječki filološki dani, Zbornik radova*, 149–154, Rijeka
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević, Josip Pilić (2001), *Hrvatski jezik 4. Udžbenik za gimnazije*, Profil, Zagreb
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Kiršova, Marija (1993), “O nekim vrstama srpskohrvatskih imeničkih složenica”, *Naš jezik XXIX*, nova serija, 182–196, Beograd
- Klajn, Ivan (2002), *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, Prvi deo (slaganje i prefiksacija), Beograd
- Klajn, Ivan (2003), *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, Drugi deo (sufiksacija i konverzija), Beograd
- Klajn, Ivan (2005), *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Kovačević, Barbara (2002), *Frazeologija u “Danici ilirskoj”* (I. / 1835. – X. / 1844.), magistarski rad (u rukopisu), Filozofski fakultet, Zagreb
- Kovačević, Barbara (2012), *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Marković, Ivan (2010), “Hrvatske koordinativne složenice”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 71–95, Zagreb
- Marković, Ivan (2012), *Uvod u jezičnu morfologiju*, Disput, Zagreb
- Melvinger, Jasna (1984), *Leksikologija*, Pedagoški fakultet sveučilišta u Osijeku, Osijek
- Mihaljević, Milica (2001), “Tvorbeni modeli u novome hrvatskom tehničkom nazivlju”, *Drugi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova I*, 519–526, Zagreb
- Mihaljević, Milica (1998), *Terminološki priručnik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Mihaljević, Milica (2003), *Kako se na hrvatskome kaže WWW*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Mihaljević, Milica, Ermina Ramadanović (2006), “Razradba tvorbenih načina u nazivlju (s posebnim obzirom na odnos među složenicama bez spojnika -o-, sra-slicama i tvorenicama s prefiksoidima)”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 193–213, Zagreb
- Mršević-Radović, Dragana (1987), *Glagolsko-imeničke frazeološke sintagme*, Beograd
- Nikčević, Vojislav (2001), *Gramatika crnogorskog jezika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica
- Pranjковиć, Ivo (1993), *Opća načela sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja*, Hrvatski pravopis 1892–2002, Dometi 12/I–IV, 53–62, Rijeka
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum (1996), *A University Grammar of English*, Longman, Edinburgh Gate, London

- Raguž, Dragutin (1997), *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb
- Ramadanović, Ermina (2006), *Opis tvorbenih postupaka u dosadašnjoj literaturi*, kvalifikacijski rad (u rukopisu), Filozofski fakultet, Zagreb, 107 str.
- Ramadanović, Ermina (2012), *Sastavljeno i nesastavljeno pisanje u hrvatskome jeziku*, doktorski rad (u rukopisu), Filozofski fakultet, Zagreb
- Samardžija, Marko (1995), *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Samardžija, Marko (2003), *Hrvatski jezik 4*, udžbenik za 4. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb
- Sensini, Marcello (1990), *La grammatica della lingua italiana*, Milano
- Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I. (A–O), II. (P–Ž), Matica hrvatska, Zagreb
- Štambuk, Anuška (1984), “O tvorbi nazivlja elektroničkih računala”, *Jezik* 31/4, 119–124, Zagreb
- Štambuk, Anuška (1999), “Imenička sufiksalna tvorba u elektroničkom nazivlju”, *Suvremena lingvistika* 47/48, 165–180.
- Tafra, Branka, Petra Košutar (2009), “Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku”, *Suvremena lingvistika* 67, 87–107, Zagreb
- Težak, Stjepko, Zorica Klinžić, Marijan Bacan (2001), *Moj hrvatski 8*, Školska knjiga, Zagreb
- Toporišič, Jože (2004), *Slovenska slovnica*, četvrta, prenovljena in razširjena izdaja, Založba obzorja Maribor
- Trask, Robert Lawrence (2005), *Temeljni lingvistički pojmovi*, Školska knjiga, Zagreb

A NEW PERSPECTIVE ON SOME OLD WORD FORMATION TYPES

Summary

This paper establishes two new word formation types, and redefines some old ones. In order to do this, it is necessary to examine some traditional word formation types, and to highlight inconsistencies in the interpretation of formative processes (or formative procedures) and formative methods, and to start by listing and describing them. This paper discusses some formative types (their definitions and quantity) according to various authors and resources. Research has shown that in terms of word formation, the same examples (adverbs) can be defined differently by different authors. The formation of adverbs and the inconsistencies of their formative description provide an incentive to redefine this description, and establish new formative types that can also be applied to other word classes formed in the same way.

Key words: word formation, adverb formation, formation types, prefixal-transformational word formation, coalescent transformational wordformation

Sanda Lucija UDIER

O VALENTNOSTI IMENICA U HRVATSKOME JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *valentnost imenica, semantika padeža, odglagolne imenice, partitivni genitiv, apozicija*

Kad se govori o valentnosti kao o svojstvu riječi da otvara mjesto u rečenici drugim riječima točno određenih obilježja, najčešće se misli na valentnost glagola zbog toga što je glagol strukturno središte rečenice. Valentnosti glagola posvećuje se zamjetna stručna pozornost, dok valentnost imenica i pridjeva ostaje nepravedno stručno zanemarena. Zakonitosti imeničke valentnosti u hrvatskome jeziku nužno je proučavati kako bi se proniknulo u vrste imeničkih sintagmi i mehanizme njihova nastanka te njihovo funkcioniranje u rečenici. Sintagmatska je razina ključna za izražavanje pojedinih značenja. Zbog toga je nužno proučavati sintagmatske odnose i semantiku padeža. U članku će biti riječi o tome na koji se način različita značenja izražavaju imeničkim dopunama u različitim padežima tvoreći sintagme.

0. UVODNE NAPOMENE O VALENTNOSTI

U lingvistici je općepoznato kako pojam valentnosti označuje sposobnost nositelja valentnosti da otvara mjesta dopunama i dodacima koji moraju ili mogu imati točno određena morfološka i semantička svojstva. Gramatika zavisnosti na rečenicu gleda kao na monocentričnu strukturu u čijem je središtu glagol koji je nositelj valentnosti, a po kojemu se drugi rečenični elementi uvrštavaju. Premda ima i drugačijih mišljenja (prema tradicionalnoj i transformacijsko-generativnoj gramatici subjekt i predikat, odnosno imenska i glagolska fraza, u rečenici su ravnopravni) u lingvistici je uobičajeno govoriti o valentnosti glagola, a vode se rasprave koje od ostalih vrsta riječi također imaju valentnost, osim imenica i pridjeva, za koje je sigurno da ju imaju (Samardžija 1993: 5; Silić i Pranjković 2005: 264; Marković 2012: 183). Kada je riječ o valentnosti, parametri koje valja uzeti u obzir jesu obvezatnost i neobvezatnost dopuna nositelja valentnosti (odnosno razlikovanje dopuna i dodataka), gramatičnost i negramatičnost sintagma i rečenica koje nastaju te

njihova ovjerenost i neovjerenost u jezičnoj praksi. Prema teoriji valentnosti glagol je strukturno središte rečenice i nositelj valentnosti u sintagmama u kojima su deklinabilne riječi podređeni članovi. Pojam valentnosti širi je od pojma rekcije kojim obično operira tradicionalna gramatika jer, za razliku od rekcije, valentnost obuhvaća ne samo obvezatne dopune (npr. izravni objekt u akuzativu *knjigu* u sintagmi *čitati knjigu*), nego i neobavezne, takozvane dodatke (npr. priložnu oznaku mjesta *za stolom* u rečenici *Ivan čita knjigu za stolom.*). Međutim postoje i sintaktičke jedinice koje niti su uvedene glagolom, niti su uvedne predikatom, niti su uvedene preoblikom atribucije, nego su uvedene upravo imenicama: *žitom* u sintami *trgovac žitom*, *brašnom* u sintagmi *opskrba brašnom* i *delikatesama* u sintagmi *trgovina delikatesama*. Dakle, imenice katkada i same po sebi otvaraju mjesto drugim imenicama koje se zahvaljujući njima uklapaju u rečenični ustroj (Marković 2012: 183), što potvrđuje tezu daimenice imaju svoju valentnost. Valentnosti glagola posvećeno je puno stručne pozornosti i o njoj se piše i objavljuje puno lingvističkih napisa (Samardžija 1987, 1988, 1993, 1994, 2003, Helbig 1979, Bauer, Opačić, Pranjković i Samardžija 1993, Leitner 1998, Mikelić Preradović 2008, Šojat 2008, Oraić 2008, Gulešić Machata, Čilaš-Mikulić i Udier 2011), dok je valentnost imenica ponešto stručno zapostavljena.

Govoriti o valentnosti imenica uvijek znači govoriti i o sintagmama budući da su mnoge vrste sintagma rezultat imeničke valentnosti. Sintagmom se može smatrati svaki najmanje dvočlani uzastopni spoj samo značnih riječi povezanih na temelju zavisnosti (Silić i Pranjković 2005: 261), ako se izuzme veza subjekta i predikata. Glavna su obilježja sintagme, osim uzastopnosti njezinih elemenata, ovisnost njezinih članova, odnosno ovisnost podređenoga člana sintagme o glavnome, kao i zamjenjivost leksema unutar sintagme pod uvjetom da se ne narušava njezina gramatička struktura. Sintagmatskim se odnosima nazivaju neposredni odnosi jezičnih znakova u nizu, a njima se bavi takozvana mikrosintagmatika, sintaksa skupa riječi, sintaksa sintagme ili mala sintaksa (za razliku od takozvane velike ili obične sintakse koja se bavi rečeničnom razinom). Problemom sintagmatskih odnosa bavi se i gramatika zavisnosti, odnosno teorija valentnosti.

Budući da je imenička valentnost sama po sebi vrlo široko i obuhvatno područje, u ovome radu neće biti riječi o svim ili mnogim aspektima imeničke valentnosti i imeničkih sintagmi, nego samo o onima koji se čine do sada nedovoljno zamijećenima u kroatističkoj literaturi. Naime, u hrvatskome jezikoslovlju do sada nema ni opisa ni iscrpnog popisa vrsta sintagma, posebice s obzirom na njihova valencijska svojstva.

1. PADEŽNA ZNAČENJA I PROIZVODNJA SINTAGME

Imeničke sintagme nastaju tako da pojedine imenice uza se vežu dopune u određenim padežima s određenim značenjima (Mrazović 2009: 258). Kada je riječ o genitivu, padežu ticanja (Silić i Pranjković 2005: 201), vezanjem genitivne dopune uz imenicu nastaje takozvani subjektni genitiv (*bal vampira*), objektni genitiv (*bojenje tunela*), eksplikacijski genitiv (*vještina pletenja*), partitivni genitiv (*žlica meda*) i ablativni genitiv (*lišavanje sna*). Kada je riječ o dativu, padežu usmjerenosti (Silić i Pranjković 2005: 219), dopuna može značiti primatelja (*pismo majci*), a instrumental može nositi dopunu sredstva (*disanje trbuhom, mahanje rukama*). Dopuna može biti još prijedložna (*sućut prema stradalnicima*), priložna (*skretanje ulijevo*) i surečenična (*savjet da se odmah otputuje*).

Imenički su dodaci razredi riječi koje dolaze uz imenice i zajedno s njima čine imeničku sintagmu posredujući kakvu danu obavijest o referentu (Marković 2010: 24). Dodaci uz imenicu uvijek su fakultativni i mogu se javiti uza sve imenice (Mrazović 2009: 350), pa tako postoje determinatori, pridjevi i pridjevske sintagme (uključujući i participske konstrukcije), posvojni genitiv, kvalifikacijski genitiv, adverbijalni dodaci i prateći dodaci. Determinatori mogu biti posvojni, pokazni, upitni i neodređeni (*naši profesori, taj čovjek, koja haljina, neki učenici*). Oni se uvijek slažu s imenicama u rodu, broju i padežu. Sve vrste pridjeva javljaju se zajedno sa svojim zavisnim elementima kao dodaci uz imenicu. Dok pridjev stoji ispred, pridjevska sintagma stoji iza imenice (*pocrvenjela djevojčica : djevojčica koja je pocrvenjela*). Participi aktiva i pasiva u funkciji dodatka-atributa uz imenicu imaju obilježje svršenosti i rezultativnosti (*Mnogi su čitatelji bili oduševljeni. Oduševljeni su čitatelji razgrabili knjige*). Adverbijalni particip javlja se u leksikaliziranim spojevima (*tekući problemi, leteći tanjur, čujuća djeca*), a može se javljati i kao atribut (*Ostala je u ležećem položaju*). Posvojni genitiv kao atribut uz imenicu ukazuje na odnos pripadnosti i može se zamijeniti posvojnim determinatorom ukoliko nije riječ o sintagmi (*Direktorov je ured malen. Ured našeg direktora je malen*). Kod opisnoga (kvalifikacijskoga) genitiva (Mrazović 2009: 535) imenica u genitivu izražava svojstvo upravne imenice, a uz nju se javlja bliža odredba – determinator ili pridjev (*Upoznao sam djevojku plavih očiju*). Umjesto toga može doći prijedložno-padežni izraz (*Upoznao sam djevojku s plavim očima*). Spojevi riječi *djevojka plavih očiju* i *djevojka s plavim očima* mogu se shvatiti kao sinonimne sintagme, ali ne i spojevi *svaku drugu godinu* i *svake druge godine*, odnosno *afrički slon* i *slon iz Afrike* koji su sličnoznačni, no nikako istoznačni. U prvome slučaju razlika dolazi iz različite semantike

akuzativa i genitiva. Genitivna sintagma znači da se nešto događa bilo kada tijekom spomenutoga vremenskoga odsječka, dakle bilo kada tijekom svake druge godine, a akuzativna sintagma znači da se nešto događa točno u vrijeme naznačeno u njoj, a ne u neko drugo vrijeme, dakle svaku drugu, a ne svaku ili svaku treću godinu. Kad se kaže *afrički slon*, riječ je o slonu afričkoga tipa kakvih je puno jer je riječ o vrsti, a kad se kaže *slon iz Afrike* riječ je o jednoj, konkretnome slonu koji je došao iz Afrike.

2. POIMENIČENJE REČENICE I VALENTNOST ODGLAGOLNIH IMENICA

“Pri poimeničenju [rečenice] ne mijenja se samo predikatni glagol u imenicu, nego mu se subjekt, objekt i priložne oznake preoblikuju u attribute: imeničke, pridjevske ili attribute-prijedložne izraze” (Katičić 1986: 477). Drugim riječima, semantički odnos imenice i njezinih atributa zadan je ustrojem ishodišne rečenice. Poimeničenjem veze subjekta i predikata nastaju nesročni atributi sa subjektivnim značenjem (*dolazak ljudi*), nominalizacijom objektne sintagme nastaju nesročni atributi s objektivnim značenjem (*čitanje knjige, pomisao na brige*), a nominalizacijom priložnoodredbenih sintagmi dobivamo nesročne attribute s priložnoodredbenim značenjem (*dolazak u Sarajevo, susret pokraj mosta, veselje zbog produženog vikenda, prepoznavanje na prvi pogled* itd).

POIMENIČENJE REČENICE	
predikatni glagol <i>dolaziti</i>	glagolska imenica <i>dolaženje</i>
subjekt <i>Ivan</i>	atribut u genitivu <i>*dolazak Ivana</i>
objekt u dativu <i>pisati majci</i>	atribut u dativu <i>pismo majci</i>
prijedložni objekt <i>sjediti za stolom</i>	prijedložni atribut <i>sjedenje za stolom</i>

Odglagolne imenice najčešće zadržavaju dopune i dodatke glagola prije njegova poimeničenja. R. Katičić ističe da je broj dopuna i dodataka kojoj imenica otvara mjesto u vezi s jezičnom kompetencijom izvornoga govornika o postojanju veze između imenice i glagola od kojega je izvedena, te primjerom *Očev odlučan raspored čaša po stolu uznemiri kuću*. ilustrira takozvanu skrovitu predikaciju imenice *raspored* (ibid.). O izravnom objektu u akuzativu

isti autor kaže sljedeće: “Genitiv objektni [*raspored čaša < rasporediti čaše*] ne preoblikuje se samo iz direktnoga objekta nego iz objekta u svim padežima, pa čak i iz prijedložnih izraza kao objekata. No jedino se objekt u akuzativu pri poimeničenju mora preoblikovati u genitiv, dok objekti u drugim padežima i prijedložnim izrazima mogu ostati i nepromijenjeni” (Katičić 1986: 433). Međutim, ta se teza dovodi u pitanje sljedećim primjerima:

(1) *Marko je posjetio prijatelja. – Markov posjet prijatelju kratko je trajao.* (A - D)

(2) *Marko moli prijatelja da mu pomogne. – Uslišana je Markova molba prijatelju da mu pomogne.* (A - D)

(3) *On ljubi svoju domovinu. – Njegova je ljubav prema domovini zadivljujuća.* (A - D)

(4) *Moj otac poštuje profesora. – Poštovanje mogega oca prema profesoru bilo je golemo.* (A - D)

(5) *Antibiotik liječi bakterijske bolesti. Liječenje bakterijskih bolesti moguće je antibiotikom. Antibiotik je lijek protiv bakterijskih bolesti.* (A - G - G)

(6) *Policija istražuje zločin. Istraživanje zločina zahtjevan je posao. Istraga o zločinu dobro napreduje.* (A - G - L)

Iz navedenih primjera može se vidjeti da neke odglagolne imenice koje završavaju nastavkom *-nje* i imenice izvedene od glagola nose u sebi takozvanu nominaliziranu glagolsku predikaciju ili skrovitu predikaciju (Katičić 1986: 481) koja im omogućuje zadržavanje dopuna i dodataka, ali ne vežu uza se genitiv (preoblikovani izravni objekt) nego dativ, odnosno prijedložne izraze. Na temelju toga može se zaključiti da objekt nakon nominalizacijske preoblike ne postaje uvijek genitivni atribut (Mrazović 2009: 339) i da imenica izvedena od glagola kao samostalna leksička jedinica uspostavlja nove valencijske veze s drugim imenicama kao svojim atributima (*posjetiti prijatelja > posjet prijatelju, ljubiti domovinu > ljubav prema domovini, pitati doktora > pitanje za doktora*). Valencijske veze mogu biti i dubletne, ista imenica može imati dopunu i u genitivu i u dativu: *prouzročiti svađu > uzrok svađe i uzrok svađi*), od kojih je dopuna u genitivu učestalija, a u svakom slučaju za obje je dopune karakteristično da ne ovise izravno o glagolskoj valentnosti. To je zbog toga što genitiv i dativ imaju prije svega semantičku ulogu, dakle znače ticanje, odnosno usmjerenost i služe za obilježavanje imenica i sintagma koje ne ovise izravno o glagolskoj valencijskoj (Marković 2012: 267). Tu pojavu zamjećuje i V. Ružić kad kaže da gotovo sve apstraktne imenice uvjetuju pojavu odgovarajućega oblika imenske riječi koji u nekim slučajevima mogu alternirati s nekim drugim oblikom, kao npr. *briga o čemu, briga za što* (Ružić 2005:

545-546), a tomu bismo mogli eventualno dodati i sintagme *briga oko čega* te *briga zbog čega*, uz napomenu da prema sintagmi *briga oko čega* možda postoje zamjerke sa standardološke strane (ona pripada nižem registru standardnog jezika, dakle razgovornome jeziku), a sintagma *briga zbog čega* ima uzročno značenje i po tome se razlikuje od značenja ostalih sintagma. Sve to navodi na zaključak da je valentnost imanentno svojstvo imenice te da je ona fleksibilnija od valentnosti glagola.

3. PRIJEDLOŽNI IZRAZ KAO ATRIBUT

Prema R. Katičiću i predikat koji je prijedložni izraz može se uvrstiti u drugu ishodišnu rečenicu kao atribut u imenicu koja je jednaka subjektu toga predikata. Od ishodišnih rečenica *Čovjek je ušao u sobu* i *Čovjek je bez ruke* dobiva se preoblikom atribucije u prvom koraku rečenica *Čovjek koji je bez ruke ušao je u sobu* i u drugom koraku rečenica *Čovjek bez ruke ušao je u sobu* (Katičić 1986: 438). Sljedeće su atributne sintagme nastale takvom preoblikom: *narukvica u obliku zmije*, *cvijet na njezinu šeširu*, *djeca na igralištu*, *djevojčica u dobi njegova unuka*, *sat s pokazivačem datuma*, *složenac od patlidžana*, *čovjek s naočalama*, *glad za spoznajom*, a prijelazni oblici bili bi: *narukvica koja je u obliku zmije*, *cvijet koji je na njezinu šeširu*, *djeca koja su na igralištu*, *djevojčica koja je u dobi njegova unuka* i tako redom. Na isti se način može izvesti i sintagma čiji je atribut prilog, na primjer *kuća lijevo*, a ishodišni bi oblik te sintagme bio *kuća koja je lijevo*.

Međutim, neopisani tim modelom ostaju sljedeći primjeri: *budala od šefa* (**budala koja je od šefa*), *smeće od cipela* (**smeće koje je od cipela*), *duša od čovjeka* (**duša koja je od čovjeka*), *neznalica od liječnika* (**neznalica koja je od liječnika*) i slično. Iako bi se moglo zamisliti da je primjerice sintagma *budala od čovjeka* nastala poimeničenjem atributa: *budalast čovjek* > *budala-čovjek* (češće *čovjek-budala*) > *budala od čovjeka*, ipak navedeni primjeri ostaju bez valjanoga objašnjenja te se ne tumače u sintaktičkim analizama. Zbog toga je za tumačenje tih primjera potrebno pozvati u pomoć semantiku. U radu B. Belaja *Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja - shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnoga izraza* od + genitiv (Belaj 2010: 15-33) provedena je kognitivnosemantička analiza prijedložno-padežnih genitivnih izraza *od + genitiv* koja polazi od lokalističkih padežnih teorija prema kojima je u spomenutim izrazima riječ o ablativnome podznačenju jednoga od temeljnih semantičkih padeža – padeža smjera. Osnovna je pretpostavka svih lokalistički utemeljenih padežnih teorija da su prostorna značenja temelj svim ili barem većini apstraktnijih značenja koja se potom dovode u vezu s prototi-

pnim prostornim značenjima pomoću različitih tipova semantičkih ekstenzija (Belaj 2010: 15). Semantička analiza hrvatskih genitivnih izraza s prijedlogom *od* pokazala je da se značenjsko jedinstvo među specifičnijim značenjima (uzročnost, kvalitativnost, tvarnost, eksplikativnost) ne temelji na neizravnim značenjskim vezama, nego da se može uspostaviti izravna značenjska veza preko prostornoga značenja koje se specificira kao ablativnost, odnosno odvajanje ili udaljavanje (Belaj 2010: 17). Ablativnošću se tumače izrazi s prijedlogom *od* prostorno genitivna značenja (*od Zagreba do Osijeka*), vremensko ablativna značenja (*ljut je od prošlog tjedna*), frazeologizirani genitivni izrazi (*prljav od glave do pete*), genitivni izrazi rastavljanja (*očistiti vrt od korova*), genitivni izrazi sa značenjem uzroka (*poginuo od metka*), genitivni izrazi koji znače uspoređivanje (*viši od brata*), genitivni izrazi kojima se označuje izdvajanje (*jedan od najviših u razredu*), genitivni izrazi koji znače podrijetlo (*on je od Splita*), posvojnogenitivni izrazi (*noga od stola*), tvarnogenitivni izrazi (*kuća od kamena*), izrazi koji znače količinu (*boca od tri litre*), kvalitativni genitivni izrazi (*osoba od riječi*) i eksplikativni genitivni izrazi (*čudo od djeteta*). Prema B. Belaju najrubiše značenje u podskupini ablativnih genitivnih izraza s referencijom na pripadnost, pa samim time i najrubiše značenje u cijeloj kategoriji, predstavlja upravo eksplikativni genitiv, dakle genitiv koji je prisutan u spomenutim spornim sintagmama (*budala od šefa, smeće od cipela, duša od čovjeka, neznanica od liječnika, čudo od djeteta, gromada od muškarca*) kojima se postanak nije mogao utvrditi Katičićevim sintaktičkim modelom koji je opisan u prethodnome ulomku. (Katičić 1986: 438) Prema Belaju to su sintagme u kojih jeznačenje ablativnosti vrlo apstraktno i rubno, za razliku od ostalih sintagma s prijedlogom *od* čije je ablativno značenje konkretnije i očiglednije (Belaj 2010: 29). Kod eksplikativnoga se genitiva paralelno hiperboliziranjem i ekspresivnim isticanjem objašnjava određena osobina koja se potencira odvajanjem od cjeline. Upravo u toj sintaktičko-semantičkoj strategiji isticanja osobine njezinim odvajanjem prijedložno-padežnim izrazom leži motiviranost eksplikativnoga genitiva prostornim odnosima. Da je učinak opisivanja te određene osobine, pored njezina hiperboliziranja, veći kada se upotrijebi ablativni genitivni izraz, vidi se i kada se eksplikativni genitivi suprotstave sličnoznačnim pridjevima, npr. *glup šef/budala od šefa, loše cipele/smeće od cipela, dobrodušan čovjek/duša od čovjeka, nevješt liječnik/neznanica od liječnika, nadareno dijete/čudo od djeteta, krupan muškarac/gromada od muškarca*, koji su osjetno neutralnijega značenja (Belaj 2010: 28). Tako se uz pomoć kognitivne semantike i prostorne teorije padežamogu objasniti genitivne sintagme kojima nije moguće valjano pristupiti samo uz pomoć sintakse.

4. GENITIVNI IZRAZ KAO ATRIBUT I PARTITIVNI GENITIV

Kosi su padeži gramatički uvjetovani, što pokazuje genitiv koji signalizira da je jedna imenica subordinirana drugoj imenici, odnosno da je jedna imenica glava, a druga modifikator koji glavi dodaje neku daljnju specifikaciju. Zbog toga se genitiv smatra gramatičkim padežom. Nesročni atributi u genitivu najkompleksniji su strukturni model u okviru te kategorije, a značenjski mu je spektar najkompleksniji (Omerović 2011: 26). Specifikacija iskazana genitivom može biti posjedništvo (*kuća mog djeda*), dijelnost (*zrno soli*), vršitelj radnje (*povratak ratnika*), trpitelj radnje (*gledanje filmova*), svojstvo (*djevojka duge kose*), preciznije objašnjenje (*raspored sati*) i slično (Marković 2012: 266). R. Katičić razlikuje posvojni genitiv, dijelni ili partitivni genitiv, genitiv sadržaja (*Pojavio se lik žene*), objasnidbeni ili eksplikativni genitiv (*Prosulo se biserje suza*), subjektni i objektni genitiv te genitiv svojstva. On spominje i takozvani genitiv cjeline (*U sjenci vrbe stoji dječak*), što je sporno jer se genitivom svakako puno više izražava dio i dijelnost, nego cjelina i cjelovitost (Katičić 1986: 421-436). Kod nekih se autora (Pranjeković 1993, Čaušević 1996, Silić i Pranjeković 2005) nailazi i na puno detaljniju specifikaciju značenja atributnoga genitiva. Semantička analiza sadržaja atributnoga genitiva pokazuje da se genitivom izražava: materijalna pripadnost (*kuća mogeja strica*), socijalna, hijerarhijska, biološka, fizička, zemljopisna, autorska i druga pripadnost (*odgovornost općine, direktor tvornice, daleki rođak moga oca, gradovi Njemačke, romani Ive Andrića*), posjedovanje nekoga svojstva (*bjelina snijega, štetnost pića, ružnoća tog postupka* – to je značenje blisko subjektnom genitivu), osoba kojoj je imanentno neko svojstvo ili obilježje po kojemu je prepoznatljiva (*intelektualac lijeve orijentacije, lingvist strukturalističkoga pristupa, rob strasti, čovjek velike pameti*), pripadanje po funkcionalnoj zavisnosti (*čuvar muzeja, glavna sestra bolnice*), prostorni i vremenski odnosi (*kraj ovoga tjedna*), jedinica mjere i cijena (*litra benzina, tona ugljena*), sveukupnost osoba ili predmeta (*petorica nogometaša*), odnos dijela prema cjelini koji podrazumijeva izdvajanje po količini (*komad kruha, čaša vode, tona ugljena, većina vaših učenika*), po kvaliteti, odnosno posjedovanju nekoga svojstva koje pojam označen upravnim članom sintagme ističe u odnosu na sve druge osobe istoga svojstva (*kralj kraljeva, ljepotica svih ljepotica*), subjekt glagolske radnje, odnosno subjektni genitiv (*plač djeteta, Povratak Filipa Latinovicza*) i objekt glagolske radnje (*uhićenje lopova, prihvaćanje plana*) (Čaušević 1996: 113-114), odnosno da genitiv izražava pripadnost (*dom umirovljenika*), dio (*poglavlje romana*), mjeru (*komad kruha*), pripadnost skupini (*član parlamenta*), pojašnjenje ili specifikaciju (*znak dobre volje*), vršite-

lja radnje (*povratak ratnika*), objekt koji je uključen u radnju (*gradnja kuće*), vremenski odsječak (*vrijeme suše*), svojstvo (*roman struje svijesti*), svojstvo s obzirom na dob (*muškarac srednjih godina*) i nositelja stvojestva (*visina nebo-dera*) (Silić i Pranjković 2005: 267). U ovome će se radu iznijeti kratak osvrt na partitivni genitiv.

“Pripadanje koje se izriče genitivom imeničkog atributa može biti pripadanje nekoga komada, ili neke količine, ili neke mjere, dijelu neke stvari ili nekoga skupa predmeta ili bića te se tako izriče pripadanje dijelu, a ne cjelini. Imenički predikat koji znači takvo pripadanje zove se *dijelni genitiv* ili *genitiv partitivni*” (Katičić 1986: 425). Katičić nastoji izvesti dijelni genitiv iz dviju ishodišnih rečenica *Dobio sam čašu. Čaša je mlijeka. > Dobio sam čašu koja je mlijeka. > Dobio sam čašu mlijeka* (Katičić 1986: 419). Međutim, takvo je izvođenje dijelnoga genitiva iz neovjerenih ishodišnih rečenica lingvistički neuvjerljivo, o čemu se već opširno kritički pisalo (Cvetko 2011). Pretpostavljene ishodišne strukture poput *čaša je mlijeka* nije moguće zamisliti u jezicima u kojima se količina neke stvari izražava paranumeričkim kvantifikatorima koji se pridružuju imenici kojom je ta tvar označena (njem. *ein Glas Wasser*, tur. *bir bardak su*). Zbog toga takve sintagme treba promatrati u kontekstu semantike padeža, tim više što je partitivno značenje jedno od glavnih značenja genitiva. Dijelni je genitiv dopuna, odnosno imenica subordinirana drugoj imenici, modifikator koji glavi dodaje neku konkretniju specifikaciju, u ovome slučaju specifikaciju dijelnosti. Značenje partitivnosti u hrvatskome jeziku može se dovesti u vezu s takozvanim paranumeričkim kvantifikatorima koji nužno otvaraju mjesto genitivnom atributu. Susrećemo ih u primjerima kao što su: *kilogram jabuka, par cipela, četa vojnika, kolona automobila, šaka soli, snop žita, mlaz vode, potok suza, komad kolača* (Antonić 2005: 142). Dakle, uz nebrojive imenice u genitivu javlja se imenica koja izražava mjeru (*hrpa lišća, litra mlijeka, metar snijega*), a neke imenice su se čak sasvim specijalizirale za izražavanje mjere (*glavica luka, grlo stoke*) (Marković 2010: 24), odnosno za izražavanje skupine istovjetnih životinja (*jato ptica, plov riba, čopor vukova ili pasa, krdo slonova, bivola ili jelena, stado ovaca ili koza, roj komaraca ili muha*).

5. ATRIBUT U NOMINATIVU, APOZICIJA ILI NEŠTO TREĆE?

Apozicija se s imenicom uz koju je uvrštena uglavnom slaže u padežu. Često se slaže i u rodu i u broju, ali to nije gramatičko ograničenje, nego proizlazi iz smisla (Katičić 1986: 448-449). Postavlja se pitanje kakav ustroj imaju sintagme poput: *izlaz broj dva, šalter broj jedan, cipele broj 42?* Semantičko-sintaktički odnos imenice *izlazi broj*, odnosno šalter i *broj*, ostvaren je

pridruživanjem (kolokacijom), a ne upravljanjem (valencijom). *Broj* u primjeru *šalter broj jedan* nije opisan kao imenički atribut u postojećim gramatikama hrvatskoga jezika (Silić i Pranjković 2005, Katičić 1986). Nije ni apozicija jer se ne slaže s imenicom u padežu: *Čekam na šalteru broj jedan. Uputio sam se prema šalteru broj jedan. Stojim blizu šaltera broj jedan. Trebam šalter broj jedan. Zadovoljan sam šalterom broj jedan.* Na prvi su pogled atributne sintagme *soba pet sa pet* i *cipele četrdeset dva* slične upravo spomenutim sintagmama. No u tom je slučaju riječ o elidiranim sintagmama, odnosno elidiranim atributima jer je iz njih izostavljen genitiv, a njihov ishodišni oblik glasi *soba površine pet sa pet* i *cipele veličine četrdeset dva*. Sličnu morfološku blokiranost atributa nalazimo i u sintagmama kojima je zavisni član infinitiv: *sposobnost pronaći grešku* (Mrazović 2009: 337), ali infinitivi upotrijebljeni kao supini ionako nisu deklinabilni. Osim toga, u dubinskoj strukturi navedenoga primjera stoji surečenična dopuna (dopuna zavisnom surečenicom), dakle: *sposobnost da se pronađe greška* > *sposobnost pronaći grešku*.

6. ZAKLJUČAK

Valentnosti imenica u suvremenoj kroatistici nije se posvećivalo puno pozornosti pa zbog toga ne postoji ni iscrpan popis različitih vrsta sintagma ni lingvistički opis njihova ustroja ili njihovih valencijskih svojstava. Proučavanje valentnosti imenica pokazalo je da je riječ o području s puno lingvističkih izazova. Za razliku od uvriježenoga mišljenja da valentnost imenica ovisi o valentnosti glagola ukoliko je riječ o semantički bliskim glagolima i imenicama, pokazalo se da je valentnost imanentno svojstvo imenice te da je valentnost imenica fleksibilnija od valentnosti glagola. Postoji puno primjera imenica koje samostalno stvaraju valencijske veze i čiji je valencijski karakter fleksibilniji od glagolskoga jer su veze koje stvaraju dubletne (*kraj priče/kraj priči*). Odglagolne imenice najčešće zadržavaju dopune i dodatke glagola od kojeg su nastale, a objekt u akuzativu pri preoblici glagola u imenicu obično se preoblikuje u objekt u genitivu. Međutim, postoje primjeri koji pokazuju da to nije univerzalno svojstvo odglagolnih imenica nastalih od tranzitivnih glagola jer dopuna može biti u dativu (*posjetiti prijatelja/posjet prijatelju*) ili u vidu prijedloznoga izraza (*liječiti bolest/lijek protiv bolesti*). Zanimanje za imeničku valentnost otkrilo je nekolicinu zanimljivih problema koji su vrijedni lingvističke pozornosti, na primjer tumačenje ustroja ekspresivnih genitivnih atributnih sintagma s prijedlogom *od* (*smeće od čovjeka*) koje su ostale neopisane klasičnim modelom kojim se tumači nastanak atributnih sintagma: preoblikom predikata koji je prijedložni izraz i koji se može uvrstiti u isho-

dišnu rečenicu kao atribut u imenicu koja je jednaka subjektu toga predikata (*Djevojčica je uzela lutku. Lutka je lijepa.* → *Djevojčica je uzela lutku koja je lijepa.* → *Djevojčica je uzela lijepu lutku.*). Ustroj sintagme *smeće od čovjeka* teško se može protumačiti ishodišnom rečenicom **smeće koje je od čovjeka*. Zbog toga za valjanim tumačenjem treba posegnuti u kognitivnu semantiku kojom se takve eksplikativne genitivne sintagme mogu objasniti kao realizacije strategije isticanja osobine njezinim odvajanjem prijedložno-padežnim izrazom, čime se postiže učinak hiperboliziranja i intenziviranja. Sa stanovišta imeničke valentnosti zanimljivi su atributni genitivni izrazi budući da genitiv ima najkompleksniji spektar značenja od svih padeža, a posebice je zanimljiv partitivni genitiv budući da se do sada viđena sintaktička tumačenja postanka partitivnoga genitiva (*Dobio sam čašu. Čaša je mlijeka.* > *Dobio sam čašu koja je mlijeka.* > *Dobio sam čašu mlijeka.*) ne mogu smatrati lingvistički uvjerljivima. Opravdanije je promatrati partitivni genitiv u kontekstu semantike padeža jer je partitivnost među glavnim genitivnim značenjima. Partitivni je genitiv modifikator koji drugoj imenici, glavi, dodaje specifikaciju partitivnosti, a značenje partitivnosti stoji u vezi s paranumeričkim kvantifikatorima koji obvezatno otvaraju mjesto genitivnom atributu (*četa vojnika, kolona kamiona, vezica peršina, mlaz vode, metar snijega, glavica luka, krdo slonova*...). Sa stanovišta valentnosti imenica zanimljive su i sintagme *soba tri sa tri, cipele četrdeset dva* i slične. Kod njih je riječ o elidiranome atributu iz kojega je izostavljen genitiv koji je prisutan u ishodišnim sintagmama (*soba površine tri sa tri, cipele veličine četrdeset dva*), što je rezultiralo stanovitom morfološkom blokiranosti atributa nalik onoj u sintagmama u kojih je zavisni član infinitiv (*spособnost pronaći grešku*).

LITERATURA

- Antonić, I. (2005), "Sintaksa i semantika padeža", *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: Prosta rečenica*, Beograd, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga i Matica srpska, 119-298.
- Belaj, B. (2010), "Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja - shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnoga izraza *od + genitiv*", *Sintaksa padeža*, Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem *Drugi hrvatski sintaktički dani*, uredile M. Birtić i D. Brozović-Rončević, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Filozofski fakultet u Osijeku, 15-33.
- Cvetko, S. (2011), "Raspave o Katičićevoj sintaksi", *Hrvatistika*, Osijek, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, 5, 81-95.

- Čaušević, E. (1996), *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Gulešić Machata, M., Čilaš-Mikulčić, M. i Udier, S. L. (2011), “Glagolske valencije i inojezični hrvatski”, *Lahor, Časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, Zagreb, 11, 6, 23-38.
- Helbig, G. (1979), “Tendencije razvoja suvremene teorije valentnosti”, *Strani jezici*, 8, 1-2, 2-23.
- Katičić, R. (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU i Globus, Zagreb
- Leitner, H. (1998), *Njemačko-hrvatski rječnik glagola u kontekstu – Deutsch-Kroatisch Wörterbuch Verben im Kontext*, Školska knjiga, Zagreb
- Marković, I. (2010), *Uvod u pridjev*, Disput, Zagreb
- Marković, I. (2012), *Uvod u jezičnu morfologiju*, Disput, Zagreb
- Mrazović, P. (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad
- Mikelić Preradović, N. (2008), *Valencijski leksikon hrvatskih glagola (CROVALLEX 2.008)*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <http://cal.ffzg.hr/crovallex/index.html>
- Omerović, M. (2011), *Nekongruentni atribut u bosanskome jeziku*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Oraić, I. (2008), “Kako razvrstati glagole s elementom *se* u valencijskome rječniku hrvatskih glagola?”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34, 269-283.
- Pranjšković, I. (1993), “Osnove valentnosti imenica i pridjeva u hrvatskome književnom jeziku”, *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika IV*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb: Filozofski fakultet, 29-40.
- Ružić, V. (2005), “Prosta rečenica kao sintaksička celina”, *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga i Matica srpska, 477-568.
- Samardžija, M. (1987), “Četiri pitanja o biti valentnosti”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb: Filozofski fakultet, 22, 85-106.
- Samardžija, M. (1988), “Razdioba glagola po valentnosti”, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, 23, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 35-46.
- Samardžija, M. (1993), “Gramatika zavisnosti i teorija valentnosti”, *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika IV*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Filozofski fakultet, Zagreb, 1-14.
- Samardžija, M. (1994), “Valentnost i semantičke mijene hrvatskih glagola”, *Fluminensia*, 6, 1-2, 49-59.
- Samardžija, M. (2003), “Valentnost hrvatskih glagola”, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 2002, Zagreb, FF press, 32-38.

- Silić, J. (1993), "Valentnost i sintaksa", *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika IV*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Filozofski fakultet, 15- 27.
- Silić, J. i Pranjković, I. (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Šojat, K. (2008), *Sintaktički i semantički opis glagolskih valencija u hrvatskom*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, *doktorska disertacija*

ON THE VALENCY OF NOUNS IN THE CROATIAN LANGUAGE

Summary

The "valency" of words is their ability to open a place in the sentence to other words with very distinct characteristics. The word "valency" most commonly refers to verb valency because the verb is the structural center of the sentence. Considerable attention is devoted to the valency of verbs, while the valency of nouns and adjectives remains unjustly neglected in scientific research. However, it is necessary to study the valency of nouns in order to distinguish types of noun phrases and the mechanisms of their formation, as well as how they function in a sentence. The syntagmatic level is crucial to the expression of many particular meanings. It is therefore necessary to study case semantics as well as the syntagmatic relationships of words that form sentences. This article explains how different meanings are expressed by noun phrases in different cases.

Key words: *valency of nouns, case semantics, deverbative nouns, partitive genitive, apposition*

Branimir BELAJ

NEKOLIKO NAPOMENA O ODNOSU GLAVE I MODIFIKATORA U NEKIM TIPOVIMA HRVATSKE APOZICIJSKE SINTAGME

KLJUČNE RIJEČI: *apozicijska sintagma, odrednik profila (glava), modifikator, znanje o svijetu, kognitivne domene*

Primjenjujući metodu kognitivne gramatike, u ovom će radu biti riječi o odnosu odrednika profila (glave) i modifikatora u nekim tipovima hrvatske apozicijske sintagme. Naime hrvatske gramatike uglavnom se slažu da položaj apozicije ovisi o tome dodaje li se ona vlastitoj imenici, pa tada stoji ispred nje ili se pak dodaje općoj imenici ili imeničkoj zamjenici pa ju onda slijedi, s iznimkom Silića i Pranjkovića (2005) koji se priklanjaju rješenju da apozicija kao zavisni tagmem uvijek stoji ispred imenice (glavnoga tagmema) koju određuje. S druge strane u ovom ćemo se radu prikloniti vrlo utemeljenoj kritici takvih stavova koju daje Marković (2008), dokazujući da položaj apozicije ne ovisi o tome dodaje li se ona vlastitoj ili općoj imenici te da je apozicija uvijek desni član apozicijske imenske sintagme odnosno da desni član uvijek modificira lijevi. No i takva analiza, barem iz perspektive kognitivne gramatike, ima određenih nedostataka odnosno pravilo da desni član apozicijske sintagme uvijek modificira lijevi zahtijeva određene preinake. Stoga će takvim primjerima u kojima je situacija obrnuta biti posvećeno najviše pozornosti.

1. UVOD

Prije negoli se prijede na samu problematiku hrvatske apozicijske sintagme, potrebno je reći nešto o poimanju nezavisnih i zavisnih sastavnica konstrukcije, a na kojima u kognitivnoj gramatici počiva i poimanje triju središnjih sintaktičkih makrokategorija – glave, modifikatora i dopune.

1.1. Nezavisne i zavisne sastavnice konstrukcije

Kombinacija dviju ili više jezičnih jedinica, bez obzira radi li se o razini riječi, sintagme ili pak rečenice, uvijek pretpostavlja ustroj na temelju

odnosa autonomije i zavisnosti (engl. *A/D alignment* ili *A/D asymmetry*, npr. u Langacker (1987: 306; 2008: 199), tj. u bilo kojoj složenoj jezičnoj strukturi jedna je simbolička jedinica uvijek nezavisna, a druga o njoj ovisna. Tako je već počevši od fonološke strukture riječi gdje su samoglasnici nezavisni jer su nositelji sloga i jer samostalno mogu tvoriti slog, dok su suglasnici o njima ovisni odnosno tek uz ‘podršku’ nekoga samoglasnika mogu tvoriti slog. Isto je i na višim strukturnim razinama. Na konstrukcijskoj razini riječi tvorbeni i gramatički morfemi (afiksi i nastavci) zavisne su sastavnice jer ne mogu stajati samostalno, tj. zahtijevaju ‘podršku’ leksičkih ili korijenskih morfema, tvorbenih ili morfoloških osnova kako bi tek u kombinaciji s njima mogli ispuniti svoju ulogu u oblikovanju riječi. Tako primjerice imenica *pjevačica* nastaje najprije semantičkom i fonološkom integracijom sufiksa *-ač* kao zavisne sastavnice i tvorbene glagolske osnove *pjev-* kao nezavisne, tvoreći imenicu *pjevač* [[PROCES/pjev-] [STVAR/-ač]] (vidi 2.3.1.2.), koja se zatim na višoj konstrukcijskoj razini kao nova nezavisna sastavnica kombinira sa sufiksom *-ic(a)* kao zavisnom sastavnicom [[STVAR/pjevač] [ŽENSKO/-ica]], tvoreći mocijski parnjak *pjevačica* [STVAR/pjevačica]. Sintagme i rečenice također nastaju integracijom nezavisnih i zavisnih sastavnica. Imenske sintagme (NP¹) tipa *zeleni šešir* ili *knjiga na stolu* nastaju integracijom zavisnih sastavnica *zeleni* i *na stolu* s nezavisnima *šešir* i *knjiga*; prijedložne sintagme (PP) tipa *na stolu* integracijom zavisne prijedložne sastavnice *na* i nezavisne imeničke *stolu*; glagolske sintagme (VP) kao npr. *izrađujem figurice* integracijom zavisne glagolske sastavnice *izrađujem* i nezavisne imeničke *figurice*; pridjevne sintagme (AP) tipa *željan uspjeha* integracijom nezavisne pridjevne sastavnice *željan* i zavisne imeničke *uspjeha* i, konačno, odnos autonomnih i zavisnih sastavnica uvjetuje ustroj i jednostavnih i složenih rečenica kao primjerice u strukturama tipa *Ivan piše zadaću* i *Sreo sam prijatelja kojega dugo nisam vidio* gdje su u prvom primjeru *Ivan* i *zadaću* kao subjekt i objekt nezavisne, a glagol *piše* zavisna sastavnica, a u drugom je primjeru glavna rečenica nezavisna, a atributna zavisna, što je na toj razini i najvidljivije već i s obzirom

1 Kognitivna gramatika izbjegava frazne notacije NP, N, VP, V, PP itd., no ponekad se ipak upotrebljavaju radi ekonomičnosti rasprave. Tako se i ovdje koriste isključivo kao abrevijacije u svrhu jasnoće rasprave, a nikako kao dio teorijsko-metodološkoga aparata. Prikazi simboličkih skupova u kognitivnoj gramatici ugrubo odgovaraju derivacijskim stablima u generativnoj gramatici, no sastavnice (konstituente) konstrukcije čine simboličke jedinice koje se integriraju u složenije strukture kako na semantičkom tako i na fonološkom polu, te stoga ne predstavljaju semantički i fonološki ispražnjene gramatičke primitive prikazane navedenim kategorijalnim simbolima. U tome je temeljna razlika između poimanja strukturnih odnosa u kognitivnoj gramatici i u ostalim teorijama, u prvom redu u generativnoj gramatici, ali i u drugim, pa i funkcionalističkim, teorijama koje manje-više nasljeduju te notacije.

na samu terminologiju podjele složenih rečenica. Isključujući pridjevnu sintagmu, načelno se dakle može reći da status nezavisne sastavnice u hrvatskom jeziku imaju nominalni profili (imenice i zamjenice), a status zavisne relacijske predikacije (pridjevi, prijedlozi i prilozi kao nevremenske relacije te glagoli kao procesi) koje, kako im i sam naziv kaže, u složenijim konstrukcijama zahtijevaju elaboraciju preko odnosa s nekom nezavisnom sastavnicom². Budući da svaka relacijska predikacija razumijeva odnos između nekoga trajektora i orijentira kao svojih konceptualnih i gramatičkih podstruktura, njihova zavisnost proizlazi iz činjenice da, a ovisno o vrsti relacije, otvaraju shematična mjesta u svojoj strukturi koja imaju elaboracijski potencijal odnosno koja će biti mjesta elaboracije nekom specifičnom leksičkom jedinicom ili *e-mjesta* (engl. *e-site*).

1.2. O odredniku profila (glavi), modifikatoru i dopuni

Svaka konstrukcija veća od pojedinačnoga morfema sadrži sastavnicu čiji profil nasljeđuje konstrukcija u cjelini. Ta je sastavnica u većini gramatičkih teorija poznata pod nazivom *glava*³ konstrukcije, a u kognitivnoj gramatici

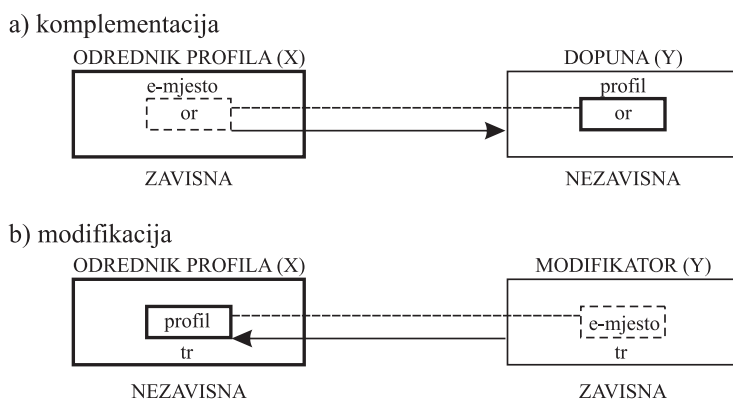
- 2 Treba istaknuti da se nezavisne i zavisne sastavnice u kognitivnoj gramatici najčešće shvaćaju suprotno od različitih inačica gramatike zavisnosti (engl. *dependency grammar*), od Tesnière (1959) preko Haysa (1964) i Gaifmana (1965) pa do Robinson (1970), Andersona (1971), Hudsona (1976) ili Matthews (1981). Dok kognitivna gramatika dakle nezavisnim (autonomnim) sastavnicama smatra nominalne profile, a zavisnima relacijske predikacije, u *gramatikama zavisnosti* nezavisna je sastavnica obično relacijska predikacija (pridjev ili glagol) koja predodređuje, o kojoj ovisi, koliko se i koji se nominalni argumenti u rečenici mogu pojaviti. Takvo shvaćanje zavisnih i nezavisnih sastavnica, naravno metodološki različito, prisutno je i u standardnoj teoriji generativne gramatike (Chomsky 1965) preko supkategorizacijskih okvira.
- 3 Pojam *glave* konstrukcije danas je općeprihvaćen u većini sintaktičkih teorija. Iako ga spominje već Bloomfield (1933: 159) u svojoj raspravi o endocentričnim i egzocentričnim konstrukcijama te ga definira na temelju distribucijskih kriterija prema kojima je glava ona sastavnica nekoga konstituenta čija je distribucija jednaka distribuciji cijeloga konstituenta, pojam glave posebnu važnost dobiva u već spomenutim različitim inačicama *gramatike zavisnosti*, a među hrvatskim gramatikama njezinu tradicijsku inačicu primjenjuju Silić i Pranjković (2005). Istaknutu ulogu pojam glave ima i u različitim inačicama x-bar-teorije (Chomsky 1970, Jackendoff 1977) te u poopćenoj gramatici frazne strukture (Gazdar i dr. 1985). Većina lingvista danas prihvaća nekakvu opću definiciju glave kao konstrukcijske sastavnice čija obilježja nasljeđuje konstrukcija u cjelini. U jednoj od najpoznatijih i najcjelovitijih rasprava o pojmu glave tomu se gledištu priklonio i Zwicky (1985) koji se, navodeći osam mogućih kriterija za određivanje glave, opredjeljuje za kriterij ‘morfosintaktičkoga mjesta’ kao općega i među različitim konstrukcijama najstabilnijega kriterija – nositelja fleksijskih sintaktičkih relacija između konstrukcije u cjelini i ostalih sintaktičkih jedinica – a koji može poslužiti kao temelj uspostavi općega kriterija *perkolacije*, koji zahtijeva podudaranje obilježja glave s obilježjima nadređenoga joj konstituenta (‘majke’). O nekim revizijama njegovih stavova vidi u Hudson (1987), a o različitim pristupima i viđenjima glave konstrukcije vidi više u Corbett, Fraser, McGlashan (1993).

naziva se **odrednikom profila** jer određuje, determinira, značenje i kategorijalni status cijele konstrukcije. Tako je primjerice u imenskosintagmatskim konstrukcijama tipa *zeleni šešir* odrednik profila imenica *šešir* jer konstrukcija u cjelini profilira *šešir*, a ne njegovu boju, a u konstrukcijama *lopta pod stolom* odrednik profila također je imenica *lopta* jer cijela konstrukcija ističe loptu, a ne mjesto gdje se ona nalazi. U prijedložnim konstrukcijama (PP) kao što je *pod stolom*, odrednik profila je prijedlog jer konstrukcija u cjelini označava relaciju, a ne stvar, a u glagolskim (VP) tipa *pisati zadaću* to je glagol jer konstrukcija u cjelini više profilira procesualnu relaciju pisanja nego predmet pisanja. Odrednik profila, odnosno glava također je i temelj razumijevanja odnosa među sastavnicama konstrukcija razine riječi, pa su i tvorbeni morfemi, prefiksi i sufiksi, odrednici profila. Tako je u već spomenutoj konstrukciji odglagolne imenice *pjevač* odrednik profila sufiks *-ač* jer je on nositelj shematičnoga profila [STVARI], koji nasljeđuje konstrukcija u cjelini, odnosno *pjevač* je imenica u kojoj nije profilirana relacija pjevanja, već nominalni profil, odnosno osoba koja pjeva. Dakle može se reći da je odrednik profila u nekoj konstrukciji XY sastavnica X ako njegov profil odgovara profilu konstrukcije XY i tako joj određuje gramatičku kategoriju ili, kako kaže Taylor (2002: 230), ako je njegov profil shematičan u odnosu na profil XY-a.

Svaka konstrukcija osim odrednika profila sadrži i druge sastavnice koje s odrednikom profila mogu biti ili u odnosu modifikacije ili u odnosu komplementacije. Ako je riječ o konstrukciji u kojoj je odrednik profila zavisna sastavnica, nezavisna je sastavnica dopuna pa je riječ o odnosu komplementacije jer dopuna elaborira neku podstrukturu odrednika profila, tj. odrednik profila ima ulogu mjesta elaboracije. Tako je u prijedložnoj konstrukciji (PP) sheme [P N] prijedlog odrednik profila, a ujedno i zavisna sastavnica koja otvara mjesto elaboracije svoga shematičnoga orijentira koji elaborira neka imenska sintagma za koju tada kažemo da je dopuna prijedloga. Recimo u konstrukciji *pod stolom* prijedlog *pod* je zavisna sastavnica jer je relacijska predikacija koja ne može stajati samostalno, već mora biti elaborirana nekom nezavisnom sastavnicom, odnosno nekim nominalnim profilom, u ovom slučaju imenskom sintagmom *stolom*, koji ju dopunjuje funkcionirajući kao njezin orijentir. S druge strane ako je odrednik profila u nekoj konstrukciji nezavisna sastavnica, riječ je o odnosu modifikacije jer tada neka od podstrukture modifikatora kao zavisne sastavnice služi kao mjesto elaboracije. Prototipni primjer takva odnosa jest npr. imenska sintagma premodifikacijskoga tipa [ADJ N] u kojoj je imenica nezavisna sastavnica, odrednik profila, koja elaborira shematičan trajektor pridjeva kao jednu od podstrukture njegova relacijskog semantičkog

pola. Dakle kognitivna gramatika kategorijama glave, dopune i modifikatora, kao uostalom i svim ostalim gramatičkim kategorijama, pristupa s konceptualnoznačenjskoga stajališta ne smatrajući ih čistim gramatičkim konstruktima, odnosno nedjeljivim gramatičkim primitivima. Budući da gramatika i leksik tvore kontinuum skupova simboličkih jedinica, tj. da je gramatika strukturirani inventar simboličkih jedinica, ona obuhvaća značenje kao jedan od svoja dva pola. Slika 1.1 donekle je modificiran Langackerov (2008: 203) prikaz tih dvaju temeljnih odnosa gdje je odrednik profila (glava) konstrukcije označen podebljanim kvadratom jer to je profil koji nasljeđuje konstrukcija u cjelini. Unutar njega, u slučaju komplementacije, isprekidanim pravokutnikom označen je shematičan orijentir koji služi kao mjesto elaboracije koje konkretnim leksičkim materijalom popunjava dopuna. U slučaju modifikacije, kako je već i rečeno, e-mjesto jest modifikator, odnosno njegov shematični trajektor koji je također na slici označen isprekidanim pravokutnikom, a koji elaborira imenički odrednik profila. Isprekidane linije označavaju odnos podudaranja (korespodencije) između sastavnica konstrukcije čiji je zadatak da ukaže na konceptualno preklapanje dijelova konstrukcije kao temelja njihove integracije u složeniju strukturu, dok pune strelice označavaju odnos elaboracije koji vlada među sastavnicama konstrukcije.

Slika 1.1

Iznimno je važno istaknuti da kognitivna gramatika na pojam odrednika profila nominalne konstrukcije ne gleda jednoobrazno, odnosno ne uključuje samo formalne aspekte njegova odnosa s *modifikatorom* i *dopunom*,

već dopušta njegovo dvojako shvaćanje: kao **globalne** i kao **lokalne glave**⁴. Globalna je glava uvijek imenica kao središnja sastavnica imenske sintagme – ona sastavnica koja omogućuje opis tipa⁵, što ne bi bio slučaj kada bi definicija glave počivala samo na formalnim (sintaktičkim) kriterijima. To se posebno tiče imenskih sintagmi s nekim vrstama kvantifikatora tipa *pet ptica, mnogo ptica, malo soli* itd., gdje je, čisto formalno (sintaktički) gledano, glava kvantifikator, a imenica je dopuna pa je riječ o kvantifikatorskoj, a ne o imenskoj sintagmi. Na čisto sintaktičkim kriterijima zavisnosti počiva recimo definicija glave u Silić – Pranjковиćevoj (2005: 271-275) gramatici, odnosno, kako oni kažu, glavnoga tagmema (ili jezgrenog, usp. Pranjковиć 2013: 37), pa u skladu s tim kvantificirane imenice spomenutoga tipa nazivaju priložnim spojevima riječi, a spojeve gdje je glava imenica, imenička zamjenica ili brojeva imenica imeničkim spojevima riječi. Nasuprot tomu shvaćanje odrednika profila kao globalne glave omogućuje i da se kvantificirani spojevi riječi smatraju imenskim sintagmama prema imenici kao središnjoj sastavnici konstrukcije. No odrednici profila mogu se poimati i kao **lokalne** ili **konstrukcijske glave** koje služe opisu konstrukcija nižega reda, i to u odnosu prema dopuni i modifikatoru. Tako je npr. u složenoj imenskoj sintagmi *visok čovjek s naočalama* globalna glava *čovjek*, čiji profil nasljeđuje cijela nominalna konstrukcija, a lokalne ili konstrukcijske glave jesu *čovjek* u *visok čovjek* kao glava modifikatorske konstrukcije, *s* u *s naočalama* kao glava komplementne konstrukcije i *visok čovjek* u odnosu na prijedložnu skupinu *s naočalama* opet kao glava modifikatorske konstrukcije. Ili u već spomenutim konstrukcijama s brojevima

- 4 Takav pristup nije *specifikum* kognitivne gramatike, već postoji i u drugim teorijama, ali pod različitim nazivima i objašnjen, naravno, drugim metodama (vidi npr. Radford 1993: 73-114) u kontekstu teorije upravljanja i vezanja, gdje se npr. imenske sintagme tipa *dobri studenti* analiziraju kao sintagme s dvije glave – neposrednom pridjevnom i krajnjom nominalnom).
- 5 U kognitivnoj gramatici imenica predstavlja tip, a imenska sintagma varijantu odnosno specifičan ostvaraj (engl. *instance*) tipa. Razlika između tipa i varijante u kognitivnoj gramatici objašnjava se preko pojma *domene ostvaraja* ili *domene varijantnosti* (engl. *domain of instantiation*) u kojoj samo varijanta, ne i tip, zauzima *točno određeno mjesto u prostoru* kada je riječ o nominalnim kategorijama, tj. *točno određeno vremensko razdoblje* kada su u pitanju glagoli, a koje se ostvaruje preko njihovih finitnih oblika. Vidi o tome više npr. u Langacker (1991: 55-64) ili Taylor (2002: 343-362). Proširi li se terminološki takvo viđenje odnosa tipa i varijante, za tip se može reći da je *potencijalna veličina* čija se konceptualizacija ostvaruje u *shematičnom prostoru tipa*, ono za što postoji mogućnost da bude realizirano u konkretnom trenutku i na konkretnom mjestu, odnosno, preslikano na jezik, u konkretnom komunikacijskom kontekstu. Nasuprot tipu varijanta je, odnosno imenska sintagma, *aktualna veličina*, tj. nešto što je ostvareno na *specifičnom mjestu* u domeni varijantnosti, tj. lociranjem izabrano od svih potencijalnih realizacija koje čine *maksimalnu ekstenziju* tipa, odnosno sve njegove potencijalne ostvaraje.

većima od četiri, tipa *pet lijepih ptica*, lokalna je glava komplementne konstrukcije *pet* jer predodređuje, uvjetuje, oblik dopune, a globalna je glava *ptica* jer konstrukcija u cjelini više profilira sam nominalni profil nego njegovu količinu. Isto je primjerice u *puno soli* ili *malo ulja*, gdje je također profilirana *sol* i *ulje* kudikamo više od količine već i zbog toga što je i u tim priložnim spojevima, kao i kod priloga kao glagolskih i pridjevnih modifikatora, imenica u genitivu trajektor, a količina sadržana u značenju priloga defokusirani orijentir.

2. RASPRAVA

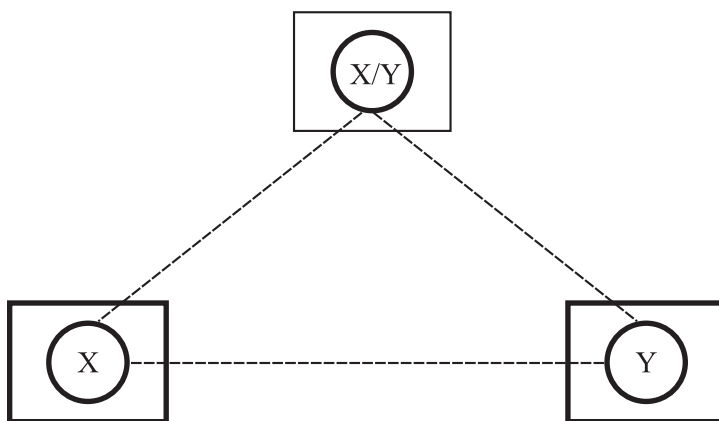
2.1. Apozicijska imenska sintagma

Naziv apozicija dolazi od latinskoga *appositum* što znači ‘ono što je dodano, postavljeno uz nešto’, možemo reći jukstaponirano nečemu. Apoziciji se u hrvatskoj, ali i svjetskoj, stručnoj i znanstvenoj literaturi ne posvećuje osobita pozornost, tj. ona je pomalo nepravedno zapostavljena u odnosu na druge vrste odnosa⁶ u imenskim sintagmama, a ni izbliza nije riječ o tako jednostavnoj problematici kako se obično misli. No krenimo redom. U hrvatskim se gramatikama (npr. Barić i dr. 1995: 563-565, Katičić 1991: 448-452, Silić i Pranjaković 2005: 313-314) apozicija definira kao imenica koja pobliže označava drugu imenicu ili imeničku zamjenicu i s njom se najčešće slaže u rodu, broju i padežu (npr. *Rijeka Drava tiho teče*, *Vidio sam susjeda Petra*, *Na ulici su psi lutilice...*). No vrlo su česta i odstupanja od potpune sročnosti, posebno u rodu i broju (npr. *Rijeka Nil vrlo je dugačka i opasna*, *Selo Petrijevci najveće je u Valpovštini...*),

---

6 Apozicijom je, a kako ističe i Marković (2008: 134), bolje smatrati odnos (usp. *apozicija* kao i *atribucija*) u koji stupaju dvije imenice nego jednoga od članova toga odnosa jer je on upitan kao naziv za sintaktičku kategoriju “...bilo zbog bremena tradicionalnih odredbi bilo zbog neadekvatne tvorbe” (Marković 2008: 120). Za naziv sintaktičke kategorije Marković predlaže naziv *apozitiv*, s čime bi se također u potpunosti moglo složiti. Isto je tako prihvatljiv i naziv *apozitivna sintagma*, koji označava konstrukcije koje se sastoje od glave i zavisnoga dijela – apozitiva. No treba imati na umu da se nazivi sintagmama dodjeljuju prema glavi sintagme, a u apozitivnoj sintagmi apozitiv to nije, pa je onda eventualno preciznije govoriti o *apozitivnoj imenskoj sintagmi* koja bi istovremeno isticala da je riječ o sintagmi koja se sastoji od imenice koja nije apozitiv i ima ulogu glave i apozitiva kao zavisne sastavnice koja funkcionira kao svojevrsni rubni tip modifikatora. Drugo je, prihvatljivije, rješenje da se govori o *apozicijskoj imenskoj sintagmi* jer taj naziv ne odudara od uobičajenoga nazivlja isticanjem zavisnoga člana kao što je to slučaj u nazivu *apozitivna imenska sintagma*, već ističe odnos u kojemu se nalaze dvije imenice. Apozicijska imenska sintagma može se podijeliti na onu u užem i onu u širem smislu koja bi uključivala odnos između različitih postponiranih nerestriktivnih dodataka i glave koja ne mora nužno biti imenica ili imenska riječ, no to nije toliko bitno jer te konstrukcije neće ovdje biti predmet rasprave, ali može se uputiti na Markovićev članak ili na gramatiku Mrazović – Vukadinović (1990: 331-336), gdje su takvi odnosi detaljnije opisani.

a Silić i Pranjković (2005: 314) dobro primjećuju da, doduše rijetko, može doći do neslaganja i u padežu te navode primjer *Prenoćili smo u hotelu 'Kolovare'*. Hrvatske se gramatike također u poglavljima posvećenima apoziciji uglavnom slažu i u tome, a posebno je to izraženo u Barić i dr. (1995) i Katičić (1991), da položaj apozicije ovisi o tome dodaje li se ona vlastitoj imenici, pa tada stoji ispred nje (npr. **grad** Osijek, **rijeka** Drava, **profesor** Perić...) ili se pak dodaje općoj imenici ili imeničkoj zamjenici pa ju onda slijedi (npr. ptica **selica**, golub **pismonoša**, mi **lingvisti**...) ⁷. S druge strane Silić i Pranjković (2005: 262, 271) priklanjaju se rješenju da apozicija kao odredbenica ili zavisni tagmem uvijek stoji ispred imenice (određenice ili glavnoga tagmema) koju određuje. Ozbiljnu i vrlo utemeljenu kritiku takvih stavova daje Marković (2008) koji dokazuje da položaj apozicije ne ovisi o tome dodaje li se ona vlastitoj ili općoj imenici te da je apozicija uvijek desni član apozicijske imenske sintagme, odnosno desni član uvijek modificira lijevi. U kognitivnoj se gramatici (Langacker 1991: 149, 2008: 194-195, 2009: 19; Taylor 2002: 235-238) apoziciji ne posvećuje osobita pozornost ⁸, a sukus stavova jest u tome da je riječ o spoju dvaju nominalnih profila (bilo imenica bilo imenskih sintagmi) koji se podudaraju te na različite načine označavaju jedan te isti entitet što je prikazano na sl. 2.1.

Slika 2.1

7 Stav da apozicija može stajati i ispred i iza imenice koju određuje nije stav samo hrvatskih gramatika već i drugih radova posvećenih apoziciji, kao npr. Znika (2008).

8 Zanimljivo je u tom smislu, pa i pomalo začuđujuće, da Radden i Dirven (2007: 144) ne idu dalje od same definicije apozicije.

Budući da se profili obiju nominalnih sastavnica podudaraju te da apozicijska imenska sintagma u cjelini nasljeđuje profil obiju sastavnica, Langacker u navedenim kraćim osvrtima na apoziciju postavlja pitanje koja sastavnica onda ima ulogu odrednika profila, glave, te navodi dvije terminološke mogućnosti: ili da se o apozicijskoj imenskoj sintagmi govori kao o sintagmi s dva odrednika profila ili kao o sintagmi bez odrednika profila, opredjeljujući se, doduše arbitrarno i neobvezujuće, za drugo rješenje, odnosno da se u kontekstu analize apozicijskih imenskih sintagmi ne govori o odredniku profila koji bi trebao ostati kao terminološko rješenje samo u slučajevima gdje konstrukcija u cjelini nasljeđuje profil jedne sastavnice, kao u prototipnim slučajevima modifikacije i komplementacije. Taylor slijedi Langackera u mišljenju da je u apozicijskoj imenskoj sintagmi riječ o odnosu dvaju nominalnih profila od kojih oba korespondiraju s profilom složene konstrukcije te u skladu s tim daje sljedeću definiciju: u konstrukciji XY, X i Y su u apozicijskom odnosu ako i X i Y označavaju isti entitet (2002: 235). No također se i odmiče od Langackera primjećujući da je u apozicijskim sintagmama uglavnom riječ o tome da je jedna od dviju sastavnica nadređena drugoj, što dokazuje primjerima predikatne sročnosti (*You the butcher are.../ *You the butcher is...*), koja se uvijek upravlja prema prvoj sastavnici, odnosno subjektu kao glavi sintagme. Takvi su primjeri vrlo česti i u hrvatskom jeziku (usp. *Rijeka Nil vrlo je dugačka / *Rijeka Nil vrlo je dugačak, Selo Babina Greda najveće je u Slavoniji / *Selo Babina Greda najveća je u Slavoniji, Nogometni klub Barcelona osvojio je Ligu prvaka / *Nogometni klub Barcelona osvojila je Ligu prvaka*), te su vrlo ozbiljan argument u prilog tezi da je u apozicijskim sintagmama glava uvijek prvi, lijevi član, a desni je u službi modifikatora, odnosno apozicije. Taylorovo je gledište u ovom slučaju kudikamo prihvatljivije od Langackerova jer dvije simboličke jedinice u sintagmi nikada nisu ravnopravne, odnosno uvijek je riječ o tome da je jedna nadređena drugoj iako to, a budući da je riječ o spoju dvaju nominalnih profila kao nezavisnih sastavnica, u apozicijskoj sintagmi najmanje dolazi do izražaja, a takav je Taylorov stav u skladu i s već spomenutim Markovićevim (2008) viđenjem odnosa kada je u pitanju hrvatska apozicijska sintagma. Vidi se dakle da su lingvisti i gramatičari poprilično podijeljenih stavova kada su u pitanju sintaktički i semantički odnosi unutar apozicijske sintagme, puno više nego kada su u pitanju odnosi u drugim tipovima nominalnih konstrukcija, pa zbog toga pomalo čudi što je od imenskih sintagmi apozicijskoj u stručnoj i znanstvenoj literaturi, kako svjetskoj tako i hrvatskoj, posvećeno uvjerljivo najmanje pozornosti. Iako Markovićevi stavovi, kako je već rečeno, predstavljaju vrlo ozbiljan, argumentiran i me-

tolološki osuvremenjen odmak od hrvatske gramatičke tradicije kada su u pitanju odnosi unutar apozicijske sintagme⁹, te je stoga stav da apozitivom u apozicijskoj sintagmi treba smatrati desni član bez obzira stoji li on uz vlastitu ili opću imenicu načelno potpuno prihvatljiv¹⁰, neka se njegova rješenja ipak mogu smatrati spornima. Zbog toga formulacija ‘načelno prihvatljiv’ možda i najbolje oslikava stav o problematici apozicijske sintagme u hrvatskom jeziku, koji će se ovdje ukratko iznijeti i obrazložiti. Dakle prihvatljiva je načelna teza da desni član apozicijske sintagme modificira lijevi, no nije prihvatljivo da je to uvijek tako, odnosno da nema iznimaka od toga pravila¹¹. To nije prihvatljivo već i stoga što svako pravilo ima iznimke¹², a kada su u pitanju imenice i njihovi konstrukcijski spojevi, iznimaka po samoj naravi stvari mora biti jer su imenice nezavisne simboličke jedinice i kao takve su nositelji značenja u jeziku osjetno više od drugih, zavisnih, jedinica. Kognitivna gramatika zastupa enciklopedijski pristup značenju, a gramatika na njemu počiva, odnosno gramatika jest simbolička struktura koja onda nedvosmisleno obuhvaća značenje kao jedan od svoja dva pola, a ako je to tako, onda značenje mora biti polazište, što u Markovićevoj analizi jednoga dijela primjera nije iako ga i sam pretpostavlja kao polazišnu točku. Riječ je naime o tome da Marković i primjere tipa *žena akademik*, *žena vrač*, *gost profesor* i *gost lektor* smatra elaboracijama¹³ apozicijskosintagmatskih konstrukcija tipa X NP Y NP u kojima desni član modificira lijevi te izriječkom kaže:

Y (*akademik*, *vrač*, *profesor*, *lektor*) povećava sadržaj pojma X (*žena*, *gost*) i smanjuje mu opseg, koliko god se **intuicijski** (ist. B.B.) možda činilo da je obratno... – riječ je o *gostu* koji je, uz to što je *gost*, još i *profe-*

9 Iz toga treba izdvojiti, a što ističe i Marković (2008: 121), Pavešić-Vinceov stav, koji je, doduše samo u naznakama, na tragu argumentacije u prilog tezi da desni član apozicijske sintagme uvijek modificira lijevi: “Kao apozicija može se shvatiti i veza dviju imenica od kojih je druga ime za jedan primjerak onoga što znači prva, npr. *grad Sarajevo*, *rijeka Sava*, *otok Brač*, *advokat Zlatko Prelac*. Druga riječ ovakvih veza može se shvatiti i kao bliže određenje prve, tj. kao atribut, te se stoga ne odvaja zarezom.” (1971: 428)

10 Tako je potpuno točno i njegovo zapažanje (2008: 123) da nizanje imenica udesno, npr. [[[golub gaćan pismoša]], sve više sužava opseg prve imenice na isti način kao što se pomicanjem ulijevo sužava opseg imenice u slučaju premodifikacije.

11 Ostavljaju se ovdje postrani imeničke polusloženice tipa *rak-rana*, *spomen-ploča*, *pop-glazba* itd., kod kojih lijevi član modificira desni, no riječ je o drugoj kategoriji koja nije predmet ove rasprave.

12 To, dakako, ne važi isključivo ukoliko se prihvati strukturalistička postavka da u sustavu ne postoje iznimke, već isključivo pravilnosti, no tada iz analize nužno moraju biti isključeni značenjski aspekti, što je kognitivnoj gramatici metodološki neprihvatljivo.

13 Marković ne upotrebljava naziv *elaboracija*.

sor ili *lektor*. Drugim riječima, *gostujući profesor semantički* (ist. B.B.) nije isto što i *gost profesor* (*gostujući profesor* odgovara konstrukciji *profesor gost*, kao što bi i *pismonosni golub* odgovaralo *golubu pismo-noši*, a ne *pismonoši golubu*). Postavlja se pitanje: je li semantika dviju imenica koje ulaze u apozitivnu sintagmu ta koja određuje njihov redoslijed ili je obratno? Primjeri pokazuju da je obratno: redoslijed imenica određuje semantiku sintagme. Ako koji bilo od primjera preokrenemo, dobit ćemo sintagme drugačijega značenja. (Marković 2008: 122)

Ovaj odlomak nije naveden stoga što su takvi stavovi pogrešni (na kraju krajeva točnost i pogrešnost stvar su perspektive pristupa problematici i metode koja se primjenjuje), već zato što su oni teško prihvatljivi kognitivnoj gramatici. Radi se dakle o tome da primjeri tipa *gost profesor* jednostavno ne označavaju *gosta* koji je uz to što je *gost* još i *profesor*, nego obratno, *profesora* koji je uz to što je *profesor* ujedno i *gost*. Isto je i s primjerima *žena akademik*, *žena vrač* i *gost lektor*, i to nije intuicija, već je to njihovo duboko usađeno i konvencionalizirano značenje koje tako tumači većina govornika hrvatskoga jezika. I to je činjenica, barem prema ispitivanjima provedenima među tridesetak izvornih govornika. E sada, ako je to tako, treba odgovoriti i na pitanje zašto je to tako? U temeljima odgovora na postavljeno pitanje nalazi se već spomenuta činjenica da apozicijsku sintagmu tvore dvije imenice kao nezavisne sastavnice i nositelji značenja u jeziku, značenja koje proizlazi iz aktivacije spektra kognitivnih domena kao širih kontekstualno uvjetovanih konceptualnih okvira. Objasnimo o čemu je riječ na primjeru apozicijskih sintagmi *žena akademik* i *žena vrač*! Najprije se postavlja pitanje zašto u jeziku ne postoje izrazi *muškarac akademik* i *muškarac vrač*? Zato što takve sintagme ne bi ništa isticale jer su i *akademici*, nažalost, i *vračevi* mahom muškarci, pa kada se u sintagmi nađe žena, obavijesnost se povećava i sintagma dobiva smisao. Upotreba npr. leksema *vrač* aktivira kognitivnu domenu plemenskoga društvenog uređenja u kojemu vlada praznovjerje i općenito, barem iz perspektive zapadne civilizacije, primitivni oblici načina življenja, a vručevi su u većini slučajeva muškarci, pa kada se kaže *žena vrač*, ta sintagma označava *vrača* koji je, suprotno uobičajenim situacijama, žena, a ne muškarac. *Vrač* je dakle odrednik profila, a ne *žena*. Slično je, doduše ne toliko istaknuto, i sa sintagmom *žena akademik*, za koji se slobodno može reći da je ujedno i jedan od eklatantnijih primjera seksizma u jeziku, gdje je odrednik profila također desni, drugi, član sintagme, tj. *žena* modificira *akademika*. Da je to doista tako, potvrđuje se i suprotstavljanjem primjera *žena vrač* i *žena akademik* pri-

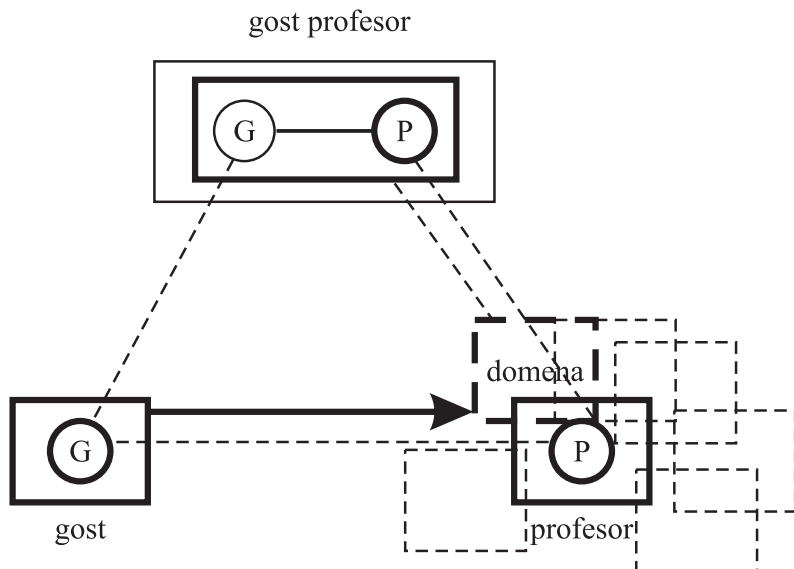

mjerima s mocijskim parnjacima *žena vračara* i *žena akademkinja* koji su, nasuprot prvima, potpuno neutralni i pripadaju prototipnim odnosima koji vladaju unutar apozicijske sintagme, tj. desni član u tim slučajevima modificira lijevi, pa su *žena vračara* i *žena akademkinja* žene koje su, uz to što su žene, ujedno i *vračare* ili *akademkinje*. Tomu je tako jer *vračara* i *vrač* ne znače isto, odnosno ne aktiviraju iste kognitivne domene: dok *vrač* aktivira već spomenutu domenu plemenskoga uređenja u kojoj nije bio običaj da *vračevi* budu žene, *vračara* u prvom redu, kao primarnu domenu¹⁴, aktivira domenu praznovjerja, različitih oblika proricanja sudbine itd., a osobe koje se bave proricanjem sudbine i sličnim djelatnostima redovito su žene, čime je i uvjetovan rod desnoga člana sintagme. Slično je i sa sintagmama *gost profesor* i *gost lektor*, u kojima *gost* aktivira jednu iz matrice domena¹⁵ leksema *profesor* – onu akademske zajednice i sveučilišta – gdje profesori često sa svojih matičnih ustanova odlaze predavati na druga sveučilišta te su oni onda *profesori* koji su ujedno i *gosti*, a ne *gosti* koji su *profesori*, tj. *gost profesor* jest *gostujući profesor*. Dakle konstrukcije kao *gost profesor* i *žena vrač* ne nasljeđuju profil *žene* i *gosta*, odnosno *žena vrač* nije u prvom redu *žena* i *gost profesor* nije u prvom redu *gost*, pa su odrednici profila u sintagmama toga tipa drugi, desni, članovi, u ovom slučaju *profesor* i *vrač*. Također, nema potrebe ni pitati određuje li redosljed sastavnica značenje sintagme ili značenje redosljed jer u navedenim iznimkama od pravila da desni član modificira lijevi obrnuti redosljed nije ni moguć, tj. ne postoje sintagme *profesor gost*, *lektor gost*, *vrač žena* ili *akademik žena*, a ne postoje zato što govornicima nisu potrebne. Navedeno pitanje implicira odvajanje kako semantike od pragmatike tako i semantike i pragmatike od gramatike, a to je nešto što se kosi sa samim kognitivističkim temeljima. Ti su odnosi prikazani na sl. 2.2 gdje u odnos stupaju dvije nominalne sastavnice (*gost* i *profesor*) čiji profili korespondiraju (točkasta linija koja ih povezuje). Pri tome sastavnica *profesor* ima nekoliko potencijalnih domena od kojih se u kombinaciji sa sastavnicom *gost* aktivira (deblja puna strelica) jedna od njih (deblji isprekidani kvadrat) te se na njoj temelji interpretacija značenja složene konstrukcije *gost profesor* (deblje otisnuti pravokutnik gornje, složene kon-

14 Jedna od podjela kognitivnih domena jest i podjela na primarne i sekundarne. Primarne su one koje se u određenom kontekstu prve aktiviraju, a sekundarne su defokusirane. Vidi o tome više u Langacker (1987: 165) i u Taylor (1995: 85-86).

15 Budući da potpuna interpretacija značenja najčešće ovisi o simultanoj aktivaciji više kognitivnih domena, Langacker uvodi pojam *matrice domena* kako bi označio ukupnost znanja, spoznaja i uvjerenja koja uvjetuju interpretaciju značenja. "Every predicate is characterized relative to one or more cognitive **domains**, collectively called its **matrix**" (Langacker 1987: 147). Taylor (1995: 87) za matricu domena upotrebljava naziv *okvir* (eng. *frame*).

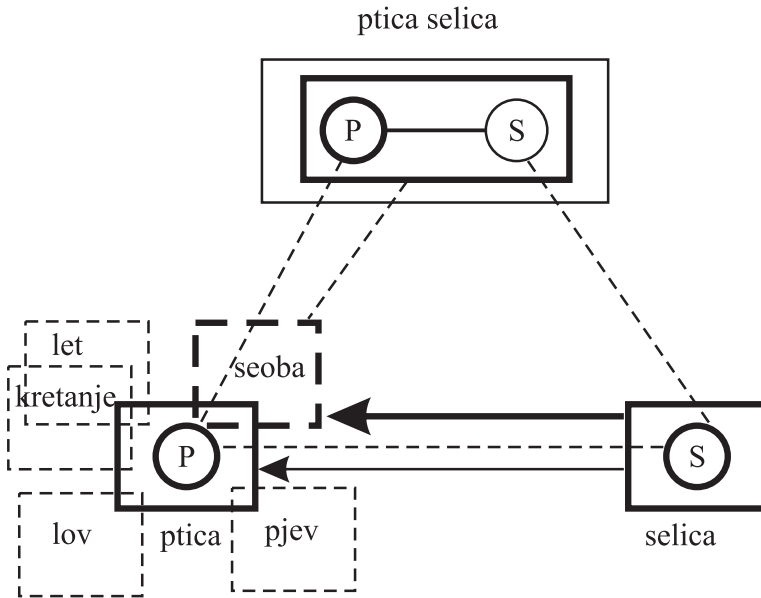
strukcije). Budući da konstrukcija nasljeđuje profil *profesora*, a ne *gosta*, on je označen debljim krugom, a *gost* tanjim.

Slika 2.2

S druge strane, sintagme tipa *ptica selica*, *ptica pjevica*, *golub pismošosa*, *kanu jednoklek*, *nož skakavac* itd., koje čine većinu apozicijskih konstrukcija u hrvatskom jeziku, podliježu pravilu da je lijevi član glava sintagme, a desni modifikator jer on, uz to što aktivira određenu domenu glave sintagme, predstavlja i njezinu elaboraciju i na taj način sužava značenjski opseg prvoga člana (glave) čiji profil nasljeđuje konstrukcija u cjelini. Tako je *nož skakavac* primarno *nož*, a tek potom i specifična vrsta – podtip – noža kao tipa; *ptica selica* u prvom je redu *ptica*, a tek onda i vrsta ptice koja ujesen odlazi u toplije krajeve itd. Konceptualni odnosi prototipnih apozicijskih sintagmi prikazani su na slici 2.3 na primjeru sintagme *ptica selica* koja nastaje tako da desni član sintagme (*selica*), aktivirajući jednu od potencijalnih domena leksema *ptica* (deblja puna strelica i deblji isprekidani kvadrat), elaborira shematičniji lijevi član, glavu (tanja puna strelica), odnosno predstavlja jednu od njezinih elaboracija ili podtipova. Nastala složena konstrukcija *ptica selica* ostvaruje svoje značenje u domeni *seobe* te istovreme-

no predstavlja i elaboraciju shematičnije imenice *ptica* koja predstavlja općenitiji tip. Isto kao i kod gore prikazane konstrukcije *gost profesor*, modifikatorski, u ovom slučaju desni, član prikazan je tanjim, a odrednik profila (glava) debljim krugom.

Slika 2.3

Razlika je dakle između konstrukcija tipa *gost profesor* i *ptica selica* u tome što dijelovi konstrukcije u *gost profesor* ili *žena vrač* nisu u odnosu elaboracije, tj. *gost profesor* nije vrsta *profesora* (niti je *žena vrač* vrsta *vrača*) ili barem nije vrsta u užem smislu (nije podtip) u kojem su to recimo *sveučilišni profesor*, *srednjoškolski profesor*, *profesor matematike*, *profesor kemije* itd., pa stoga ni lijevi član kao modifikator (*gost* i *žena*) u takvim apozicijskim sintagmama nije restriktivan kao desni u sintagmama tipa *ptica selica*, *ptica grabljivica*, *ptica trkačica* ili *ptica pjevica*. Drugim riječima, u apozicijskim sintagmama kao što je *gost profesor* dijelovi su konstrukcije u, uvjetno rečeno, 'slobodnijem' odnosu, odnosu koji više počiva na aktivaciji neke od kognitivnih domena iz matrice odrednika profila nego na njezinoj strogoj elaboraciji. No što je s apozicijskim sintagmama tipa *susjed profesor* i *rijeka Drava*? Na

čemu počiva odnos među dijelovima takvih konstrukcija i što je odrednik profila, a što modifikator u tim slučajevima? Prva potpada pod temeljni, prototipni, odnos među sastavnicama, odnosno predstavlja konstrukciju u kojoj je lijevi član odrednik profila, a desni modifikator. Za razliku od *gosta profesora*, *susjed profesor* je dakle *susjed* koji je i *profesor*, a ne *profesor* koji je *susjed*, pa apozicijska sintagma nasljeđuje profil *susjeda*, a ne *profesora*. Razlika između tih dviju apozicijskih konstrukcija jest u tome što interpretacija značenja leksema *profesor* ni u kojem kontekstu ne uključuje značenje leksema *susjed*, odnosno *susjedstvo* ne predstavlja nijednu domenu u matrici *profesora*, pa je uloga sastavnice *profesor* samo sužavanje opsega sastavnice *susjed*, no ne elaboracijom u smislu odnosa tipa i podtipa kao kod već spominjanih sintagmi tipa *ptica selica*. Što se tiče apozicijskih sintagmi tipa *rijeka Drava*, u njima ulogu apozitivnoga modifikatora također ima desni član koji predstavlja varijantu lijevoga člana, ali je ujedno riječ i o posebnom slučaju elaboracije¹⁶. *Drava* dakle u *rijeka Drava* predstavlja šire shvaćenu elaboraciju, jer nije riječ o prototipnom slučaju koji razumijeva odnos između tipa i podtipa, i uže shvaćenu varijantu jer joj je imanentno ostvarivanje na specifičnom mjestu u domeni ostvaraja. Također, a budući da je u službi desnoga člana vlastito ime, riječ je o maksimalnoj restrikciji lijevoga člana, odnosno o maksimalno ostvarenoj referenciji ili, kognitivnogramatičkom terminologijom, *usidrenju* (engl. *grounding*) sintagme preko identifikacije. Očituje se to i u sintaksi apozicijskih sintagmi s vlastitim imenima u kojima vlastito ime nikako ne može zauzimati položaj desne sastavnice ako nije riječ o nerestriktivnom (objasnidbenom) odnosu kada se ime odvaja zarezom, a što nije sinonimno odnosu u koji s glavom stupa desni član kao restriktivni modifikator u apozicijskim sintagmama u užem smislu. Usp.:

(1) *Učitelj Ivan je stigao.*

(1a) **Ivan učitelj je stigao.*

(1b) *Ivan, učitelj, je stigao.*

jer, kako izvrsno primjećuje i Marković (2008: 127), ime ne može podlijegati daljnjoj restrikciji odnosno daljnjem sužavanju značenja, što je svojstveno de-

---

¹⁶ Odnosi elaboracije (između tipa i podtipa) i varijantnosti (između tipa i varijante) nužno se ne isključuju, već su povezani preko odnosa shematičnosti i specifičnosti, odnosno varijante su najspecifičnije razine kategorizacijske hijerarhije. Vidi o tome detaljnije u Langacker (1991: 61-62).

snim članovima kao restriktivnim modifikatorima u apozicijskim sintagmama u užem smislu.

Preostaje nam još osvrnuti se na već spomenuto pitanje predikatne sročnosti koje dolazi do izražaja u apozicijskim sintagmama u kojima se sastavnice razlikuju po rodu. Ako su u apozicijskim sintagmama tipa *žena vrač* i *žena akademik* odrednici profila odnosno glave sintagme *vrač* i *akademik*, kako onda objasniti da lijevi član upravlja predikatnom sročnošću, što je svojstveno glavi, a ne modifikatoru, što kao jedan od ključnih argumenata u prilog tezi da je glava apozicijske sintagme uvijek lijevi član ističe i Marković (2008: 130). Usp.:

- (2) *Žena vrač stigla je u selo.*
- (2a) **Žena vrač stigao je u selo.*
- (3) *Žena akademik primila je jučer nagradu.*
- (3a) **Žena akademik primio je jučer nagradu.*

Predikatna je sročnost doista vrlo jak argument u prilog spomenutoj tezi, no kognitivnoj gramatici ne predstavlja nepremostiv problem. Već smo ranije istaknuli da se pojam glave ne samo u kognitivnoj gramatici već i u mnogim drugim pristupima ne shvaća jedoobrazno i isključivo. Kognitivna gramatika također se uklapa u taj trend jer, prisjetimo se, razlikuje lokalne (konstrukcijske) glave i globalne glave, a glava se, isto kao i modifikator i dopuna, preko pojma odrednika profila definira konceptualno prije negoli čisto formalno, odnosno konceptualnosemantički kriterij nasljeđivanja i profilacije značenja jedne od sastavnica ključan je kriterij koji posebno dolazi do izražaja na razini globalnih glava. Za razliku od globalnih glava, lokalne glave, osim što objašnjavaju odnose na konstrukcijskim razinama nižega reda, u većoj mjeri podliježu i formalnim kriterijima. Kada bi formalni morfosintaktički kriterij bio jedini relevantan, onda već spominjane sintagme s priložnim i brojevnim kvantifikatorima u konstrukcijama tipa *mnogo šarenih ptica* ili *sto šarenih ptica* nikako ne bismo mogli smatrati imenskim sintagmama jer, čisto sintaktički gledajući, glava su kvantifikatori *mnogo* i *sto*, a šarenih ptica je dopuna pa je riječ o kvantifikatorskoj sintagmi u kojoj kvantifikator, a ne imenica, upravlja i predikatnom sročnošću (usp. *Mnogo šarenih ptica sjedi na grani* / *Sto šarenih ptica poletjelo je u isti tren* ??*Mnogo šarenih ptica sjede na grani* / ??*Sto šarenih ptica poletjele su u isti tren*). No unatoč tome, a kako je već rečeno, navedene konstrukcije uglavnom se smatraju imenskim sintagmama jer imenica je globalna glava, tj. konstrukcije kao što su *mnogo šarenih ptica* i *sto šarenih ptica* nasljeđuju profil imenice, a ne kvantifikatora,

odnosno profilirane su *ptice* prije nego sama količina koja je konceptualno neodvojiva od imeničkoga profila. S druge strane ništa nas ne sprečava da istovremeno kažemo da su kvantifikatori u tim sintagmama lokalne glave koje upravljaju morfosintaktičkim obilježjima svojih dopuna. Na isti način može se pristupiti i apozicijskim sintagmama tipa žena vrač i žena akademik te reći da je u njima prema morfosintaktičkim kriterijima lokalna glava žena koja upravlja predikatnom sročnošću, a globalne su glave *vrač* i *akademik* jer konstrukcije nasljeđuju njihove profile prije nego profil žene. Zaključno se dakle može reći da apozicijska imenska sintagma predstavlja konstrukciju u kojoj obje sastavnice označavaju (profiliraju) isti entitet, no ona ujedno predstavlja i specifičan vid modifikacije u kojemu u prototipnim slučajevima desna sastavnica konstrukcije modificira lijevu, a u rjeđim, neprototipnim, lijeva desnu. Takve neprototipne konstrukcije proizlaze s jedne strane iz neelaboracijskoga odnosa između sastavnica, što pak s druge strane omogućava njihov 'slobodniji' odnos čija interpretacija preko aktivacije neke od kognitivnih domena počiva na šire shvaćenom, enciklopedijskom pristupu značenju.

LITERATURA

- Anderson, John, M. (1971), *The Grammar of Case, Towards a Localistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barić, Eugenija i dr. (1995), *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga: Zagreb.
- Bloomfield, Leonard (1933), *Language*. New York: Holt, Rinehart, Winston, and London: Allen and Unwin.
- Chomsky, Noam (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, Noam (1970), "Remarks on nominalization". Roderick A. Jackobs, Peter S. Rosenbaum (eds.) *Readings in English transformational grammar*. Waltham, Mass.: Ginn., 184-221.
- Corbett, Greville, G., Fraser, Norman, M., McGlashan, Scott, ur. (1993), *Heads in grammatical theory*. Cambridge University Press.
- Gaifman, Haim (1965), "Dependency systems and frase structure systems". *Information and Control* 8, 304-337.
- Gazdar, Gerald, Pullum, Geoffrey, K., Sag, Ivan (1985), *Generalized phrase structure grammar*. Oxford: Basic Blackwell.
- Hays, David, G. (1964), "Dependency theory: a formalism and some observations". *Language* 40, 511-525.
- Hudson, Richard, A. (1976), *Arguments for a Non-transformational grammar*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hudson, Richard, A. (1987), "Zwicky on heads". *Journal of Linguistics* 23, 109-132.

- Jackendoff, Ray (1977), *X' Syntax: A Study of Phrase Structure (Syntax)*. Linguistic Inquiry Monograph no. 2.
- Katičić, Radoslav (1991), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, drugo, ponovljeno izdanje, Zagreb: Globus.
- Langacker, Ronald, W. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald, W. (1991), *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2*. Stanford, California: Stanford University.
- Langacker, Ronald, W. (2008), *Cognitive Grammar, A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald, W. (2009), *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Marković, Ivan (2008), “Hrvatska apozitivna sintagma i sintaksa imena”. *Folia onomastica croatica* 17, 119-137.
- Matthews, P.H. (1981), *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mrazović, Pavica, Vukadinović, Zora (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Dobra vest.
- Pavešić, Slavko, Vince, Zlatko (1971), *Gramatika*. Pavešić, Slavko (ed.), *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Radden, Günter, Dirven, René (2007), *Cognitive English Grammar*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia.
- Radford, Andrew (1993), “Head-hunting: on the trail of the nominal Janus”. u: Corbett, Greville, G., Fraser, Norman, M., McGlashan, Scott, ur., *Heads in grammatical theory*, 73-114, Cambridge University Press.
- Robinson, Jane, J. (1970), “Dependency Structures and Transformational Rules”. *Language* 46, 259-285.
- Silić, Josip, Pranjković, Ivo (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Taylor, John, R. (1995), *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*. Second Edition, New York: Oxford University Press.
- Taylor, John, R. (2002), *Cognitive Grammar*. New York: Oxford University Press.
- Tesnière, Lucien (1959), *Elements de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- Znika, Marija (2008), “Apozicija”. *Riječki filološki dani* 7. Rijeka, 517-525.
- Zwicky, Arnold, M. (1985), “Heads”. *Journal of Linguistics* 21, 1-29.

SOME NOTES ON THE HEAD – MODIFIER RELATION IN CERTAIN TYPES OF APPOSITION IN CROATIAN

Summary

In this paper we have used methods of Cognitive Grammar to discuss the relationship between the profile determinant (the head) and modifiers in certain types of appositive nominal phrases in Croatian. Croatian grammar is mainly unanimous in declaring that the position of appositive items depends on whether such items are appended to either proper nouns, or common nouns or pronouns. In the case of the former, the appositive item is claimed to precede, and in the latter, to follow the noun. An exception is offered by Silić and Pranjković (2005), who claim that apposition, being the dependent constituent, always precedes the noun (the main constituent) which it determines. In this paper we have sided with Marković (2008), who offered a compelling critique of such claims, proving that the position of apposition is not dependent on its addition to either a proper or common noun. According to Marković (*ibid.*) apposition is always the right-hand constituent in an appositive nominal phrase; in other words, the right-hand member always functions as the modifier of the member sitting to its left. However, even this analysis turns out somewhat flawed if the question is approached from the perspective of Cognitive Grammar. This would mean some adjustment to the rule that the right-hand member of the appositive sequence should always act as the modifier of the one on its left. In this paper we have subjected to special scrutiny cases with a syntagmatic arrangement opposite to the one predicted by the aforementioned rule.

Key words: appositive phrase, profile determinant (head), modifier, encyclopedic knowledge, cognitive domains

Mirela OMEROVIĆ

STRUKTURNI MODELI NEKONGRUENTNIH SINTAGMI S KVALITATIVNIM ZNAČENJEM U BOSANSKOME JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *nekongruentna supstantivna sintagma, kvalitativno značenje, kvantitativno-kvalitativno značenje, kvalitativni genitiv, akuzativ, instrumental i lokativ*

U ovome radu govori se o različitim modelima nekongruentnih supstantivnih sintagma s kvalitativnim značenjem i njihovom međusobnom značenjskom odnosu te naporednoj upotrebi takvih modela u određenom kontekstu. Govori se, naime, o genitivnim, akuzativnim, instrumentalnim i lokativnim prijedložno-padežnim ili padežnim konstrukcijama, te o sintagmama koje u ulozi zavisnih članova imaju vezanu sintagmu s nepromjenjivim brojevima.

O kvalitativnom značenju u gramatičkoj literaturi dosta se govorilo, naročito u okvirima semantičkih interpretacija genitivnih i instrumentalnih padežnih i prijedložno-padežnih konstrukcija. Tako se razmatra kvalitativni genitiv ili genitiv karakteristične pojedinosti kojim se označava neko karakteristično svojstvo entiteta obilježenog upravnim članom ili sastavni dio onoga što ga izdvaja u odnosu na druge osobine. Takvo svojstvo nameće se kao najvažnije obilježje entiteta označenog upravnim članom, nešto po čemu se dati pojam eksplicitno izdvaja, što mu je imanentno, temeljno obilježje. U strukturnome pogledu izdvaja se po tome što ga odlikuje prisustvo tzv. obaveznog determinatora (Ivić 1983: 180), jer kvalitativni genitiv u funkciji atributa za sebe veže još jednu sintaksemu izrečenu adjektivnim (*čovjek plavih očiju*) ili supstantivnim riječima (*usne boje mesa*). Na to ukazuju brojni radovi o ovoj problematici u našem jeziku. T. Maretić navodi da “imenica u takvom genitivu nije sama, nego je združena s kojom pokretnom riječi” (Maretić 1963: 572), a M. Ivić ističe: “Za kvalitativni genitiv je takođe poznato da se obavezno javlja u konstrukciji s odredbom”. (Ivić 1959: 152) K. Feleško (1995: 43) također

uočava da upotreba genitivnog oblika zahtijeva u ovakvim slučajevima prisustvo atributa. Naime, sintagma *oči boje ni o čemu ne informira, genitivni oblik ne unosi nikakvu dopunsku informaciju u poređenju s upravnim članom sintagme dok mu se ne iskaže atribut – *plavih, crnih, zelenih* i sl. – što izdvaja entitet obilježen upravnim članom po njegovu specifičnu svojstvu. No, ovdje moramo ukazati na jednu važnu činjenicu u terminološkome smislu. Naime, tzv. obavezna odredba ili obavezni determinator, kako se najčešće u tradicionalnim gramatičkim pristupima određuje, zapravo se mora drugačije posmatrati, odnosno definirati i imenovati. Uz kvalitativni genitiv, ustvari, uglavnom dolazi adjektivna dopuna, budući da odredba sama po sebi ne može biti obavezna, niti o njoj ovisi gramatičnost rečenice (Palić 2011: 58), što je jedno od temeljnih svojstava odredbi, odnosno dodataka. Za razliku od njih, dopune odlikuju sljedeća svojstva: “1. dopune imaju predvidiv, unaprijed poznat gramatički oblik ili ograničen niz oblika; 2. svaka riječ o čijem pojavljivanju ovisi gramatičnost rečenice jeste dopuna; 3. dopune mogu biti ostvarene ili neostvarene u površinskoj rečenici” (Palić 2011: 56). Prema navedenome, čini se sasvim opravdanim kazati da kvalitativni genitiv uza se zahtijeva pojavu adjektivne, rjeđe supstantivne dopune, a ne odredbe.

Kvalitativnim genitivom, kako je navedeno, izriče se identifikacijsko obilježje entiteta koji predstavlja njegovu cjelinu, označava neki neodvojivi (integralni) dio pojma obilježenog upravnim članom (te su takve konstrukcije obilježene i posesivnošću neotuđivog tipa). Upravo se po tom obilježju kvalitativni genitiv diferencira od kvalitativnog instrumentala, koji mu je konkurentno jezičko sredstvo za iskazivanje ovog tipa značenja (čovjek s plavim očima). Naime, kvalitativnim se instrumentalom obilježava karakteristična pojedinost, karakteristično svojstvo po kojem se dati entitet kao upravni član sintagme izdvaja, ali mu to u stanovitoj mjeri nije najvažnije svojstvo, nešto što ga eksplicitno obilježava u datom jezičkom kontekstu, dok je kod kvalitativnoga genitiva to eksplicitno, najvažnije obilježje određenog entiteta. M. Ivić u okviru analize pseudosocijativnog instrumentala izdvaja: “Oblast koja pripada isključivo kvalitativnom genitivu je vrlo ograničena, svedena upravo na one malobrojne slučajeve kod kojih se radi o otkrivanju osobine koja se u datoj situaciji shvata isključivo kao karakteristična za celokupnu ličnost” (Ivić 1954: 204), dok se kvalitativnim instrumentalom označava svojstvo “jednog posebnog sastavnog dela date celine” (Ivić 1954: 205). Dakle, specifično svojstvo nameće se kao važno u određenom trenutku, ali ne i najvažnije obilježje date cjeline u potpunosti, ne kao njeno temeljno svojstvo, jer se njime, za ra-

zliku od kvalitativnoga genitiva, označavaju i odvojivi (neintegralni) dijelovi upravnoga pojma (posesivnost otuđivog tipa). Genitivne konstrukcije većinom se odnose na osobe, dakle, izriče se svojstvo osoba u cjelini (najčešće se govori o organima kao sastavnim dijelovima tijela), dok se instrumentalnim konstrukcijama obilježavaju i svojstva određenih sastavnih dijelova neke cjeline (može se raditi i o osobama i o predmetima), ali se označava i okolnost u kojoj se dati pojmovi nalaze, tj. obilježava se svojstvo upravnog pojma koje se ne može shvatiti kao primarno svojstvo te cjeline u potpunosti, nego svojstvo koje je u datome trenutku određuje. Instrumentalne konstrukcije, stoga, imaju šire područje upotrebe budući da pokrivaju semantički raznovrsnije tipove kvalitativnih konstrukcija.

Ukoliko je riječ o izdvajanju bolesti ili tjelesnog nedostatka živih bića kao specifičnog svojstva, onda se isključivo upotrebljava prijedložni instrumental – *čovjek s bolesnom nogom* (*čovjek bolesne noge), *dječak s upalom pluća* (*dječak upale pluća).

Prema tome, potpuno su neopravdane tvrdnje nekih gramatičara da kvalitativni genitiv ima prednost pri upotrebi u odnosu na kvalitativni instrumental, stoga se ne mogu prihvatiti određena normativna uputstva kako je jedan oblik “bolji” u odnosu na drugi kao u Brabec – Hraste – Živkovićevoj *Gramatici*: “Ne valja mjesto njega upotrebljavati instrumental s prijedlogom *s*. Zato valja reći: *čovjek plave kose, djevojka modrih očiju*, a ne *čovjek s plavom kosom, djevojka s modrim očima*” (Brabec – Hraste – Živković 1970: 223). Ipak, na izbor jezičkih sredstava utječu i određene pragmatičke okolnosti, što izaziva i promjene na semantičkom planu.

Kao konkurentno sredstvo kvalitativnom genitivu javlja se i pridjev, i to pravi (nemotivirani) pridjev u slučaju kvalifikacije cjeline, odnosno kad se radi o svojstvima koje u cijelosti prožimaju dati entitet (*oči smeđe boje – smeđe oči*) i izvedeni pridjev tvoren složenom sufiksalsnom tvorbom u slučaju kad se radi o identifikaciji cjeline isticanjem svojstva njezinog dijela (*žena crnih očiju – crnooka žena*) (Kuna 2002: 177).

Atribut s kvalitativnim značenjem iz ove skupine dolazi u obliku besprijedložnog genitiva s adjektivnom (i rjeđe supstantivnom) dopunom, zatim u genitivu s prijedlozima *od* i *bez*. Izdvajamo četiri semantička tipa genitivnog atributa.

Prvi tip označava integralno, neodvojivo svojstvo upravnog entiteta, koje ga u cjelini karakterizira, svojstvo koje je teško razlučiti od kvalificiranog pojma budući da ga u cijelosti prožima. U zavisnoj funkciji najčešće dolaze lekseme sa širokim značenjskim opsegom, kao što su – *tip, oblik, vrsta, veli-*

čina, format, sposobnost, kategorija i sl., npr. **ljudi srednje naobrazbe** i **manje stvaralačke sposobnosti**, **stručnjaci starijeg kova**, **namirnice oštra mirisa**, **pečat okruglog oblika**, **naselje orijentalno-islamskog tipa**, **nišan oblika veće stele**, **fiše manjeg formata**, **hotel "de luxe" kategorije**.

Drugi tip čine one konstrukcije gdje atribut obilježava dio kojim se izriče svojstvo entiteta označenog upravnim članom¹, npr. **djevojčica rumenih obraza**, **žena plave kose**, **mladić vitka stasa**.

Treći tip čini tzv. kvalitativno-vremenski genitiv². Atributom se izriče neki duži ili kraći vremenski period, odnosno neka vremenska mjerna jedinica (*stoljeće, godina, mjesec* i sl.) ili uopće imenica s vremenskim značenjem što se njome vremenski određuje svojstvo entiteta obilježenog upravnom riječju, npr. **znanstvenik tog doba**, **kompozitor ovog vremena**, **pjesnici starije epohe**, **spomenici XVII vijeka**. Ovaj tip atributa javlja se i u obliku genitiva s prijedlozima *prije, poslije, nakon* i *ispod*, kojima se posebno naglašava vremenska nijansa (anteriornost ili posteriornost) kvalitativnog značenja, npr. **djeca ispod te mentalne dobi**, **dijete prije šeste godine**, **djeca nakon navršene sedme godine života**, **lica poslije povrede**.

U četvrtu skupinu ubrajamo nekongruentne supstantivne sintagme u kojima se atribut javlja s prijedlogom *bez*. Naime, ovaj tip atributa obilježava odsustvo inherentnog, bitnog svojstva entiteta označenog upravnim članom, što zapravo predstavlja karakterističnu pojedinost po kojoj se dati entitet kvalificira, pa se često definira kao "negativ" raznih relacija između dva pojma koji se izražavaju" (Feleško 1995: 142), npr. **čovjek bez vrata**, **bez prstiju**, **bez ruku**, **imenica bez atributa**, **termini bez čvrstog značenja**, **prostor bez klupa**.

Konstrukcije s kvalitativnim instrumentalom dolaze s prijedlogom *s(a)*, a mogu se podijeliti u dvije skupine: a) one s upravnim leksemama sa semantičkim obilježjem 'živo', b) one s upravnim leksemama sa semantičkim obilježjem 'neživo'.

U prvom tipu upravnom se leksemom najčešće imenuje određena osoba, dok se kvalitativnim instrumentalom obilježava neko njeno integralno svojstvo ili pak neki njen odvojivi dio, koji je karakterizira najčešće samo u određenom vremenskom periodu, npr. **osoba s mentalnim smetnjama**, **osoba s**

---

1 Po tom se obilježju kvalitativni genitiv približava posesivnom genitivu, ali se oni bitno razlikuju po tome što je u prvom slučaju atributom obilježen dio kojim se izriče svojstvo cjeline, dok je u drugom slučaju atributom označen vlasnik određenog dijela, te je naglašena posesivna veza.

2 I. Pranjković ga još naziva i *genitivom dobi* (Silić – Pranjković 2007:268).

invaliditetom, inženjer s položenim stručnim ispitom, ljudi s prebivalištem u Srebrenici, grupa sa devijantnim ponašanjem.

Kao instrumentalne konstrukcije naročite vrste izdvajamo one koje M. Ivić (1954:185) svrstava u tzv. kategoriju cjeline. Naime, radi se o sintagmama tipa *majka s djecom, kvočka s pilićima, ovca s janjetom* i sl., u kojima se atributom izriče ‘mlado’ što kao cjelina istupa s upravnim pojmom majke. No, strukture ovoga tipa, čini se, opravdano je svrstati u kvalitativni instrumental s obzirom na to da zavisni član ipak predstavlja specifično svojstvo upravnoga pojma, koje ne mora biti vremenski ograničeno, a sadrži u svojoj značenjskoj strukturi i obilježje partitivnosti.³

Drugi tip čine strukture koje kao upravne članove imaju lekseme sa semantičkim obilježjem ‘neživo’, a vrlo često su to određeni predmeti kojima se zavisnim članom obilježava karakteristična pojedinost što predstavlja odvojivi ili neodvojivi dio cjeline obilježene upravnom supstantivnom riječju, npr. *ploča s ukrašenim natpisom, slova s jednostavnijom grafičkom strukturom, instrumenti sa žicama, kamioni sa ceradama, hrana s biljnim vlaknima, ten s bubuljicama, jaja sa šunkom, kahva s mlijekom* i sl.

Uz kvalitativni instrumental uglavnom se javlja tzv. odredba, odnosno dodatak adjektivnog tipa (up. *hrana s biljnim vlaknima*), po čemu se ovaj tip atributa strukturno bitno razlikuje od kvalitativnoga genitiva, koji uza se uvijek veže dopunu, a ne odredbu.⁴ No, mogući su i slučajevi pojave adjektivne ili supstantivne dopune uz kvalitativni instrumental (*grupe sa devijantnim ponašanjima, govor sa primjesama ijekavštine*), pri čemu je takva dopuna semantički obavezna, dakle bez njenog izricanja obavijest nije potpuna, ali je rečenica gramatična. Naposljetku, sasvim su obične i prijedložne instrumentalne konstrukcije bez dodatka ili dopune (npr. *kamion sa ceradom, ten s bubuljicama*).

Konstrukcije naročitog tipa iz ove skupine čine primjeri kvalitativnog instrumentala bez dodatka koji se odnose na dijelove tijela što čine posebnu

3 Svrstavanje navedenih primjera u kategoriju “cjeline” M. Ivić opravdava činjenicom da naziv “...kao *majka* ili *kvočka*, pa i samo pominjanje ženke životinja, izaziva pretstavu o mladima čije postojanje i uslovljava naziv *majka* ili *kvočka*. Prema tome, otkrivanje tih mladih jeste upravo otkrivanje onoga što je po prirodi stvari vezano za majku, što istupa u izvesnom smislu kao celina s njom.” No, reći ćemo ipak da prisustvo mladih u određenoj situaciji predstavlja specifično svojstvo majke, s kojom oni jesu u nekoj vrsti cjeline, ali sasvim odvojive, jer kvalifikaciju majke ne čini prisustvo njenih mladih s njom, nego samo njihovo postojanje, koje može i ne mora biti vremenski ograničeno. Sasvim su obične i sintagme *majka bez djece, kvočka bez pilića*, što potvrđuje opravdanost tvrdnje da je u navedenim konstrukcijama kvalitativnost jezgreno, a partitivnost periferno značenjsko obilježje.

4 Kod kvalitativnoga genitiva bez izricanja dopune konstrukcije su negramatične – **ljudi naobrazbe (ljudi srednje naobrazbe), *hotel kategorije (hotel visoke kategorije)* i sl.

kvalifikaciju određene osobe, njen najspecifičniji dio, npr. **onaj s nosom, čovjek s bradom, djevojčica s trepavicama** i sl.⁵ (Ivić 1954: 202)

Kvalitativno značenje ostalih konstrukcijskih modela slabije se u literaturi spominje u odnosu na genitivne i instrumentalne forme.⁶ Naime, u *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* D. Raguža govori se o atributu u akuzativu, npr. **kuća na prodaju, kišobran na sklapanje, odrezak na lovački način** (Raguž 1997: 142–143). Kvalitativni ili kvalifikativni akuzativ s prijedlozima *na* i *u* detaljnije je razmatrala N. Arsenijević (2003b) u okviru konstrukcija s kvalifikativno-identifikativnim značenjem, kojim se označava neko inherentno svojstvo što se u semantičkom pogledu ponaša kao dio cjeline imenovane upravnim članom sintagme, čiju poziciju uvijek popunjava neka konkretna imenica. Ta karakteristična pojedinost obilježena prijedložnim akuzativom može predstavljati zaseban, odvojivi dio cjeline, ali i karakteristično svojstvo koje se “odnosi na oblik postojanja ili ispoljavanja”, npr. **bunar na točak, lađa na jedra, štap na izvlačenje, elektrana na vjetar, elektrana na sunčevu energiju, orgulje na vodeni pogon**. Autorica ovakvim konstrukcijama pripisuje izvjesno posesivno značenje, jer se unutar njih ostvaruje “relacioni odnos posesivnog karaktera, zauzimajući ulogu posesuma prema centralnom pojmu kao posesoru” (Arsenijević 2003b: 131), zatim izvjesnu instrumentalnost jer se takvim akuzativom izriče sredstvo kojim se pokreće ono što je obilježeno upravnim članom (2003b: 132). No, ipak se u njihovoj semantičkoj strukturi primarno uočava načinska nijansa značenja, budući da se ističe način funkcioniranja upravnoga pojma, što se ističe kao njegovo inherentno svojstvo, jer upotreba određenog (često neuobičajenog) sredstva utječe na sam kvalitet radnje, odnosno na funkcioniranje pojma obilježenog upravnim članom, te se takvo funkcioniranje može okarakterizirati da je izvedeno na poseban način (Palić 2007: 31). Takva se karakteristična pojedinost uglavnom tiče neživih entiteta, a naročito se vezuje uz pojmove koji referiraju na građevinske objekte. Ovim konstrukcijama suprotstavljaju se one u kojima karakterističnu pojedinost upravnog pojma čini njegovo strukturno ustrojstvo, gdje se naglašava složenost cjeline od više istih segmenata, npr. **kuća na tri sprata, drama u tri čina**. Pritom kvalifikativnost interferira sa kvantitativnošću koja unosi i svoja obilježja distributivnosti.

---

5 Većina primjera kvalitativnog instrumentala bez dodatka implicira postojanje takvog dodatka (up. *onaj s nosom* – onaj s velikim nosom, *čovjek s bradom* – čovjek s bijelom / dugom bradom, *djevojčica s trepavicama* – djevojčica s dugim / lijepim trepavicama i sl.).

6 O akuzativnom atributu v. Arsenijević 2003b: 131 i o lokativnom v. Batistić 1972: 194; Minović 1987: 143; Jahić – Halilović – Palić 2000: 399.

Drugi tip kvalitativnog akuzativa predstavljaju konstrukcije kojima se atributom izriče oblik ili dezen kao karakteristična pojedinost upravnog pojma, a tiče se najčešće odjevnih predmeta, npr. *cipele u špic*, *cipele na petu*, *suknja u glocknu*, *haljina na pruge*, *košulja na cvjetove*, *pantalone na peglu*, *turban u gužve* i sl.

Kvalitativnim akuzativnim konstrukcijama s prijedlozima *na* i *u* sinonimne su genitivne i instrumentalne konstrukcije s istim značenjem (npr. *mahrma dugih resa* / *mahrma s (dugim) resama* / *mahrma na rese*). Atributom obilježena karakteristična pojedinost predstavlja dio šireg pojma obilježenog upravnim članom, ali predstavlja određenu osobenost na semantičkoj ravni, i to se uočava kod sva tri gramatička oblika. Međutim, naporedna upotreba ovih konstrukcija moguća je samo onda kada nije relevantno da li se radi o nekom odvojivom segmentu ili o latentnom svojstvu cjeline iskazane upravnim pojmom. Važno je naglasiti da se svi navedeni oblici razlikuju i u strukturnome pogledu. Naime, genitivne konstrukcije uza se uvijek imaju dopunu, instrumentalne dolaze s dodacima i neobaveznim dopunama, dok su akuzativne konstrukcije običnije bez dodataka (dopune su moguće u ovim slučajevima kod prvog tipa kvalitativnog akuzativa, tzv. distributivnog akuzativa (npr. *kuća na tri sprata*).

Lokativni atribut s kvalitativnim značenjem najčešće označava svojstvo upravnoga pojma koje je privremenog karaktera, svojstvo koje ga karakterizira u određenom vremenskom odsječku (bilo dužem ili kraćem periodu), svojstvo što upućuje na vezanost za određeni period na vremenskoj osi. Dolazi s prijedlozima *u* i rjeđe *na*, a najčešće izražava specifično svojstvo živih entiteta, npr. *čovjek u dubokoj starosti*, *stvaraoci u tom periodu*, *zaposlenici u radnom odnosu*, *ljudi u braku*, *stranke u sporu*, *djeca u razvoju*, *lica u završnoj godini studija*, *bolesnici na hemodijalizi*, *čovjek na samrti*.

Lokativom s prijedlogom *u* može se označavati i svojstvo koje u cijelosti karakterizira upravni pojam. U toj se ulozi uglavnom javlja neka od leksema sa širokim značenjskim opsegom uz koju dolazi dodatak ili neobavezna dopuna (kongruentni ili nekongruentni atribut), eksplicirajući preciznije njen sadržaj, npr. *slike u živim bojama*, *boje u različitim nijansama*, *knjiga u skraćenoj formi*, *tekst u revidiranom obliku*, *mlijeko u prahu*.

Drugu skupinu lokativnih atributa čine oni koje je okviru problematike adnominalne upotrebe lokativa T. Batistić izdvojila kao konstrukcije s kvalitativnim značenjem čijim se zavisnim članom s prijedlogom *u* najčešće označava "odjeća ili obuća", a upravnom leksemom osoba koja tu odjeću ili obuću

nosi (Batistić 1972:194). Ovakve strukture dovode se u vezu s kvalitativnim instrumentalom, te im se izriče stalno ili privremeno svojstvo, npr.: **momak u kockastoj košulji, djevojčica u haljini, čovjek u kratkim hlačama**. Lokativni atribut ove vrste najčešće uza se ima dodatak adjektivnog tipa.

I u strukturnome i u semantičkom pogledu specifičnu vrstu nekongruentnih supstantivnih sintagmi čine konstrukcije s kvantifikativnom vezanom sintagmom kao zavisnim članom u kojoj se kao upravni članovi javljaju nepromjenjivi brojevi te brojevi koji su izgubili svojstvo promjene, a u okviru te vezane sintagme zavisni član je uglavnom neka supstantivna sintaksema u genitivu množine (uz brojeve *pet* i nadalje) ili u genitivu jednine ili nominativu množine uz brojeve *dva, tri* i *četiri* i brojeve složene s njima kad izgube svojstvo promjene, te iz adjektivne prijeđu u adverbijalnu kategoriju riječi. Sintagme ove vrste isključivo dolaze s prijedlozima, i to sa – *od, do, s(a), između, poslije, nakon*, te s prijedložnim izrazom *u iznosu od*. Obilježene su kvantitativno-kvalitativnim značenjem, budući da sama vezana sintagma nosi obavijest o količini ili mjeri nečega što se smatra specifičnim svojstvom upravne supstantivne sintakseme čiju poziciju najčešće popunjava konkretna imenica, npr. **grupa od pet studenata, groblje sa dvadeset nišana, zatvor od tri godine, komisija od četiri člana, period od dvije godine, dijete do šest godina, dijete poslije sedam godina, žena nakon četrdeset godina, mahala sa 15 kuća, život između dvije vojne**.⁷

Moguće su i konstrukcije s prijedlogom *preko* tipa – **dijete preko pet godina**, ali se ovaj prijedlog javlja uglavnom u kombinaciji s drugim prijedlozima (najčešće *s(a)* i *od*) sa značenjem – *više od*, npr. **parlament od preko 700 poslanika, groblje sa preko stotinu nišana**.

Kvantitativno-kvalitativne sintagme ovoga tipa mogu doći i s prijedložnim izrazom *u iznosu od*. U njima se kao upravni član obično javlja deverbativna imenica, a tipične su za administrativni stil bosanskoga jezika, npr. **naknada u iznosu od 500 KM, ponuda u iznosu od 20.000 KM**.

Naposljetku, valja kazati da su ovakve konstrukcije specifične po svojem sintaksičko-semantičkome ustrojstvu budući da se kao zavisni članovi nekongruentnih supstantivnih sintagmi javljaju brojevi koji spadaju u adverbijalnu kategoriju riječi, a upravni su članovi vezanih sintagmi, što implicira i obavezno izricanje zavisnog člana te vezane sintagme, odnosno pojavu obaveznih dopuna.

---

⁷ Konstrukcije tipa *period od dvije godine, dijete do šest godina, život između dvije vojne* obilježene su vremenskom kvantifikacijom i to sa značenjem anteriornosti (*s* prijedlogom *do*) ili posteriornosti (*s* prijedlozima *poslije, nakon*).

Njihova se specifičnost ogleda i u redovnom prisustvu prijedloga uz adverbijalnu riječ kao i u posebnoj semantičkoj strukturi koja implicira obavijest o određenoj kvantifikaciji cjelokupnog svojstva što se pripisuje upravnome pojmu.⁸

U konačnici, ovim smo radom željeli ukazati na nekoliko strukturnih modela supstantivnih sintagmi obilježenih kvalitativnim značenjem i istaći da se pored kvalitativnoga genitiva i instrumentala, što se tradicionalno izdvajaju kao tipične forme iskazivanja navedenoga značenja, javljaju i akuzativne i lokativne strukture s ovom značenjskom jezgrom, te konstrukcije naročite vrste s vezanim sintagmama kao zavisnim članovima što su obilježene kvantitativno-kvalitativnim značenjem. Svaki pojedini konstrukcijski model, budući da se često ističe njihova naporedna upotreba, ima specifičnu semantičku strukturu s obzirom na temeljna padežna značenja u podlozi, s obzirom na značenjska obilježja upravnih i zavisnih članova sintagme te na obilježja prijedloga u prijedložno-padežnim konstrukcijama i prisutnost dopuna ili dodataka u okvirima razmatranih sintagmi. Stoga se ne može i ne smije govoriti o “boljim” ili “lošijim” konstrukcijama s kvalitativnim značenjem, nego o bogatstvu jezičkih sredstava za iskazivanje naročitih svojstava upravnih pojmova u okviru supstantivnih sintagmi u našem jeziku.

LITERATURA

- Anić, Vladimir (1977–78), “Prijedložno-padežne sintagme s pridjevskim značenjem”, *Jezik XXV/1*, Zagreb, 13–18.
- Arsenijević, Nada (2003a), “Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku (I)”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XLVI/1*, Novi Sad, 107–263.
- Arsenijević, Nada (2003b), “Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku (II)”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XLVI/2*, Novi Sad, 53–216.
- Barić, E., M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Znika (1995), *Hrvatska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga
- Batišćić, Tatjana (1972), *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik
- Brabec, I., M. Hraste, S. Živković (1970), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga
- Feleško, K. (1995), *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*, Beograd, Vukova zadužbina, Novi Sad, Matica srpska, Beograd, Orfelin (prev. G. Jovanović: Fe-

8 O ovim konstrukcijama v. u: Omerović 2011: 184–187.

- leszko, K., *Skladnia genetiwu i wirażen przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970)
- Ivić, Milka (1954), *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*, Beograd, Institut za srpski jezik
- Ivić, Milka (1958), “Sistem predloških konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku”, *Južnoslovenski filolog* XXII/1–4, Beograd, 141–166.
- Ivić, Milka (1959), “Srpskohrvatski padežni oblici obavezno praćeni odredbom kao pomoćnim znakom”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* IV, Novi Sad, 151–163.
- Ivić, Milka (1980), “O ‘partikularizatorima’”, *Južnoslovenski filolog* XXXVI, Beograd, 1–12.
- Ivić, Milka (1983), *Lingvistički ogledi*, Beograd, Prosveta
- Jahić, Dževad, S. Halilović, I. Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe
- Kovačević, Miloš (1981), “Upotreba prijedloga *preko* u srpskohrvatskom standardnom jeziku”, *Naš jezik* XXV/3, Beograd, 136–158.
- Kovačević, Miloš (1982), “Tipovi nekongruentnih atributa uz deverbativne imenice u djelima Anđelka Vuletića”, *Književni jezik* 11/2, Sarajevo, 81–92.
- Kovačević, Miloš (1988), *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, Svjetlost
- Kovačević, Miloš (1992), *Kroz sintagme i rečenice*, Sarajevo, Svjetlost
- Kuna, Branko (2002), *Atributni genitiv u hrvatskome standardnom jeziku*, (doktorska disertacija u rukopisu), Zagreb, Filozofski fakultet
- Maretić, Tomo (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, Matica Hrvatska
- Minović, Milivoje (1987), *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: Rečenica, padeži, glagolski oblici*, Sarajevo, Svjetlost
- Nyomarkay, I. (1980–81), “Prijedložno-padežne sintagme s pridjevskim značenjem”, *Filologija* 10, 213–219.
- Omerović, Mirela (2011), *Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskoga jezika*, Sarajevo, Slavistički komitet
- Palić, Ismail (2007), *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo, Bookline
- Palić, Ismail (2011), “Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici”, u: *Pismo. Časopis za jezik i književnost* IX/1, Sarajevo, 39–68.
- Popović, Ljubomir (1966), “Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku”, *Naš jezik*, n. s., XV/3–4, Beograd, 195–220.
- Pranjković, Ivo (2001), *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada
- Pranjković, Ivo (2002), *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada

- Raguž, Dragutin (1997), *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb, Medicinska naklada
- Rišner, Vlasta (2006), "Atributi i njihova značenja", *Filologija* 46–47, 253–269.
- Silić, Josip, I. Pranjković (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, Školska knjiga
- Stevanović, Mihailo (1969), *Savremeni srpskohrvatski jezik II (gramatički sistemi i književnojezička norma)*, Beograd, Naučna knjiga
- Vuković, Jovan (1954), "Prilozi za proučavanje upotrebe padeža s predlozima", *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. druga, Novi Sad, 132–149.
- Znika, Marija (2004), "Semantička ograničenja u sintaksi", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30, Zagreb, 243–252.

STRUCTURAL MODELS OF INCONGRUOUS NOUN PHRASES WITH QUALITATIVE MEANING

Summary

This paper deals with different grammatical models of incongruous noun phrases with qualitative meaning, their mutual meaning relations and the parallel usage of these models in certain contexts. Therefore this paper is centered on grammatical structures with or without prepositions in the genitive, accusative, instrumental and locative cases. Also discussed are noun phrases which have a tied noun phrase with undeclined numbers in the position of dependent articles. All the above-mentioned structural models are marked with specific meaning characteristics according to the essential meanings of the cases, to characteristics of the governing and dependent elements of a phrase, the meaning characteristics of the prepositions in prepositional-case constructions and appearance of complements or adjuncts in such structures. Every single constructional model is marked with specific shades of meaning; hence the purpose of this paper is to offer their morphological-syntactic and semantic comparisons.

Key words: incongruous noun phrase, qualitative meaning, quantitative-qualitative meaning, qualitative genitive, qualitative instrumental, accusative and locative, semantic structure.

Halid BULIĆ

UPOTREBA VOKATIVA U REČENIČNOJ STRUKTURI

KLJUČNE RIJEČI: *nominativ, vokativ, instrumental, dopuna, rečenična struktura*

U gramatičkoj je literaturi prihvaćeno mišljenje da vokativ ne može popunjavati nijednu sintaksičku poziciju, već da samo služi za dozivanje i obraćanje. Međutim, analiza korpusa i jezička realnost pokazuju da se u određenim konstrukcijama oblik vokativa može pojaviti u površinskoj strukturi rečenice u službi dopune određenim glagolima. U ovom radu predstaviti ćemo takve upotrebe vokativa.

1. U svim gramatikama, od Maretićeve pa do najsavremenijih, vokativ se određuje kao oblik imenice koji služi za dozivanje ili obraćanje. Imenice u vokativu imaju specifično gramatičko ponašanje i njihov odnos prema drugim jedinicama koje im prethode ili koje slijede poslije njih drukčiji je od odnosa kakav prema svojoj okolini imaju imenice u drugim padežima. Zbog svog specifičnog gramatičkog ponašanja vokativ je uvijek u opisima dobijao posebno mjesto u odnosu na druge padeže.

Skupa s nominativom ubraja se u *nezavisne padeže* i za njega se najčešće eksplicitno tvrdi da ne čini dio gramatičkog ustrojstva rečenice uz čije se dijelove ostvaruje te se dodaje da se zbog takve njegove samostalnosti redovno odvaja zarezima (usp. Brabec – Hraste – Živković 1966: 235, Stevanović 1974: 171–172, Minović 1987: 120, 122, Barić i dr. 1997: 594, Jahić – Halilović – Palić 2000: 195, Silić – Pranjković 2005: 200).

Ponekad se sumnja i u samu prirodu vokativa kao padeža. Milivoje Minović (1987: 119) navodi da među sedam padeža ima šest *pravih*, a to su svi padeži osim vokativa i obrazlaže: “Vokativ se samo uslovno ubraja u padeže, jer je on to samo u morfološkom smislu, a u sintaksičkom nije”. Tako se smatra i u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika: Prosta rečenica*, gdje se kaže da

“u savremenom jeziku vokativ nije sintaksičko-semantička kategorija, već je morfološka i pragmatičko-semantička kategorija” (Piper i dr. 2005: 126).

Milka Ivić u radu “O strukturi srpskohrvatskog padežnog sistema” za vokativ kaže da je njegova priroda “vrlo specifična i još uvek nedovoljno osvetljena u opštelingvističkoj teoriji” te da će ga njeno razmatranje u tom radu “potpuno mimoići” (Ivić 1983: 199–200).

2. U literaturi se vokativ nerijetko spominje kao pojava koja je bliska *uzvicima*. Marko Samardžija (1986: 17) tvrdi da je “svakako (...) D. Brozović najizravnije posumnjao kako je vokativ padež tvrdnjom da ‘vokativ samo formalno, tvorbeno pripada deklinacijskom sustavu, a zapravo je nastavkom oblikovan uzvik, tvoren samo tehnički od imeničke deklinacijske osnove’” (usp. i Brozović 1976: 6). Brozović (1976: 6) napominje da se vokativ “u rečenici (...) odjeljuje stankom (u pisanju među zarezima) kao i uzvik, nalazi se dakle izvan rečenice, ne poput pravih padeža”. I drugi lingvisti, kao što su Brugmann, Fortunatov i Belić (usp. Skljarov 1962: 388–389), dovodili su vokativ u vezu s *uzvicima*. Da vokativ ima karakter uzvika, eksplicitno tvrdi i Mihailo Stevanović (1974: 172): “Kao reč, ili sintagma koja nije tešnje vezana za ostale delove rečenice, vokativ se kao naknadno dodaje (i zato se u pisanju odvaja zarezima od ostalih delova). I naročito kada se upotrebljava za skretanje pažnje, a i inače, on ima karakter uzvika (pa se zato kada stoji na početku rečenice između oblika vokativa i delova dotične rečenice mesto zarezima u pisanju katkad stavlja uzvičnik).”

3. Ipak, nesporno je da vokativ jeste oblik imenice i da je on dokazana morfološka činjenica i kao takav u jeziku ima svoje funkcije. Često se vokativ smatra i “rečenicom posebna tipa koja služi za oslovljavanje sugovornika, odnosno kao poziv na uspostavu govornoga čina” (Silić – Pranjković 2005: 200). Nepotpuno ustrojenom rečenicom vokativ se smatra i u Katičićevoj *Sintaksi* (1986: 154) te u *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. 1997: 458). I tu ima razlika u mišljenjima, jer Katičić (1986: 154) smatra da se “kao takva neustrojena rečenica sklapa (...) vokativ u nezavisno složenu rečenicu”, a Pranjković u *Hrvatskoj skladnji* (1993: 111) smatra da “složene strukture s obraćanjem treba (...) opisivati kao posebnu i specifičnu vrstu subordiniranih struktura” i to na nivou teksta.

4. Pitanje je ima li vokativ kakve sintaksičke funkcije u sastavu rečenice. U gramatičkoj je literaturi skoro općeprihvaćeno mišljenje da vokativ ne

može popunjavati nijednu sintaksičku poziciju u rečenici, već da samo služi za dozivanje i obraćanje. Stevanović (1974: 171–172) izričito tvrdi da “vokativ ne samo da ne zavisi ni od jedne druge reči u rečenici i da ne pokazuje bilo kakav odnos prema bilo kojoj drugoj reči, nego on uopšte nije vezan tešnje ni za jedan deo rečenice”.

5. U gramatikama su, ipak, registrirani slučajevi kad se oblik vokativa pojavljuje u strukturi rečenice u funkciji subjekta ili predikativa, ali se redovno ističe da se u takvoj funkciji vokativ može pojaviti samo u narodnim pjesmama ili pjesmama koje su nastale po uzoru na njih. Tu se vokativ, ustvari, pojavljuje umjesto nominativa iz versifikacijskih, a ne gramatičkih razloga. Naravno, ta se zamjena dešava samo u slučajevima kad za nju postoji versifikacijsko opravdanje, dakle jedino kod “imenica muškog roda u jednini, jer je (vokativ) za slog duži od nominativa pa tako daje stihu potrebni broj slogova” (Brabec – Hraste – Živković 1966: 235). Najčešće je takva pojava prisutna u usmenoj poeziji, npr.:

Osjeti se *Mujagin Halile*,
gdje ga *pope* iz busije više,
pa zavika *Mujagin Halile*:
“Sebi ruke, pope Ridanine!
Ako nije na dogatu Mujo,
jeste glavom *Mujagin Halile*. (Maglajlić 1990: 62)

5.1. Takve pojave, međutim, nisu prisutne samo u usmenoj poeziji, što potvrđuje i sljedeći primjer iz *Mevluda* Rešada Kadića:

Amidža dječaka uzeo je tad,
da uz njega raste *Muhammede* mlad... (Kadić 1969: 18)

I u tom su primjeru u pitanju versifikacijski razlozi.

5.2. Ponekad su ovakve upotrebe vokativa prisutne i u proznim djelima, kao što je slučaj sa sljedećim primjerima iz pripovijetki *Kaimija* i *Preko mutne vode* Derviša Sušića:

Moj efendijo, da ti sjediš na granici gdje ja sjedim, i da ti dobijaš ono što ja, prebjegao bi prve sedmice bečkom ćesaru i klaho Turke žešće nego *Janković Stojane*. (Sušić 1991: 96)

Eto, jednom, posla mene *Lički Mustajbeže* da mu gdje u Kotarima otmem dva dobra vola orača. (Sušić 1991: 97)

Jer niti sam ja *Janković Stojane*, niti si ti kladuška lijepa Fatima... (Sušić 1991: 260)

Eto, jednom, posla mene *Lički Mustajbeže* da mu gdje u Kotarima otmem dva dobra vola orača. (Sušić 1991: 97)

Jer niti sam ja *Janković Stojane*, niti si ti kladuška lijepa Fatima... (Sušić 1991: 260)

U primjerima iz proznog teksta razlozi upotrebe vokativa umjesto nominativa nisu metrički, nego upotreba vokativa ima ulogu da slušaocu dočara svijet i zbilju epske pjesme.

5.3. Zanimljiv primjer upotrebe vokativa u funkciji subjekta u narodnoj priči zabilježio je Refik Bulić u govorima tešanjsko-maglajskog kraja:

“*öndā se oprémio mälodöbnī Göjenī Hälīle*” (usp. Bulić 2013: 252)

Autor smatra da je narodna priča u kojoj je upotrijebljen navedeni primjer očito nastala prema pjesmi “i vjerovatno je samo prepričavanje pjesme, nastalo pošto je kazivač zaboravio stihove” (Bulić 2013: 252).

5.4. U svim opisanim slučajevima upotrebe oblika vokativa umjesto nominativa prirodnije bi bilo da stoji nominativ. S pravom tvrdi Milivoje Minović (1987: 122) da primjeri upotrebe vokativa u službi subjekta i “nisu u sintaksičkom smislu vokativ, ovo je nominativ, jer je u funkciji subjekta, integralni dio rečenice”. Isto možemo ustvrditi i za predikativ u obliku vokativa u primjerima poput: “Misli jadan da je *gorski vuče* / il’ još gori *brđanski hajduče*”, koji se navodi u više tekstova (usp. Brabec – Hraste – Živković 1966: 235, Samardžija 1986: 23, Silić – Pranjković 2005: 200).

6. U pojedinim radovima postoje nagovještaji da vokativ u funkciji obraćanja može biti dio gramatičkog ustrojstva rečenice. Jedan od lingvista koji zastupaju takav pristup jeste Miho Skljarov, koji je u tekstu “O vokativu: Problem kategorije II lica u imenica” (1962) iznio pretpostavku “da je voka-

tiv padež u kojem je sadržan subjekt za drugo lice”. “Po takvoj pretpostavci nominativ bi se odnosio samo na treće lice i bio bi padež subjekta, ako se subjekt nalazi u trećem licu (‘Petar čita’), ako se subjekt nalazio u drugom licu, imenica bi se nalazila u vokativu (‘Čitaš li, Petre?’). Tako bismo mogli pretpostaviti da se u jeziku po samom obliku imenice moglo razlikovati lice subjekta – drugo (ti) ‘Petre’, – treće (on) ‘Petar’” (Skrljarov 1962: 389).¹ Ovaj autor u svome radu eksplicitno zaključuje da je “vokativ (...) u rečenici subjekt, bilo da stoji uz imperativ ili uz neki drugi glagolski oblik u drugom licu kojim se izriče radnja čiji je vršilac – lice ili stvar – izražen vokativom, bilo da sačinjava zasebnu rečenicu u kojoj je predikat iz različitih razloga izostavljen, a zamjenjuje ga vokativna intonacija” (Skrljarov 1962: 402).

Navedene tvrdnje M. Skrljarova nisu imale značajnijeg odjeka u bosniistici. U gramatikama se i ne spominju, a u radovima koji se bave funkcijama vokativa ili rečeničnom strukturom dovode se u pitanje. U radu “Takozvani samostalni članovi rečenice” Ivo Pranjković (1993: 110) smatra, po našem mišljenju s pravom, da “obraćanje nije u izravnom sintaktičkom odnosu ni s jednim glagolskim oblikom bez obzira na to u kojem se licu taj oblik nalazio”.

7. Marko Samardžija u radu “Dopune u suvremenom hrvatskom književnom jeziku” (1986) navodi pregled različitih mišljenja o vokativu, razmatrajući mogućnost da oblik vokativa bude dopuna glagolima. Za Skrljarovljevu raspravu smatra da nije uspjela “dokazati sintaktičku vezu između glagola i vokativa zbog čega bi u klasifikaciju dopuna bilo nužno uvrstiti i vokativnu dopunu” (Samardžija 1986: 16).

7.1. Kao zanimljivu navodi i tvrdnju M. Dešića da vokativ može biti dopuna glagolima govorenja u primjerima poput “*Sine! Sine! zaurla u očaju*” ili “*Majko, uzviknu ona tiho, pa opet zaspala*”. Međutim, zaključuje da “ako i uvažimo različitost značenja termina *dopuna* u tradicionalnoj gramatici”, kojoj pripada Dešićev tekst, “i u teoriji valentnosti”, na kojoj se zasniva Samardžijin tekst, “ipak je tvrdnja o vokativu kao glagolskoj dopuni presmiona”, a presmiona je, smatra Samardžija, jer nije uvjeren “da je u navedenim primjerima odnos između glagolâ *uzviknuti* i *zaurlati* i vokativâ uopće usporediv s odnosom glagola *tražiti* i akuzativa”, kao u primjeru “*Tražio je milost*” (usp. Samardžija 1986: 16–17). Autor u konačnici zaključuje da “*vokativu kao jedinici sintak-*

---

1 Ako je predikat u prvom licu (“Čitam.”), onda je “samim oblikom glagola bilo (...) označeno da osoba koja vrši konstataciju zaključuje nešto sama o sebi. Dakle, pojam prvog lica je bio izražen samim glagolskim oblikom ‘čitam’ (ja čitam)” (Skrljarov 1962: 391).

tički samostalnoj u strukturi rečenice mjesto ne otvara glagol, valencijski nije vezan ni uz jedan glagolski podrazred te ne ispunjava uvjete koje po shvaćanju teorije valentnosti mora ispunjavati određena morfosintaksička jedinica da bi bila smatrana dopunom” (Samardžija 1986: 17).

7.2. Ipak, na ovom mjestu treba razmotriti navedene Dešićeve primjere “*Sine! Sine! zaurla u očaju*” ili “*‘Majko’, uzviknu ona tiho, pa opet zaspala*” (usp. Samardžija 1986: 16), u kojima se oblik vokativa pojavljuje uz glagole govorenja i služi da eksplicira “materijalnu sadržinu” tih glagola govorenja. Vokativi se u takvim primjerima mogu smatrati riječima koje se navode u upravnom govoru. Pitanje je kako treba tretirati te vokative u upravnom govoru.

Rečenice s upravnim govorom inače se ubrajaju u implicitne (bezvezničke) zavisnosložene rečenice (usp. Jahić – Halilović – Palić 2000: 445, Silić – Pranjeković 2005: 358), a zavisne se klauze (“tuđi govor”) u njihovu sastavu “odlikuju visokim stupnjem samostalnosti” (Jahić – Halilović – Palić 2000: 445). Tako bismo rečenice *Uzviknula je: “Dođi u osam!”* ili *Uzviknula je: “Sine, dođi u osam!”* lahko mogli ubrojati u zavisnosložene rečenice s implicitnom izričnom klauzom, ali teže bismo tu tvrdnju mogli uvjerljivo primijeniti na rečenicu *Uzviknula je: “Sine!”*, budući da jedinice *Dođi u osam!* i *Sine, dođi u osam!* zbilja jesu potpune rečenice, a jedinica *Sine!* to nije.

Čini se da je najispravnije i najuvjerljivije vokativ u rečenicama poput *Uzviknula je: “Sine!”* tumačiti kao što se tumače riječi *vrlo, od, hej* ili *poljem* na mjestu subjekta u primjerima poput “*Vrlo pojačava osobinu prideva kome se dodaje*”, “*Od označava odvajanje*”, “*Hej se odjednom gromko razleže*”, “*Poljem ovde označava prostor kretanja*” (usp. Stevanović 1974: 30–31). Stevanović (1974: 31) navodi da i u slučaju nepromjenljivih riječi, kakve su ovdje *vrlo, od* i *hej*, i u slučaju zavisnih padeža promjenljivih riječi, kakva je ovdje riječ *poljem*, “imamo subjekte, ali samo s formalne strane”. U takvim rečenicama, naime, riječi *vrlo, od, hej, poljem* i sl. “stvarno znače”: *riječ vrlo, riječ (prijedlog) od, riječ (uzvik) hej, riječ (oblik, instrumental) poljem* i sl. Dakle, podrazumijeva se da uz njih postoji još neko određenje koje se iskazuje supstantivom u obliku nominativa (*riječ, prijedlog, uzvik, oblik, instrumental*).

Na taj ćemo način objasniti i upotrebu vokativa u upravnom govoru u rečenicama kao što je već spominjana *Uzviknula je: “Sine!”*. Smatrat ćemo da se i ispred riječi *sine* podrazumijeva neko dodatno određenje u obliku supstantiva u akuzativu, naprimjer, *riječ – Uzviknula je riječ: “Sine!”*. Tako bi se mogla objasniti i upotreba uzvika uz glagole govorenja: *Uzviknula je: “Hej!” – Uzviknula je riječ: “Hej!”*. Dakle, oblik vokativa koji je dio upravnog govora

ne može se smatrati dopunom glagolima govorenja na jezičkom nivou, već samo na metajezičkom, budući da se njim glagol ne dopunjuje direktno, nego je vokativ samo eksplikacija, imenovanje onoga što je nekom drugom riječju rečeno ili, pak, nije rečeno, ali se na tom mjestu podrazumijeva.

8. Iz prethodnih razmatranja vidi se da je u gramatičkoj literaturi prihvaćeno mišljenje da vokativ ne može popunjavati nijednu sintaksičku poziciju u rečenici, već da samo služi za dozivanje i obraćanje. Usto se napominje i da se on uvijek u pisanju odvaja zarezom. Doduše, navodi se i da vokativ može stajati u službi subjekta i imenskog dijela predikata, ali se uvijek kaže da se kao takav može pojaviti samo u narodnim pjesmama ili pjesmama koje su nastale po uzoru na njih te da se u takvim kontekstima koristi samo vokativ imenica muškog roda.

9. Prilikom našeg istraživanja otkrili smo neke slučajeve u kojima se vokativ pojavljuje u površinskoj strukturi rečenice, a da ne postoji nijedno od navedenih ograničenja, naprimjer:

Ali ne volim kad me zove “*mica-maco*”... (Kujović 2002: 66)

Ovaj je primjer iz savremenog jezika, nije nastao za potrebe deseterca, ne odvaja se zarezom, a pogotovo se ne može reći da je *mica-maca* imenica muškog roda.

Moguće je da se ova rečenica pojavi i u obliku *Ali ne volim kad me zove “mica-macom”*..., u kome je situacija s predikativom ista kao u rečenici *Ime joj je Mara, a svi je zovu Grlicom*, koja je uzeta iz djela Hamze Hume, a navodi se kao primjer u *Gramatici bosanskoga jezika* (usp. Jahić – Halilović – Palić 2000: 368). Bez promjene značenja u ovoj rečenici mogao bi stajati i nominalni predikativ: *Ali ne volim kad me zove “mica-maca”*...

Slična je situacija i u primjeru

Nisam ga zvao *Danilo*, kao svi ostali, nego “*Danile!*”... (Kulenović 1994: 172)

samo je u drugom dijelu ovog iskaza izostavljen glagol koji je u ovom slučaju zalihostan. Ako bi se rekonstruirala rečenica, apstraktna jezička jedinica, koja je poslužila kao model za nastajanje ovog iskaza, njen bi završetak glasio *...nego sam ga zvao “Danile!”*.

9.1. U izvorima iz kojih su uzeti navedeni primjeri vokativi su u pisanju istaknuti navodnicima, kurzivom ili i jednim i drugim. Navodnici bi čitaoca mogli uputiti na pomisao da je neki oblik upotrijebljen ironično (“*mica-maco*”) ili da je upotrijebljen u nestandardnom (nenormiranom, neuobičajenom) obliku (“*Danile*”). Međutim, navodnici su ovdje i snažan signal koji upućuju na to da su navedeni vokativi porijeklom od upravnog govora i da su kao takvi ostaci neke rečenice ili konstrukcije.

Ipak, oblici vokativa u takvim se rečenicama ne ponašaju kao tipični upravni govor, odnosno može se reći da su se one relativno mnogo strukturno udaljile od rečenica s upravnim govorom. Prije svega, vokativi ovdje nemaju “visok stupanj samostalnosti”, kojim se odlikuju “tuđe riječi”, odnosno zavisne klauze u konstrukcijama s upravnim govorom. Vokativi uz glagol *zvati* bolje su integrirani u sastav rečenice i od upravnog govora i od tipičnih vokativa koji služe za dozivanje i obraćanje. To se može zaključiti i na osnovu izgovora, jer nema primjetne pauze kojom su ovi vokativi odvojeni od ostatka rečenice. To se odsustvo pauze odražava i na pisanje, jer se ovi vokativi u pisanju (naravno, standardnim jezikom) ne odvajaju od glagola dvotačkom niti crtom, kao pravi upravni govor, niti se odvajaju zarezima, kao oblici vokativa koji služe za obraćanje i dozivanje.

I ponašanje enklitikâ dokazuje da su vokativi uz glagol *zvati* u drukčijoj situaciji nego upravni govor. U rečenicama s glagolom *zvati* postoji mogućnost da se enklitika ostvari neposredno iza oblika vokativa. Usporedimo položaj enklitikâ u rečenici *Zvali su je mica-maco* s položajem enklitikâ u odnosu na vokativ u verziji rečenice u kojoj je promijenjen redosljed riječi: *Mica-maco su je zvali*. Takav položaj enklitike nije moguć u rečenicama s upravnim govorom. Usp.:

*“*Sine!*”, *je* uzviknula.

9.2. Glavna činjenica koja upućuje na zaključak da je vokativ u rečenicama tipa *Ne volim kad me zove mica-maco* dopuna, odnosno dio rečenične strukture jeste obaveznost njegova navođenja. Naime, vokativ se u takvim rečenicama s glagolom *zvati* ne može izostaviti, a da glagol *zvati* zadrži isto značenje (**Ali ne volim kad me zove*, *Nisam ga zvao, *kao svi ostali*, *nego / sam ga zvao/...*). Na tom se mjestu umjesto vokativa ne mogu pojaviti nikakvi drugi oblici osim nominativa i instrumentala. Tvrdnja da se mjesto vokativa u navedenim primjerima može pojaviti bilo koja supstantivizirana jedinica ne može biti dokaz protiv tvrdnje da je vokativ dopuna. Rečenice poput *Zvali su*

ga "Frrrrrrr" ili *Zvali su ga "Briši"* ne mogu se uspoređivati s rečenicama s vokativom jer jedinice *Frrrrrrr* i *Briši* nemaju vokativ ili *ga* imaju, ali je jednak nominativu. Vokativ se u takvom kontekstu ne može dokazati ako jedinica ima vokativ jednak nominativu.

Naravno, to se može primijeniti i na nominativ: ni nominativ u službi predikativa ne može se dokazati ako je istog oblika kao i vokativ. Ne može se sa sigurnošću reći jesu li riječi *Azra* i *Alija* u rečenicama *Zvali su je Azra* i *Zvali su ga Alija* u obliku nominativa ili vokativa. To, međutim, i nije presudno za određivanje je li moguće da vokativ bude dio rečenične strukture. Vokativ se u rečenicama s glagolom *zvati* ponaša isto kao i nominativ. Rečenica je negramatična ako glagol *zvati* ostane bez ikakve dopune (**Ne volim kad me zove*)², a gramatična je i kad se dopuni nominativom (*Ne volim kad me zove "mica-maca"*) i kad se dopuni vokativom (*Ne volim kad me zove "mica-maco"*). Razlika je među njima u tome što se nominativu tradicionalno priznaje da jeste dio rečenične strukture, a vokativ se tradicionalno smatra padežom koji ne može biti dio rečenične strukture. Ipak, njihovo sintaksičko ponašanje u navedenom primjeru upozorava nas na to da ih treba tretirati jednako, pa bilo da ustvrdimo da je vokativ zaista dio rečenične strukture, bilo da ustvrdimo da to ni nominativ u navedenom kontekstu nije.

9.3. Po našem mišljenju, moguće je tvrditi da je u analiziranim primjerima vokativ u površinskoj strukturi ostatak neke dubinske konstrukcije koja uz vokativ sadrži i neko dodatno određenje (naprimjer, riječ *vokativ*, *ime*, *oblik* i sl.) u obliku instrumentala i koje se u površinskoj strukturi gubi. Tako bi, naprimjer, rečenica *Ne volim kad me zove mica-maco* u dubinskoj strukturi mogla glasiti *Ne volim kad me zove vokativom / imenom / oblikom mica-maco*. Dakle, vokativ *mica-maco* u primjeru *Ne volim kad me zove mica-maco* bio bi ostvareni, materijalizirani dio konstrukcije *vokativom / imenom / oblikom mica-maco*, koja postoji u dubinskoj strukturi rečenice. Slično smo već ustvrdili za vokativ u upravnom govoru. Ipak, čini se da je glagol *zvati* otišao korak dalje nego glagoli govorenja u "uvlačenju" vokativa u strukturu rečenice. Tome je moglo doprinijeti njegovo specifično značenje, kome je oblik vokativa svojevrstan način i sredstvo izvršenja glagolske radnje. Zato možemo reći da oblik vokativa uvjetno može biti dio rečenične strukture, odnosno vršiti funkciju predikativne dopune uz glagol *zvati*, ali ipak uz oprez – takvu funkciju može vršiti samo kao zastupnik pretpostavljene dubinske sintagme čiji je upravni

---

2 Kao što je već napomenuto, i takva bi rečenica mogla biti gramatična, ali bi u njoj glagol *zvati* imao drukčije značenje nego u rečenici *Ne volim kad me zove "mica-maco"*.

član supstantiv (npr. *vokativ / ime / oblik*) u obliku instrumentala. Isto se može ustvrditi i za nominativ uz glagol *zvati*.

9.4. Ipak, treba napomenuti da se rečenica *Ne volim kad me zove mica-maco* u površinskoj strukturi ostvaruje samo s vokativom, bez ikakvih drugih određenja, i prosječan izvorni govornik ne bi je nikad upotrijebio s određenjima poput *vokativ / ime / oblik*. Zato je potrebno ukazivati na mogućnost upotrebe vokativa uz glagol *zvati* i u gramatikama, uz opise padeža i na popisima rečeničnih obrazaca, i u rječnicima valencije.

9.5. Osim uz glagol *zvati*, vokativ se može pojaviti i u pratnji glagola *vikati* kad on znači isto što i *zvati*. To značenje glagola *vikati* obilježeno je u *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1434) kao *zastarjelo*, a naveden je primjer “*viču ga Braco*”.

10. U vezi s vokativom i njegovim sintaksičkim ponašanjem zanimljiv je i glagol *obraćati se*. Jedno značenje tog glagola mora se dopuniti načinskim adverbijalom:

On joj se obraća **(tako / imenom / sa “kolegice”)*.

U tom slučaju u načinskom značenju ima i primjesa značenja sredstva, ali anafora označenih konstrukcija jasno je načinska (*tako*). U navedenom slučaju najzanimljivije je da se kao moguća dopuna, dakle član rečenične strukture, može pojaviti *vokativ s prijedlogom sa*. U navedenom primjeru vokativ se ne može zamijeniti nominativom niti instrumentalom niti nekim prijedložno-padežnim izrazom:

*On joj se obraća sa kolegica / kolegicom / pomoću kolegice / nečim...

Po našem mišljenju, i ovdje treba tražiti porijeklo vokativne konstrukcije u instrumentalnoj konstrukciji u dubinskoj strukturi rečenice. Tome u prilog govori i sam prijedlog *sa*. Poznato je da se uz vokativ i nominativ prijedlozi ne upotrebljavaju, a tome ovaj primjer naizgled prkosi. Međutim, možemo to protumačiti kao primjer analitičke deklinacije, u kojem je oblik vokativa upotrijebljen kao neka indeklinabilna, okamenjema jedinica, a prijedlog *sa* služi da tom obliku doda instrumentalno značenje.³ Ovdje možemo shvatiti pojavu pri-

3 Usp.: “Predlozi mogu da služe ne samo za konkretizovanje padežnog značenja (u okviru predložko-padežne konstrukcije), nego i za tzv. analitičku deklinaciju, tj. za obeležavanje

jedloga *sa* uz oblik vokativa kao transformaciju polazne sintagme *vokativom / oblikom* + vokativ (npr. *kolegice*), čiji je upravni član u obliku instrumentala. Prilikom transformacije zbog zalihosti se izostavlja jedinica *vokativom / oblikom*, a instrumentalno značenje koje ta jedinica nosi i koje nije zališno nadomješćuje se upotrebom prijedloga *sa*. Rezultat je konstrukcija *sa* + *vokativ*, koja se u površinskoj strukturi rečenice pojavljuje kao nezaobilazna činjenica i kao takva zaslužuje da uđe u gramatičke opise i u rječnike valencije.

IZVORI

- Kadić, Rešad (1969), *Mevlud*, 2. izdanje, Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ, Sarajevo
- Kujović, Asmir (2002), *Ko je zgazio gospođu Mjesec*, 3. izdanje, Vrijeme, Zenica
- Kulenović, Tvrtko (1994), *Istorija bolesti*, Bosanska knjiga, Sarajevo
- Maglajlić, Munib, ur. (1990), *Pjesme o Muji Hrnjici*, Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1991), *Pobune*, Svjetlost, Sarajevo

LITERATURA

- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika (1997), *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković (1966), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Brozović, Dalibor (1976), "O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće" (1. dio), *Jezik XXIV/1*, 1–12
- Bulić, Halid (2010), *Glagolske sintagme s adverbijalnim dopunama u bosanskom jeziku*, magistarski rad u rukopisu, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Bulić, Halid (2011), *Iz morfologije i sintakse savremenog bosanskog jezika*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Bulić, Halid (2011a), "Dopune gramatičkom opisu bosanskog jezika", *Nova škola VI/5–6*, Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona, Tuzla, 193–198

---

značenja koje se normalno iskazuje padežom bez predloga. Tu se najčešće radi o upotrebi predloga *s(a)* za obeležavanje instrumentalnog značenja (koje se inače obeležava instrumentalom bez predloga) kod nepromenljivih partitivnih sintagmi; up. poslužio se *rečnicima*: *sa* pet rečnika, *sa* nekoliko rečnika" (Stanojčić – Popović 2004: 292).

- Bulić, Halid (2011b), "Manner Adverbial Complement in Bosnian Language", *Human 1/2*, Institute for Human Rehabilitation, Tuzla, 24–26
- Bulić, Refik (2013), *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskog kraja*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Ivić, Milka (1983), "O strukturi srpskohrvatskog padežnog sistema", u: *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd, 197–205
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Katičić, Radoslav (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, CGP Delo, OOUR Globus, Izdavačka djelatnost, Zagreb
- Maretić, Tomo (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće, nepromijenjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb
- Minović, Milivoje (1987), *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagoli*, Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo
- Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci; Dobra vest, Novi Sad
- Piper, Predrag, Ivana Antičić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica. Prilozi gramatici srpskog jezika*, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, Beograd
- Pranjeković, Ivo (1993), *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Samardžija, Marko (1986), "Dopune u suvremenom hrvatskom književnom jeziku", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 21, Zagreb, 1–32
- Silić, Josip, Ivo Pranjeković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Skljarov, Miho (1962), "O vokativu. Problem kategorije II lica u imenica", *Rad JAZU* 327, Zagreb, 381–412
- Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović (2004), *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Stevanović, Mihailo (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, drugo izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Stevanović, Mihailo (1975), *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, treće izdanje, Naučna knjiga, Beograd

USE OF THE VOCATIVE FORM IN SENTENCE STRUCTURE

Summary

It is widely accepted in grammatical literature that the vocative case cannot fill any position in the sentence structure and that it is only used for addressing others. However, there are some examples in which the vocative form could be considered part of a sentence structure. This paper presents and analyses such instances in the use of the vocative form. Examples in which the vocative case is used as a subject or a predicative in oral poetry have already been registered. This paper also provides similar examples from written literature, with comments and explanations regarding assertions that the vocative can function as the “subject of the second person” and also relating to the status of the vocative case in direct speech constructions. The most interesting constructions are those with verbs *zvati*, *vikati* and *obraćati se*, in which the vocative can be exchanged with the nominative or the instrumental case, so it is possible to state that conditionally, the vocative can be a verb complement. In such constructions, the vocative form in the surface structure is the rest of the deep structure construction, which has the vocative as a dependent and some other substantive as the head. That head is omitted in the surface structure.

Key words: *nominative case, vocative case, instrumental case, complement, sentence structure*

Ismail PALIĆ

MOGUĆI OKVIR ZA OPIS EPISTEMIČKOMODALNIH ISKAZA U BOSANSKOME JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *govornik, propozicija, stav govornika, činjenični status propozicije, epistemička modalnost, operatori epistemičke modalnosti, epistemički načini*

Članak se bavi pitanjem razumijevanja, interpretacije i deskripcije iskaza s epistemičkom modalnošću u bosanskome jeziku (potencijalno i u drugim jezicima). Glavni je naglasak na ovom posljednjem, dakle na pokušaju da se ponudi primjeren teorijski okvir i relevantni parametri opisa epistemičkomodalnih iskaza. Prvi dio predstavlja kratak uvod u problem istraživanja. U drugome dijelu rada raspravlja se o modalnosti kao jezičkoj kategoriji, posebno o njezinome epistemičkom tipu. Treći dio posvećen je operatorima epistemičke modalnosti – gramatičkim (glagolskim oblicima, modalnim glagolima, modalnim česticama, pojačajnim česticama, prezentativnim česticama, upitnim rečenicama i pogodbenim zavisnim klauzama) te gramatikaliziranim leksičkim (glagolima, pridjevima i spojevima riječi). Napokon, u četvrtome dijelu predstavljeno je deset epistemičkih načina u bosanskome jeziku (deklarativ, interogativ, deduktiv, asumptiv, spekulativ, dubitativ, ekspektiv, nonekspektiv, asertiv i kvotativ) te ponuđena matrica njihova temeljnoga opisa.

1. Modalnost je u jeziku izuzetno složena i razučena gramatička, semantička i pragmatička kategorija. Iako je kao takva već dugo sastavni dio opisa gramatičkoga sistema svakoga jezika, daleko je, nažalost, od toga da bude jasno određena.¹ Na takav zaključak navodi nas čak i letimičan uvid u teorijska promišljanja modalnosti. Različite definicije koje su često međusobno teško spojive, vrlo raznovrsne klasifikacije i potklasifikacije, terminološka neujednačenost i isprepletenost jesu glavni problemi pri pokušaju određenja i opisa ove kategorije. Kad se tome dodaju bogati sistemi jezičkih jedinica kojima se izražava modalnost (modalni glagoli, modalne čestice, modalni pri-

1 O različitoj upotrebi termina "modus/način" v. Palić (2007: 9-12).

lozi, modalni pridjevi, modalne klauze, prozodijski elementi itd.) te njihova iznimna čestota (izazvana naglašenom potrebom govornika da iskaže svoje mišljenje i stav o sadržaju propozicije koju izriče), može se razumjeti sva složenost zadatka razjašnjenja ove jezičke kategorije. Zato mi se uopće ne čini pretjeranom prilično obeshrabrujuća konstatacija da “gotovo sve što se odnosi na pojam modalnosti može se dovesti u pitanje” (Zvekić-Dušanović 2011: 7).

Budući da cilj ovoga priloga nije problematiziranje samoga pojma modalnosti, nego pokušaj određenja okvira za opis jednoga njezina tipa, ovdje se polazi od teorijskih postavki o kojima postoji načelna saglasnost većine teoretičara.

2. Pojam modalnosti potječe iz formalne logike², gdje označava “mogućnost ili vjerovatnoću, nužnost ili slučajnost iskaza, odnosno vrstu i način na koji se predikati pripisuju subjektima, nasuprot istinitosti ili netačnosti iskaza” (Lewandowski 1994: 714). Riječ je o kategoriji jezičkoga značenja koja se tiče izražavanja nužnosti i mogućnosti (Lyons 1977: 787) na način da modalizirana klauza “locira osnovnu ili prethodnu propoziciju u prostoru mogućnosti” (von Fintel 2006: 1). Modalnost uključuje stav govornika prema sadržaju iskaza i odnos tog iskaza prema stvarnosti (Conrad 1985: 151). Jedan od najutjecajnijih semantičara i teoretičara u ovoj oblasti F. R. Palmer modalnost razumijeva kao “prekojezičku gramatičku kategoriju” “koja je usko povezana s vremenom i aspektom, tako da su sve tri te kategorije klauzalne kategorije, i općenito su, ali ne uvijek, označene u okviru glagolskoga kompleksa”. “Modalnost se razlikuje od vremena i aspekta time što ona izravno ne upućuje ni na jednu karakteristiku događaja, nego jednostavno na status propozicije” (Palmer 2001: 1).

U lingvistici³ je dosad učinjeno mnogo pokušaja da se izvede, obrazloži i ponudi primjerena tipologizacija modalnosti, ponekad čak s ciljem da se preko pojedinih tipova definira sami osnovni pojam, tj. modalnost. U literaturi se navodi više od deset tipova modalnosti; pojedini autori nude različite popise, pri čemu treba istaknuti da nerijetko postoje nepodudarne definicije tipova (i podtipova) modalnosti koji se jednako nazivaju u različitim autorima, što

---

2 Poseban doprinos dali su logičari von Wright (1951) i Rescher (1968). Međutim, ustanovljenje pojma modalnosti veže se još za Aristotela, koji je smatrao da se svaki iskaz sastoji iz dva plana: osnovnoga sadržaja (diktum) i okvira osnovnoga sadržaja (modus).

3 U bosnistici je nažalost tema modalnosti potpuno potcijenjena i zanemarena. Jedini hvale vrijedan prinos ovoj temi dale su tek u novije vrijeme Ivana Trbojević-Milošević (2004) i Dušanka Zvekić-Dušanović (2011) baveći se kontrastivnom analizom epistemičke modalnosti u bosanskoj i engleskoj, odnosno mađarskoj.

stvara dodatne teškoće.⁴ Najčešće izdvajane vrste jesu: (1) aletička modalnost (von Wright 1951; Rescher 1968), (2) epistemička modalnost (von Wright 1951; Rescher 1968; Lyons 1977; Hundt 2003), (3) deontička modalnost (von Wright 1951; Rescher 1968; Lyons 1977; Hundt 2003), (4) egzistencijalna modalnost (von Wright 1951), (5) dinamička ili dispozicionalna modalnost (Palmer 1990; Hundt 2003), volitivna ili buletička ili bulemička modalnost (Rescher 1968; Palmer 1990; Diewald 1999), (6) temporalna modalnost (Rescher 1968), (7) evaluativna modalnost (Rescher 1968), (8) kauzalna modalnost (Rescher 1968), (9) kondicionalna modalnost (Rescher 1968), (10) subjektivna ili subjektivno orijentirana modalnost (Lyons 1977; Palmer 1990), (11) objektivna ili neutralna ili cirkumstancijalna modalnost (Lyons 1977; Palmer 1990).

Iz navedenoga pregleda može se zaključiti da su posebno stabilne kategorije epistemička i deontička modalnost. Palmer (2001: 8-10) napokon razlikuje dvije vrste modalnosti koje naziva propozicijska modalnost ('propositional modality') i događajna modalnost ('event modality'). Prvu sačinjavaju sistemi epistemičke i evidencijalne (dokazne) modalnosti kao njezini glavni tipovi, a drugu sistemi deontičke i dinamičke modalnosti također kao glavni tipovi. Razlike objašnjava ovako: "Ukratko, epistemička i evidencijalna modalnost tiču se govornikova stava prema istinosnoj vrijednosti ili činjeničnom statusu propozicije (propozicijska modalnost). Suprotno tome, deontička i dinamička modalnost upućuju na događaje koji nisu aktualizirani, događaje koji se nisu desili, već su samo mogući (događajna modalnost)". I dalje: "...epistemičkom modalnošću govornici izriču svoje sudove o činjeničnom statusu propozicije, dok evidencijalnom modalnošću oni ukazuju na dokaz koji imaju za taj činjenični status" (Palmer 2001: 8). Slično tome, i između druga dva sistema modalnosti može se uspostaviti razlika, a ona se, najjednostavnije rečeno, ogleda u tome što "kod deontičke modalnosti uvjetujući činioци jesu vanjski u odnosu na relevantnog pojedinca, dok su kod dinamičke modalnosti oni unutarnji" (Palmer 2001: 9). Opisano shvaćanje epistemičke modalnosti kao "znanja o istinitosti sadržaja propozicije" ili "stupnja uvjerenosti u istinitost propozicije" prihvaća se i u ovome radu. Ono je usvojeno i kod ostalih autora koji su ovdje već spomenuti, ali također i kod drugih, npr. Boyd – Thorne (1969), Halliday (1970), Kratzer (1991), Leiss (2002), Lambrecht (2009) i dr. Dakle, epistemička modalnost sastoji se u signaliziranju govornikova znanja (suda, stava) o činjeničnom statusu onoga što se tvrdi (tvrđnje, propozicije). Govornikova procjena

4 Vrlo dobar pregled s iscrpnim komentarima daje Zvekić-Dušanović (2011: 62-90), koja na koncu dolazi do tri osnovna tipa modalnosti: epistemičke, motivacione i evaluativne.

činjeničnog stanja uvijek je subjektivna jer pripada govorniku, i principijelno nema nikakve veze s objektivnim činjeničnim stanjem.

Slijedeći strogo Palmerov (2001) pristup, ovdje bismo trebali operirati pojmovima i terminima “epistemička modalnost” i “evidencijalna modalnost” kao sistemima “propozicijske modalnosti”, pri čemu se epistemička modalnost odnosi na iznošenje suda o činjeničnom statusu propozicije, tj. glavne tvrdnje, a evidencijalna na ukazivanje na dokaz činjeničnog statusa propozicije. Ipak, meni se, isključivo za potrebe ispunjenja konkretnih ciljeva ovoga rada, čini prikladnijim i jednostavnijim ova dva sistema promatrati kao jedan i nazvati ga “epistemička modalnost”. U svakom slučaju, riječ je o modalnosti koja se tiče činjeničnog statusa propozicije, pa to može biti opravdanje za ovakvu vrstu pojednostavljenja.⁵ Kad je potrebno, za “epistemičku modalnost” u Palmerovu (2001) smislu može se koristiti opisni termin “epistemička modalnost u užem smislu”, dok se na “evidencijalnu modalnost” može uputiti opisnim nazivom “epistemička modalnost u širem smislu”.

3. Okvir za opis epistemičkomodalnih iskaza u bosanskoj jeziku koji se ovdje predlaže uključuje ukupno pet aspekata izricanja epistemičke modalnosti koje treba imati u vidu. Kako ističe Lyons (1977: 793): “Znanje šta propozicija znači podrazumijeva znanje pod kojim je okolnostima (tj. u kojim je mogućim svjetovima) ona istinita; a znanje šta neko zna ili vjeruje podrazumijeva poznavanje semantičkog sadržaja propozicija s kojima se on slaže ili ih smatra istinitim.” Stoga je svaki znak kojim se signalizira to govornikovo znanje ili vjerovanje nužno uzeti u obzir ne samo pri opisu modalnosti nekoga iskaza nego i općenito pri samom semantičkom opisu toga iskaza.

Kad je o epistemičkoj modalnosti u užem smislu riječ, za njezin opis značajna su tri parametra koja se tiču govornikova znanja⁶ o propoziciji:

- 1) da li je propozicija istinita ili nije;
- 2) ako je propozicija istinita, kolika je govornikova uvjerenost u njezinu istinitost;
- 3) u kakvim odnosima istinitost/neistinitost propozicije stoji s prethodnim znanjem govornika.

S ovim u vezi, treba spomenuti i Lyonsov (1977: 795) kriterij “faktivnosti” te njegovo razlikovanje *faktivnih predikatora*, koji izriču govornikovo

---

5 Naravno, u obzir dolazi i Palmerov (2001) krovni termin “propozicijska modalnost”, ali se ja ovdje radije odlučujem za termin “epistemička modalnost” zato što je on mnogo šire prihvaćen i vrlo dobro stabiliziran.

6 Grč. *epistema* – znanje, nauka.

opredjeljenje za istinitost propozicije, *nefaktivnih predikatora*, koji ne izriču konačno govornikovo opredjeljenje prema istinitosti ili neistinitosti propozicije, i *kontrafaktivnih predikatora*, koji izriču govornikovo opredjeljenje prema neistinitosti propozicije.

Epistemička modalnost u širem smislu uključuje dodatna dva parametra koji se tiču navođenja dokaza na kojima se temelji činjenični status propozicije, pri čemu dokaz može imati izvor:

- 1) u svijesti i znanju govornika i
- 2) izvan svijesti i znanja govornika.

Za izricanje svih pet spomenutih aspekata kroz koje se u jeziku očituje epistemička modalnost i koji su, po mome sudu, nezaobilazni pri opisu epistemičkomodalnih iskaza bosanski jezik posjeduje vrlo bogata i raznovrsna sredstva. U skoro svim gramatikama (usp., npr., Jahić – Halilović – Palić 2000; Silić – Pranjković 2005 i dr.) ta se sredstva dijelom spominju, navode se selektirani primjeri u kojima su upotrijebljena, ali se sustavno čak i ne nabrajaju, a da i ne govorimo o njihovoj detaljnijoj obradi. Prije svih, i više od svih, u gramatikama pažnju privlače modalne čestice (usp. Jahić – Halilović – Palić 2000: 358; Silić – Pranjković 2005: 257-258), a sasvim su rijetke gramatike u kojima epistemička modalnost, a time i sredstva njezina izricanja dobijaju posebnu (iako nedovoljnu) pažnju (Piper i dr. 2005: 643-645).

Baveći se kontrastivnom analizom epistemičke modalnosti u engleskoj i bosanskoj jeziku, Trbojević-Milošević (2004) izdvaja sljedeća sredstva za izricanje epistemičke modalnosti u bosanskoj: modalno upotrijebljena glagolska vremena (present, perfekt i aorist), glagolske načine (futur I, futur II, potencijal), kondicionalne klauze, modalne glagole, nefaktivne glagole te modalne priloge, pridjeve i izraze.

Prema mišljenju koje ovdje zastupam, epistemička modalnost jeste potkategorija gramatičke kategorije modalnosti, kao temeljne sastavnice gramatičke rečenice. Eksponentima epistemičke modalnosti smatraju se specijalizirana formalna sredstva kojima govornik iskazuje svoju procjenu činjeničnog statusa propozicije. Takva sredstva funkcioniraju kao vanjski (ekstrinzični) modifikatori propozicije (tzv. operatori). Epistemički operatori u bosanskoj jeziku mogu se predstaviti sljedećom shemom:

OPERATORI EPISTEMIČKE MODALNOSTI

Verbalni

Gramatički

Glagolski oblici
Modalni glagoli
Modalne čestice
Pojačajne čestice
Prezentativne čestice
Upitne rečenice
Pogodbene zavisne klauze

Gramatikalizirani leksički

Riječi (glagoli i pridjevi) i skupovi riječi

Prozodijski (fonološki, suprasegmentalni)

Naglasak
Intonacija
Intenzitet

Neverbalni

Vokalni

Neverb. zvuč. signali
(npr. smijeh)

Nevokalni

Geste, mimika i dr.

Iako su neverbalni operatori bez ikakve sumnje vrlo frekventni, obični i tipični prije svega za govorni jezik, oni zbog bitno širega teorijskog pristupa koji bi, između ostaloga, morao uključiti i pragmatičke parametre koji su neophodni za njihovu analizu, ovdje nažalost neće moći biti razmatrani. Isto vrijedi i za prozodijske, koji također zahtijevaju posebnu pažnju i pristup. Ovdje ćemo se, dakle, usredotočiti na gramatičke i gramatikalizirane leksičke operatore epistemičke modalnosti.

Kad su glagolski oblici kao epistemički operatori posrijedi, od ključne je važnosti razumjeti da se njihova modalnost signalizira samim gramatičkim oblikom punoznačnih glagola, a ne njihovim leksičkim značenjem. Epistemičkomodalna upotreba glagolskih oblika u bosanskoj jeziku može se sa sigurnošću posvjedočiti za njih pet, i to: futur I, prezent, perfekt, aorist i futur II.⁷

---

7 Neki gramatičari (npr. Stevanović 1979: 714) smatraju da se za obilježavanje epistemičke modalnosti (tačnije stupnja govornikova uvjerenja u ostvarenje sadržaja rečenice) koristi i potencijal. Takav stav načelno podržava i Trbojević-Milošević (2004: 147-151), iako uz stanovitu ogradu da "ako izuzmemo epistemičku modalnost u širem smislu (kao epistemičku distancu kojom se odlikuje svaki hipotetični sud), epistemičku modalnost u užem smislu izražavaju samo oni primeri gde je oblik potencijala u harmoničnoj kombinaciji sa nekim drugim sredstvom za epistemičku modalizaciju". Meni se čini da je ova ogradna, za koju držim da je sasvim na mjestu, zapravo definitivna potvrda neopravdanosti ubrajanja

Futur I – kako s pravom primjećuje Trbojević-Milošević (2004: 139), suprotstavljajući se mišljenju većine domaćih gramatičara – opravdano je ubrojiti u glagolske načine, a ne u glagolska vremena.⁸ On se, naime, dosljedno koristi za obilježavanje modalnosti, a sasvim obično i epistemičke, jer izriče radnju koja “još nije realizovana, ne postoje nikakve objektivne garancije da će se ona izvršiti, postoji samo lično uverenje govornika ili subjekta u izvesnost obistinjenja radnje iskazane glagolom koja predstavlja propozicioni sadržaj, dakle, propoziciju”. Tako upotrijebljen futur I susrećemo u rečenicama: *Danas ću umrijeti od posla; Bit ćete vi na sigurnome!*, ili u primjerima tzv. gnomskoga futura I: *Prazna puška neće opaliti; Dok je leđa, bit će i samara!*, koji zadbija epistemičkomodalnu vrijednost zahvaljujući tome što se njime obilježena radnja proteže na “svako vrijeme”, te se stoga interpretira kao sasvim sigurna, izvjesna. Potpuno isto vrijedi i za pojedine primjere gnomskoga prezenta, npr.: *Vrana vrani očiju ne vadi; Iver ne pada daleko od klade*. Osim gnomske, tj. svevremenske, nesvršeni prezent može se upotrijebiti i za obilježavanje sasvim izvjesne budućnosti, zbog čega prirodno nosi epistemičkomodalnu vrijednost, kao u rečenicama: *Samo se ti skanjuj; ona se sutra udaje!*; *Ne brinite, on dolazi na čelo preduzeća* i sl. S takvom upotrebom prezenta apsolutno se podudara i upotreba aorista za izvjesnu budućnost (ob. u kontekstima pogodbe), kao u primjerima: *Pomozite, ugušismo se!*; *Daj mi komad hljeba, umrijev od gladi; Ništa ne pomaže – stradamo!*, te, u istome značenju, upotreba svršenoga perfekta, npr.: *Sutra smo poginuli na ovom poslu!*; *Već smo izgubili sutrašnju utakmicu!* Napokon, istaknuta epistemička modalnost futura II bilježi se u nje-govoj (doduše rijetkoj i naročitoj) samostalnoj upotrebi, npr.: *Da ne bude on na kraju ispao lopov?!; Da ne budeš ti sutra bila kriva za sve?!⁹*

---

potencijala u gramatička sredstva izražavanja epistemičke modalnosti kako se ona u ovom radu razumijeva.

- 8 Naime, u domaćim gramatikama uobičajena je podjela ličnih glagolskih oblika na “vremenske” ili “glagolska vremena” i “načinske” ili “glagolske načine” (usp. Stevanović 1979: 572, 700; Jahić – Halilović – Palić 2000: 264; Silić – Pranjković 2005: 191-196), pri čemu se futur I (a tako i futur II) svrstavaju među “vremena”, a ne “načine”.
- 9 Epistemičku upotrebu futura II Trbojević-Milošević (2004: 144-145) identificira i u tzv. protaznom dijelu zavisnosložene rečenice s pogodbenom klauzom. Meni se, ipak, čini da epistemička modalnost, koja je bez sumnje tu prisutna, ne potječe od futura II, nego od cijele pogodbene situacije, tj. veze protaze s apodozom (o čemu će ovdje biti riječi kasnije). Zbog toga je, po mom mišljenju bar, jednaka epistemičkomodalna vrijednost rečenica *Ako sutra bude padala kiša, propast će nam priredba na otvorenom* (s futuro II) i *Ako sutra pada/uspada/padne kiša, propast će nam priredba na otvorenom* (s prezentom), što uostalom u konačnici priznaje i Trbojević-Milošević.

Kad je o modalnim glagolima riječ, u bosnistici postoji mnogo nejasnoća najprije u pogledu njihova definiranja, a potom i njihova inventara te klasificiranja.¹⁰ Samim svojim nazivom ova kategorija nepunoznačnih glagola “sugerira” modalnost, ali bez naznake njezina tipa. U spomenutoj kontrastivnoj studiji Trbojević-Milošević (2004: 56) izdvaja ukupno šest modalnih glagola kojima priznaje epistemičku upotrebu u bosanskoj jeziku, i to dva među njima – *morati* i *moći* – koji su “centralni nosioci epistemičkog značenja”, i dodatna četiri – *trebati*, *smjeti*, *htjeti* i *umjeti* – koje naziva “epistemičkim perifernim modalima”. Inače, modalni glagoli bez ikakve sumnje predstavljaju centralne i najvažnije epistemičke operatore (a također i operatore drugih tipova modalnosti) u svakome jeziku koji ih posjeduje; oni su u najvišem stupnju obilježeni eksplicitnom modalnošću, koja je – ako se tako može kazati – podržana i gramatički i leksički, jer se radi o riječima čije je gramatičko značenje vrlo prozirno i “čitljivo” iz njihovih leksičkih morfema. Prema mojim saznanjima, epistemička upotreba u bosanskoj jeziku svojstvena je za ukupno sedam modalnih glagola, i to za glagole: *morati*, *moći*, *smjeti*, *trebati*, *znati*, *umjeti* i *biti*. Modalni glagoli kao operatori epistemičke modalnosti načelno mogu biti upotrijebljeni:

1) bezlično (tipično u antesubjekatskom položaju); tad su semantički prozirni, nedvosmisleni, kao u primjeru: *Mora da je (on) jako hrabar* i

2) lično (tipično u postsubjekatskom položaju); tad su semantički manje prozirni, ob. potencijalno dvosmisleni, kao u rečenici: *(On) mora biti jako hrabar*, za koju je moguće pretpostaviti dvostruku interpretaciju: (1) epistemičku: ‘Mora biti da je jako hrabar’ i (2) neepistemičku (deontičku): ‘Obaveza mu je biti jako hrabar.’

Kao epistemički operatori modalni glagoli u bosanskoj jeziku dolaze u oblicima:

1) prezenta, perfekta (iznimno futura I); sa zadržanim epistemičkim statusom propozicije (modal + propozicija), kao u primjeru: *Mora da je utakmica završena* i

2) potencijala I; s oslabljenim epistemičkim statusom propozicije (modal + modal + propozicija), kao u primjeru: *Moralo bi biti da je utakmica završena*.

Slabljenje epistemičkog statusa propozicije odnosi se na nižu (pre)kategorizaciju suda na epistemičkoj skali pri kojoj “jaki sud” (‘potpuno sam uvjeren da...’) postaje “relativno jaki sud” (‘prilično sam uvjeren da...’).

---

¹⁰ Šire o tome v. Pranjković (2013: 186-194).

Modalne čestice specijalizirana su gramatička sredstva za izricanje epistemičke modalnosti. Kao epistemički operatori one su najbližnje modalnim glagolima jer je u njih, kao i u modalnih glagola, modalnost podržana i gramatički i leksički. Stoga se i one, kao i modalni glagoli, ubrajaju u centralne jedinice ove vrste. Ipak, u odnosu na modalne glagole, modalne čestice u manjem su stupnju gramatikalizirane. One su kud i kamo značenjski transparentnije od modalnih glagola, te načelno ne dopuštaju epistemičke i neepistemičke interpretacije istih iskaza. Prirođeno im je gradiranje na epistemičkoj skali. Bosanski jezik raspolaže bogatim i raznovrsnim fondom modalnih čestica gotovo na svakoj razini epistemičke skale modalnosti (npr. *sigurno, svakako, nikako, nipošto, po svojoj prilici, vjerovatno, možda, teško* itd.).

Osnovna služba pojačajnih čestica bez sumnje je modalna. Njihova upotreba rezultat je govornikove namjere i potrebe da sa svoje tačke gledišta prosudi, kvalificira i komentira sadržaj propozicije, tj. da taj sadržaj postavi u stanovitu relaciju bilo prema okolnostima i kontekstu bilo prema svome vlastitom znanju i iskustvu. Stoga postoje dobri razlozi da se pojačajne čestice smatraju podvrstom modalnih čestica. Ipak, one su ovdje izdvojene kao poseban operator epistemičke modalnosti iz dva osnovna razloga. Najprije, one se razlikuju od čestica koje ovdje nazivamo modalnima (u užem smislu) time što su potpuno gramatikalizirane, tj. što njihova modalnost nije podržana leksički. Osim toga (i zbog toga), pojačajne čestice kao epistemički operatori mogu se upotrebljavati samostalno (kao u rečenici: ***Pa nije ti on to kazao!***), ali se također mogu kombinirati s modalnima (kao u rečenici: ***Pa sigurno ti on to nije kazao!***), pojačavajući na taj način njihovu epistemičku operativnost.

Prezentativne čestice (*evo, eto, eno, gle, vidi* i dr.) srodne su pojačajnima i u visokom su stupnju gramatikalizirane. Posebnim operatorom epistemičke modalnosti ovdje ih smatramo zbog njihove specijaliziranosti za obilježavanje pojedinih epistemičkih načina (v. u poglavlju 4). Osim te njihove samostalne upotrebe, susreću se često i u kombinaciji s pojačajnim i modalnim česticama, ne gubeći pritom ništa od epistemičkog statusa koji imaju i kad su u samostalnoj upotrebi (usp., npr., rečenice: ***Eto, to ti se osvetilo!*** i ***Pa eto, to ti se osvetilo!***; ***Eto, to ti se očigledno osvetilo!***, u kojima je jednako očuvano ekspektivno značenje).

Upitne rečenice sasvim očigledno signaliziraju govornikovo neznanje o činjeničnom statusu propozicije i njegov zahtjev da o tome bude obaviješten. Stoga je jasno da svaka upitna rečenica (uključujući i retoričkoupitne) nosi epistemičku modalnost. Strogo govoreći, kao epistemički operatori u upitnim rečenicama pojavljuju se upitne čestice, upitni priloz i upitne zamjenice.

Pogodbenim zavisnim klauzama u složenoj rečenici određuju se uvjeti pod kojima se ostvaruje ili ne ostvaruje sadržaj osnovne klauze. Ti su uvjeti u pogledu mogućnosti svoje ostvarivosti podložni procjeni govornika, koji obavezno ima uvid u cijelu situaciju i okolnosti, što ga i kvalificira relevantnim procjeniteljem.¹¹ Tu svoju procjenu govornik može izraziti gramatički kodirajući pogodbenu zavisnu klauzu koja tada postaje operator epistemičke modalnosti. U procesu kodiranja ključnu ulogu ima izbor veznika i oblika predikatskoga glagola te njihova kombinacija. Kad je o veznicima riječ, u obzir dolaze *ako*, *ukoliko*, *kad*, *li* i *da*, a od glagolskih oblika mogući su *prezent*, *futur II* i *potencijal*. Kombinacije izgledaju ovako: *ako/ukoliko* + *prezent/futur II* (npr.: *Ako/ukoliko se dogovorimo/budemo dogovorili, bit će sve riješeno*); *ako/ukoliko/kad* + *potencijal* (npr.: *Ako/ukoliko/kad bismo se dogovorili, bilo bi sve riješeno*); *li* + *prezent/futur II* (npr.: *Dogovorimo li se/budemo li se dogovorili, bit će sve riješeno*); *da* + *prezent* (npr.: *Da se dogovorimo, bilo bi sve riješeno*). Opet, precizno govoreći, nosioci epistemičke modalnosti u pogodbenim zavisnim klauzama jesu veznici i, posebno, glagolski oblici u kojima dolaze predikati. Zbog toga bismo mogli biti izazvani da njih smatramo samostalnim epistemičkim operatorima. Ipak, to ne bi bilo opravdano budući da se oni u ulozi formalnih pokazatelja epistemičke modalnosti pojavljuju isključivo u međusobnoj kombinaciji, a ona je moguća samo u pogodbenim zavisnim klauzama. Zbog toga je te klauze kao složene gramatičke jedinice zapravo jedino opravdano ubrojiti u epistemičke operatore. Postoji, napokon, i jedan "poseban slučaj" pogodbenih zavisnih klauza s epistemičkim značenjem; riječ je o primjerima kakvi su: *Ako ga ne voliš, zašto si stalno s njim?*; *Ako je on propao, otkud mu onda toliko bogatstvo?*, na koje je, koliko znam, pažnju prva skrenula M. Ivić (1983: 151), i kojima odgovara ovakav epistemički opis: 'Ti tvrdiš da ga ne voliš, a ja ne vjerujem da je to istina zato što si stalno s njim?' i 'Tvrdi se da je on propao, a ja ne vjerujem da je to istina jer ima toliko bogatstvo?'

Gramatikaliziranim leksičkim operatorima epistemičke modalnosti mogu se nazvati punoznačne riječi i skupovi riječi koji se (ob. u jednom ustaljenom obliku ili ograničenom nizu oblika) učestalo upotrebljavaju, tj. specijaliziraju za iznošenje stava govornika o činjeničnom statusu propozicije. Na taj način te riječi ili skupovi riječi gube svoju semantičku vrijednost koju posjeduju kad se koriste kao samostalne, neustaljene, netipizirane leksičke jedinice, i poprimaju gramatičku službu epistemičkih modalizatora iskaza. Toj vrsti preoblike najskloniji su pojedini glagoli sa značenjem govorenja, mišljenja,

---

11 Više o tome v. Ivić (1983: 145-153).

percipiranja i sl., u kojih je proces gramatikalizacije najdalje otišao (npr. *rekao bih, reklo bi se, reći ću, velim, kažem, vidim, čujem, mislim, vjerujem, čini se, izgleda...*) i koji bi se, u jednom pristupu koji bi manje bio opterećen tradicionalizmom, s dobrim razlozima mogli ubrojiti u eksplikativne čestice. Osim glagola, u službi gramatikaliziranih leksičkih operatora epistemičke modalnosti mogu se pojaviti i pojedini pridjevi koji se ponekad nazivaju “modalnima” (*siguran, izvjestan, očit, vjerovatan, sumnjiv* i sl., npr.: *Oni idu u sigurnu smrt; To će biti očiti poraz*). Također, tu službu mogu preuzeti i skupovi riječi, ob. jedne leksičke (najčešće imenice) i jedne ili više gramatičkih (npr. *po mom sudu, prema navodima, po svojoj prilici, sva je prilika* i sl.).

U ovom kratkom pregledu pobrojani su i redom predstavljeni gramatički i gramatikalizirani leksički operatori epistemičke modalnosti u bosanskoj. Osim što se svi oni pojavljuju samostalno indicirajući pojedini tip epistemičkog značenja, moguća je i relativno česta i njihova kombinacija, tj. istodobno pojavljivanje dvaju (rijetko više) epistemičkih operatora različitih vrsta u jednoj rečenici. To je ovdje već spomenuto i oprmjerenjeno kad je bilo riječi o pojačajnim i prezentativnim česticama kao operatorima. Međutim, kombinacija operatora vrlo je zanimljivo i važno pitanje, kojemu, zbog naše fokusiranosti na temeljne ciljeve rada, nažalost ovdje ne može biti posvećeno mnogo prostora. Ali ono što u svakom slučaju treba istaknuti jeste da se epistemički operatori mogu naći u dvije vrste kombinacija:

1) u harmoničnoj kombinaciji, kad se kombiniraju samo operatori istoga epistemičkog značenja, koji tada zajednički pojačavaju epistemičku vrijednost koju nose i kao samostalne modalne jedinice (npr.: *Sutra sigurno gubimo utakmicu; Ako bismo se možda dogovorili, bilo bi sve riješeno*);

2) u disharmoničnoj kombinaciji, kad se kombiniraju operatori različitih epistemičkih značenja, pri čemu jedan operator potire ili bitno modificira epistemičku vrijednost drugoga; veću epistemičku snagu u ovakvim kombinacijama imaju gramatikalizirani leksički operatori (usp. rečenice: *Sutra gubimo utakmicu* i *Sutra možda gubimo utakmicu*; prva ima epistemičku vrijednost jakoga, kategoričkog suda, koju dobija od gramatičkoga operatora *gubimo*, a druga ima epistemičku vrijednost slaboga suda kao rezultat djelovanja operatora *možda*, koji dokida epistemičku vrijednost operatoru *gubimo*). Disharmonične kombinacije epistemičkih operatora nisu moguće ukoliko jedan od njih nije u stanju potrti epistemičku vrijednost drugoga (npr.: **Trebalo bi da je ovo sigurno istina*).

4. Terminom “epistemički način (modus)” ovdje se služim da označim različite vrste stava ili uvjerenja koje govornik, koristeći se operatorima epistemičke modalnosti, eksplicitno izriče o činjeničnom statusu glavne tvrdnje ili propozicije. Kako je u poglavlju 2 istaknuto, govornikovo uvjerenje kao rezultat njegove vlastite procjene stanja stvari uvijek je subjektivno, i načelno nema nikakve veze s objektivnim prilikama niti s objektivnim vrednovanjem. No, kao i objektivno stanje, i to subjektivno govornikovo uvjerenje može biti mjerljivo stupnjem u kojem je u njegovoj svijesti prisutno. Stupanj govornikova uvjerenja u istinitost/neistinitost propozicije može se predočiti na skali vjerovatnoće koju možemo nazvati epistemičkom skalom.

Prema mojim saznanjima, u bosanskoj jeziku postoji deset epistemičkih načina, i to:

1. način uzdržanog stava (deklarativ),
2. način pitanja (interogativ),
3. način zaključka (deduktiv),
4. način pretpostavke (asumptiv),
5. način mogućnosti (spekulativ),
6. način sumnje (dubitativ),
7. način ispunjenog očekivanja (ekspektiv),
8. način neispunjenog očekivanja (nonekspektiv),
9. način vlastite tvrdnje (asertiv) i
10. način tuđe tvrdnje (kvotativ).

4.1. Način uzdržanog stava (deklarativ) karakterističan je za iskaze prema čijem se činjeničnom statusu govornik ne opredjeljuje, tj. zadržava neutralnu poziciju ne izjašnjavajući se u pogledu njegove istinitosti. On se može smatrati posebnim epistemičkim načinom ukoliko se prihvati da je i “nulta” vrijednost vrijednost, tj. da je i uzdržavanje stava o nečemu zapravo iskazivanje stava. U tom smislu deklarativni iskazi jesu iskazi s nultom epistemičkom modalnošću i neutralnim epistemičkim sudom. Semantička matrica deklarativa jeste: *P (propozicija) je činjenica, a ja o tome nemam stava*. Na epistemičkoj skali deklarativi zauzimaju centralnu poziciju, tj. oni su razdjelnica između viših i nižih razina te skale. Deklarativi su iskazi s nultim epistemičkim operatorima i imaju oblik izjavnih rečenica, npr.:

Počela je zima.

Ljudi su postali nezadovoljni.

Autobus je stigao na vrijeme.

4.2. Način pitanja (interogativ) može se nazvati i načinom traženja obavijesti, tj. načinom zauzimanja stava. Njime se signalizira govornikovo neznanje o činjeničnom stanju propozicije i njegova namjera da stekne takvo znanje. Semantička matrica interogativa jeste: *Ne znam, a zanima me da li je P činjenica*. Interogativ se izražava upitnim rečenicama.

U epistemičkom smislu, postoje dvije različite pozicije govornika koji traži obavijest. Prva je ona u kojoj govornik ne posjeduje nikakvo znanje o stanju stvari i zahtijeva da bude obaviješten. Tad se on koristi interogativom u svrhu provjere istinitosti propozicije bez pretpostavke, npr.:

*Da li je on tvoj brat?
Jesu li oni došli?*

Druga je pozicija govornika koji pretpostavlja, ali nije siguran kakvo je stanje stvari, te se koristi interogativom kako bi provjerio istinitost pretpostavke, kao u rečenicama:

*On je tvoj brat, zar ne?
Oni nisu došli, jesu li?*

Na epistemičkoj skali uvjerenosti interogativi bez pretpostavke stoje na istoj, neutralnoj poziciji kao i deklarativi, dok interogativi s pretpostavkom stoje na vrlo visokoj razini.

4.3. Načinom zaključka (deduktivom) iznosi se stav govornika o tome da je propozicija po svemu sudeći istinita. Govornik to tvrdi na temelju spoznaje da postoji prirodna kauzalna veza između njemu poznatoga uzroka i sadržaja propozicije koji funkcionira kao njegova posljedica. Semantička matrica deduktiva jeste: *(Prema tome kako stvari u takvim prilikama redovno stoje) potpuno sam uvjeren da je P činjenica*. Po svojoj epistemičkoj vrijednosti deduktivi pripadaju jakim (kategoričkim) sudovima. Njihov je položaj na epistemičkoj skali krajnje visok.

Od svih epistemičkih načina deduktiv posjeduje najraznovrsnije modalne operatore, i to: futur I, prezent, aorist, perfekt, modalne glagole, pojačajne čestice, modalne čestice i modalne pridjeve.

Epistemička upotreba futura I, prezenta, aorista i perfekta u cijelosti pripada polju deduktiva. Kako je već objašnjeno u t. 3, riječ je o vrlo plodnoj epistemičkomodalnoj upotrebi futura I (a-b), zatim prezenta, perfekta i aorista

za izvjesnu budućnost (c-h) te ograničenoj upotrebi tzv. gnomskog futura I i prezenta (i-l), kao u već navođenim primjerima:

- (a) *Danas ću umrijeti od posla.*
- (b) *Bit ćete vi na sigurnome!*
- (c) *Samo se ti skanjuj; ona se sutra udaje!*
- (d) *Ne brinite, on dolazi na čelo preduzeća.*
- (e) *Daj mi komad hljeba, umrijev od gladi.*
- (f) *Ništa ne pomaže – stradamo!*
- (g) *Sutra smo poginuli na ovom poslu!*
- (h) *Već smo izgubili sutrašnju utakmicu!*
- (i) *Prazna puška neće opaliti.*
- (j) *Dok je leđa, bit će i samara!*
- (k) *Vrana vrani očiju ne vadi.*
- (l) *Iver ne pada daleko od klade.*

Od modalnih glagola u deduktivima stoje *morati*, *smjeti* i *moći*. Glagol *morati* dolazi u potvrdnome bezličnom (m-o) ili ličnom obliku (p-s) prezenta, perfekta ili potencijala, kao u primjerima:

- (m) *Mora (biti) da je umoran.*
- (n) *Moralo je biti da je utakmica završena.*
- (o) *Moralo bi već svanuti.*
- (p) *Bore se sami protiv svih; moraju biti (= mora da su) jako hrabri.*
- (r) *Morao je biti (= mora biti da je on bio) njihov favorit kad su tako očigledno navijali za njega.*
- (s) *Osam je sati; trgovine bi morale raditi (= mora biti da trgovine rade).*

Modalni glagol *morati* praćen je glagolom *biti* ili nekim punoznačnim glagolom u obliku infinitiva ili prezenta s veznikom *da*, koji uvodi propoziciju kao dopunsku konstrukciju. Uz bezlični oblik prezenta *biti* može biti izostavljeno (m).

Glagoli *smjeti* i *moći* obavezno dolaze u odričnim oblicima, tj. *ne smjeti* i *ne moći*, a sintaksički uvjeti njihove upotrebe jednaki su kao i kod glagola *morati*, npr.:

- Dva plus dva nije pet; ne smije biti da je to tačno.*
- Oni su otputovali; ne smije biti da su još ovdje.*

Braća su; ne bi smjelo biti da ne govore.

Jako je tvrd; ne smije (= ne smije biti da će) puknuti.

Bilo je potpuno vedro; kiša nije smjela pasti (= nije smjelo biti da će kiša pasti).

Mnogo smo jači od njih; ne bismo smjeli izgubiti (= ne bi smjelo biti da izgubimo).

Utvrđeno je da se to dogodilo; ne može biti da je laž.

Dobro se pripremio za ispit; nije moglo biti da ne položi.

Znaju dobro put; ne bi moglo biti da zalutaju.

Dobro smo je uputili; ne može pogriješiti (= ne može biti da pogriješi).

Uradili su to namjerno; nije mogla biti (= nije moglo biti da je) omaška.

Dobro su se razumjeli; ne bi mogao biti (= ne bi moglo biti da je) nesporazum.

Od pojačajnih čestica, u deduktivima najčešće dolaze *pa* i *ta*, npr.:

Pa jako je pametan; sve je riješio sam.

Ta ondje nema mjesta; došlo je toliko ljudi!

Modalne čestice znatno su brojniji i raznovrsniji operatori deduktivnih modalnih iskaza. Dije se na (a) one koje dolaze i u potvrdnim i u odričnim iskazima (*sigurno, zasigurno, svakako, očito, očigledno, nesumnjivo, nedvojbeno, bez sumnje, u svakom slučaju...*), kao u primjerima:

Svakako da (ni)je umoran.

Očigledno (ni)je jako pametan.

Sigurno (ni)su nervozni zbog ispita.

i na (b) one koje dolaze samo u odričnim iskazima (*nikako, nipošto, ni u kojem slučaju, nema govora, ni pod razno...*), kao u primjerima:

To nikako ne traje duže od deset minuta.

On ni u kojem slučaju nije brži od tebe.

Napokon, i više modalnih pridjeva pojavljuje se u ulozu epistemičkih operatora deduktiva. Takvi su: *siguran, nesumnjiv, očit, jasan, izvjestan, pouzdan* i sl. Njihova pripadnost deduktivima jasno se očituje u njihovu leksičkom značenju. U epistemičkomodalnoj upotrebi oni prestaju biti lokalni

modifikatori imeničke sintagme i postaju globalni modifikatori propozicije, kao u primjerima:

Ona je u očitoj zabludi!
Srljaju u sigurnu propast.
Predstoji nam izvjesno razočarenje.

4.4. Načinom pretpostavke (asumptivom) iznosi se stav govornika o tome da je propozicija vjerovatno istinita. Govornik to tvrdi na temelju spoznaje da postoji uobičajena kauzalna veza između izrečenoga ili u kontekstu impliciranog uzroka i sadržaja propozicije koji funkcionira kao njegova posljedica. Semantička je matrica asumptiva: (*Prema tome kako stvari u takvim prilikama obično stoje*) *vjerujem da je P činjenica*. Po svojoj epistemičkoj vrijednosti asumptivi spadaju u jače sudove. Njihov je položaj na epistemičkoj skali srednje visok.

Kao operatori načina pretpostavke pojavljuju se modalni glagoli, modalne čestice te gramatikalizirani punoznačni glagoli i modalni pridjevi.

Epistemičku vrijednost asumptiva imaju modalni glagoli *trebati* i *biti*. Glagol *trebati* dolazi u potvrdnome ili odričnom bezličnom (a-c) ili ličnom obliku (d-f) prezenta, perfekta ili potencijala, kao u primjerima:

- (a) *Temperatura je opala; treba da je sve u redu.*
- (b) *Zima je na izmaku; treba biti toplije.*
- (c) *Vani je sunce; ne bi trebalo biti hladno.*
- (d) *Oni trebaju stići svakog trenutka.*
- (e) *Nije gužva; ne bi trebala kasniti.*
- (f) *Čuju se glasovi u kući; trebali bi biti unutra.*

Glagol *trebati* prema dopunskoj propoziciji zahtijeva iste sintaksičke uvjete kao i glagol *morati* (v. t. 4.3.).

Modalni glagol *biti* s epistemičkom vrijednošću asumptiva dolazi isključivo u obliku futura I, npr.:

Mnogo je radio; bit će da je jako umoran.
Niko nije došao; bit će da ih je zaboravio pozvati.

Propozicija se uvodi eksplikativnim veznikom *da*, koji, međutim, može biti i izostavljen, ali u tom slučaju epistemička vrijednost iskaza može postati

zamagljena, pa je za odgovarajuću interpretaciju potreban dostatan kontekst (usp. *Mnogo je radio; bit će jako umoran*).

Bosanski jezik raspolaže relativno bogatim fondom modalnih čestica za obilježavanje asumptivnog načina, kakve su: *vjerovatno, napriliku, po (svoj) prilici, sva je prilika, svi su izgledi, sve su šanse*¹² i dr., npr.:

*Vjerovatno je jako umoran.
Po svoj prilici ostat ćemo bez plaće.*

Među gramatikaliziranim leksičkim operatorima načina pretpostavke tipičan je glagol *reći* u bezličnom obliku (*reklo bi se*) ili oblicima potencijala (*rekao bih, rekli bismo, ne bih rekao...*), npr.:

*Čuju se glasovi; reklo bi se da unutra ima ljudi.
On je, rekao bih, odustao.
Sjećam se da smo ovuda prošli; ne bih rekao da smo na krivom putu.*

te modalizirani oblici glagola *izgledati* i činiti se, npr.:

*Ljudi se vraćaju; izgleda da tamo više nema mjesta.
Kraj je vrlo blizu; čini se da smo izgubili utakmicu.
Oni su, izgleda, rekli svoje.
To je, čini se, kraj svega.*

Također za obilježavanje načina pretpostavke bosanski raspolaže i modalnim pridjevom *vjerovatan*, koji može biti modificiran priložima *vrlo, veoma, sasvim* i sl., čime se pojačava njegova epistemička snaga, npr.:

*Oni su sad u vjerovatnim problemima.
Njegovoj se sreći bliži vrlo vjerovatan kraj.*

4.5. Način mogućnosti (spekulativ) izriče stav govornika o tome da propozicija može biti istinita. Govornik to tvrdi na temelju spoznaje da postoji sporadična kauzalna veza između izrečenoga ili u kontekstu impliciranog uzroka i sadržaja propozicije koji funkcionira kao njegova posljedica. Semantička matrica karakteristična za spekulative jeste: (*Prema tome kako stvari u*

---

¹² Kako se vidi, u modalne čestice ovdje ubrajam i neke počestičene spojeve riječi, o čemu je kratko ovdje već bilo riječi.

takvim prilikama ponekad stoje) dopuštam da je P činjenica. Po svome epistemičkom statusu spekulativa su slabiji sudovi i njihov je položaj na epistemičkoj skali srednje nizak.

Sistem modalnih operatora spekulativa izuzetno je bogat i razuđen, a čine ga futur II, modalni glagoli, modalne čestice, pogodbene klauze i modalni pridjevi.

Epistemičkomodalna upotreba futura II već je spomenuta i kratko komentirana u t. 3. Ovdje još treba kazati da ona u cijelosti pripada području načina mogućnosti (spekulativa), o čemu svjedoče i sljedeći primjeri:

Da ne bude bila skuplja pita od tepsije?!

Da ne budemo svjedočili i ono što nismo vidjeli?!

Od svih epistemičkih načina u bosanskome jeziku spekulativ ima najviše modalnih glagola. Naime, kao njegovi operatori funkcionira njih šest: *moći, smjeti, htjeti, umjeti, znati i morati.* U ovoj ulozi jedino se ne upotrebljava modalni glagol *biti.*

Glagol *moći* pojavljuje se u svim opisanim obličkim i konstrukcijskim tipovima epistemičkih iskaza s modalnim glagolima kao operatorima, npr.:

Umirila se; može biti da spava.

Čuje se galama; moglo je doći do tučnjave.

Nestalo je struje; moglo bi biti da je kvar.

Našu odanost mogu tumačiti kao neprijateljstvo.

Nisam ga podsjetio; mogao je to i zaboraviti.

Nešto ga probada; mogli bi biti bubrezi.

Glagol *smjeti* u ovoj ulozi upotrebljava se dosta rijetko, i to onda kad ima semantičku vrijednost ‘moći, biti moguće’ i kad je obično praćen priložnim modifikatorom sa značenjem slabe frekvencije, koji mu dodatno verificira značenje, kao u primjerima:

I puška ponekad smije slagati.

I ja pokatkad smijem biti ljut.

Glagoli *htjeti, umjeti, znati* kao operatori spekulativa većinom dolaze kao konkurentne jedinice u ličnom obliku prezenta, npr.:

*Ne vjeruj mu baš sve; hoće/umije/zna on da slaže.
Stvari umiju/hoće/znaju da se iskompliciraju.
Mašina se hoće/umije/zna pokvariti.*

Najstabilnija je konkurencija uz žive subjekte (tipično osobe), kao u prvom primjeru. Ako subjekti označavaju stvari, tj. neživo, naporedna upotreba sva tri glagola može doći u pitanje, kao npr.:

*Auto te zna/?umije/*hoće dovesti do ludila.
Hoće/*zna/*umije to kad si umoran.*

Glagol *morati* kao operator spekulativa obavezno dolazi u odričnome obliku, tj. *ne morati*. Nijekanje moranja zapravo aktualizira značenje mogućnosti ('ono što ne mora' = 'ono što može'). Odrično spekulativno *morati* pojavljuje se u svim opisanim obličkim i konstrukcijskim tipovima epistemičkih iskaza s modalnim glagolima, npr.:

*Nose bijele štapove, ali ne mora biti da su slijepi.
Svi su tražili, ali nije moralo biti da su svi i dobili.
Žive svetački, ali ne moraju biti sveci.*

Nema mnogo modalnih čestica s epistemičkom vrijednošću spekulativa. U bosanskome su to čestice *možda* i *moguće* te počestičeno *može biti* kao u primjerima:

*Ne javlja mi se; možda se naljutio.
To je, moguće, neki sitan kvar.
On je, može biti, naš rođak.*

Pogodbene klauze vrlo često i obično dolaze u službi operatora epistemičkog načina mogućnosti. Uza sve što je o njima u t. 3 rečeno, ovdje treba dodati da one, uz izuzetak samo jednoga njihova naročitog tipa (v. u t. 4.6.), kao epistemički operatori redovno pripadaju načinu mogućnosti, tj. spekulativu, kao u primjerima:

*Ako saznam njenu adresu, javit ću joj se.
Ukoliko budu dopustili, pomoći ćemo im.
Kad bismo cijeli dan radili, uspjeli bismo sve završiti.*

*Bude li problema, javi mi.
Da mi daš novac, pametno bih ga uložio.*

Napokon, ulogu obilježavanja spekulativnih iskaza mogu imati i modalni pridjevi. Takav je pridjev *moguć*, koji može biti pojačan modifikatorima *vrlo*, *veoma*, *sasvim*, kao u rečenicama:

*A sad dolazi do mogućeg preokreta.
Blizu su mogućeg ispadanja iz lige.
Čeka ga sasvim moguća smjena s položaja.*

4.6. Načinom sumnje (dubitativom) signalizira se uzdržanost govornika u pogledu istinitosti propozicije, tj. njegovo nevjerovanje u njezinu istinitost. Takva uzdržanost posljedica je njegova prethodnog znanja o činjeničnom stanju stvari. Dubitativima odgovara sljedeća semantička matrica: (*Prema tome kako stvari u takvim prilikama obično stoje*) *sumnjam/ne vjerujem da je P činjenica*. Po svome epistemičkom statusu dubitativi su jači sudovi a njihov je položaj na epistemičkoj skali vrlo nizak.

Sredstva izražavanja dubitativa čine pojačajne čestice, modalne čestice i pogodbene klauze.

Među pojačajnim česticama (intenzifikatorima) najčešće su *baš*, *čak*, *i*, ponekad i kombinirane. Pojavljuju se u uskličnim iskazima s naglašenom ironijom, npr.:

*Baš je on pouzdan?!
I vi ste čak dotle došli?!*

Službu epistemičkog operatora načina sumnje vrši i modalna čestica *navodno*, kojom se izražava naglašena vlastita rezerviranost u pogledu sadržaja tvrdnje time što se ona eksplicitno pripisuje drugome¹³, kao u primjerima:

*Oni su to navodno sve sami uradili.
Ja sam navodno taj buntovnik.*

Istu vrijednost u razgovornom stilu imaju modalne čestice *bajagi*, *kobajagi* te čestice *fol*, *kofol* i sl. u žargonu.

---

¹³ Zbog toga bi se dubitativi s ovim operatorom na prvi pogled mogli ubrojiti u kvotative (v. t. 4.10). Ipak, to ne bi bilo posve opravdano jer ovdje nije riječ o stvarnom markiranju tuđe tvrdnje, tj. pripisivanju neke konkretne tvrdnje nekoj konkretnoj osobi koja nije govornik.

Naglašenu dubitativnu epistemičku vrijednost imaju čestice *vraga*, *đavla* i sl. u uskličnim rečenicama kakve su:

Vraga ti je on prijatelj!
Đavla je on uspješan!

a slično vrijedi i za počestičeni spoj riječi *daj bože*, kao u primjeru: *Niko o njima već dugo ništa nije čuo; daj bože da su živi.*

U okvirima dubitativa mogu biti opisivani i odrični iskazi (također ob. usklični) s modalnim česticama *valjda*, *zar* i počestičenim spojem *ne daj bože*, npr.:

Nije valjda otišao?
Nije zar lud!
Nije, ne daj bože, umro!

Njima se izražava govornikova nada da sadržaj propozicije nije istinit, što se može interpretirati i kao njegova sumnja u istinitost tog sadržaja. Treba, međutim, imati na umu da se ovakvim iskazima može izricati i govornikova spoznaja da je činjenično stanje propozicije suprotno njegovom prethodnom očekivanju; u tom bi ih slučaju trebalo opisivati unutar nonekspektiva (v. t. 4.8.).

Na koncu, kao operator epistemičkog načina sumnje pojavljuje se i pogodbena klauza, i to jedan njezin poseban tip. Riječ je o zavisnoj klauzi s veznikom *ako* i predikatom u obliku prezenta ili perfekta (najčešće) kojom se izriče tvrdnja koja je govorniku (obično upravo, neposredno prije) saopćena, ili je s njom upoznat, a s kojom se on ne slaže. Svoju sumnju u njezinu istinitost izriče tako što postulira pogodbenu situaciju u kojoj pretpostavljeni uzrok sasvim očigledno ne odgovara navedenoj posljedici. Dakle, neistinitost propozicije – uzroka dokazuje se neodgovarajućom posljedicom¹⁴, kao u rečenicama:

Ako ga ne voliš, zašto si stalno s njim?
Ako je ovo bilo dobro, onda ništa na svijetu nije loše!

4.7. Način ispunjenog očekivanja (ekspektiv) izriče govornikovu potvrdu da činjenično stanje propozicije odgovara njegovom prethodnom znanju. Semantička matrica ekspektiva jeste: *P je činjenica, a ja sam upravo tako i mislio.*

Operatori ekspektiva u bosanskome jeziku jesu čestice, i to prezentativne, modalne i pojačajne.

---

¹⁴ Zbog opisanih semantičkih odnosa ovakva vrsta složenih rečenica mogla bi biti razmatrana i kao složena rečenica s uzročnom zavisnom klauzom.

Od prezentativnih čestica pojavljuju se *evo*, *eto* i *eno*, npr.:

Upravo to ti se, evo, dogodilo.

On te, eto, prevario.

Eno, on ti se sada ruga!

Modalnih čestica s epistemičkom vrijednošću ekspektiva ima više, a najčešće su: *naravno*, *prirodno*, *normalno*, *logično*, *jasno*, *razumljivo*, *razumije se*, *sigurno*, *svakako*... Sve one pripadaju tipu “čestica komentara” osnovanog na očiglednim, logičnim činjenicama ili pretpostavkama, kao u sljedećim primjerima:

Naravno da je sve u redu.

Logično da se razočarao.

Jasno da su pretjerali.

Pojačajne čestice kao operatori ekspektiva uvijek dolaze u kombinaciji s modalnima, još više naglašavajući njihovu modalnost. Zapaža se takva upotreba čestica *ma*, *pa* i *ta*; rečenice su obično usključne, npr.:

Ma naravno da su nezadovoljni!

Pa sigurno da su jači!

Ta logično da su se promijenili!

4.8. Obrnuto od načina ispunjenog očekivanja (ekspektiva), načinom neispunjenog očekivanja (nonekspektivom) signalizira se govornikova spoznaja da je činjenično stanje propozicije suprotno njegovom prethodnom znanju. Semantička matrica nonekspektiva jeste: *P je činjenica, a ja sam mislio upravo suprotno*. Suočen sa stvarnim stanjem stvari, govornik ga konstatira, ali zbog činjenice da je ono za njega potpuno neočekivano (neistinito, nelogično, nevjerovatno) on ga zapravo ne prihvaća, tačnije potiskuje ga u drugi plan, a u prvi plan ističe svoje iznevjereno očekivanje. Zbog toga su nonekspektivi skoro redovito usključni iskazi, s jakom emocionalno-ekspresivnom obojenošću.

Epistemički operatori ekspektiva jesu pojačajne, modalne i prezentativne čestice te upitne rečenice.

Među pojačajnim česticama najčešće su: *pa*, *ta*, *ma*, *daj*, *nemoj* i kombinirane *ma daj*, *ma nemoj*, *ma šta kažeš* i sl., kao u primjerima:

*Pa on je još ovdje!
Ta ništa se promijenilo nije!
Daj, ne vjeruješ u to!
Ma daj, ona ti se sviđa!
Ma nemoj, sve su to sami uradili!*

Funkciju ekspektivnog operatora imaju i pojačajne čestice *bože, čovječe* ili počestičeni spojevi *bože moj, čovječe božiji* i sl. u primjerima:

*Bože, svi su tu!
Bože moj, ništa se promijenilo nije!
Čovječe, ovdje i dalje vlada kaos!*

U modalne može se ubrojiti čestica *čudo*, kojoj može biti dodana neka pojačajna, ob. *e, ma, pa* (*e čudo, ma čudo, pa čudo*), npr.:

*(E) čudo se on tebe sjetio!
(Pa) čudo si se javio!*

Napokon, prezentativnim česticama u ulozi operatora nonekspektiva mogu se smatrati čestice *gle, vidi* i *čuj* (i pojačano *e čuj, ma čuj*), kao u primjerima:

*Gle, oni još rade!
Vidi, ti si tu!
(E) čuj, on došao!*

4.9. Načinom vlastite tvrdnje (asertivom) označava se da je izvor dokaza za istinitost propozicije govornikovo znanje, spoznaja, svijest, iskustvo. Semantička matrica asertiva jeste: (*Prema tome što ja znam /vidim, čujem.../*), *tvrdim da je P činjenica*. Po epistemičkom statusu asertivi spadaju u srednje jake sudove jer govornik istinitost svoga suda ograničava na vlastitu spoznaju, čime zapravo, ograđujući se, dopušta moguću neistinitost.

U ulozi operatora asertiva u bosanskome jeziku pojavljuju se modalne čestice, gramatikalizirani glagoli autoriziranoga tvrđenja te gramatikalizirani glagoli percepcije.

Status modalnih čestica dobijaju tipizirani spojevi riječi sa značenjem kriterija ograničenog na stav govornika, kao što su: *po/prema mome mišljenju*,

po/prema mome sudu, po/prema mome stanovištu/stajalištu, po/prema mome viđenju, s moje tačke gledišta/motrišta, iz moga ugla i sl., npr.:

To je, po mome mišljenju, neprihvatljivo.

Po mom sudu, sve je to sumnjivo.

Među gramatikaliziranim oblicima glagola autoriziranoga tvrđenja u ulozu operatora asertiva najčeći su *kažem, velim, tvrdim, reći ću, smatram, mislim, držim* i dr., kao u primjerima:

On, velim, još ništa ne zna.

To je, kažem, pravi skandal!

To je, reći ću, prijevara.

To je, mislim, previše.

Na koncu, gramatikalizirani glagoli percepcije uglavnom su značenjski ograničeni na vizualnu i auditivnu percepciju, tj. na glagole *vidjeti* i *čuti* u oblicima 1. lica, kao u rečenicama:

Ovdje je, vidim, sve u redu.

Tamo je, čujem, žučna rasprava.

Da bi glagol *čuti* bio interpretiran kao operator asertiva, potrebno je da sadržaj propozicije bude neposredno dostupan auditivnom opažanju govornika, kao u navedenom primjeru, koji interpretiramo u smislu da govornik neposredno čuje žučnu raspravu i obavještava nas o tom svom auditivnom iskustvu. Glagol *čuti*, međutim, može značiti i 'biti obaviješten od nekoga o nečemu'; u tom slučaju nije riječ o asertivnom, nego o kvotativnom operatoru (v. u sljedećoj tački).

4.10. Način tuđe tvrdnje (kvotativ) koristi se da označi kako je izvor dokaza za istinitost propozicije izvan govornikova vlastitog znanja, spoznaje, svijesti, iskustva. Kvotativi imaju sljedeću semantičku matricu: *Prema tome što neko drugi (a ne ja) tvrdi, P je činjenica*. Budući da je i ovdje riječ o govornikovu ograđivanju od moguće neistinitosti propozicije kvotativi su slični asertivima. Unatoč sličnosti, oni se ipak razlikuju po epistemičkom statusu, zato što po prirodi stvari govornik ima više povjerenja u vlastito znanje i iskustvo nego u tuđe, pa su prema tome asertivi jači sudovi od kvotativa.

U epistemičke operatore kvotativa ubrajaju se modalne čestice te različiti oblici signaliziranja navoda (citata).

Kad je riječ o modalnim česticama ove vrste, one su nastale gramatikaliziranjem tipiziranih spojeva riječi, ob. s glagolima saopćavanja i primanja obavijesti, kakvi su: *citiram/navodim, citat/navod, kraj citata/navoda, kako se navodi, navodi se, prema navodima, prema riječima (...), kažu, kako kažu, kako obavještavaju (...), kako izvještavaju (...), čujem, kako čujem* i dr.:

To je, citiram, zločinačka udruga.

On je, kako se navodi, glavni krivac.

Oni, prema navodima, već dugo međusobno sarađuju.

Na drugom kraju zemlje, čujem, izbili su neredi.

Znakovi signaliziranja navoda (citata) također funkcioniraju kao operatori kvotativa. U pismu su to navodni znaci, a u govoru neverbalni znaci (ob. dva pokreta kažiprsta i srednjeg prsta ruku prema dolje), npr.:

Optuženi se izjasnio: "Nisam kriv."

Uhapsili su tog "doušnika".

5. U ovom radu pokušao sam ponuditi teorijski okvir i praktični postupak opisa epistemičkomodalnih iskaza u bosanskome jeziku, a potencijalno i u drugim jezicima. Epistemičku modalnost definiram u značenju koje joj uglavnom pripisuje većina autora (posebno Palmer 2001), tj. kao signaliziranje govornikova znanja (suda, stava) o činjeničnom statusu onoga što se tvrdi (tvrdnje, propozicije). Razumijevam je u užem smislu i u širem smislu. Za opis epistemičke modalnosti u užem smislu značajna su tri parametra: (1) da li je propozicija istinita ili nije; (2) ako je istinita, kolika je govornikova uvjerenost u njezinu istinitost i (3) u kakvim odnosima istinitost/neistinitost propozicije stoji s prethodnim znanjem govornika. Za opis epistemičke modalnosti u širem smislu dodaju se još dva parametra koja se tiču dokaza o činjeničnom statusu propozicije, tj. da li je taj dokaz (1) u znanju i svijesti govornika i (2) izvan svijesti i znanja govornika. Epistemička modalnost jeste potkategorija gramatičke kategorije modalnosti. Kao takva ona nužno podrazumijeva postojanje specijaliziranih formalnih sredstava kojima se izriče. Takva sredstva jesu vanjski modifikatori propozicija, i ovdje se nazivaju operatorima epistemičke modalnosti. Oni se dijele na verbalne i neverbalne.

Kombinirajući kriterije koje su s jedne strane činili pet predloženih parametara za opis, a s druge postojanje formalnih jedinica izražavanja (operatora), ustanovio sam pojam “epistemički način”, kojim se koristim da označim različite vrste stava ili uvjerenja koje govornik, koristeći se operatorima epistemičke modalnosti, eksplicitno izriče o činjeničnom statusu glavne tvrdnje ili propozicije. Utvrdio sam da u bosanskoj jeziku postoji najmanje deset epistemičkih načina, i to: (1) način uzdržanog stava (deklarativ), (2) način pitanja (interogativ), (3) način zaključka (deduktiv), (4) način pretpostavke (asumptiv), (5) način mogućnosti (spekulativ), (6) način sumnje (dubitativ), (7) način ispunjenog očekivanja (ekspektiv), (8) način neispunjenog očekivanja (nonekspektiv), (9) način vlastite tvrdnje (asertiv) i (10) način tuđe tvrdnje (kvotativ). Sistem ovih načina može se podijeliti u četiri podsistema: prvi bi činili deklarativ i interogativ, drugi – deduktiv, asumptiv, spekulativ i dubitativ, treći – ekspektiv i nonekspektiv, a četvrti – asertiv i kvotativ. Deklarativ i interogativ karakteristični su po tome što su tzv. “apsolutni epistemički načini”, u kojima je vrijednost sudova neutralna na epistemičkoj skali. Suprotno tome, deduktiv, asumptiv, spekulativ i dubitativ jesu tzv. “relativni epistemički načini”, s inherentnim svojstvom mjerljivosti na epistemičkoj skali. Među njima tri prva (deduktiv, asumptiv i spekulativ) izdvajaju se time da jedini od svih epistemičkih načina koriste modalne glagole kao operatore. Treća podskupina (ekspektiv i nonekspektiv) uključuje izravno referiranje na prethodno znanje govornika o činjeničnom statusu propozicije, a četvrta (asertiv i kvotativ) počiva na kriteriju izvora znanja o činjeničnom statusu propozicije, tj. predstavlja epistemičke načine u širem smislu.

Zaključno se može kazati da je u bosanskoj jeziku epistemički modus izuzetno razvijena kategorija, što je i sasvim očekivano. Model njezina opisa predložen u ovome radu svakako je jedan od mogućih, a meni se čini i najprikladnijim.

LITERATURA

- Boyd, J. i J. P. Thorne (1969), “The semantics of modal verbs”, u: *Journal of Linguistics*, 5, 57-74.
- Conrad, Rudi (1985), *Lexikon der Sprachwissenschaftlicher Termini*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut
- Diewald, Gabriele (1999), *Die Modalverben im Deutschen*, Tübingen: Niemeyer
- Halliday, Michael (1970), “Functional diversity in language as seen from a consideration of modality and mood in English”, u: *Foundations of Language*, 6, 322-361

- Hundt, Markus (2003), "Zum Verhältnis von epistemischer und nicht-epistemischer Modalität im Deutschen", u: *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, Vol. 31, 3, 343-381
- Ivić, Milka (1983), *Lingvistički ogleđi*, Beograd: Prosveta
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe
- Kratzer, Angelika (1991), "Modality", u: von Stechow, A. i D. Wunderlich (ur.), *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*, Berlin: De Gruyter, 639-650
- Lambrecht, Jürgen (2009), *Die epistemische Beziehung zwischen Subjekt und Welt*, Würzburg: Königshausen u. Neumann
- Leiss, Elisabeth (2002), "Explizite und implizite Kodierung von Deontizität und Epistemizität: Über die grammatische Musterbildung vor der Entstehung von Modalverben", u: *Jezikoslovlje*, 3.1-2, 69-98
- Lewandowski, Theodor (1994), *Linguistisches Wörterbuch 2*, Heidelberg/Wiesbaden: Quelle und Meyer
- Lyons, John (1977), *Semantics*, Vol. 2, Cambridge: Cambridge University Press
- Palić, Ismail (2007), *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo: Bookline
- Palmer, Frank Robert (1990), *Modality and the English Modals*, London: Longman
- Palmer, Frank Robert (2001), *Mood and Modality*, second edition, Cambridge: Cambridge University Press
- Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović i Branko Tošović (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: Prosta rečenica (u redakciji akademika Milke Ivić)*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska
- Pranjković, Ivo (2013), *Gramatička značenja*, Zagreb: Matica hrvatska
- Rescher, Nicholas (1968), *Topics in Philosophical Logic*, New York: Humanities Press
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga
- Stevanović, Mihailo (1979), *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) II. Sintaksa*, Beograd: Naučna knjiga
- Trbojević-Milošević, Ivana (2004), *Modalnost, sud, iskaz: Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet
- von Fintel, Kai (2006), "Modality and Language", u: *Encyclopedia of Philosophy*, second edition, edited by Donald M. Borchert, Detroit: MacMillan Reference USA
- von Wright, Georg Henrik (1951), *An Essay in Modal Logic*, Amsterdam: North Holland
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011), *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu

A POSSIBLE FRAMEWORK FOR DESCRIPTION OF UTTERANCES WITH EPISTEMIC MODALITY IN BOSNIAN

Summary

In this paper I tried to offer an appropriate framework for the description of utterances with epistemic modality in the Bosnian language (but also applicable to other languages). Epistemic modality is here defined in the sense which has been proposed by many authors (including Palmer 2001), i.e. as expressing knowledge (judgment, opinion, belief) of the speaker about the factual status of the proposition (assertion). In my opinion, the next five criteria have to be taken into account when describing epistemic modality in any language, including Bosnian: (1) is the proposition true or false, (2) if it is true, to what degree does the speaker believe it to be true, (3) what is the relation between the factual status of the proposition (i.e. being true or not true) and the speaker's previous knowledge, (4) is the source of the speaker's judgment his own knowledge and experience, (5) is the source of the speaker's judgment outside of his knowledge and experience. Epistemic modality is one of the grammatical subcategories. It implies special formal means as its signals. These means have the function of outside (extrinsic) modifiers of propositions, and in this paper they are called 'operators of epistemic modality'. Combining the criteria which include, firstly, the suggested five parameters for description, and, secondly, the existence of epistemic operators (i.e. the formal expressions), I propose the term 'epistemic mood', which is used here to refer to different kinds of opinions, beliefs or convictions which the speaker explicitly states about the factual status of the proposition using epistemic modality operators. Following this method, I have established at least ten epistemic moods in Bosnian: (1) the mood of unexpressed opinion (declarative), (2) the mood of question (interrogative), (3) the mood of conclusion (deductive), (4) the mood of assumption (assumptive), (5) the mood of speculation (speculative), (6) the mood of doubt (doubtative), (7) the mood of fulfilled expectation (expec-

tive), (8) the mood of non-fulfilled expectation (non-expective), (9) the mood of the own assertion (assertive) (10) the mood of somebody else's assertion (quotative).

Key words: *speaker, proposition, speaker's opinion about the factual status of proposition, epistemic modality, operators of epistemic modality, epistemic moods*

Mirjana POPOVIĆ

NOVI POJMOVNIK LINGVISTIKE GOVORA

KLJUČNE RIJEČI: *verbalna slika, potencijal riječi, govorna ekspresija, kontekstualizacija govora, asocijativni rječnik*

Lingvistička nauka danas postavlja u fokus leksički potencijal riječi i duhovnost jezika, te se u tom smislu provodi redefinicija predmeta opšte lingvistike i njene terminologije u smislu konstituiranja novog pojmovnika lingvistike govora. Priroda ovih promjena usko je povezana sa razvojem područja koja obuhvataju semantika, pragmatika, socijalna psihologija i kognitivne nauke. Istraživanja su usmjerena na tipologiju konteksta i komunikaciju primjenom kontekstualnih metoda u integralnim opisima jezika.

UVOD

Različite upotrebe jezika uvele su, dakle, lingvistiku govora u prostore nove retorike i stilistike, s obzirom na značaj koji se pridaje sociološkom i psihološkom pristupu fenomenu govora. Koliko se lingvistika time udaljava od početnih definicija govora, zavisi od komunikacije, strategija i planiranja u okviru pojedinih naučnih disciplina, zato se može reći da je novi pojmovnik lingvistike govora eufemistički po prirodi stvari i zahtijeva preciznost i sistematizaciju pojmova na nivou diskursa kojem pripada kao konkretan oblik jezičke djelatnosti.

Govorna kompetencija približno odgovara relativno novijem terminu komunikativna kompetencija, koja podrazumijeva integralno znanje koda, okruženja i vještina govora. Lingvistički okvir svakako je teorijski proširen u odnosu na tradicionalne pristupe govoru, mada su pojmovi i dalje distribuirani u sistemskim relacijama svih nivoa na kojima funkcioniraju. Kada se radi o inoviranim i novim pojmovima lingvistike govora, potrebno je više nego ranije naglasiti područje upotrebe i cilj komunikacije jer više nauka sa svog stajališta doprinosi analitičkom proučavanju govora.

SEMIOLOGIJA GOVORA

Prije svega potrebno je sagledati i preciznije odrediti upotrebu različitih naziva kakvi su nomenklatura, registar, rječnik i stručni termini. U filološkoj praksi koristi se navedeni pojmovnik s obzirom na obuhvat i svrhu istraživanja unutar naučnih i stručnih oblasti. Tako je u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* pod odrednicom *terminologija* navedena definicija O. S. Ahmanove:

Terminologija danoga znanstvenog područja nije naprosto popis termina nego je to i semiološko izražavanje određenog sustava pojmova koji, sa svoje strane, odražava određen znanstveni pogled na svijet. Stoga, premda tumačenje stanovitog termina često dopušta značajna razilaženja među predstavnicima različitih lingvističkih pravaca, to ne isključuje u pravilu takvih određivanja koja bi proizlazila iz bitnih karakteristika označene pojave. (Simeon 1969: 607)

U citiranoj odrednici nalazi se i mišljenje Ž. Vandrijesa, koji ukazuje na probleme katalogiziranja riječi i definiranja njihovog značenja:

[...] jezikoslovci ne smiju davati svojem rječniku onu strogost, kakova se nalazi u rječniku fizičkih ili kemijskih znanosti; lingvistički su pojmovi elastični i sadrže stanoviti postotak približnosti. (Simeon 1969: 608)

Možemo još dodati da Vandrijes u svojoj knjizi "Govor. Lingvistički uvod u istoriju", napisanoj oko 1914. godine, dakle prije "Opšte lingvistike" F. de Sosira, izlaže svoju tipologiju govora uočavajući njegove emocionalne i ekspresivne vrijednosti:

Najopštija definicija govora mogla bi biti sledeća: govor je sistem znakova... među raznim mogućim govorima postoji jedan koji prevazilazi sve ostale raznovrsnošću sredstava za izražavanje kojima raspolaže: to je auditivni govor, koji se još naziva i jezičkim ili artikulisanim govorom. [...] Kod svih naroda, manje-više, gest pojačava izgovorenu reč, a u isto vreme izraz lica i glas odražavaju osećanja i misli. (Vandrijes 1998: 15)

Artikulisani govor prati, odnosno dopunjuje vizualni govor i gestikulacija. Predmetni registar u pomenutoj knjizi upućuje na funkcionalan koncept lingvistike govora, koji sabira znanje o jeziku prethodnih epoha a ujedno definira novi prostor istraživanja govorne djelatnosti, koja je, po njegovom sudu, sinteza logičke, afektivne i podsticajne uloge govora. S obzirom na uticaj epi-

stemologije i logike u tom vremenu, možemo primijetiti da Vandrijes sagledava fenomen govora u tradiciji francuske filologije, koja naglašava socijalnu stranu jezika:

Govor, koji je društvena pojava u pravom smislu reči, proizlazi iz društvenih dodira. On je postao jedna od najjačih veza za povezivanje društava i svoj razvoj duguje upravo postojanju društvene grupe. (Vandrijes 1998: 18)

Treba reći da ni tada nije zanemarivan psihološki aspekt jezika i glavni pojam u percepciji govora su već istaknute verbalne slike. Isticano je da se prvobitni govorni čin sastoji u tome da se znaku odredi simbolička vrijednost. Tako je semiologija znaka usloвила analitički pristup logičkom govoru a stilistički pristup izražajnom govoru. Psihološka istraživanja jezika povezuju intelektualni, afektivni i podsticajni tip govora u procesu stvaranja i percepciji akustičke slike. Kognitivna psihologija skoro vijek kasnije slijedi semiologiju govora u vezi s odnosom mišljenja i govora preko pojmova kakvi su mentalni leksikon i asocijacije (Kostić 2004: 102). Druga, ontološki usmjerena škola inaugurira teoriju govornih činova u duhu nove retorike. Kognitivni i retorički doprinosi u inoviranju pojmovnika lingvistike govora vide se i u pojačanom interesu za komunikativnu i stilističku markiranost govornih jedinica.

Kada je u pitanju predmet lingvistike govora, moramo pomenuti da je teorijski koncept F. de Sosira znatno dopunjen skorašnjim objavljivanjem njegove zaostavštine u knjizi "Spisi iz opšte lingvistike", koju su priredili i izdali Simon Buke i Rudolf Engler u saradnji sa Antoanetom Vel u Parizu 2002. (Sosir 2004). U svjetlu ove zaostavštine, čini se da su ranija izdanja Sosirovog "Kursa opšte lingvistike", uključujući i kritičko izdanje Tulija de Maura, pre naglasila funkcionalno polje *jezika* u odnosu na *govor*, a time Sosirovo shvatanje *jezičke djelatnosti* unekoliko pojednostavili.

U svakom slučaju, Sosirova terminologija znatno je manje isključiva nego što je dosad smatrano. Razmatranja o govoru proširio je na pitanja o humanističkim sistemima, te je nauku o jeziku kvalifikovao disciplinom unutar filozofije jezika. Predmet i suština lingvistike definirani su kroz entitet koji povezuje oblik i ideju:

Šetajući se, bez ikakve reči, urežem neki znak u drvo, iz čistog zadovoljstva. Osoba koja ide za mnom traži ideju tog znaka, i ona mu obavezno pripisuje dve-tri ideje, iako ja nisam imao nikakvu drugu osim da učim znak tajanstvenim ili da se zabavim.

Svaka materijalna stvar je za nas već znak: to jest, impresija koju vezujemo za druge, a materijalna stvar se pojavljuje kao neophodna. Jedina osobenost jezičkog znaka je u tome što on ostvaruje jasniju vezu od svake druge i možda će se uvideti da je to najsavršeniji oblik ujedinjavanja ideja koje se može ostvariti samo na konvencionalnoj somi. (Sosir 2004: 110)

Sosir je označio govorni jezik kao mjesto promjena bilo fonetske bilo gramatičke (analoške) prirode jer je po njemu *govor* ishod društvene aktivnosti, nametnut mimo svih izbora. Smatrao je da su *znak* i *značenje* podjednako semiološke realnosti kao dva oblika istog pojma svijesti. Govor je istovremeno primjena i generator jezika: “Jezik i govor su jedna ista stvar; jedno je uopštavanje drugog” (Sosir 2004: 138). Istakao je *načelo kontinuiteta ili nužne neprekidnosti* kao prvu zakonitost prenosa ljudskog govora.

KONTEKSTUALIZACIJA GOVORA

Navedene pojedinosti govore u prilog činjenici da je *semiologija znaka* otvorila prostor *semiologiji kultura*, a u području značenja filozofskom tumačenju značenja između *riječi* i *stvari*. U tom smislu pred nama je novo iščitavanje Ogden-Ričardsove studije o značenju i uticaju jezika na misao (Ogden-Ričards 2001). To se posebno odnosi na dodatak *O kontekstima* u pomenutoj studiji, napisanoj 1923. godine, a zatim na Ostinovo i Serlovo tumačenje govornih činova (Ostin 1994, Serl 1991).

Teorija govornih činova donijela je niz novih termina mada je većina porijeklom iz antičke retorike, ali sada u kontekstu komunikacije gdje se *govorni čin* predstavlja cjelinom koja se sastoji od simultanih dijelova lokucijskog, ilokutivnog i perlokutivnog čina. U vezi s tim sistemski su opisani relevantni termini kakvi su *dijalog*, *situacija*, *norme*, *uloge*, *očekivanje*, *govorni čin*, *koherencija*, kao i pravila i strategije unutar komunikacijskog polja govornih činova (Ivanetić 1995: 13). Naučna prezentacija pojmova lingvistike govora, odnosno jezičkog djelovanja, uključuje *namjeru govornika*, *motivaciju* i *cilj komunikacije*, a iz teorije diskursa uzima se kao jedinica analitičke procedure *tekst*, ili nadrećenične cjeline koje se ne mogu objasniti na nivou rećenične gramatike. U studiji “O tekstu” obuhvaćeno je 87 termina (pojmova) koji se koriste u području lingvistike teksta, a novija tumačenja su data uz pojmove *diskurs*, *govor*, *ilokucijski čin*, *intencionalnost*, *implicitnost*, *anafora*, *katafora*, *rekurencija*, *konektor*, *koneksija*, *kontekst* (Glovacki-Bernardi 2004: 21). Nameće se zaključak da su brojni pojmovi jezičke djelatnosti poznati odranije iz

retorike i filologije, ali su novi teorijski koncepti uspostavili svoju mrežu pojmova, čija se značenja kreću u funkcionalnim poljima semantike i pragmatike.

U prilog prethodnom zaključku možemo navesti studiju “Kognitivna psihologija”, u kojoj su relevantna dva obimna poglavlja o percepciji govora i kognitivnoj obradi pojedinih oblika i spojeva riječi (Kostić 2010). Posebna pažnja je posvećena *percepciji govora* i *uticaju konteksta, mentalnom leksikonu* i restriktivnim pravilima konverzacije. Kognitivne nauke su preko gramatičkog i psiholingvističkog opisa jezika unijele u lingvistiku niz osavremenjenih pojmova kao što su *mentalna vizualizacija, efekat simboličke distance*, čulna memorija, *kognitivni modeli obrade riječi, komunikacijski modeli* i drugo. Ovim pristupom, zapravo, otvorena je nova rasprava o odnosu jezika i mišljenja, koja u pozadini ima poznate stavove o jezičkim i logičkim strukturama (Pijaže 1979, Vigotski 1977).

KOGNITIVNA ANALIZA GOVORA

Doprinos pojmovniku lingvistike govora jeste i niz protumačenih kognitivnih termina kao što su *verbalne asocijacije, konceptualizacija emocija, govorna ekspresija, jezička ličnost, plač novorođenčeta, šapat, patologija govora*. U monografijama Instituta za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora u Beogradu objavljeno je više radova u kojima se govor proučava kao interpersonalna komunikacija sa stanovišta neurolingvistike i eksperimentalne fonetike (Koruga 2005: 125, Marković 2003: 19, Piper 2004: 25).

Mišljenje smo da leksikografski opis verbalnih asocijacija u rječniku mora biti rezultat interdisciplinarnog proučavanja govora. *Asocijacija* je, zapravo, psihološki pojam koji je u teoriji i metajeziku lingvistike dobio šira značenja od *verbalne slike* u Vandrijesovoj studiji o govoru. Glavni pravci prenošenja asocijacija iz psihologije u lingvistiku odnose se na proučavanje funkcionalnih polja leksema i izradu asocijativnih rječnika. Verbalne asocijacije grade mrežu pojmova prema prototipičnom značenju pojma, putem metafore i metonimije, a najčešće je osnova široka polisemija riječi. Na primjer, asocijacije uz leksemu *dlan* su *ruka, sudbina, šaka, gatanje, linija života, novac, budućnost, kap vode, prositi, putokaz, udarac, vatra, vlažnost*; uz leksemu *dobrodušan* asocijacije su *dobar, naivan, darežljiv, lud, pošten, propao*. Asocijativni rječnici pokazuju paradigmatičke asocijacije unutar tematskih grupa. Često su to stereotipi o karakternim osobinama pojedinaca i naroda, te u tom smislu služe kao građa u etnolingvističkim proučavanjima. Pojmovi kao što su *jezička slika, prototip, stereotip, konceptualna metafora* i *gender* pripadaju

nomenklaturi moderne lingvistike i predstavljaju “simbolizacije realnog svijeta u jeziku” (Popović 2008: 9).

Kontekstualizacija govora donijela je interpretaciju kognitivnih pojmova kao što su *okvir*, *scenarij*, *bazni domen*, *perspektivizacija*, čime je omogućeno da se jezičke strukture analiziraju u skladu sa strategijom posmatrača referentnog događaja. Kognitivna teorija smatra da je *jezička slika stvarnosti* zasnovana na čulnoj percepciji i antropomorfnom shvatanju svijeta. Naročito se intenzivira proučavanje leksike i frazeologije jer su ovi slojevi jezika najpodložniji promjenama, pa se tu najbolje vide kontakti između jezika, društvene i kulturne promjene i živi procesi koji imanentno pripadaju govoru.

Niz psiholoških pojmova tipa *stimulus-reakcija* pripada nivoima asocijativne gramatike. Prvi nivo je semantičko-sintaksički, dakle nivo gramatike; drugi je kognitivni i odgovara nivou jezičke slike svijeta, a treći nivo je pragmatički i predstavlja odnos između čovjeka i okruženja (Piper 2005: 46). Istraživanje konteksta odnosi se prije svega na analizu *verbalnog konteksta*, *situacione kategorije* i *kontrastivnu analizu* (Čavić 1985, Kalogjera 1987, Savić 1993). Korpusna lingvistika je relativno novijeg datuma, ali je dala značajan doprinos kada je u pitanju izbor građe i statistička obrada podataka. Reprerzentativnost jezičkog korpusa je relevantan kriterij u izboru jezičkog uzorka koji u najvećoj mjeri preslikava odnose vjerovatnoća u mentalnom leksikonu:

U zavisnosti od namene, jezički korpus može biti uzorak govornog ili pisanog jezika. U oba slučaja osnovni problem je određivanje jezičke populacije na osnovu koje bi se konstruisao uzorak. Problem uzorkovanja govornog jezika je u tome što nije sasvim jasno od kojih se funkcionalnih stilova ovaj vid jezičkog ispoljavanja sastoji. Stoga se kriterijumi uključivanja različitih funkcionalnih stilova u postojeće korpuse govornog jezika u velikoj meri razlikuju. (Kostić 2004: 99)

Jezički korpus uključuje različite kontekste govora, pri čemu bi konteksti preslikavali jezičku situaciju nekog perioda i obuhvatali različite funkcionalne stilove u jednakoj proporciji za svaki funkcionalni stil. Ponekad je potrebno uzeti u obzir poduzorke, odnosno pomoćne korpuse radi proporcionalnog uzorkovanja.

SEMANTIČKI POTENCIJAL RIJEČI

Lingvistika govora proučava glasovni, morfološki i lingvistički identitet znaka. Ponovo se vraćamo na Sosirove rukopise iz zaostavštine u kojima su

revidirana neka njegova ranija gledišta i u vezi sa dvojnomo suštinom jezičkog znaka. Navedimo ovom prilikom Sosirovo mišljenje da se semantički potencijal riječi ostvaruje samo u koegzistenciji sa drugim terminima, a govorni jezik je nominovan kao mjesto promjena:

Sve promene, bilo fonetske bilo gramatičke (analoške) isključivo se dešavaju u govornom jeziku. Inovacija se stvara u improvizaciji, dok govorimo, i otuda prodiere bilo u lični trezor sagovornika ili govornog lica, ali u svakom slučaju nastaje u razgovornom jeziku. (Sosir 2004: 93)

Dakle, jedna riječ, znak, ograničena je prisustvom drugih znakova i uzaludno je tragati za ukupnim značenjem, te *rječnik, vokabular, terminologija, nomenklatura, pojmovnik, registar i tezaurus* samo na određen način predstavljaju klase riječi i pripadajuće predmetno polje. Poznato je da se potencijalne vrijednosti leksema iskazuju tvorbeno, semantički, redom riječi i intonacijom. Još je Sosir primijetio da je riječ *duša* u nekom domorodačkom idiomu bliska riječima *dah* ili *disanje* (Sosir 2004: 75). Kulturološki opseg pojma izgleda da je najteže odrediti jer uključuje domene vanjezičkog konteksta, budući da jezicima upravljaju principi koji su sadržani u samoj ideji govora, implicitno kao unutrašnje ili duhovno jezičko stvaranje:

Jedina prava stalnost u jeziku jeste promena. Nje ima u statičkom stanju jezičkom koje je samo relativno tako, a može je biti i u svakom govornom ostvarenju namenjenom uzajamnom sporazumevanju. Čim promene toliko vladaju jezičkim stanjima, nesumnjivo je da one nisu proizvoljne. One zavise od veze jezičkih činjenica sa duhovnom prirodom čovekovom i od duhovnih uslova koji su im u osnovici. (Belić 1998: 336)

Belićeva razmatranja o jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku nastala su u okvirima stavova tadašnjeg vremena. Njegova zapažanja o jezičkim konstantama i potencijalnoj vrijednosti riječi, posebno isticanje sličnosti u strukturama svih jezika, i danas su nezaobilazna u tokovima lingvističke misli o jeziku i govoru. Materijalna i duhovna strana govora opisivane su psihofizički i biološki. Odnos između *riječi* i *stvari* najpribližnija je slika čudesnog nanosa koji su ostavile kulture učinivši ovaj problem ponajviše ontološkim i etimološkim (Fuko 1971: 375, Humbolt 1991: 156).

Možemo reći da je identitet znaka konvencionalne prirode jer riječ nezavisno od konteksta u kojem je upotrijebljena postoji sa svim svojim značenjima, ali tek u kontekstu u određenim okolnostima otkriva se njeno puno

konceptualno i kontekstualno značenje. Od raznih značenja jedne riječi u svijesti se javlja samo ono koje je određeno kontekstom. Podsjetimo da novi pojmovnik lingvistike govora svojim nominacijama jezičkih procesa i stanja, te opisom gramatičkih sistema, pruža uvid u različite domene teorijske i primijenjene lingvistike, ali neosporno u širim okvirima kognitivnih nauka i komunikativnih sistema.

ZAKLJUČAK

Koncept lingvistike govora u ovom radu uslovno smo nazvali novim pojmovnikom da bi se naglasile promjene, ali i veze u oblastima semiologije govora, kontekstualizacije govora, kognitivne analize i gramatike koja u prvi plan stavlja semantički potencijal riječi i komunikativnu kompetentnost govornika.

Upoređivanjem pojmova teorijske i primijenjene lingvistike u vezi sa definiranjem i opisom govora mogu se primijetiti različite procedure i strategije koje se odnose na analizu jezičke djelatnosti, koja obuhvata u prvom redu artikulirani govor. Lingvistika govora je dio nauke o jeziku, ali i dio nauke o društvu i čovjeku. Istražujući doseg i smisao govora naučnici su obično izdvajali svoje područje i segmentirali probleme, a nakon toga javljala se kao neminovna činjenica da je govor vrlo složen fenomen koji ni jedna izdvojena disciplina ne može dostatno objasniti. Sa jedne strane oduvijek je bila prisutna težnja ka hermetičnoj kategorizaciji pojmova, a sa druge strane različite funkcije i upotrebe jezika nametnule su potrebu za redefinicijom lingvistike govora u pravcu sociologije komunikacije i kognitivne psihologije.

U radu je dat jedan pogled na razvoj i širinu pojmova u predmetnom i funkcionalnom polju lingvistike govora. Upravo klasifikacije pojmova pokazuju koliko se različitih nauka i disciplina bavi govorom i koliko je potreban integralan opis govora.

LITERATURA

- Belić, Aleksandar (1998), *Opšta lingvistika* (priređivač Milka Ivić. *Izabrana dela Aleksandra Belića*, t. 1). *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, knj. 1 i 2. Zавod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Čavić, Edita (1985), ur. *Kontekst u lingvistici i nastavi jezika*, Zbornik radova, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Beograd.
- Fuko, Mišel (1971), *Riječi i stvari*. *Arheologija humanističkih nauka*, preveo N. Kovač, Nolit, Beograd.

- Glovacki-Bernardi, Zrinjka (2004), *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Humbolt, Wilhelm fon (1991), *Spisi iz antropologije i istorije*, prevela M. Popović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad – Sremski Karlovci.
- Ivanetić, Nada (1995), *Govorni činovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kalogjera, Damir – Mikulić, Gordana (1987), ur., *Jezični varijeteti i nastava jezika*, Zbornik radova, Društvo za primijenjenu lingvistiku Hrvatske, Zagreb.
- Koruga, Đuro (2005), “Psiho-bio-fizičke osnove govornog komunikacionog sistema”, u: Jovičić, T. S., Sovilj, M., ur., *Govor i jezik. Fundamentalni i primenjeni aspekti jezika i govora*. 123–129, Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Beograd.
- Kostić, Aleksandar (2004), “Reprezentativnost jezičkog korpusa i mentalni leksikon”, u: Jovičić, T. S., Sovilj, M. ur., *Govor i jezik. Interdisciplinarna istraživanja srpskog jezika: I*, 98–112, Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Beograd.
- Kostić, Aleksandar (2010), *Kognitivna psihologija*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- Marković, Prvoslav (2003), “Govor kao dominantna funkcija u interpersonalnoj komunikaciji i emotivni izraz”, u: Sovilj, M. i drugi, ur., *Govor i jezik. Interdisciplinarna istraživanja srpskog jezika*, 15–21, Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Beograd.
- Ogden, Čarls Kej – Ričards, Ajvor Armstrong (2001), *Značenje značenja. Proučavanje uticaja jezika na misao i nauka o simbolizmu*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad
- Ostin, L. Džon (1994), *Kako delovati rečima*, preveo M. Radovanović, Matica srpska, Novi Sad.
- Pijaže, Žan (1979), *Epistemologija nauka o čoveku*, preveo M. Milinković, Nolit, Beograd.
- Piper, Predrag, Dragičević, R., Stefanović, M. (2004), “Teorijski i deskriptivni aspekti proučavanja verbalnih asocijacija u srpskom”, u: Jovičić, T. S., Sovilj, M., ur., *Govor i jezik. Interdisciplinarna istraživanja srpskog jezika: I*, 19–35, Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora. Beograd.
- Piper, Predrag – Dragičević, R. – Stefanović, M. (2005), *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*, Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, Beograd.
- Popović, Ljudmila (2008), *Jezička slika stvarnosti. Kognitivni aspekt kontrastivne analize*, Filološki fakultet, Beograd.
- Savić, Svenka (1993), *Diskurs analiza*, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Serl, Džon (1991), *Govorni činovi: ogled iz filozofije jezika*, prevela M. Đukić, Nolit, Beograd.
- Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.

- Sosir, Ferdinand de (1996), *Kurs opšte lingvistike. Kritičko izdanje priredio Tulio de Mauro*, preveli s francuskog i italijanskog D. Točanac-Milivojev, M. Arsenjević, S. Gudurić i A. Đukić. Redaktor prevoda D. Točanac-Milivojev, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Sosir, Ferdinand de (2004), *Spisi iz opšte lingvistike*, prevele s francuskog D. Točanac-Milivojev, S. Gudurić i N. Graovac, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad.
- Vandrijes, Žozef (1998), *Govor. Lingvistički uvod u istoriju*, prevele s francuskog P. Vlahović, S. Gudurić, N. Milošević i Lj. Vlahović-Mikić, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Vigotski, Lav (1977), *Mišljenje i govor*, preveo J. Janićijević, Nolit, Beograd.

A NEW GLOSSARY OF THE LINGUISTICS OF SPEECH

Summary

Linguistic science of today focuses once again on the linguistic potential of words and the spirituality of language. In this way, it redefines the subject of general linguistics and its terminology, and constructs a new glossary for the linguistics of speech. The nature of these changes is closely related to the development of research areas covered by semantics, pragmatics, social psychology and cognitive sciences. Contemporary linguistic research tends to focus on context typology and communication, by applying contextual methods in integral language descriptions. Different language usages have placed the linguistics of speech in the context of new rhetoric and stylistics, due to the importance attributed to sociological and psychological approaches to the speech phenomenon. The degree to which linguistics departs from its initial definitions depends on communication, strategies, and planning within particular scientific disciplines. For this reason, it can be stated that a new glossary for the linguistics of speech is in itself euphemistic, and as such requires a precise and systematic approach regarding the level of discourse to which it belongs, as a concrete form of linguistic activity. Speaking competence approximately corresponds to the relatively recent term of “communicative competence,” requiring an integral knowledge of the code of the language,

the environment and the ability to speak. There is no doubt that the linguistic context has been theoretically broadened in relation to traditional approaches to speech, although its terms are still distributed in systemic relations of all the levels on which they function. As far as innovative and new terms of the linguistics of speech are concerned, it is more necessary than ever to emphasize the fields of their use and their communicative aims, since several sciences, each from its own aspect, are currently contributing to the analytical research of speech.

Key words: *verbal image, word potential, speaking expression, speech contextualization, association dictionary*

Amela ŠEHOVIĆ

RAZGOVORNA LEKSIKA I NJENA FUNKCIJA U HIP-HOP PJESMAMA

KLJUČNE RIJEČI: *hip-hop, razgovorna leksika, tabu-riječi, psovke, pejorativi, vulgarizmi, ekspresivi*

U radu se istražuje zastupljenost i funkcija razgovorne leksike u hip-hop pjesmama. Uočena je velika prisutnost vulgarizama, žargonizama i psovki, što i ne čudi s obzirom na činjenicu da se ovim pjesmama često iskazuje socijalni bunt i otpor društvenim normama.

Šibanje jezikom je često oštrije od udarca bičem.
(Huston 2011: 77)

1. UVOD

Hip-hop je kulturno-muzički pravac nastao u SAD-u u kasnim sedamdesetim godinama 20. stoljeća, a njegovim nositeljem i ujedno promotorom smatra se afroameričko stanovništvo. U našoj sredini hip-hop ima nekoliko značajnih predstavnika, ali se, i pored toga, za njega ne može kazati da je široko zastupljen, naročito kada se poredi s nekim drugim muzičkim pravcima. Iz tih razloga, za korpus rada odabrali smo pjesme najznačajnijeg bosansko-hercegovačkog hip-hopera – Ede Maajke, čemu je doprinijela i njihova aktuelnost i podesnost za lingvističku analizu. Naime, *differentia specifica* hip-hopa jesu njegovi društveno angažirani tekstovi i razgovorna leksika koja izlazi van okvira norme, a nju u prvom redu čine brojni žargonizmi, vulgarizmi i psovke, što potvrđuje i analizirani korpus. Svakako, u ovom radu se u prvi plan stavlja njihova funkcionalnost u navedenom korpusu, a time posredno i u hip-hopu, budući da se može pretpostaviti neka intencija koja stoji iza takve upotrebe. U čemu bi se ona ogledala? Iako odgovor na ovo pitanje ne može biti jednoznačan, u nastavku rada pokušat ćemo odgovoriti na njega.

2. SIMBOLIKA OTPORA JEZIKOM

Kada se govori o hip-hopu i njegovim autorima, često se naglašava njihova sklonost ka necenzuriranoj upotrebi tabu-riječi, što se tumači sredstvom privlačenja pažnje slušaoca i izazivanja šoka. No, ako se složimo sa Allanom i Burridge da ne postoji apsolutni tabu, jer “ništa nije tabu za sve ljude, pod svim okolnostima, za sva vremena” (2007: 9), onda se ta konstatacija može primijeniti i na jezik, odnosno neke jezičke realizacije koje se obično nazivaju tabu-riječima. Posmatrana iz tog ugla, upotreba takozvanih tabu-riječi u hip-hopu nipošto nije tabu – naprotiv, ona je pokazatelj određenog stava, koji se nipošto ne može ukalupiti u kriterije učtivosti srednje klase (middle-class politeness criterion – MCPC), o kojima ovi autori vrlo uvjerljivo govore (2007: 54)¹. Upravo suprotno, njihovo je narušavanje način na koji hip-hop autori pokušavaju razotkriti i razobličiti društvenu stvarnost u kojoj živimo i u koju smo duboko uronjeni, koliko god toga bili pojedinačno svjesni. Kako je ta realnost anomalija neke bolje stvarnosti u kojoj, nažalost, ne živimo, postavlja se pitanje koliko je opravdan zaključak društvenog komentatora Phillipa Adamsa da živimo u vremenima narastajućih potreba za finoćom (niceness) (1997: 19, prema: Allan – Burridge 2007: 105).

U tom kontekstu, upotreba takozvanih tabu-riječi u hip-hop pjesmama zaista se može i mora posmatrati kao vid otpora takvoj društvenoj stvarnosti, i to na jedini mogući način – putem jezika, čime Austinovo “How to do things with words” dobiva svoje potpuno ovaploćenje. Stoga se u nastavku rada pristupa njihovoj analizi.

2.1. Ima li u hip-hopu tabu-riječi?

Najtipičniji reprezentant tabu-riječi, iz ugla standardnog jezika, zasigurno su psovke, koje su nesumnjivo veoma prisutne u hip-hop pjesmama. No, one u ovim pjesmama funkcioniraju kao “žargon autentičnosti” (Bazdulj 2011: 143) – “kad ono što se želi reći ne staje ni u politički komentar ni u larpurlartistički haiku” (Isto). Pjesma *Mater vam jebem* jedna je od takvih pjesama – ona dokumentaristički govori o poratnoj stvarnosti, a psovka u njenom naslovu preobražava se u krik pojedinca nemoćnog da se izbori sa tom i takvom realnošću.

Majka je i inače najčešći objekat psovanja u našem jeziku,² zbog čega ne čudi takva praksa i u hip-hopu, a žene su općenito “mnogo češće objekat nego

---

1 Oni ukazuju na to da su “MCPC (su) određeni time šta bi se smatralo učtivom formom u oslovljavanju poznanika suprotnog spola, u formalnoj situaciji u okruženju srednje klase” (2007: 54). Očigledno, to ni u kom slučaju nisu kriteriji kojima se rukovode hip-hoperi.

2 Potvrde za bosanskohercegovački dramski korpus vidjeti u Šehović 2012: 126.

subjekat uvreda i psovki”³ (Huston 2011: 75). Međutim, u ovom muzičkom pravcu zapaža se i istovremena tendencija ka (nemonotonj) upotrebi i drugih, veoma raznovrsnih objekata psovanja. Naime, psuje se sve – od političara do drugih muzičara:

...*jebo te Tito...* (“Bomba”)
Ama vlado, *jebo ga ti* (“Draga moja vlado”)
Jebo vladu, jebo politiku/jebo u saboru/jebo sve njih redom (“Draga moja vlado”)
Jebo pare, jebo trebe (“Minimalni rizik”)
...*jebo burzu*, od nje imaš samo stres (“Para na paru”)
...*jeb’o li vas onaj šupak Eminem/da vas jeb’o* (“Prikaze”)

Šta je funkcija ovakvog i ovalikog psovanja? Odgovor na to pitanje ne mora, a možda i ne može, biti jednoznačan, ali podatak iz jedne studije navodi na razmišljanje – u njoj se tvrdi kako psovanje “nije samo uobičajena reakcija na bol, već samo sobom funkcioniše kao analgetik”, zbog čega autor ove studije, po zanimanju psiholog, preporučuje ljudima da psuju kada se povrijede (prema: Kostić 2011: 72). Da li iz toga možemo iščitati katarzično djelovanje psovke kao odgovor na stanje u društvu?

S druge strane, rušenje bilo kakvih tabua, pa tako i jezičkih, uvijek je šokantno za one koji prisustvuju tom činu, a za njegove aktivne sudionike to može biti i način ulaženja u moć ili, barem, stvaranja dojma moći. Jezik, u svjetlu takvih ciljeva, prestaje biti politički korektan i postaje seksistički, rasistički itd., te se, “zahvaljujući” tome, nesmetano mogu koristiti pejorativne lekseme za pripadnike određenih nacija, etničkih i seksualnih manjina, općenito, za pripadnike marginaliziranih grupa, što pokazuju sljedeći primjeri:

...*jebem mu mater balijander* (“Moj cijeli život”)
Da sam *cigan*, pa šta da jesam (“Jadranka”)
...*svi pljuju šminkere, glume niggere* (“Klišé”)
Nemoj se bojat’, nisam *peder* (“Babo moj”)
Il uvale ti *pederi* na rimu cenzuru/Ko flaster na usta (“Cenzura”)
...*mace vole face* (“Faca”)
Kujo glupa (“Glupa kujo”)

3 Stoga ne čudi zaključak nekih autora kako su “psovke (su) načelno muška stvar i prenosnik mizoginije” (Kostić 2011: 64).

No, upravo predimenzioniranom upotrebom takvih leksema hip-hope-ri izvrgavaju ruglu tendenciju ka politički korektnom – ponašanju, jeziku i sl. – koja postaje globalni imperativ, dok se istovremeno ljudska prava krše više nego ikad. Da li se onda zaključci o istinskoj opscenosti rasnih i etničkih komentara u današnje vrijeme mogu smatrati jedino prihvatljivim ili je njihova jedina mjera činjenica da “upotreba ovih komentara može izazvati pravne posljedice” (Allan – Burridge 2007: 107).

Dakako, i druge lekseme mogu imati značajnu ulogu u šokiranju javnosti. Vulgarizmima u tom smislu zasigurno pripada počasno mjesto, a oni se u hip-hop pjesmama pretežno odnose na nazive za muški i ženski spolni organ i na sve lekseme kojima se izriče spolni čin:

Boli me *kurac*, moj je stan (“Nikad više”)
Bole nas *kite* (“Mater vam jebem”)
...al na Fejsu ima *muda* (“Facebook”)

Upravo se upotrebom ovih leksema postiže jači perlokutorni efekat (Šipka 1999: 37), te one postaju vrsta intenzifikatora. Osim toga, kao pokazatelj diskursa društvene margine, ove lekseme mogu imati i identifikacijsku ulogu (Šipka 1999: 68).

Zanimljivo je da leksema za ženski spolni organ mnogo češće nego njen antipod označava osobu s negativnim karakternim osobinama:

Budi muško, *pičko*, nemoj plakat poput žene (“Blažena tišina”)
...na ulici bio *pička* (“Facebook”)
...jer nisam *pička*/pa te tužit neću (“Glupa kujo”),

a mnogo rjeđe označava same žene.

...gledat’ *pičke* po danu (“Draga moja vlado”),

u čemu neki autori vide sliku patrijarhalne balkanske kulture (Šipka 1999: 34).

Nazivi za spolni čin upotrebljavaju se u osnovnom značenju:

...ja to buraz *jebem* (“Bomba”)
...daj mi para za auto/da nešto *pojebem* (“Draga moja vlado”),

ali i metaforično – vrlo često u prefikslnim izvedenicama:

Maajka ima da *najebeš* (u značenju ‘nastradati’) (“Obećana riječ”)
Facebook mu *sjebao* obitelj (u značenju ‘uništiti’) (“Facebook”)
Sjebaće mi haman cijelo ovo veče (u značenju ‘upropastiti’) (“Djed Mraz”)
Dok me jedan bradati/nije poč’o *zajebavat* (u značenju ‘provocirati’)
 (“Babo moj”)

Glagolski pridjev trpni od ovoga glagola u osnovnoj formi ima funkciju ekspresiva, kojim se izriče revolt stanjem u društvu:

Oko mene propalice, ubojice, *jebena* stoka (“Faca”)
...da je ustvari sa *jebene* pijace (“Faca”)
Svakom *jebenom* smradu/razbit ću arkadu (“Glupa kujo”)
...i za *jebeni* lunch-paket (“Nikad više”)
...tri *jebene* sezone (“Nikad više”)

3. ZAKLJUČAK

Psovke i vulgarizmi tradicionalno se smatraju tabu-riječima, što je iz ugla standardnog jezika i standardnojezičke politike zasigurno tačno. Međutim, u hip-hopu navedeni kriteriji nisu primjenjivi budući da je upotreba ove leksike njegova konstanta, gotovo možemo kazati, njegova “lična karta”. U tom smislu, one predstavljaju vrstu “norme” tipične za ovaj muzički pravac, ali i sredstvo kojim se, šokiranjem javnosti, izražava otpor malograđanskim standardima i očekivanjima a, posljedično, i revolt stanjem u društvu. Stoga ove lekseme u hip-hopu prvenstveno imaju ekspresivnu ulogu, a povremeno, kao markeri diskursa društvene margine, one imaju i identifikacijsku ulogu.

IZVORI

Edo Maajka, album “Slušaj mater”
Edo Maajka, album “No sikiriki”
Edo Maajka, album “Stigo ćumur”
Edo Maajka, album “Balkansko a naše”

LITERATURA

Allan, Keith, Kate Burridge (2007), *Forbidden Words*, reprinted edition, Cambridge University Press, Cambridge.

- Bazdulj, Muharem (2011), “Psovka, *bloody* psovka”, *Sarajevske sveske* 35–36, 141–145.
- Biti, Marina, Diana Grgurić (2010), *Tvornica privida*, Adamić d.o.o. i Facultas, Rijeka.
- Fairclough, Norman (1991), *Language and Power*, Longman Group, London.
- Huston, Nancy (2011), “Agresija i jezik”, *Sarajevske sveske* 35–36, 75–84.
- Jay, Timothy (1992), *Cursing in America*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia – Amsterdam.
- Kostić, Predrag (2011), “Indeks opsovanog”, *Sarajevske sveske* 35–36, 54–74.
- Milutinović-Bojanić, Sanja (2011), “Umiljavanja i žest, ili, šta biva kad se jezik raz(o)-čara”, *Sarajevske sveske* 35–36, 47–52.
- Muratagić-Tuna, Hasnija (2005), “O vulgarizmima u nekim književnim djelima”, *Lingvostilističke interpretacije*, Almanah, Podgorica, 267–280.
- Ristić, Stana (2010), “Diskurs psovki u srpskom jeziku”, u: Vera Vasić, ur., *Diskurs i diskursi*, zbornik u čast Svenki Savić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 195–212.
- Savić, Svenka (1995), “Istraživanje savremenog gradskog kompleksa: upotreba psovki u konverzaciji”, *Naučni skup slavista u Vukove dane* 24/1, Beograd, 131–137.
- Šehović, Amela (2012), *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama*, Institut za jezik, Sarajevo.
- Šipka, Danko (1999), *Opscene reči u srpskom jeziku*, Centar za primenjenu lingvistikku i Prometej, Beograd – Novi Sad.
- Vasić, Vera, ur., (2010), *Diskurs i diskursi*, zbornik u čast Svenki Savić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad.

LEXIS IN CONVERSATION AND ITS FUNCTION IN HIP-HOP SONGS

Summary

Swearwords and vulgarisms are traditionally considered to be taboo words, which is indeed true when observed from the perspective of standard language and standard language policy. However, in hip-hop, the criteria mentioned above are not applicable since the usage of such lexis is a constant feature or, more precisely, ‘the ID’ of the genre. In that sense, the lexis of swearwords and vulgarisms is a ‘norm’ typical for the music genre, but also

a means to shock the public by protesting against the Philistine mentality and expectations, and consequently, revolt against the society as such. Therefore, the role of such lexemes in hip-hop is primarily expressive. At times, they have an identification role, when observed as discourse markers found on the margins of the society.

Key words: hip-hop, lexis in conversation, taboo words, swearwords, pejorative terms, vulgarisms, expressives

Elma DURMIŠEVIĆ-CERNICA

PUERITIVI U BOSANSKOME JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *dječiji govor, bosanski jezik, pueritivi, sekundarni pueritivi, hipokoristici, deminutivi, rječnik, norma*

U radu se razmatra nastanak pueritiva te njihova upotrebnost (semantička, semiotička i pragmatička) kod djece i odraslih. Upravo kroz jezik i govor "odraslih" oni postaju sekundarni pueritivi, te kao takvi zaslužuju analizu na svim lingvističkim nivoima. Također, proučava se i da li su pueritivi zastupljeni u rječnicima bosanskoga jezika, te kakav je njihov normativni status.

1. UVOD

Pueritivi ili pueritivni pragmemi¹ jesu "govorne jedinice što ih koriste djeca, ali i odrasli u komunikaciji s bliskim osobama i kućnim ljubimcima" (Pintarić 2002: 172). Govor upućen maloj djeci je specifičan: odlikuju ga kratki i jednostavni iskazi, riječi od milja, intonacija je promjenjiva, tonovi nježni, a tempo spor.²

Važno je naglasiti da je 70-ih i 80-ih godina prošlog vijeka *Institut za lingvistiku* u Novom Sadu – tzv. *novosadska grupa*³ aktivno i intenzivno proučavala dječiji govor. Održana je 1971. godine i međunarodna konferencija *Modeli u sintaksi dečjeg govora*. Dječijem govoru uglavnom se pristupalo iz ugla pedagogije, psihologije (kasnije psiholingvistike) i medicine (različiti poremećaji govora). Lingvistički, tj. pragmalingvistički pristup dječijem govoru itekako je interesantan, upravo zbog višeslojnosti ili multikodnosti izraza (Pintarić 2002).

S obzirom da bosnistička lingvistika oskudijeva radovima posvećenim pragmatičkim/pragmalingvističkim temama, (pueritivima, itekako), smatramo da će rad biti podsticaj za intenzivnije bavljenje primijenjenom lingvistikom.

1 Pojam preuzet od N. Pintarić (2002). Zanimljivo je da *puer* (lat.) ima dva značenja: *dijete* i *dječak*. Djevojčica na latinskom je *puella*. Da ne bismo ulazili u *gender* rasprave, u kontekstu ovog rada, porijeklo termina isključivo ćemo vezati za prijevodni oblik *dijete*.

2 Vidjeti više u Vasić, 1968, 1971. i 1976.

3 *Novosadsku grupu* čine: Melanija Mikeš, Svenka Savić i Mirjana Jocić.

2. KORPUS I IZVORI

Svaka riječ koju dijete izgovori (na samo sebi svojstven način) jeste pueritiv. Veoma je važno insistirati, u pragmatičkom smislu, na posebnosti dječijeg izraza. Fonetsko-fonološki sistem djeteta još nije dovoljno razvijen, morfološki i sintaksički aspekt posebno, a semantički, pa i semiotički aspekt – pridruživanje značenja određenom pojmu, posebno su interesantni.⁴ Naš rad utemeljili smo na istraživanju i analizi govora dječaka od prve njegove riječi⁵ – uzrast od četiri mjeseca, preko slogova koje je povezivao u poznate pojmove (*ma-ma* ili *maa-aam* – mama, *doj-doj* – dojiti, hrana, *ka-ka* – majka, *de-de* – dedo, *ke-ka*, *te-ka* – tetka, *da-da*, *ta-ta* – tata⁶ itd.) – uzrast od šestog do 21. mjeseca, do razgovijetnih riječi, sintagmi i rečenica – od 21. mjeseca do 33. mjeseca (koliko dječak trenutno ima). Materijal je dostupan u dnevnicima ispisivanim od prvog smislenog uzvika, preko riječi, sintagmi pa do prvih rečenica.

Pueritive smo analizirali i u *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović 2010) i prisutni su *zoonimni pueritivi* – dječiji izrazi za nazive životinja koji imaju funkciju (pragmatičku) umilnosti tj. hipokorističnosti i *uzvični pragmemi* koji mogu biti oblici dječijeg govora, npr. *hop-hopa* – moguća pragmatička vrijednost *Pao si, nema veze!*, *boc-boc* – moguća pragmatička vrijednost: *primanje injekcije* i sl. Naravno, većina hipokoristika i deminutiva (*mamica*, *dedica*, *tatica*, *kućica* itd.) u datom kontekstu mogu biti *pueritivi*. Još jednom naglašavamo da teorijski, svaka riječ, bilo kojeg registra, može biti oblik dječijeg govora, pa tako i *pueritiv*, ali u praksi, leksika razgovornog jezika jeste ona koja će najčešće ući u rječnik dječijeg jezika.⁷

4 Npr. kapa, šal i rukavice za dijete su u jednom periodu omiljene stvari jer, ukoliko mu ih samo pokažete, ono zna da je vrijeme za park i igre u snijegu; ali ako je, igrom slučaja, tu istu kapa, šal i rukavice oblačilo prije odlaska kod ljekara, svaki put kad vidi te stvari, odbijati će da ih obuče govoreći/pokazujući da ne želi pregled grla.

5 Dječak je izgovorio slijed glasova, potpuno tečno i jasno, i na kraju je to zvučalo kao *mleko*. Naravno, lingvistički i pragmalingvistički bio je to samo ekspresivni izraz – eksklamacija, pretočena u nama poznatu i postojeću riječ koja ima oznaku i označeno. Objasnjavajući drugim roditeljima ovaj slučaj, mnogi od njih potvrdili su da su čuli od svoje djece, upravo u toj dobi, po *jednu* nevjerojatno pravilno i tečno izgovorenu riječ za taj uzrast (4–5 mjeseci): *konj*, *ruka*, *papuča* itd.

6 Interesantno da je riječ *tata* izgovorena relativno kasno, u uzrastu od 16 mjeseci, jer je otac dječaka često bio na putu, tako da interakcija i komunikacija između oca i dječaka nije bila intenzivna. Međutim, kad bi se od dječaka tražilo da kaže *tata*, on bi uzviknuo *iiihh* - duplicirani uzvik “koji iskazuje jaka snažna osjećanja (čudenja, divljenja, ushićenja, nestrpljenja i sl.)” (Halilović – Palić – Šehović 2010: 381) – čime bi, inače, izražavao iznenađenje i zadovoljstvo što vidi tatu nakon puta. To bismo mogli nazvati *uzvičnim pueritivom*.

7 Analizirajući *Rječnik bosanskog jezika* grupe autora (Čedić, I. i dr.) uvidjeli smo slične ili identične primjere kao i u spomenutom *Rječniku* u radu, pa da se primjeri ne bi ponavljali,

Građu smo crpili, također, iz časopisa namijenjenim roditeljima (doduše, većinom majkama) i djeci, pa je tako za potrebe ovog rada analiziran jezik u časopisu *Moja beba*⁸ i tu su pronađeni interesantni oblici *pueritiva*, ali osim citiranih dječijih oblika govora, većinom su tu *pueritivi* koje koriste odrasli u obraćanju djeci, ali sve više i u ophođenju jednih s drugima. To su *sekundarni pueritivi*,⁹ ali o njima nešto kasnije.

Smatramo da je potrebno utvrditi **kriterij starosne dobi**, tj. gdje je gornja granica uzrasta djeteta. Literatura iz 70-ih godina prošlog vijeka proučavala je govor "kod dece na uzrastu do sedam godina" (Savić 1976: 1). Mišljenja smo da je dječiji jezik dječiji sve dok dijete ne krene u školu, kada počinje, između ostalog, učiti gramatička pravila i normu jezika, koji je do tada bio nesvjesno usvajan kao "sirov materijal iz kojeg dete mora izgraditi *svoj* jezik i *svuju* gramatiku" (Gadamer i dr. 1977: 13). Dakle, naša dobna granica je između 5,5 i 6 godina, jer se današnji sistem školovanja i uvođenje djece u školske klupe znatno razlikuje od onog prije 20 i više godina.

3. FUNKCIJA I ZNAČENJE

"Prije su dječiji govor smatrali nepotpunim i pogrešnim jezikom odraslih. Danas (prije 35 godina – opaska naša) psiholingvistika zastupa motrište da dijete, svako pojedino (isticanje naše), tečno govori jezik" (Gadamer i dr. 1977: 13), ne poznajući gramatiku i ne razmišljajući o njoj. Roditelji, kada komuniciraju s djetetom, ne traže od njega da konjugira glagol niti da kaže akuzativ određene imenice, komparativ pridjeva neodređenog vida i sl.¹⁰ Djeca oponašaju odrasle u mnogo čemu, ali ne usvajaju govor tako što su ga čuli u okruženju (Mikeš 2000: 13–17), nego

deca, pored toga što memorišu ono što čuju, izvode i jezička pravila iz onog što čuju, jer je ljudski mozak tako programiran da u određenom

---

odlučili smo navesti samo reprezentativne primjere iz *Rječnika bosanskoga jezika* (Halić – Palić – Šehović).

8 *Moja Beba*, ISSN 1512 – 9683, za potrebe našeg rada analizirano je deset brojeva ovog časopisa. U nastavku rada, svako spominjanje ovog časopisa bit će skraćeno – MB, te odgovarajući broj časopisa, npr. MB 2, MB 6 itd.

9 Vidjeti više u Pintarić 2002.

10 Riđanović (2005: 47–48) naglašava tu činjenicu govoreći kako nas niko ne uči gramatici dok smo djeca, a psiholingvisti intuitivno znanje gramatike smatraju najsloženijim mentalnim posjedom homo sapiensa. Sve to argumentira pozivajući se na Chomskog, koji usvajanje jezika kod djece povezuje sa univerzalnom gramatikom koju dijete donosi samim svojim rođenjem.

periodu ljudskog života (misli se na rano detinjstvo) prerađuje ono što prima sluhom. (Ibidem, 15)

Chomsky (1972: 125), također, kritizira pretpostavku da veliki dio jezičkog materijala dijete stiče imitacijom. U najranijoj dobi da, ali kad su u pitanju kasnije faze razvoja i usvajanja jezičkog materijala, posebno nivo usvajanja rečenica – imitacija je neodrživa “jer je većina onoga što dete čuje nova, kao što je nov i najveći deo njegove sopstvene produkcije po isteku najranijih faza” (Ibidem). Međutim, Chomsky negira i tumačenje da “dete stvara svoje pojmove o gramatičkoj strukturi tako što prosto pretpostavlja da visoke verovatnoće odgovaraju ‘pravilima’, dok se niske verovatnoće mogu zanemariti” (Ibidem, 124).

Iz ugla psiholingvistike, važno je da dijete percipira predmet iz svijeta koji ga okružuje, stvori sliku/predodžbu o njemu i da ga nazove pravim imenom.¹¹ Čak to ne mora ni biti pravo ime tog određenog predmeta, može to biti bilo koji spoj glasova, koji bi kasnije trebao funkcionirati kao naziv tog predmeta u dječijem svijetu, ali i u svijetu odraslih, koji su upućeni u govor tog djeteta.¹² Tako je npr. u govoru dječaka iz našeg rada **zebra** bila *beda*, **grožđe** je bilo *dlja*, čaplja je bila *pala*. Dijete prilagođava glasovni oblik riječi svojim artikulatornim sposobnostima, raspoređujući većinom glasove u odnos: suglasnik – samoglasnik, razbijajući skupine teške za izgovor (čaplja : pala). Ovdje navodimo primjere gdje se, bez objašnjenja sa strane, ili samog uvida u situaciju (npr. igra djeteta sa igračkom zebrom), ne može zaključiti o kojim se leksemama radi i šta one znače.

Posebno treba obratiti pažnju na pragmemske vrijednosti ”u okviru paralingvističkih sredstava” (Pintarić 2002: 173) – kako se izgovara određena riječ koja u kontekstu postaje pueritiv: da li je riječ izgovorena plačnim glasom, ili glasom punim radosti; da li je, izgovorivši tu riječ, dijete pobjeglo od predmeta čiji je naziv izgovorilo ili mu se s radošću približilo itd.

Dakle, pozdravne geste mahanja, slanja poljupca, stavljanja prsta na usta (tišina), pokrivanje očiju (igra žmire) mimika, boja glasa, intonacija (sve

¹¹ Usporedi De Sosir (1977: 83–85).

¹² Navodimo primjer gdje je djevojčica umjesto *kišobran* govorila *pikuzun*. Taj *pueritiv* ušao je u govor prvo njenih roditelja, a kasnije i gotovo cijelog naselja gdje je djevojčica živjela. Mikeš (2000: 20) objašnjava sličan primjer gdje je dječak za kasetofon govorio *abusin*, a djevojčica za sandale *tapokata* – svi članovi porodice komunicirajući sa spomenutom djetecom (ali i međusobno) mjesecima su upotrebljavali ove riječi. Vasić (1983: 97) takve riječi naziva *porodičnim registrom baby-talk-a*.

navedeno ima pragmemsku *pueritivnu* vrijednost!) nerijetko prati i sâmo verbalno sredstvo izražavanja: dijete istovremeno govori *pa-pa* i maše ručicom.

4. PUERITIVI U GOVORU

Pueritive ćemo opisati i analizirati hronološki, tj. u zavisnosti od toga šta je prvo dječak izgovarao: prvo su to bili *glasovi*, odnosno *skupovi glasova* koji imaju značenje, ali analizirat će se i pojedini glasovi koji odstupaju od standardnog izgovora pojedinih riječi, a upravo zbog toga i postaju *pueritivi*. Zatim, *pueritivi* na morfološkom te na sintaksičkom nivou, ali istovremeno i na stilističkom i semantičkom planu.

4.1. Pueritivi na fonetsko-fonološkom nivou

Ukoliko zanemarimo onaj prvi izgovoreni slijed glasova koji su zvučali kao *mlijeko*, prvi zvukovi, kasnije pretočeni u glasove bili su *uzvici* ”**fonemizirani gesto-leksemi** koji nemaju još morfoloških obilježja, ali su izgovorno standardizirani” (Pintarić 2002:173) *gu-gu, ko-ko, mu-mu, ga-ga, ka-ka* (u značenju kva-kva), *ia-ia, mau* (u značenju mjau), *buć, hop-hop, pi-pi, me-me, bee-be* itd. Međutim, zanimljiviji pueritivi jesu oni koji se veoma teško mogu fonemski predstaviti. To su zvukovi koji oponašaju životinje poput lava, tigra, medvjeda, zebre, žirafe, slona, nilskog konja, majmuna, čaplje: [grrrr] bilo bi najbliže zvuku oponašanja lava, tigra, medvjeda i nilskog konja, ali u različitim varijantama, s različitim bojom glasa i intonacijom. I svaki put dječak bi proizvodio tačno određen zvuk specifičan lavu (naravno, tako zamišljenom u njegovoj glavi), a u drugom trenutku zvuk specifičan tigru, s određenim varijacijama (glasnije ili tiše).

”Na fonemskoj razini kao specifičnost pueritiva javlja se **zamjena jednih fonema drugima**” (Pintarić 2002: 173). Najčešće biva zamijenjen sonant **r**¹³ (pa i u našem slučaju) – njegov ekvivalent u pueritivnom obliku je **u/v** i nulti oblik $\emptyset$ – sonant biva zamijenjen nulom: [mukva] mrkva, [gøad] – grad, [pøati] – prati, često je bivao izostavljen i čitav slog u kojem se nalazio sonant **r**: [ge, ge Paja] – Ringe, ringe... došao čika Paja...

Međutim, ono što je specifično u našem slučaju jeste multipliciranje i ”vibriranje” sonanta **r**, češće nego njegova zamjena: [drrrama], [parrk], [grrraonica] (izostavljanje inicijalnog fonema – igraonica), [rrroðendan], [pøozorrr] – prozor (prvo r je nulto, drugo je naglašeno). Međutim, još uvijek

---

13 O izgovoru glasa **r** piše Vasić (1968: 74–75) dajući mu karakteristike glasa teškog za izgovor. U našem istraživanju odstupanja se podudaraju sa tipovima grešaka koje Vasić navodi.

je [opøosti] – oprost, u brzini komunikacije. No, kad se od djeteta traži da kaže *oprosti* on i izgovara [opr̩r̩rosti].¹⁴

Ovdje ističemo da je dječak veoma rano usvojio sonant **r**, kao i većinu ”problematičnih” glasova: **ć, č**,¹⁵ **l, h** (skupinu hv u riječi *hvala* još uvijek ne izgovara, kaže [hala] ili [fala]), a dok nisu bili usvojeni, bili su zamijenjeni glasovima [dz] i [c]: kuća [kuca], Rosica (ime vrtića) [rocica], večeras [vecerrras], noć [noc]. Iz primjera se vidi da i suglasnik **s** može biti zamijenjen glasom [c].

Sonant **l** gubio se u suglasničkim skupinama bezvučni + zvučni: [pave] umjesto plave (ali: [blu] *blue*, engl.), pliva [piva], mlijeko [méko].¹⁶

Palatali: **š, ž, lj, nj** – imali su svoje zamjene – š i ž, prvo bivaju izgovarani kao [s] i [z]: [Secka] – Švedska, [zabica] – žabica, [suska] – šuška, kasnije postaju palatalizirani: [ś] i [ź].

Zanimljivo da je finalna pozicija suglasnika š i ž uvijek besprijekorno izgovarana. Među prvim riječima dječaka bile su riječi: miš, bež, kaiš.¹⁷

Palatalni sonati **lj i nj**¹⁸ bivali su zamijenjeni sonantima [l] i [n]: [dole] – dolje, [negov] – njegov, [nуска] – njuška i sl., pa čak i odraslijoj dobi – nekad sa svim važećim glasovima, nekad zamijenjenim, zavisno od brzine komunikacije i samog govornog čina. Moramo napomenuti da izgovor riječi dolje [dole] jeste pueritivni oblik govora dječaka i ne dovodimo ga u vezu s nenormiranim ekaviziranim oblikom *dole* kako većina govornika bosanskoga jezika i govori.¹⁹

Izgovor bezvučnog suglasnika naspram zvučnog pronalazimo u pueritivnom obliku govora dječaka: (zvučni) sonant **v** na kraju riječi biva zamijenjen bezvučnim **f**: [køf] – krv.

Također je prisutna metateza kao osobina pueritiva: [magn] – kamen (uz izgovor zvučnog **g** naspram bezvučnog **k**), [masn] – somun, [pota] – lopta, [dotkor] – doktor.

14 Tzv. “vibriranje” i “multipliciranje” glasa r Vasić ne spominje (posebno u ovom uzrastu), tako da ovakav izgovor glasa r smatramo pueritivnom vrijednošću (dakako) individualnog govora.

15 Vasić (1968: 78–79) u svom istraživanju došla je do identičnih rezultata što se tiče zamjene glasova č i ć glasovima dz i c, no ona dodatno opisuje i zamjenu afrikatskih parova i njihovo svodenje na jednu vrijednost (u nekim slučajevim bit će: kuća, čurka, odnosno ćaša, maćak).

16 U istraživanjima koja je Vasić (1968: 89) obavila, kod izgovora glasa l uobičajeno je ispuštanje, posebno ako je riječ o suglasničkoj skupini.

17 Vasić (1968: 74) govori o zamjeni glasova š i ž, i to glasovima s i z, u težim slučajevima t i d.

18 Vasić (1968: 59. i 88) također tvrdi da glasovi lj i nj bivaju zamijenjeni glasovima l i n, ali se i ispuštaju.

19 Dječak je imao običaj ispravljati starije sugovornike ukoliko bi upotrebljavali nenormirani oblik *dole*: Ne kaže se *dole* nego *dole*.

4.2. Pueritivi na morfološkom nivou

4.2.1. *Imenice*

Na morfološkoj razini, kao specifičnost pueritiva, ističemo tvorbu deminutiva i hipokoristika: dječak razumije da sufixs **-ica** ima značenje hipokorističnosti i deminutivnosti, pa imamo: *kućica, pelenkica, kremica, mamica, tatica, Bakirica* (u posljednje vrijeme ovo **-ica**, dječak mijenja sa **-ija**, ali samo u primjerima: *mamija, tatija* i *Bakir'ja* – oblici individualne tvorbe), ali i:

- *mlekico* (ekavski izgovor naspram ijekavsko/jekavskog) dječak koristi kad je pospan, nervozan i sl.,
- *starica* (stara pelena: *Neću novu, hoću staru staricu!* /gradacija/),
- *dragica* (*Hajdemo kućici našoj dragoj dragici!*)
- *čita-čitavica* (/gradacija/ čitav plazma-keks),
- *pola-polica* (/gradacija/ pola plazma-keksa),
- *ovdico* (ovdje),
- *tamico* (tamo) itd.

Funkcija deminutiva nije samo ta da obilježi “razlike u veličini pojmova” (Vasić 1983: 100) nego služi i za iskazivanje emocija. Iskazi sa deminutivima često su emfatični.²⁰ Dječak ih koristi kad se želi maziti, kad se umiljava, ali i kad moli i nešto zahtijeva, želeći ugoditi sagovorniku: “Daj mi samo **pola-police!**”²¹ Odrasli u govoru sa djecom koriste deminutive iskazujući time “zaštitnički odnos prema deci” (Vasić 1983: 101), ali i često da bi ih nagovorili na nešto: “Pojedi još malo **supice...**” – reći će roditelj, da bi nagovorio dijete da jede.

Možemo primijetiti da dijete poistovjećuje pridjeve i priloge s imenicama i dodaje im sufixe koji su karakteristični za imenice, odnosno tvori od njih deminutive i hipokoristike.

Pored sufixa **-ica**, frekventni sufixi za deminutivnost i hipokorističnost koje dječak upotrebljava jesu: **-ne, -no, -ane, -ano** i **-ce**: *hljebane, jajano, jajce, kremana (krema), pazuhano (pazuh)*.

Posebno izdvajamo imenicu **kamilica**, za koju dječak misli da je umanjena (zbog **-ica**) i ako ne želi piti čaj od kamilice, reći će: *Neću kamiillu...* Tako **kamila** postaje pueritiv.²²

---

20 Uporedi npr.: *Hajdemo kućici našoj dragoj dragici!* gdje je i gradacijski emotivno naglašena riječ *kućica*.

21 Dječak umiljato traži pola keksa.

22 Zahvaljujem prof. dr. L. Badurini i kolegici E. Ramadanović na primjerima koje su one uočile kao pueritivne oblike: šala (šalica), ček (čekić).

Elizija glasova, u našem slučaju javlja se s funkcijom umilnosti: čitava postaje **čiiita**, **peka** je pelenka (pelena).

Tvorba množine imenica je gramatička, ali je i analoška – kod novih riječi: zec – *zecovi*, čiko – *čikovi*. Istaknuti primjeri su, prema tome, *pueritivni*.

4.2.2. Zamjenice

Zamjenice kao *pueritivni oblici* nude interesantnu i reprezentativnu građu za analizu; pokazalo se da se od svih vrsta riječi posljednje usvajaju (smišleno i sa pravim značenjem).

Zamjenicu **ti** dječak koristi kad govori o sebi, dakle umjesto **ja**: Ko će jesti? *Ti, ti* (pokazujući na sebe, paralingvistička gesta, udaranje po prsima, u značenju to sam ja), i obrnuto: zamjenica **ja** ima značenje zamjenice **ti** – Ko će otključati vrata?, a dječak odgovara: *Ja, ja!* – očekujući da neko drugi, zapravo, otključa vrata. To je logično i očekivano jer on, zapravo, oponaša govor odraslih: kad god mu se obraćamo, dijete je u tzv. **ti poziciji**.²³

Zamjenice **on** i **ona** koristi pravilno, ali samo u ljutnji i afektu, kao da želi depersonalizirati i uvrijediti:

- **Ona** će..., umjesto **mama** će...
- *Neću ga, neću njega*..., misleći na dedu koji došao da ga čuva, ali se dječak ljuti želeći ostati s mamom.
- **On** je došao, umjesto **tata** je došao.²⁴

Ovako upotrijebljene zamjenice²⁵ jesu pueritivi jer njima dječak *ne zamjenjuje* samo postojeće imenice, odnosno riječi koje znače imenice (osobu, predmet ili pojavu) već im i pripisuje određena svojstva, tačnije osjećaj negativnosti i neravnopravnosti. Kroz takvu upotrebu zamjenica, jasno je vidljiv i stav dječaka prema svemu onome što mu se ne sviđa.

Uobičajeno je, također, da “dete koristi dva znaka za obeležavanje svoje ličnosti: lično ime i zamenicu: *oće ona Sara da jede u značenju hoću ja da jedem*” (Savić 1976: 136). U našem slučaju, dijete jeste koristilo lično ime kao znak vlastite identifikacije: **Bakir** će se igrati, ali ne i očekivanu zamjenicu

23 Ovakav odnos zamjenica ja : ti bio je karakterističan za dob dječaka od 24. do 26. mjeseca.

24 Ovi primjeri samo potvrđuju pravilo ponašanja dječaka – zamjenice koristi i kad je riječ o igračkama, ako mu se neka igračka ne sviđa, nikad neće imenovati tu igračku (npr. tigar, lutka, zebra, autić...), nego će uvijek koristiti zamjeničke oblike: (tu, ovu, nju, njega, ovog).

25 Sintagma *situacijske riječi* umjesto *zamjenice*, čini nam se, najbolje odgovara našim pueritivnim zamjenicama. (Silić – Pranjaković 2007: 117)

za treće lice (on). Upotreba velikog broja zamjenica u skladu s gramatikom, usvojena je u dobi od 30 mjeseci.

4.2.3. *Glagoli*

Glagolski oblici koje dječak koristi većinom su u futuru I, ali samo formalno, (hoću jesti, hoću piti, hoću se igrati); njim se, zapravo, obilježava prezent: želim jesti, želim piti, želim se igrati. Dječak upotrebljava i 1. lice množine prezenta (idemo spavamo, idemo pijemo i sl.) – oblici su to koji predstavljaju *pueritive* jer očekivani “pravilni” oblik je idemo spavati, idemo piti. Međutim, dječak, tom dvostrukom upotrebom prezenta, zapravo, na dubinskom sintaksičkom nivou, nudi rečenicu: Mi idemo **da** spavamo. Naravno, takvom upotrebom uvijek i podrazumijeva da će neko s njim spavati:

Idemo mi spavamo.

Idemo se igramo.

Pueritiv je i 1. l. jd. prezenta glagola moći, koji inače jedini (pored glagola *htjeti*) “završava vokalom *u* – za razliku od svih ostalih glagola, koji se u tom obliku završavaju suglasnikom *m*.” (Jahić – Halilović – Palić 2000: 274):

– *Možeš li pojesti jednu bananu?*

– **Možem** – odgovara dječak.

Kreativno usvajanje jezika kod “našeg” dječaka vidi se jasno u pueritivnim oblicima samostalne tvorbe glagola: glagol suprotnog značenja glagolu **raširiti** (noge), dječak “izmišlja” i govori **uširiti** (skupiti). Od uzvika *hu-hu*, dječak tvori glagol **huhuhačiti**, a od uzvika *šu-šu* – **šušusačiti**.

Na pitanje: “Zašto čiko nije upalio svjetlo na parking?”²⁶, odgovoreno mu je da je *nestalo struje*. Onog trenutka kad su se svjetla upalila, dječak je povikao: “**Stalo** je struje!” – misleći da je došla struja.

Glagoli iz ugla pragmalingvistike, odnosno glagoli i glagolski oblici pueritivne vrijednosti zanimljivi su iz tvorbenog ugla (individualna tvorba), kao i zbog upotrebe prvog lica množine koje je dijete usvojilo oponašajući govor roditelja: *idemo da spavamo/idemo spavati; idemo se kupamo/idemo se kupati; hajdemo da jedemo/hajdemo jesti*.

---

26 Ta rečenica je zvučala ovako: [Zašto ciko nije upalio ceko na paokingu?]

4.2.4. Pridjevi

Kod pridjeva ćemo spomenuti izuzetno zanimljivu tvorbu superlativa. Naime, jedini superlativ koji dijete upotrebljava (zasad) jeste najbolji. On ni po čemu nije pueritiv, osim po izgovoru: [najboli].

Međutim, umjesto najbrži, dječak koristi konstrukciju: najbolji + redni broj:

*Ja sam **najbolji** prvi.*

Sljedeća zanimljivost u govoru dječaka, kad su pridjevi u pitanju, jeste mjesto pridjeva u sintagmama i rečenicama. Umjesto uobičajenog reda pridjev + imenica (osim u stilski markiranim izrazima) u našem jeziku, dječakov jezički izraz, skoro pa uvijek je stilski markiran, imenica + pridjev:

– *Idemo kući našoj, dragoj.*

– *Idemo u naš auto crrrni.*

– *Želim komorač svjež.*

Ovakvi pridjevi su pueritivi jer pridjev u tzv. postpoziciji “pojačava emocionalnost iskaza” (Pintarić, 2002: 180).

4.2.5. Prijedlozi

Dječak poznaje i najčešće koristi dva prijedloga: *u* i *na*. Međutim, zanimljivi su primjeri, odnosno situacioni kontekst kad upotrebljava jedan, a kada drugi prijedlog. Tako će npr. reći:

(1) *U Kekecu sjedim **na stolici**.*

*Užinu jedemo **u stolici**.* (Ovaj put misleći na “stolicu-hranilicu”)

(2) *Spavamo **u krevetu**.* (Misli na svoj dječiji krevetić s ogradicom)

*Sad spavamo **na krevetu**.* (Misli na roditeljski krevet)²⁷

Pueritivna vrijednost navedenih prijedloga ogleda se u samoj kontekstualizaciji i prirodi predmeta kojima je dječak okružen.²⁸

---

²⁷ Dječak često ispravlja i roditelje kad mu kažu da ide *u* krevet, govoreći im: “Nije *u* krrrevet, nego *na* krrrevet.” Tako želi potvrditi da će spavati s roditeljima *u/na* velikom krevetu, a ne sam u svom krevetiću.

²⁸ Ovdje mislimo na dječiji stolicu i krevetić koji svakako pripadaju dječijoj stvarnosti.

4.3. Pueritivi na sintaksičkom nivou

“Na *sintaktičnoj razini* pueritivi se ostvaraju u tri oblika: u sintagmama, u jednostavnim rečenicama te u višestrukim rečenicama” (Pintarić 2002: 176).

U ovom radu, kroz analizu fonetsko-fonološkog i morfološkog nivoa, navodili smo i sintagme i cijele rečenice (a naglašavali ono što je važno za nivo koji se analizira), tako da sve sintagme i rečenice nećemo ponavljati, nego samo ponuditi nekoliko zakonitosti koje se javljaju u govoru dječaka.

Očekivano je da dijete ponavlja rečenicu koju odrasli izgovaraju. Odrasli mu čak i “nameću” rečenicu, ili odgovor na postavljeno pitanje:

Reci: *Baš sam se umorio.* (“Poticajna” rečenica)

Dijete ponavlja: **Reci**, *baš sam se umorio.*

Ovo je pravilo u slučaju govora našeg dječaka, svaki put kad se od njega zahtijeva da nešto kaže, on ponavlja imperativ *reci*, i to u svim položajima u rečenici:

*Nisam ja, **reci**, to pokvarrio.*

*Idi ti kući, **reci**, ja ću ostati sam.*

*Vidimo se sutra, **reci**.*

Ovdje se radi o ponavljanju u verbalnoj interakciji (Vasić 1983: 15) i funkcija ponavljanja je, zapravo, *eho* iskaza odraslog.

Odrasli nerijetko žele uključiti dijete u neki događaj ili probuditi njegovo zanimanje za određenu situaciju koja se ne mora neposredno odnositi na dijete (posredno se, itekako, sve to tiče djeteta, jer se tada npr. dijete nema s kim igrati), pa koriste “dativni objekt u obliku zamjenice “*meni*”, “*mi*” koji ima funkciju pragme za uspostavljanje bliskosti s komunikantom (Peti-Stantić 2000 prema Pintarić 2002: 179):

*Jesam **ti** se umorila, da malo legnem* – kaže dječakova majka.

*Nisi **mi** se umorila, nemoj da legnem* – plačući govori dječak.

*Ja sam **ti** zaspala.*

*Nisi **mi** zaspala.*

Neočekivanom upotrebom lične zamjenice u dativu u rečenicama dječaka (*jesam ti se umorila* : *nisi mi se umorila*; *ja sam ti zaspala* : *nisi mi zaspala*), ti oblici postaju pueritivi na sintaksičkom nivou.

Vezane sintagme **pet puta** i **pet dana** dječak koristi kao adverbijalne odredbe intenziteta/količine i vremena:

*Volim te **pet puta**.* (Mnogo te volim.)

*Igrat ću se **pet dana**.* (Mnogo/ neprestano ću se igrati.)

*Kuća je velika, **pet dana**.* (Naknadno objašnjava veličinu kuće.)

Ove primjere možemo smatrati i individualnom tvorbom ali i *porodičnim registrom* dječijeg govora.

5. SEKUNDARNI PUERITIVI

Pueritivi su oblici dječijeg govora. *Sekundarni pueritivi* nastaju tako što te oblike dječijeg govora upotrebljavaju “odrasli u komunikaciji s bliskim osobama i kućnim ljubimcima” (Pintarić 2002: 172), odnosno kad žele “iskazati ljubav i bliskost onome kome se obraćaju” (Ibidem, 173). Standardiziraju se u jeziku i ulaze u rječnike. Zanimljivu građu pronašli smo u časopisu *Moja Beba*, gdje se “odrasli” (urednici i novinari, pedagozi, psiholozi, nutricionisti, ali roditelji u rubrici “Pisma čitalaca”) obraćaju “odraslima” (roditeljima) koristeći, upravo, odlike “senzitivnog jezika” sekundarnih pueritiva.

Primijetit ćemo da i u reklamnom stilu, odnosno u reklamama orijentiranim na porodicu i roditelje, preovladavaju sekundarni pueritivi, pa: vaše dijete treba koristiti liniju *proizvoda za njegu Bebica* (MB 9: str. 6), kapi protiv grčeva su *velika pomoć za male stomake* (MB 9: str. 7) i sl.

Izbor jezičkih sredstava i sama poruka reklame “usmjerena je na recipijenta” (Katnić-Bakaršić 2001: 187), pa sekundarni pueritivi imaju osnovnu funkciju da privuku recipijente i da ih raznježe uvjeravajući ih u ono što reklama nudi.

Istražili smo i analizirali moguće nazive za bebu, kao i primjere leksema i sintagmi koji opisuju bebu i svijet oko nje. Izdvojit ćemo neke:

Dvadeset i četiri nasmijana bebirona... (MB 9: str. 3)

Čim bebac počne da hoda... (MB 15: str. 8)

Za bebice i njihove mame... (MB 19: str. 10)

Bojana je dugo pričala svojim bebećim jezikom (MB 24: str. 20)

Dok u *Rječniku* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 53) pronalazimo lekseme *beba*, *bebast* i *bebica*, iz naših primjera reklamnog stila izdvojili smo lekseme neologizme: *bebiron*, *bebac* i *bebeći* (jezik) koji su sve prisutniji u

razgovornom bosanskoj jeziku onih govornika koji su na bilo koji način vezani za bebe i malu djecu (roditelji, rodbina, pedijatri, odgajatelji u vrtićima i sl.).

Bebiron je pueritiv, leksema nastala individualnom tvorbom koja nosi izrazito jaku emocionalnu vrijednost. Upečatljiva je upravo zbog tvorbe, ali i zbog značenja, a to je nasmijana beba koja rijetko plače, pruža ruke svima, voli se “gnjaviti” i maziti.²⁹

Bebac je pueritiv, vjerovatno nastao kao “oblik muškog roda” imenice beba. Često se koristi u razgovornom jeziku, uz pueritiv *bebač/bebač*.

Pueritiv *bebeći* (oblik *bebaći* također je prisutan u razgovornom jeziku) sekundarni je pueritiv nastao analoškom tvorbom prema ostalim prisvojnim pridjevima koji nastaju sufiksalskom tvorbom (sufiks -ji): srneći, teleći... (Silić – Pranjković 2007: 175)

Sljedeći primjeri sekundarnih pueritiva jesu, zapravo, prenesena metaforička značenja koja imaju određene riječi (puzati, spavati, smijati se, gutati, plivati, priljepiti, snaga, brbljati, ljuljati, zvrk, izabirati), a u opisima određenih osobina djeteta funkcioniraju kao sekundarni pueritivi:

(...) *dok pokušavate uhvatiti vašeg puzavca da ga nahranite.* (MB 2: str. 10)

Vaša beba može biti: *spavalica, smješko, gugotalica, plivač, priljepak, snagator, puzalica i brbljivica, ljuljalica, zvrk.* (MB 12: str. 14–15)

Znam da mnogi roditelji muku muče sa bebama-izbiračima... (MB 26: str. 5)

Na kraju, sekundarni pueritivi jesu i hipokoristici i deminutivi svih pojmova koji se mogu dovesti u vezu s djetetom. Može to biti dječija igračka:

Igračka za bebu je *edukativna žirafica.* (MB 20: str. 9)

ili, pak, dijelovi tijela:

Ispušta neobične glasove, mlatara nožicama i ručicama. (MB 15: str. 21)
Od ležanja na stomačiću do puzanja. (MB 26: str.3)

Možemo zaključiti da sekundarni pueritivi nastaju kao posljedica dječijeg specifičnog govora – tepanja; svojom čestom upotrebom u razgovornom jeziku, vjerovatno će osigurati mjesto u rječnicima bosanskoga jezika.

---

²⁹ Značenje pueritiva *bebiron* saznali smo na internetskim forumima.

6. ZAKLJUČAK

Proučavati dječiji govor i pueritive pokazalo se zanimljivim na svim lingvističkim nivoima. Posebno ističemo fonetsko-fonološki nivo gde je bilo najviše reprezentativnog materijala za analizu, jer je dječak, čiji smo govor analizirali, bio u dobi kad su glasovni oblici preuzimali (većinom) značenja samih riječi, pa i rečenica. Međutim, mišljenja smo da smo i na drugim lingvističkim nivoima (naglašavamo tvorbu riječi u okviru morfološkog nivoa) ponudili zanimljiv izbor jezičkih jedinica koje u kontekstu postaju *pueritivi*. Verbalnim interakcijama djece i odraslih, ali i djece međusobno – pueritivi “mogu postati temeljem stvaranja novih žanrova zajedničkih umjetnosti i lingvistici” (Pintarić 2002: 183). Funkcija pueritiva u jeziku najčešće je ta da probudi pozitivne emocije i doprinese emotivnoj bliskosti (djeteta i odraslog) i to kroz deminutivnost i hipokorističnost, ali ni “ubjeđivačka funkcija” u reklamnom stilu nije zanemariva (*velika pomoć za male stomake*). Njihova funkcija jeste i komunikacijsko prilagođavanje različitih skupina: djece i djece, djece i odraslih, odraslih i odraslih u različitim sociokulturnim situacijama. Sekundarni pueritivi veoma su raznovrsni; na tvorbenom planu pokazali su se vrlo podatni za individualnu i analošku tvorbu (*bebiron*, *bebeći* i sl.), a kroz postupak metaforizacije (*puzalica*, *ljuljalica* i sl.) pueritivi i na semantičko-stilističkom planu mogu postati predmetom analize. O njihovom normativnom statusu dalo bi se raspravljati jer još uvijek nisu našli mjesto u aktuelnim rječnicima bosanskoga jezika, ali vjerujemo da će, barem za početak, pronaći mjesto u nekom rječniku žargona, a kasnije i u standardnim rječnicima.

IZVORI

- Čedić, Ibrahim i dr. (2010), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Halilović, Senahid – Palić, Ismail – Šehović, Amela (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Moja Beba*, broj 2, novembar/studeni 2010.
- Moja Beba*, broj 6, mart/ožujak 2011.
- Moja Beba*, broj 9, juni/lipanj 2011.
- Moja Beba*, broj 12, septembar/rujan 2012.
- Moja Beba*, broj 15, decembar/prosinac 2012.
- Moja Beba*, broj 19, april/travanj 2012.
- Moja Beba*, broj 20, maj/svibanj 2012.
- Moja Beba*, broj 21, juni/lipanj 2012.

Moja Beba, broj 24, septembar/rujan/2012.

Moja Beba, broj 26, novembar/studeni 2012.

LITERATURA

- Čomski, Noam (1972), *Gramatika i um*, prev. R. Bugarski i G. B. Todorović, Nolit, Beograd
- Gadamer, Hans-Georg – Hörman, Hans – Eggers, Hans (1971), *Učenje i razumijevanje govora. Društvo i jezik na prijelomu*, prev. T. Stamać, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Jahić, Dževad – Halilović, Senahid – Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Jocić, Mirjana – Savić, Svenka (1974), *Modeli u sintaksi dečjeg govora*, Institut za lingvistiku u Novom Sadu, Novi Sad
- Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.
- Mikeš, Melanija (2000), *Dete u svetu dvojezičnih čarolija*, LDIJ Veternik, Novi Sad
- Pintarić, Neda (2002), *Pragmema u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Riđanović, Midhat (2005), “O žalosnom stanju naše nauke o jeziku”, *Sarajevske sveske*, br. 10, str: 46–62, Sarajevo
- Silić, Josip – Pranjković, Ivo (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Savić, Svenka (1976), *Razvojna psiholingvistika*, Forum, Novi Sad
- Sosir, Ferdinand de (1977), *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd.
- Vasić, Smiljka (1968), *Govor vašeg deteta*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd
- Vasić, Smiljka (1971), *Razvitak artikulacije kod dece na uzrastu od tri do devet godina*, Naučna knjiga, Beograd
- Vasić, Smiljka (1976), *Razvojne govorne norme u naše dece*, Prosveta, Beograd
- Vasić, Vera (1983), *Govor sa sestrom i bratom*, Filozofski fakultet u Novom Sadu: Institut za južnoslavenske jezike, Novi Sad

PUERITIV FORMS IN THE BOSNIAN LANGUAGE

Summary

This paper observes the formation of *pueritiv* forms and their usability (semantic, semiotic and pragmatic) for children and adults. It is precisely through the language and speech of "adults" that secondary *pueritiv* forms are created, which deserve to be analyzed at all linguistic levels. At this point, we place special emphasis on the individual formation and metaphORIZATION of secondary *pueritiv* forms. Through our analysis of a child's speech through the phonetic, phonological, morphological and syntactic levels, we were able to detect in "our boy" deviations from the models of child speech-adoption theory. In most cases, *pueritiv* forms in language are used to evoke positive emotions, and to contribute to the emotional bonding between child and adult through the use of diminutives and hypocoristics. They also have the function of communicational adjustment within different groups: children and children; children and adults; and adults and adults (secondary *pueritiv* forms), in different socio-cultural situations. This analysis also explores if and to what extent *pueritiv* forms exist in Bosnian language dictionaries, and what their normative status is. We conclude that *pueritiv* forms will certainly find a place in dictionaries of jargon and, later, in standard language dictionaries.

Key words: *child speech, Bosnian language, secondary pueritiv forms, hypocoristics, diminutives, dictionary, norm*

Lada BADURINA – Ivo PRANJKOVIĆ

O DIJALOGU

KLJUČNE RIJEČI: *dijalog, tipovi dijaloga, dijalogičnost, monolog, komunikacija, diskusija*

Ovaj prilog sadrži kratak povijesni prikaz dosadašnjih istraživanja dijaloga te razmatranja o tipovima dijaloga, o dijalogičnosti teksta, o odnosu između dijaloga i komunikacije, između dijaloga i monologa odnosno između dijaloga i diskusije.

Raspravu o dijalogu – ili *dijalog* o dijalogu – započinjemo podsjećanjem na neke paradokse! Ponajprije, dok nas naša društvena i/ili jezična svakodnevnica uvjerava u to da je komunikacijska (i/ili dijaloška?) djelatnost inherentna ne samo ljudskoj naravi nego i da je ona neodjeljiv, *konstitutivni sastojak* svake društvene zajednice, znanost o jeziku – tradicionalno – pokazuje premalo zanimanja za taj vid ljudske interakcije.¹ Zatim, usprkos tome što – kao pripadnici raznih društvenih skupina (npr. obiteljske, akademske, profesionalne, državne, nacionalne itd.) – komunikaciju redovito *practiciramo* i samouvjereni pritom mislimo da nam je – kao ljudskim bićima – imanentna sposobnost jezičnoga općenja, jezična nas praksa prečesto demantira: nerazumijevanje i nesporazumi prisutni su u svim životnim situacijama, u svim aspektima života pojedinca, ali i društvene zajednice (npr. prepirke u obiteljskim i partnerskim odnosima; prijepori među prijateljima ili kolegama; neuspješni ili prekinuti poslovni odnosi između manjih ili većih tvrtki, organizacija ili ustanova; nemogućnost uspostavljanja suradnje među parlamentarnim politi-

---

1 Dijelom se to može tumačiti nasljedem strukturalizma u jezikoslovlju, koji je – načelno – marginalizirao govor kao realizaciju/ostvaraj apstraktna i istraživanjima podatna jezičnog sistema/sustava, ali ne samo time. Naime i neovisno o strukturalističkim iskustvima, jezični (gramatički) opisi iscrpljivali su se na partikularnim temama (morfologija, sintaksa) prije negoli na kompleksnim pitanjima jezične komunikacije.

kim strankama čak i u vezi s onim pitanjima koja nadilaze stranačke interese, a čije bi rješavanje nedvojbeno pridonosilo dobrobiti društvene zajednice u kojoj djeluju; sukobi među vjerskim, nacionalnim ili državnim zajednicama i sl.). Naposljetku, čini se da *govorimo* mnogo, a *razgovaramo* malo ili nika-ko – pa postaje sve očitijim da nam za ovladavanje umijećem razgovaranja/pregovaranja i raspravljanja treba ozbiljna pomoć.² No znamo li uopće koji su to mehanizmi koji bi nam mogli pomoći u ovladavanju *problemima u komunikaciji* (usp. i Bohm 2009: 21–22)?

Ipak, požalivši se na *načelnu* nezainteresiranost lingvistike za *jezik u akciji*, dakle za jezičnu komunikaciju, odnosno dijalog, ne želimo tvrditi da je tema dijaloga potpuno izmakla znanstvenome istraživanju. Očekivano, vještina je vođenja dijaloga (klasično)retoričko pitanje; respektabilan prinos nesumnjivo predstavljaju i recentnije studije filozofa; o literarnim će dijalozima pisati teoretičari i povjesničari književnosti itd., itd. Zanimat će nas međutim i iskustva američkih istraživača, ponajprije na polju analize diskursa, analize razgovora/konverzacije te pragmalingvistike.³ Naime neopterećeni isključivošću europskoga strukturalizma, oni su za predmet svoga istraživanja mogli odabrati upravo (raz)govorni jezik.⁴ Napokon, u kontekstu ćemo se različiti-

2 Sve su prisutniji različiti programi kojima se polaznici različitih profila upoznaju s tehnikama dobra dijaloga, a zamjetan je i porast broja popularno pisanih knjiga o umijeću i tehnikama vođenja uspješna dijaloga, npr. u partnerskim ili poslovnim odnosima. Štoviše, posebice na američkom tržištu knjiga, postoji velik broj izdanja s praktičnim savjetima o tome kako napisati dobar televizijski/filmski scenarij! Koliko su međutim *dijalozi* zastupljeni u literarnim djelima, pa onda i filmskim scenarijima uistinu dijalozi – u smislu kako ćemo *dijalog* nastojati ovdje definirati – zasad ostavljamo postrani.

O paradoksima vezanima uz dijalog usp. i u Isaacs 1999: 487 (brojevi se za ovu bibliografsku jedinicu odnose na pozicije u tekstu e-izdanja knjige; *kindle edition*).

3 Vrijedan kritički pregled novijih lingvističkih proučavanja dijaloga (usp. Katnić-Bakaršić 2006) smatramo u svemu komplementarnim našim promišljanjima. Štoviše, autoričin stav da je nužna “otvorenost u opisu, interpretaciji i klasifikaciji različitih pristupa dijalogu” (Katnić-Bakaršić 2006: 222) i naša je misao vodilja, uz napomenu da u ovome tekstu ne želimo striktno dijeliti (uže)lingvističke prinose teoriji dijaloga od onih koje nam nude druge humanističke discipline.

4 Pojam **analiza diskursa** prvi je put 1952. godine uporabio američki lingvist Zellig Harris za metodu analize povezana govorenja (ili pisanja); bez obzira na postojanje različitih metoda/pristupa koje danas objedinjuje složen pojam, važno je, u našem kontekstu, napomenuti da su se prve analize diskursa bavile upravo (raz)govornim tekstovima. Nastanak se pak discipline **analiza razgovora/konverzacije** vezuje uz etnometodologiju, granu sociologije koja se razvila u 60-im i 70-im godinama 20. stoljeća, koja se primarno zanimala za svakodnevno ljudsko ponašanje, odnosno za vještine koje članovi određenoga društva rabe za tumačenje svijeta i djelovanje u njemu. Iz sociologije analiza razgovora preuzima istraživačke metode, i po tome se razlikuje od analize diskursa, čije je podrijetlo gramatičko, pa dobrim dijelom i metode proučavanja jezičnih struktura. Konačno, **pragmalingvistika**

tih teorijskih pristupa i njihovih dostignuća moći pozabaviti i razgraničenjem ključnih pojmova – u prvome redu *konverzacije* ili *razgovora*, *dijaloga* te *diskusije/debate* ili *rasprave*.

No prije svega kratak pregled važnijih teorijskih promišljanja o dijalogu!

* * *

Znatniji interes za pitanja dijaloga iniciraju ruski formalisti i preteče funkcionalnoga pristupa jezikoslovnim i književnoteorijskim problemima, kakvi su npr. bili Mihail Bahtin, Lav P. Jakubinski ili Jan Mukařovskij (usp. Bahtin 1967 [Bakhtin 1984], Bahtin 1980⁵, Jakubinskij 1986⁶ i Mukařovskij 1986⁷). Tako je npr. Jakubinski, jedan od važnih preteča funkcionalističkoga gledanja na jezik i na načine njegova funkcioniranja, upozorio na to da izbor između dijaloga i monologa nije stvar slučajnih niti lingvistički irelevantnih okolnosti, nego da je to čin izbora između dvaju relativno čvrsto strukturiranih skupova jezičnih konvencija (usp. Jakubinskij 1986. i Mukařovskij 1986: 104). Upozorava također i na to da je dijalogu svojstvena smjena akcije i reakcije govornika i sugovornika, koja stvara određenu napetost karakterističnu za komunikaciju uopće. Na opreku dijalog–monolog gleda kao na svojevrsnu funkcionalnu opreku u jeziku, koja je donekle analogna opreci između pisano-ga i govorenoga te npr. između intelektualnoga i emocionalnoga. Jakubinski

---

(izvorno i na angloameričkom govornom području *pragmatics*, tj. pragmatika) grana je lingvistike koja proučava jezik u uporabi, odnosno kako se jezik ostvaruje i tumači u kontekstu. Osnovno polazište pragmalingvistike jest da je svaka uporaba jezika djelovanje. Stoga nije neočekivano da se u (filozofskim) ishodištima te discipline našla ideja o *načelu suradnje*, naime pretpostavka da ljudi surađuju u procesu komunikacije kako bi umanjili mogućnost nesporazuma. To načelo glasi: *učini svoj doprinos odgovarajućim u etapi u kojoj se događa, s prihvaćenim ciljem ili smjerom govorne razmjene u koju si uključen*. Da bi ga slijedio, govornik mora udovoljiti kategorijama (maksimama) kvantitete, kvalitete, odnosa (relacije) i načina. Takvo će se nastojanje za *uvođenje reda* u komunikaciju lako moći dovesti u vezu s distinkcijom, u novijim teorijskim pristupima uglavnom prihvaćenom, između konverzacije i dijaloga – što zasad samo najavljujemo.

- 5 Prva (ruska) izdanja obiju Bahtinovih studija – *Marksizam i filozofija jezika* te *Problemi poetike Dostojevskog* – potječu iz 1929. godine. Drugu smo (*Problemi poetike Dostojevskog*) konsultirali u dvama prijevodima, srpskom i engleskom.
- 6 Prvo je izdanje studije “O dialogičeskoj reči” objavljeno u zborniku *Russkaja reč I.* u Petrogradu 1923.
- 7 Prva studija – “Dijalog i monolog” – prvi je put objavljena 1940. u časopisu *Listy filologičké*, a druga – “Prilog scenskom dijalogu” – 1937. u *Programu D*³⁷.

također zastupa mišljenje da je dijalog prirodnija pojava od monologa jer svaki uzajamni odnos (a komunikacija nužno pretpostavlja uzajamnost) teži tomu da bude obostran, dijaloški. O tomu na neizravan način svjedoči činjenica da treba naučiti slušati sugovornika (jer je to umijeće), dok je prekidanje sugovornika urođena sklonost, koju dakako ne treba posebno učiti (usp. Mukařovskyy 1986: 106). To ipak ne znači da su dijalog i monolog posve odijeljeni jedan od drugoga. Naprotiv, oni se u praksi obično prelijevaju jedan u drugi i funkcioniraju na osnovi svojevrsnoga dinamičkoga polariteta. Obično je riječ o tome da u nekim tipovima komunikacije dominira dijalog, a u nekim drugima monolog. Tako će dijalog biti svojstven svim tipovima razgovora, i privatnih i službenih, a monolog npr. profesorskim predavanjima, govorima retora, odgovorima studenata na ispitima i sl. (ako primjerice profesor prekida studenta u odgovaranju, to se doživljava kao otežavanje ispita).⁸

U spomenutim istraživanjima posvećenima dijalogu, posebice u Jakubinskoga i u komentaru njegovih stajališta kod Mukařovskoga, govori se o tri ma aspektima dijaloga kao jezične pojavnosti. *Prvi se aspekt* tiče dvostranosti dijaloga, tj. odnosa između samih sudionika govornoga događaja, tj. između “ja” i “ti”. Istina, dvije su strane u manjoj ili većoj mjeri prisutne i u monologu, ali se druga strana u monologu ne mora izravno niti naglašeno “adresirati”, a ako se to i čini (npr. uporabom zamjenica drugoga lica, obraćanjima, imperativima i sl.), onda se i sam monolog do neke mjere “boji dijaloški” (usp. Mukařovskyy 1986: 107). *Drugi se aspekt* tiče odnosa između sugovornika i određene situacije u kojoj se sugovornici nalaze i u kojoj se komunikacija odvija. Ta situacija može i izravno utjecati na smjer razgovora (npr. vrisak koji se naglo začuje, tresak automobila koji se sudaraju, znak za uzbunu i sl.). Naposlijetku *treći se aspekt* tiče činjenice da se u dijalogu obvezno smjenjuju najmanje dva konteksta (dok je monologu svojstven jedan neprekinuti kontekst). To ipak ne znači, istaći će Jakubinski, da u dijalogu nema svojevrsnoga značenjskoga jedinstva, koje se ponajprije očituje u zajedničkom predmetu razgovora (narušavanje toga jedinstva svojstveno je raznolikim “razgovorima gluhih”).

Sva tri spomenuta aspekta dijaloga imaju i specifične, čak bi se moglo reći prototipne načine jezičnoga izražavanja. *Prvome* su aspektu svojstvene značenjske suprotnosti između zamjenica prvoga i zamjenica drugoga lica, npr. *ja – ti, mi – vi*, zatim obraćanja (vokativi), imperativi, glagolski oblici koji sadržavaju oznake lica (tj. lični glagolski oblici), upitne rečenice i sl. Odnos između sugovornika i stvarne situacije (*drugi aspekt*) dobiva svoj jezični

8 Još je radikalniji u tom smislu bio Bahtin (Vološinov), koji je tvrdio da je *dijalogenost* svojstvo svakoga teksta, a o dijaloškoj naravi jezika piše i Jakobson. O tome više u nastavku.

izraz preko deksije prostora i vremena, uporabom pokaznih zamjenica i zamjениčkih priloga, npr. *ovaj, taj; ovdje, tamo*), uporabom raznovrsnih priloga ili prijedložno-padežnih izraza za označavanje prostora i vremena, npr. *na mjestu pored tebe, na onoj strani, tu ispred; jutros, večeras, noćas, idući tjedan* itd., te glagolskim vremenima (kojima se označuje istodobnost, anteriornost ili posteriornost u odnosu na vrijeme odvijanja same komunikacije). *Treći aspekt* dijaloga, tj. svojevrsno prožimanje kontekstā, ima korelat ponajprije u raznovrsnim leksičkim oprekama (npr. *dobar – loš, lijep – ružan, veliki – mali, koristan – štetan* i sl.), a na razini tzv. rečenične fonologije smjenjivanje konteksta postiže se raznovrsnim intonativnim sredstvima (npr. visinom glasa, intenzitetom, tempom, stankama i sl.).

Uzimajući u obzir različite aspekte dijaloga i jezična sredstva koja su svojstvena pojedinim od tih aspekata, govori se također i o dijaloškim tipovima.

Tako su u *prvome tipu dijaloga*, onome koji se tiče odnosa između sudionika govornog događaja, često naglašeni emocionalni ili voljni momenti. Najekstremniji tip takva dijaloga jest svađa, kao najosobniji tip dijaloga, koji je svojstven manje kultiviranim društvima i sredinama. Neki istraživači svađu smatraju i prvobitnom formom dijaloga.

Drugi tip dijaloga, kod kojega je u prvom planu vezanost sugovornikā za predmetnu situaciju, predstavljaju raznoliki “radni razgovori” (npr. razgovor dvojice inženjera o trasi buduće autoceste). Takvi su razgovori, ako se ne pretvore u diskusije, lišeni snažnije emocionalne obojenosti, pa i napetosti među sugovornicima jer su oni više usmjereni na samu situaciju negoli na međusobni odnos sudionika govornoga čina.

Treći tip dijaloga, vezan za prožimanje i/ili smjenjivanje kontekstā, zasnovan je na pojačanim značenjskim obratima, a nije ni osobne naravi (kao prvi tip) ni situacijske naravi (kao drugi tip). Krajnji oblik takva dijaloga jest onaj u kojem se insistira na igri značenja, na poklanjanju posebne pozornosti samome dijalogu. Takav tip razgovora svojstven je konverzaciji, tj. dijalogu ili “polilogu” koji je do neke mjere sam sebi svrha, koji je lišen neposredne korisnosti, koji predstavlja kulturno dostignuće, u kojem se nerijetko govori zato da bi se govorilo, da bi se ljudi međusobno družili, uvažavali, igrali, zabavljali i sl.

Europski teoretičar koji je – po svemu sudeći – ponajviše utjecao na kasniji razvoj *teorije dijaloga*, pa i one prekomorske, američke jest Mihail Bahtin. Dvije se njegove knjige u tome kontekstu najčešće spominju: *Marksiizam i filozofija jezika* iz 1929. godine⁹ (usp. Bahtin 1980) te *Problemi poetike*

---

9 Tu je studiju Bahtin objavio pod imenom svoga prijatelja Valentina Nikolajeviča Vološinova i sve do 1973. godine ona se nije pripisivala Bahtinu (usp. Bahtin 1980: X–XII).

Dostojevskog, čije je prvo izdanje objavljeno iste 1929, a drugo, prerađeno i dopunjeno, 1963. godine¹⁰ (usp. Bahtin 1967 ili Bakhtin 1984).

Misao prepoznatu u Bahtinovu djelu (u prvome redu *Marksizmu i filozofiji jezika*, no ističe se i trajna Bahtinova zaokupljenost temom dijaloga i dijalogičnosti jezika) Peter Womack, profesor književnosti i drame na britanskome sveučilištu East Anglia, uvodno sažima ovako: *Dijalog nije samo naročita uporaba jezika; bolje rečeno, dijalog je univerzalno stanje uporabe jezika uopće jer ne može se reći ništa što se ne nadovezuje na nešto rečeno ranije i da ne najavljuje neku vrstu uzvrata (ili da se ona ne očekuje)* (usp. Womack 2011: 48, istakli L. B i I. P.). Konkretnije, i prema Bahtinovima riječima, svaki se iskaz gradi između dvoje društveno organiziranih ljudi, a ako realnog sugovornika nema, onda se on pretpostavlja u ličnosti *normalnog predstavnika* one društvene grupe kojoj govornik pripada. Svaka je riječ dakle upućena sugovorniku, *riječ je u biti bilateralni čin* ili, metaforički, ona je *most izgrađen između mene i drugog*; ako se on jednim krajem oslanja na mene, drugim se krajem oslanja na sugovornika (Bahtin 1980: 94–95). U nastavku Bahtin će poentirati: realna jedinica jezika–govora nije izolirani pojedinačni monološki iskaz, već interakcija bar dvaju iskaza, tj. *dijalog*.¹¹ Time će otvoriti novu temu, koju ovdje ostavljamo postrani, a tiče se istraživanja oblika prenošenja tuđega govora¹² (usp. Bahtin 1980: 129–130). Napokon, reći će Bahtin, “jezik ne postoji sam po sebi”, već samo u konkretnom iskazu, konkretnom govornom činu, odnosno jezik se samo preko iskaza dodiruje s komunikacijom, postaje realnost (Bahtin 1980: 137).

Slično će Bahtin pisati i u monografiji *Problemi poetike Dostojevskog* (usp. Bahtin 1967: 253–254). U jeziku kao predmetu lingvistike nema i ne može biti nikakvih dijaloških odnosa; dijaloški su odnosi izvan lingvistike, oni su predmet metalingvistike. Naglasit će potom i ovo: dijaloški je kontakt “prava sfera života jezika”, odnosno riječ je, za razliku od jezika, “po svojoj prirodi dijaloška”.¹³

10 To je drugo izdanje poslužilo kao predložak prijevodima. Postoje još dva izdanja s promijenjenim naslovima (usp. Bahtin 1980: IX–X).

11 Slično će Bahtin tvrditi i pišući o dijalogu kod Dostojevskog: *Biti znači dijaloški općiti ili Jedan glas ništa ne završava i ništa ne razrješava. Dva glasa minimum su života, minimum postojanja* (usp. Bahtin 1967: 334).

12 Zasad samo napominjemo da je, po Bahtinu, *aktivno percipiranje tuđega govora* temeljno za dijalog. Ta će nam primjedba naime biti važna nešto kasnije, pri definiranju pojma *dijalog*.

13 Lingvistika naime izučava jezik u njegovoj općosti, kao nešto što čini mogućim dijaloški kontakt, ali ona se udaljava od dijaloških odnosa (Bahtin 1967: 254). U nastavku će Bahtin razmatrati različite mogućnosti uspostavljanja dijaloških odnosa, pa će ponuditi i pojam

* * *

Dakako, ovaj letimičan pregled teorijskih misli o dijalogu nužno je nepotpun. Ipak, odustajući od daljnjih pokušaja da u malo vremena (i prostora) sažmemo svojevrsnu *teoriju dijaloga* u njezinoj dijakroniji, pozabavit ćemo se – nadahnuti komentiranim teorijskim mislima – tek dvama ključnim pojmovima: pojmom *dijalogičnosti* te, napokon, pojmom samoga *dijaloga*.

Vrijednom spomena smatramo misao o inherentnoj dijalogičnosti (engl. *dialogism*) svakoga teksta. Naime uz eksplicitnu dijalogičnost, koja se potvrđuje u situacijama u kojima postoje govornik i sugovornik (ili više njih), tj. najmanje dva [sugovornika] (*glasa*), implicitna je dijalogičnost svojstvo svakoga teksta, pa i onoga koji je u strogo formalnom smislu monologičan. Takva se *dijaloška koncepcija jezika* ponajčešće pripisuje Bahtinu (usp. npr. Womack 2011: 48, 151; Fowler 1996: 130), iako valja napomenuti da sâm Bahtin to svojstvo jezika/govora nikada nije tako imenovao (usp. Hoquist 1990: 15). Koncept dijalogičnosti počiva na uvjerenju da dijalog (*višeglasje*) nije samo temeljni, nego – moglo bi se reći – i isključivi način funkcioniranja jezika jer, uostalom, misao je po svojoj naravi dijalogična, a monolog je samo *konvencionalizirana forma njezina iskazivanja* (usp. Bakhtin 1984: 88).¹⁴ Konkretnije i Jakobsonovim riječima, “u jeziku je svaki čin slanja usmjeren na stvarnoga ili zamišljenoga slušatelja”, odnosno pošiljatelj, koji prenosi poruku, pretpostavlja primatelja, koji “asimilira poruku tako što je opaža, shvaća i tumači na svoj način” (usp. Jakobson 2008: 134–135). Neće nadalje biti teško dokazati da je svaki tekst i/ili svaki jezični ostvaraj, izgovoren ili napisan, implicitno dijalogičan. Recimo: predma su formalno monološke forme, i propovijedi, i (sveučilišna) predavanja, i izlaganja na znanstvenim konferencijama, i privatni dnevници, i natpisi na spomenicima – sve su to poruke upućene stvarnim ili zamišljenim recipijentima (usp. i Womack 2011: 48). Konačno, svaki tekst uspostavlja relacije i s drugim, već napisanim tekstovima (potvrđuje se time intertekstualnost kao svojstvo teksta; usp. De Beaugrande–Dressler 2010: 203–229) – i u tome smislu on je dijalogičan!

---

dvoglasne riječi (256). Te će nam zamisli biti inspirativne u kasnijim razmišljanjima o dijalogičnosti svakog jezičnog ostvaraja (pa tako i monološkoga).

14 O tome je 40-ih godina 20. stoljeća pisao i Roman Jakobson (2008: 132–137). U tom smislu posebno su zanimljiva Jakobsonova razmišljanja o sekundarnosti monologa koji se temelji na dijalogu čak i onda kad je interioriziran kao mišljenje. Napokon, u klasičnim tragedijama monolozni su (kao i dijalozi) upućeni publici. Ipak, i u dramskoj književnosti oni su “sekundarna pojava koja pretpostavlja visoku razvijenost kazališnih konvencija i koja je u početku nailazila na znatan otpor” (usp. Jakobson 2008: 153).

Naposljetku još koja pobliže o dijalogu!

Pokušaj određenja pojma dijalog – što smo s razlogom ostavili za sam kraj ovoga priloga – temelji se na teorijskim promišljanjima o naravi i funkcioniranju ljudskog jezika. U razmatranje sada uključujemo vrlo utjecajnu studiju *O dijalogu* fizičara (i filozofa) Davida Bohma (usp. Bohm 2009).¹⁵

Ukratko bismo mogli reći da je za Bohma *dijalog* komunikacija koja zadobiva neke posebne, više kvalitete. Uvodno će on reći da u dijalogu “sugovornici ne pokušavaju poznate ideje ili informacije učiniti zajedničkim” te nastaviti: “Prije bismo mogli reći da dvije osobe nešto *zajednički* čine, tj. zajednički stvaraju nešto novo” (usp. Bohm 2009: 23). Takvo će, suženo značenje pojma *dijalog* dovesti potom u vezu s etimologijom riječi, očekujući da će ona pridonijeti poimanju dubljeg značenja riječi: grčka riječ *dialogos* prema *dia* – ‘kroz’ + *logos* – ‘riječ’, točnije ‘značenje riječi’ (usp. Bohm 2009: 27).¹⁶ Dijalog je prema tome – naglašava Bohm – “*protok značenja* kroz nas i među nama, što nam omogućuje protok značenja u cijeloj skupini, a iz čega može nastati novo razumijevanje” (usp. Bohm 2009: 28). Kao glavna se vrijednost dijaloga ističe stoga *kreacija* novoga značenja, što znači da sudionici dijaloga u konačnici bivaju obogaćeni nekim novim vrijednostima i nekim novim spoznajama. U tim će se kvalitetama potom prepoznati bitne razlike između dijaloga i komunikacije kao širega pojma (usp. Bohm 2009: 22–23)¹⁷ te napose između dijaloga i diskusije (ili rasprave)¹⁸ (usp. Bohm 2009: 28; Bohm–Factor–Garrett 1991), koje će se moći pregledno predstaviti ovako:

15 Studija je na engleskome prvi put objavljena 1996. godine.

16 U napomeni da ne samo da u dijalogu može sudjelovati bilo koji broj osoba (prvi dio tvorenice *dia*- ne valja brkati s *di*- u značenju ‘dva’, ‘dvaput’), nego ga može voditi i pojedinac “sam sa sobom, u svojoj nutрини, ako je prisutan duh dijaloga” (Bohm 2009: 27) lako ćemo prepoznati znanu misao o dijaloškoj naravi jezika (usp. Bahtin, Jakobson itd.).

17 Bohm opet poseže za etimologijom riječi: naziv komunikacija dolazi od latinskoga pridjeva *communis* u značenju ‘zajednički’, pa komunicirati znači ‘učiniti što zajedničkim’. Takva razmjena informacija ne mora nužno stvarati nove vrijednosti, što je pak – vidjeli smo – pretpostavka dijaloga.

18 U tom smislu i Deborah Tannen piše o potrebi da se u debatu (diskusiju) uključi više dijaloga, što, kaže, ne znači da u diskusiji ne treba biti protivljenja, kritičnosti i neslaganja, nego jednostavno da treba biti više kreativnosti u upravljanju tim neizbježnostima na koristan način (usp. Tannen 1998: 26). Napokon razmatrat će ona i svojevršno *kretanje* između debate (diskusije) i dijaloga (Tannen 1998: 288–290). Pozivajući se na *Novo zlatno pravilo* sociologa Amitaia Etzionia, autorica navodi pravila angažmana koja će dijalog među ljudima različitih pogleda i stavova učiniti konstruktivnijim. Prvo od njih glasi: Ne demoniziraj one s kojima se ne slažeš.

Dijalog	Diskusija (rasprava)
počinje sa slušanjem	počinje s govorenjem
govorenje s/sa	govorenje komu
usmjeren na spoznaje	usmjerena na razlike
suradnički	suparnička
ostvaruje ideje	ostvaruje sukobe
potiče na promišljanje	potiče na brzo mišljenje
potiče nastanak nečega novog	potiče “zaključavanje”

(prema Bohm–Factor–Garrett 1991, izvor <http://www.new-paradigm.co.uk/Dialogue.htm>)

Nije, dakako, lako voditi uspješan dijalog. Kao jedan od osnovnih uvjeta Bohm navodi nužnost *suspenzije* uvriježenih mišljenja, vlastitih stavova i uvjerenja (usp. Bohm–Factor–Garrett 1991), a također će istaći i to da suočavanje s mnogobrojnim gledištima može frustrirati i izazivati tjeskobu (usp. Bohm 2009: 56). William Isaacs, nastavljajući se na Bohma, konstatira da je dijalog *umijeće zajedničkog razmišljanja* (usp. Isaacs 1999) te se bavi posebnim umijećima i tehnikama kojima se može unaprijediti dijalog u skupini.

Svjesni činjenice da je dijalog uistinu velika tema te da smo se nekih važnih pitanja jedva uspjeli dotaknuti, spomenimo na kraju i neke aspekte te teme koji bez sumnje zaslužuju pozornost istraživača, a koji u ovom prilogu uglavnom nisu ni spomenuti. Takvi su aspekti npr. pojmovno-terminološka razgraničenja vezana za dijalog i komunikaciju uopće, eksplicitna i implicitna dijalogičnost, dijalog i intertekstualnost, polemički dijalog, dijalog u književnim djelima, posebice dramskim itd.¹⁹ U ovom prilogu tek smo otvorili *dijalog o dijalogu*: započeli smo ga čitanjem respektabilne literature o toj temi,

19 O mnogim ovdje nespomenutim aspektima istraživanja dijaloga zainteresirani mogu naći obilje informacija u omašnom (576 stranica) zborniku *Handbuch der Dialoganalyse* (Hg. G. Fritz i F. Hundsnurscher), u kojem dvadeset sedmero autora (uglavnom s njemačkoga govornog područja) u trima poglavljima (*Koncepti dijaloške analize, Teorija i metodologija dijaloške analize te Dijaloška analiza u primjeni*) između ostaloga raspravlja i o dijaloškoj analizi s gledišta govornih činova, o teoriji i metodologiji dijaloške analize, o etnometodološkoj konverzacijskoj analizi, o odnosu između govornog jezika i dijaloga, o sociolingvističkoj analizi komunikacije, o britanskoj analizi diskursa, o odnosu između praktične semantike i analize komunikacije, o osnovama organizacije dijaloga, o odnosu između pitanja, odgovora i dijaloga, o odnosu između analize dijaloga i gramatike, o dijaloškoj analizi i prozodiji, o razvitku dijaloške djelatnosti u djece, o dijaloškoj analizi i nastavi jezika, o dijaloškoj analizi i psihoterapiji, o dijaloškoj analizi i medijskoj komunikaciji, o analizi literarnoga dijaloga, o povijesti dijaloških formi itd.

nastavili u suautorskim razgovorima/dijalogima/raspravama, a naposljetku ga nudimo kao temu za naša daljnja zajednička promišljanja.

IZBOR IZ LITERATURE

- Bahtin, Mihail (1967), *Problemi poetike Dostojevskog*, s ruskog prevela Milica Nikolić, Nolit, Beograd. / Također i u engleskom prijevodu (Bakhtin 1984).
- Bahtin, Mihail (1980), *Marksizam i filozofija jezika*, s ruskog preveo Radovan Matijašević, Nolit, Beograd.
- Bakhtin, Mikhail (1984), *Problems of Dostoevsky's Poetics*, edited and translated by Caryl Emerson, University of Minnesota Press, Minneapolis, London. / Također i u srpskom prijevodu (Bahtin 1967)
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich (1981), *The Dialogic Imagination: Four Essays*, ed. Michael Holquist, trans. Caryl Emerson and Michael Holquist, University of Texas Press.
- Bohm, David – Factor, Donald – Garrett, Peter (1991) *Dialogue – a proposal*, dostupno na adresi http://www.david-bohm.net/dialogue/dialogue_proposal.html#5; posjet 21. travnja 2013.
- Bohm, David (2009), *O dijalogu*, s engleskog prevela Senka Galenić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- De Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang (2010), *Uvod u lingvistiku teksta*, s njemačkog prevela Nikolina Palašić, Disput, Zagreb.
- Fowler, Roger (1996) “Some Aspects of Dialogue”, u: *Linguistic Criticism*, Oxford University Press, Oxford, str. 130–159.
- Fritz, Gerd – Franz Hundsnurscher (Hg.) (1994), *Handbuch der Dialoganalyse*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Heritage, John – Clayman, Steven (2010), *Talk in Action: Interactions Identities, and Institutions*, Wiley Blackwell.
- Hoquist, Michael (1990), *Dialogism: Bakhtin and his World*, Routledge, London – New York.
- Isaacs, William (1999), *Dialogue: The Art of Thinking Together*, A Currency Book published by Doubleday a division of Random House, Inc., New York.
- Jakobson, Roman (2008), *O jeziku*, s engleskog preveo Damjan Lalović, Disput, Zagreb.
- Jakubinskij, Lav P. (1986), “O dialogičeskoj reči”, u: *Izbrannye raboty: Jazyk i ego funkcionirovanie*, Moskva, str. 17–58.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2003), *Stilistika dramskog diskursa*, Vrijeme, Zenica.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2006), “Suvremena lingvistička proučavanja dijaloga”, u: M. Katnić Bakaršić, *Stilističke skice*, Connectum, Sarajevo, str. 217–244.
- Mukařovský (Mukaržovski), Jan (1986), “Dve studije o dijalogu”, u: *Struktura pesničkog jezika*, s češkog preveo Aleksandar Ilić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 103–133.

Pranjković, Ivo (1997), “Iz tipologije konsituativnih iskaza u tekstovima razgovornog stila”, u: *Tekst i diskurs*, zbornik radova, ur. Marin Andrijašević i Lovorka Zergollern-Miletić, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, str. 409–415.

Tannen, Deborah (1998), *The Argument Culture: Stopping America’s War of Words*, Ballantine Books, New York.

Womack, Peter (2011), *Dialogue*, Routledge, London and New York.

ON DIALOGUE

Summary

This paper presents a short historical overview of the extant research into dialogue. It focuses on the examination of different types of dialogue, properties of dialogue in texts, and the relationships between dialogue and communication and dialogue and monologue (dialogue and discussion). Modeled after Bakhtin’s theory, dialogicality is understood as an inherent property of each text. Along with explicit dialogicality, which is confirmed in situations where there is a speaker and an interlocutor (or a multitude of either or both), implicit dialogicality is a property of each text, even that which is strictly a monologue. In addition, dialogue is seen as a specific use of language, a communication with a special, higher quality. Two people create a dialogue together; that is, they make something new (Bohm). This relates to the etymology of the word: the Greek *dialogos*, composed from *dia* (through) and *logos* (word), to give us “the meaning of the word”. Since we emphasize the creation of new meanings as the main value of dialogue, its participants are ultimately enriched by new standards and findings. In these qualities we recognize the essential differences between dialogue and communication as a wider notion, and especially between dialogue and discussion (debate).

Key words: *dialogue, types of dialogue, dialogue properties, monologue, communication, discussion*

Nikolina PALAŠIĆ – Nada IVANETIĆ

EUFEMIZAM U SLUŽBI OBJEKTIVNOSTI – STRATEGIJE VREDNOVANJA U RECENZIJAMA ZNANSTVENIH TEKSTOVA

KLJUČNE RIJEČI: *recenzija, prikaz, strategije vrednovanja, eufemizam, persuasivnost*

Recenzija se kao podtip sekundarnih tekstova (“tekstova o tekstovima”) u mnogim klasifikacijama tekstnih vrsta ubraja u znanstvene tekstove, što nužno podrazumijeva objektivnost u izrazu. No ta se objektivnost vrlo lako može dovesti u pitanje već i ako samo pogledamo diferenciranost definicija recenzije koje možemo pronaći u različitim autorima. Ta se različitost mahom bazira na onoj dimenziji toga tipa teksta koju autor želi staviti u prvi plan. Iako neki autori recenziju ubrajaju u informativne tekstove (primjerice Brinker 2010: 91), velik je broj i onih koji naglašavaju drugu dimenziju te tekstne vrste, naime onu persuasivno-apelativnu (Lüger 1995, Mecklenburg 1977). Unatoč težnji za objektivnošću i primarnoj funkciji informiranja unutar recenzije mogu se, manje ili više očito, promatrati i neke druge relacije, primjerice odnos autora prema primarnome tekstu, odnos autora prema recipijentu kao i odnos autora prema autoru primarnoga teksta. Osim toga autor posredno, pišući tekst recenzije, prezentira i samoga sebe – svoja vlastita znanstvena dostignuća i interese. Uzevši sve te aspekte u obzir, nameće nam se logično pitanje koliki prostor za manipulaciju otvara ovakva vrsta teksta u kojoj autor ima otvorene ruke kada je riječ o naglašavanju pojedinih aspekata teksta koji prikazuje i, sukladno tome, zanemarivanju, pa i prikrivanju, drugih njegovih aspekata. U ovome ćemo radu na temelju analize odabranih primjera prikaza hrvatskih znanstvenih tekstova iz područja lingvistike nastojati pokazati kako se u njima primjenjuju strategije vrednovanja, pri čemu nas posebno zanimaju negativne ocjene i način njihova priopćavanja, odnosno upotreba eufemističkih obrazaca.

1. UVOD

Prije nego se upustimo u promišljanja o različitim strukturnim i sadržajnim elementima odabranih prikaza, potrebno je spomenuti terminološke okvire unutar kojih se krećemo kada je o toj tekstnoj vrsti riječ.

Kada govorimo o prikazu kakva znanstvenog teksta, onda mislimo na značenje koje je navedeno na drugom mjestu u *Rječniku hrvatskoga jezika V. Anića*, naime na *kratku kritičku ocjenu, recenziju kakvog znanstvenog ili umjetničkog djela* (2004: 1192). I sam izraz *recenzija* višeznačan je – uz procjenu još neobjavljena rukopisa znanstvenog/stručnog rada on označava i prikaz objavljenih ostvarenja: različitih publikacija, kazališnih predstava, koncerata, filmova, izložbi i sl.

Dakle već u samom značenju termina *prikaz* i *recenzija* nalazimo preklapanja – prikaz se opisuje kao recenzija, a recenzija kao kritički prikaz, što bi onda zapravo značilo da je svaka recenzija prikaz, a nije svaki prikaz recenzija, tj. da prikaz može i ne mora sadržavati element vrednovanja, dakle ne mora sadržavati kritiku. Stoga ćemo za potrebe ovoga rada termine *prikaz* i *recenzija* rabiti sinonimno kada budemo govorile o tekstovima analiziranog korpusa (jer svi oni u manjoj ili većoj mjeri sadrže elemente vrednovanja), bez obzira na to što su u časopisima u kojima su objavljeni uglavnom određeni kao prikazi.

Znanstveni se i stručni radovi najčešće prikazuju u časopisima odgovarajuće discipline, rjeđe i u časopisima srodnih disciplina, a u zadnje vrijeme i na internetu (primjerice na njemačkom govornom području) i u nekim se aspektima (strukтури, tematskim težištima, jeziku i stilu) razlikuju od prikaza drugih ostvarenja namijenjenih širokoj publici i (najčešće) objavljenih u masovnim medijima (kao što je primjerice slučaj kod prikaza filmova).

Kada govorimo o prikazima/recenzijama i njihovim karakteristikama, ne možemo ih razmatrati, a da pritom ne uzmemo u obzir i specifičnosti tekstne vrste kojoj pripadaju.

Prema Ripfel (1998: 488) znanstvena je recenzija “stručna tekstna vrsta, koja nastaje isključivo u područjima koja se bave znanostima, odnosno koja se razvila kao komunikacijski oblik na području znanosti”. Ona nadalje znanstvenu recenziju smatra javnim, monološkim¹ tekstom u kojemu se opisuje i

---

1 Recenzija se u opisima tekstnih vrsta u literaturi mahom smatra monološkim tekstom, no smatramo da je ona monološka samo ukoliko dijalog shvatimo u užem smislu. Prema Vološinovu (citirano u White 2003: 261) dijalog se treba shvatiti u širem smislu, odnosno on tvrdi da je svaki verbalni izraz dijalogičan jer se nadovezuje na nešto ranije rečeno/napisano ili pak uzrokuje buduće izjave: *Dialogue ... can also be understood in a broader sense, meaning*

vrednuje neki znanstveno relevantan doprinos (ibid. 491). Prema njezinu mišljenju – koje se podudara i s preporukama nekih časopisa s njemačkoga govornog područja (npr. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht*) – stručna osoba neće ni pokušati recenzirati tekst koji ne smatra znanstveno relevantnim (ibid. 490).²

2. FUNKCIJE I TIPOVI RECENZIIJA

Ono što prikaz znanstvenoga teksta razlikuje od drugih vrsta prikaza/recenzija (primjerice od recenzija beletrističkih tekstova) jest velika zastupljenost stručnih izraza kao i konstruktivna kritika.³ Bez obzira na mikrostrukturnu i sadržajnu diferenciranost prikaza, uvjetovanu različitim faktorima (temom, stilom pisanja, stavom autora sekundarnoga teksta prema primarnome tekstu i sl.), možemo ustvrditi da se svaki prikaz/recenzija znanstvenoga teksta u sadržajnom smislu sastoji od dviju dimenzija – informacije i vrijednosnoga suda, odnosno kako kaže Zillig (1982: 199) – recenzije možemo klasificirati prema dvama tipovima tekstnih činova⁴, tj. prema dvama tipovima jezičnih radnji: informiranju i vrednovanju, koji su za recenziju konstitutivni.

U literaturi ne postoji jedinstveno mišljenje o dominantnoj funkciji recenzije: prema Brinkeru (2010: 91) to je tekstna vrsta informativnog tipa; i Rolf (1993: 191) naglašava informativnost kao temeljno obilježje recenzije, svrstavajući je među asertive, no ne zanemaruje ni njezinu evaluacijsku funkciju, zbog čega je pridružuje ocjenjivačkim tekstovima (*judizierende Texte*). Hyland (2000: 41) je primjerice svrstava među vrednujuće/evaluativne tekstove, a Lüger (1995) i Mecklenburg (1977) – govoreći o žurnalističkim recenzijama – naglašavaju evaluativno-persuasivnu odnosno persuasivno-apelativnu dimenziju. Uz informativnu i evaluativnu spominje se i deskriptivna (Alcaraz

---

not only direct, face-to-face, vocalised verbal communication between persons, but also verbal communication of any type whatsoever... Thus the printed verbal performance engages, as it were, in ideological colloquy of a large scale: it responds to something, affirms something, anticipates possible responses and objections, seeks support, and so on.

- 2 Na sličan način razmišlja i Lenk (2000: 290) tvrdeći da je indikator uspjeha već i sama činjenica da je neki tekst izabran za recenziju; drugim riječima, znanstvena je recenzija neka vrsta reklame.
- 3 U skladu s karakteristikama prikaza/recenzije znanstvenoga teksta jest i tip recipijenata kojima je takav prikaz namijenjen – naravno da možemo reći da su potencijalni recipijenti takva teksta svi čitaoci publikacije u kojoj je tekst objavljen, no namijenjen je prvenstveno kolegama iz iste discipline.
- 4 Analogno razlikovanju pisanoga i govorenoga jezika Zillig (1982: 197) razlikuje tekstne od govornih činova. Radi terminološke jasnoće ovdje nećemo uvoditi pojam tekstnoga čina, već ćemo se u radu služiti izrazom *jezična radnja*.

Ariza 2009: 48), a Hutz (2007: 112) i Ripfel (1998: 488) dodaju i dimenziju aktiviranja te eksploikacije.

Na osnovi prevladavajuće funkcije Ripfel (1998: 490) razlikuje dva tipa recenzija: recenzije-izvještaji, u kojima dominira prikaz sadržaja, dakle informativna funkcija i vrednujuće/evaluativne, u kojima prevladava vrednovanje/(pr)ocjena.

Tip recenzije ogleda se i u njezinoj makrostrukturi, iako ona, kao što pokazuju istraživanja provedena u drugim jezicima (npr. Dalmas (2001), Hutz (2007)), a potvrđuje to i naš korpus, pokazuje znatnu varijantnost. Makrostruktura recenzije manje je formalizirana u usporedbi s nekim drugim tekstnim vrstama, primjerice znanstvenim člankom.

U našem su korpusu zastupljena tri tipa tekstova: recenzije-izvještaji, odnosno prikazi bez ikakvih evaluativnih elemenata (u kojima se međutim već sama činjenica da se tekst recenzira može smatrati implicitno pozitivnim vrednovanjem); recenzije-izvještaji u kojima prevladava informacija, no ipak sadrže kratku generalnu (uglavnom pozitivnu) ocjenu te kritičke recenzije, u kojima prevladava vrednovanje, koje onda može biti pozitivno ili negativno intonirano, a vrlo često je zapravo kombinacija kritika i pohvala.

3. KORPUS I CILJ RADA

U ovome se radu na temelju korpusa od 50 recenzija/prikaza znanstvenih tekstova iz područja lingvistike, objavljenih u hrvatskim lingvističkim časopisima, koncentriramo na ovaj drugi tekstni čin, dakle vrednovanje, pri čemu nas zanimaju strategije kojima se autori prikaza služe da bi realizirali čin vrednovanja. Pritom posebno zanimljivima smatramo strategije koje se javljaju pri negativnim vrednovanjima, jer takva su u hrvatskome korpusu zapravo rijetkost.

Općenito uzevši, zanima nas u kojim se dijelovima teksta vrednovanje javlja, što mu je predmet odnosno koji se elementi primarnoga teksta vrednuju i na koje se načine to čini.

Vrednovanja/evaluacije po definiciji su iskazi kojima se nekom objektu pripisuju ili osporavaju određene vrijednosti (Zillig 1982a). Ti se iskazi razlikuju po svojoj izravnosti – kreću se na ljestvici kojoj su na jednome kraju izravni/eksplicitni, a na drugome neizravni/implicitni evaluativni izrazi. Prema Brinkeru (2010: 115) evaluacije su neizravni oblici apela, jer emitent recipijentu ne samo da priopćuje svoj stav ili mišljenje nego istovremeno želi da recipijent i preuzme njegovo vrednovanje stanja stvari.

Na tragu je takva stava i naše razmišljanje o recenzijama koje, iako bi po definiciji trebale predstavljati objektivni tip teksta, upravo u svome evaluacijskom segmentu ostavljaju prostor za subjektivnost, a time i manipulaciju, neovisno o tome je li riječ o pozitivnom ili negativnom vrednovanju. Slična razmišljanja nalazimo kod Riley i Spreitzer (usp. Mey 2004: 148), koji recenziju nazivaju “građaninom drugog reda u znanstvenoj literaturi”, pri čemu misle na nerijetku pojavu da se recenzije shvaćaju kao prostor za rješavanje privatnih odnosa među znanstvenicima, gdje se onda pozitivno ocjenjuju radovi onih kolega o kojima se ni inače nema negativno mišljenje (u tom smislu nastaju i recenzije iz usluge), a negativna se mogućnost ocjene koristi u svrhu javnoga napada na određene kolege iz struke.⁵

Jäger (2001) takvu pojavu u recenzijama naziva feljtonizacijom, a ona se prema njegovu mišljenju sastoji od stilskih sredstava koja autoru omogućuju da se u tekstu recenzije osjeti njegova osobnost u smislu izraženih preferencija, pa čak i raspoloženja, uglavnom, svega onoga što prelazi granice stručnih/znanstvenih informacija (u tu se svrhu često koriste ironija i sarkazam, interjeksije, retorička pitanja, pa čak i izravna obraćanja čitaocu (usp. i Dzika 2007)⁶.

Kao što možemo zaključiti iz navedenoga, negativne recenzije mogu ugroziti znanstvenu reputaciju autora recenzirana teksta, pa stoga recenzenti nerijetko u pokušaju zadržavanja objektivnosti (u ovom slučaju negativne kritike, ukoliko je ona znanstveno opravdana), paradoksalno, pribjegavanju korištenju eufemizama (usp. Langner 1994).

Eufemizam se prema *Rječniku hrvatskoga jezika* (Anić 2004: 310) definira kao *retor. figura koja nastaje kada se umjesto riječi za loše, neugodno itd. upotrijebi blaža riječ ili riječ oprečnoga značenja...* Ova definicija predstavlja, dakako, polazište za razumijevanje pojma eufemizma, no u ovome radu eufemizam ne smatramo jedinicom isključivo leksičke razine, već pod tim

5 De Beaugrande u svojem osvrtu na recenziranje općenito, a posebice na recenzije u smislu klasifikacije znanstvenih doprinosa, govori o vrlo upitnoj objektivnosti recenzenata, koje naziva “čuvarima vrata na ulazu u akademski svijet”, a koji često vrlo oštro odbijaju sve doprinose koji se ne slažu s njihovim vlastitim uvjerenjima, i to posebice ako autor recenzirana teksta ne pripada skupini uvaženih i renomiranih znanstvenika. Naravno, riječ je pritom o drugom tipu recenzije od onoga koji je tema našega rada, no de Beaugrandeovo istraživanje načelno ipak potvrđuje našu tezu: kada recenzent nije anonimni, recenzija je uglavnom pozitivna (usp. *Peer Review Is Far From Peerless*).

6 Ovakvi indikatori subjektivnosti u tekstu potvrđuju i sumnju u monologičnost recenzije kao tekstne vrste. Naime iako se čitalac retoričkim pitanjima zapravo ne poziva na odgovor, ipak ga se takvim odabirom jezičnih sredstava navodi na razmišljanje, a time i na eventualno djelovanje.

pojmom podrazumijevamo sve izraze čija je funkcija ublažavanje iskazana kritičkoga stava prema izvornome tekstu. To uključuje razna sredstva za ublažavanje negativne evaluacije (primjerice modalnih izraza – *vjerojatno, sigurno*; kondicionalnih oblika – *moglo bi značiti* itd.). Takvi elementi oslabljuju apsolutnost i snagu iskazane kritike, pa time i pridonose subjektivizaciji teksta recenzije. U tom smislu govorimo i o eufemističkim strategijama vrednovanja znanstvenoga teksta, tzv. *mitigation strategies* (usp. Hyland 2004: 55).

U korpusu analiziranom za potrebe ovoga rada pronašle smo neočekivano velik broj različitih tipova vrednovanja, koja se – prije svega u tipu kritičkih recenzija – mogu naći u svim dijelovima teksta, dok u ostalim dvama tipovima (tj. u najvećem broju primjera u korpusu) prevladavaju u zaključku, no načelno nema neke stroge pravilnosti u njihovu smještanju u tijelo teksta recenzije. Možda razlog tomu leži upravo u činjenici da u hrvatskoj znanosti, ili barem što se jezikoslovlja tiče, nema zadanih smjernica za pisanje recenzija (kao što je slučaj primjerice u Njemačkoj, gdje recenziranje predstavlja gotovo zasebnu znanstvenu disciplinu), a upute se eventualno odnose na obujam koji je u nekom znanstvenom časopisu predviđen za takvu vrstu teksta.

4. ANALIZA KORPUSA

4.1. Ocjena kao informacija

Kao što smo već ranije navele, u korpusu su zastupljeni, općenito uzevši, informativni i evaluativni tipovi recenzija, pri čemu se u informativnima uglavnom izriče pozitivna globalna ocjena opisanoga znanstvenog teksta. U takvim tipovima recenzija gotovo da i nema gradacije u smislu izravnosti izrečenoga vrednovanja, dakle zastupljene su uglavnom eksplicitne strategije pozitivne evaluacije, uz tek poneki komentar koji bi se mogao svrstati u kritiku u najširem značenju te riječi, a pozitivna se intonacija često pronalazi i u samom naslovu recenzije.

Primjeri:

- (1) *Sve u svemu, sigurno je dobro da je objavljen zbornik koji smo kratko prikazali. To ne znači da je on donio nova rješenja. Donio je taj zbornik niz relevantnih prinosa koji, skupljeni na jednom mjestu, pokazuju kako su nastali i kako se razvijaju štokavski standardni jezici.* (F, 2009: 186)⁷

---

7 Za objašnjenje kratica i podatke o izvorima usp. *Citirani korpus*.

- (2) *Brojnost autora i raznovrsnost radova dovoljno govori o tradiciji kakvom su Riječki filološki dani postali, potvrdivši se kao nezaobilazna sastavnica hrvatske znanstvene scene.* (F, 2009: 224)
- (3) *U cjelini objektivnost i kompetentnost prevladavaju nad prigodničarstvom. (...) Vrlo je vrijedan i opširan prinos Nikole Rašića o Brozovićevim esperantističkim i interlingvističkim interesima. (...) Zanimljiv pregled Brozovićeva bavljenja kajkavštinom, koja nije bila primaran predmet njegova interesa, daju vrsni poznavatelji toga narječja Mijo Lončarić i Anita Celinić. (...) Osim vrijednih afirmativnih i poticajnih prečitavanja Brozovićevih znanstvenih radova, nalazimo i niz zanimljivih zapažanja o njemu kao cijenjenome profesoru, znatiželjnu čovjeku i znanstveniku sa stavom.* (Fi, 52: 124)
- (4) *Višedesetljetni predani znanstveni rad najistaknutijeg hrvatskog onomastičara i dijalektologa akademika Petra Šimunovića, okrunjen je 2008. godine, u povodu 75. obljetnice autorova života, objavljivanjem "Hrvatskog prezimenika I–III". (...) Nedovoljno je, stoga, za to djelo reći da je kapitalno. Odgovor na pitanje kako ga ocijeniti na kraju, leži na početku.* (Fi, 52: 131)

U primjeru (1) vidimo generalnu pozitivnu ocjenu zbornika znanstvenih radova, koju možemo protumačiti kao preporuku za čitanje usprkos naznaci da u njemu nema noviteta. Autorov je stav iskazan na samome kraju teksta recenzije.

I primjer (2) isto tako sadrži eksplicitnu pohvalu iskazanu na kraju, no ona je vidljiva i već u samome naslovu teksta (*Nova potvrda znanstvene reputacije*), koji najavljuje opće pozitivno vrednovanje zbornika koji se opisuje u tekstu.

Iako sadrži čak nekoliko pozitivnih evaluacija zbornika smještenih u različitim dijelovima teksta, primjer (3) isto pripada informativnim recenzijama jer se najveći njegov dio sastoji od kratka opisa pojedinih radova. Premda su evaluacije ovdje iskazane eksplicitno, one se odnose na pojedine radove zbornika, a generalna je pozitivna evaluacija iskazana tek implicitno, odnosno može se zaključiti iz ukupnoga tona recenzije.

Implicitnu evaluaciju iskazanu metaforom (*rad je okrunjen*), sadrži također i primjer (4), no kasnije se uputom autora, koja kaže da se iz nje ima iščitati vrijednost rada, vrednovanje zapravo eksplicira.

4.2. Ocjena kao evaluacija

U recenzijama evaluativnog tipa situacija je daleko složenija jer ondje se obično isprepliću implicitna i eksplicitna pozitivna i negativna vrednovanja, pri čemu se koriste različite komunikacijske strategije. Evo nekoliko primjera:

- (5) *Bez vrlo pomno razrađene metodologije proučavanja, bez podrobno usklađenih pregleda mreže relevantnih lingvističkih, sociolingvističkih, psiholoških, političkih, kulturnopovijesnih, pravnih i dr. činjenica (crpljenih iz pouzdanih izvora) ne bi bilo moguće dati onoliko jasan i iscrpan prikaz stanja manjinskih jezika u europskim romanским državama kakav je dao prof. Muljačić. (...) Ovu knjigu napisao je romanist i opći lingvist europske i svjetske reputacije i jedan od onih koji je najtočnije i najiscrpnije informiran o činjenicama. (...) I u čisto nakladničkom smislu riječi knjiga je vrlo profesionalno opremljena i izvedena. (Fi, 52: 137)*
- (6) *Jedna od odlika Škiljanova načina izražavanja jest jednostavnost i jasnoća izlaganja, koja dolazi do izražaja u svim njegovim knjigama. Pa ipak, ima formulacija (...) koje ne možemo uvijek lako razumjeti ili koje nisu posve u skladu s prethodno iznijetim stavovima. (I. P., str. 42)*
- (7) *Osnovna je značajka ove knjige, posve u skladu s onim što je rečeno o njezinu autoru – svestranost. Ona se ovdje shvaća u prvom redu kao vrlina, ali to ne znači da se u određenom smislu ne bi mogla smatrati i manom. (I. P., str. 57)*
- (8) *Već poprilično zašli u XXI. stoljeće mirimo se s time da je zlatno doba temeljnih i temeljitih filoloških istraživanja (kao oblikovanja cjelovite slike nacionalne jezične i uopće kulturne povijesti) već daleko iza nas (...) Završne rasprave u knjizi preglednoga su, ponajprije kulturološkoga karaktera, po svojoj strukturi i namjeni upućenije laicima (...) (Fi, 53: 109)*
- (9) *Iako bi ponešto eksplicitnije objašnjenje ograničenja predmeta ove knjige kod čitateljstva pojasnilo krajnju složenost hrvatske i srpske prozodije, navedene primjedbe nipošto ne treba shvatiti kao kritiku. Naprotiv, treba reći da je sve što se navodi u naslovu knjige obrađeno temeljito, korektno i lijepo. Ipak, da ovaj prikaz ne bi zvučao pretjerano pohvalno, na ovome ću mjestu dati malu kritičku primjedbu o tvrdnji iznesenoj u pogavlju 1.2.1. u vezi s općim opisom hrvatskoga i srpskog. Zacijelo se radi o krivoj interpretaciji nekog izvora ili većoj pogrešci u pisanju kada se kaže da se glagoljica i danas koristi u*

nekim krajevima Dalmacije. Koliko mi je poznato, to nije točno. Glagoljica se ni u kojem dijelu Hrvatske više ne koristi (...). U svakom slučaju, čak ako se radi o pogrešnoj informaciji, ovaj detalj ne može ozbiljno umanjiti vrijednost rada. Jednom rječju, moj kritički osvrt na knjigu Rajke Smiljanić bez obzira na to glasi: Bravo! (G 1/2005 : 61 i d.)

Kao što možemo vidjeti, primjer (5) sadrži pozitivna eksplicitna vrednovanja, od kojih se jedno odnosi i na pohvalu izdavaču. Primjer (6) nam pokazuje kako se u svrhu ublažavanja eksplicitne kritike koja slijedi prvo navode pozitivne strane rada. To je ujedno i najuobičajenija strategija zastupljena u korpusu.

Nadalje u primjeru (7) slijedi zapravo negativno vrednovanje, implicitno sadržano u prethodno navedenoj općenito pozitivnoj osobini autora recenzirana teksta, koja u kontekstu njegova rada ipak poprima negativna obilježja. Implicitnu negativnu poruku dekodirat će tek dobro upućen recipijent. Taj nam primjer ujedno dobro ilustrira tip vrednovanja u kojem se tek kombinacijom izrečenog i znanja o svijetu može donijeti određeni zaključak.

Primjer (8) pokazuje nam kako se negativno može vrednovati na isključivo implicitan način – nije izrečeno ništa konkretno negativno, no ipak se između redaka može iščitati nimalo bezazlena kritika. U primjeru (9) vidimo strategiju ublažavanja, odnosno nijekanja kritičkoga potencijala iznesenih primjedbi, i to do te mjere da kritika završava riječju *bravo!*, odnosno završava čestitanjem.

Kako smo se u analizi korpusa prvenstveno željele pozabaviti negativnim evaluacijskim strategijama, došle smo do zaključka da su negativne recenzije na području lingvistike u Hrvatskoj zapravo rijetke, no kada ih ima, u njima se može pronaći cijela paleta implicitno i eksplicitno iskazanih negativnih vrednovanja, koja se nerijetko kombiniraju s pozitivnima u svrhu ublažavanja ukupnoga dojma.

4.2.1. Ocjena kao kritika sadržaja

Pokazalo se također da se evaluaciji mogu podvrgnuti različiti aspekti pojedinoga znanstvenog teksta, pa se tako kritiziraju razna odstupanja od norme, primjerice:

– nesustavnost

(10) *Tema 'logika u govoru' (...) obrađena je u knjizi na nekoliko nelogičnih mjesta. (G, 1/2008: 114)*

- nezadovoljavajuća metodologija
(11) ...*Prvo što upada u oči jest da je knjiga Snježane Kordić sklopljena tehnikom svojevrsnoga kolaža, gdje se citati kojima je svrha da potvrde autoričine teze slobodno lijepe u autoričin tekst.* (RIHJJ, 36: 395)
- nepotrebna skraćivanja
(12) ...*Vjerojatno slijedeći načelo “da poslovni ljudi nemaju vremena”, knjiga daje vrlo šturu i sažete obavijesti.* (G, 1/2008: 112)
- pogrešna faktografija
(13) *Po toj karti rumunjski se jezik uopće ne govori do Crnoga mora, nego se u cijeloj Dobrudži kao govori samo bugarski.* (Fi, 45: 109)
- nezadovoljavajuće udublјivanje u tematiku u cijelosti ili površnost u pojedinom segmentu rada
(14) *Međutim, taj je pregled sažet i antičkoj retorici ne posvećuje dovoljno prostora ni pozornosti...* (G, 1/2008: 111)
- terminologija autora i struke
(15) ...*Nema isto tako nikakova razloga da se ta pojava zove ikavizmom, kako se to često čini u našoj dijalektologiji.* (Fi, 43: 133)
- proturječnost (usp. (6))
- nedorečenost
(16) ...*“Sada se govori na nekoliko sveučilišta” — pa sada neka si hrvatski čitatelj zamisli što bi to trebalo značiti.* (Fi, 45: 111)
- neznanstvenost
(17) ...*podjela glasova... nejasna, nepregleda i, po mome mišljenju, posve suvišna. U njoj se, prije svega, miješaju tri kriterija. Prvi je toliko neobičan da bi se mogao nazvati pjesničkim. Čini mi se naime da bi samo “pjesnici” mogli odgonetnuti zašto je npr. a visoko ili svijetlo...* (I. P., 84)
- nedovoljno korištenje postojeće literature
(18) ...*Kordić razmjerno potanko razlaže purizam u nacističkoj Njemačkoj, uglavnom na temelju knjige Nijemca Polenza.* (RIHJJ, 36: 385)

4.2.2. Ocjena kao kritika forme

Osim navedenih sadržajnih aspekata negativnu je vrednovanju podložna i forma znanstvenih radova. U analiziranom smo korpusu u tom smislu pronašle kritiku koje se odnosi na

- obrojčavanja poglavlja/grafičku opremljenost
(19) ...*U grafičkoj koncepciji knjige jedini bi nedostatak bio naslovljavanje uvodnoga teksta brojem jedan što dovodi do toga da je prvo poglavlje označeno brojem dva.* (L, 12: 256)
- pogreške i nedosljednosti u prijevodu
(20) *I tako, karta po karta, neprevedeno ime po neprevedeno ime ili pak krivo prevedeno i loše napisano ime ("Babylon", "Carchemiš", ..., "Indus" za Ind, "Karolini otoci" umjesto Karolinski, ...), izmišljena zemljopisna imena ("Tajlandski zaljev" za ono se ipak valjda zove Sijamski zaljev)* (Fi, 45: 110)

5. ZAKLJUČAK

Na osnovi analize korpusa recenzija znanstvenih tekstova iz područja lingvistike možemo se složiti s Hylandom (2000: 46), prema kojemu se pozitivne kritike, odnosno pozitivna vrednovanja, u najvećem broju primjera odnose na recenzirani tekst u globalu, a negativnim se vrednovanjima obično obuhvaćaju pojedini aspekti teksta. Globalna negativna kritika rijetka je (u našem korpusu pronađene su samo dvije) jer ona ujedno nužno i izravno ugrožava obraz te znanstvenu i akademsku reputaciju autora recenzirana teksta (Goffman 1967), a takvi se postupci u malim znanstvenim sredinama poput naše obično izbjegavaju.

Osim toga većini publiciranih radova ne može se odreći veći ili manji doprinos lingvističkim disciplinama, pa se stoga negativna vrednovanja i odnose samo na neke njihove aspekte. Analiza je pokazala da se pritom koriste različite strategije ukazivanja na propuste (usp. (7)–(20)), među ostalim korigiranje (usp. (9), (13), (20)), ironiziranje (usp. (9), (16)), ukazivanje na alternativne postupke (usp. (15)), ukazivanje na logične konzekvence primijenjenih postupaka (usp. (10)) i relativiziranje pozitivnih iskaza (usp. (7)).

Zbog već spomenutih kompleksnih odnosa u znanstvenoj zajednici pritom se pribjegava – slično kao i u recenzijama rukopisa znanstvenih radova (usp. Ivanetić 2003: 163–165) – eufemizaciji negativnog vrednovanja. Uz već

spomenuta leksička sredstva konfliktne se naboj kritike imunizira uobičajenim evaluativnim stereotipima i strategijama kao što su npr. naglašavanje dobronamjernosti recenzenta i subjektivnosti njegova mišljenja, nalaženje pretpostavljenih razloga za propust, ograđivanje, umanjivanje težine propusta/važnosti kritiziranih detalja, ili pak – kao u (9) – izričito nijekanje kritičkog potencijala iznesenih primjedbi (*navedene primjedbe nipošto ne treba shvatiti kao kritiku*)⁸.

CITIRANI KORPUS

F = Fluminensia

Fi = Filologija

G = Govor

I. P. = Ivo Pranjković

L = Lahor

RIHJJ = Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje

- (1) J. Lisac. *Recenzija, Zbornik o standardnim novoštokavštinama* (o zborniku *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*). Fluminensia 21 (2009) 1: 181–186
- (2) I. Sanković. *Nova potvrda znanstvene reputacije* (o *Zborniku 7 Riječkih filoloških dana*). Fluminensia 21 (2009) 1: 220–224).
- (3) G. Čupković. *Zadarski filološki dani II* (o *Zborniku radova Zadarskih filoloških dana II*). Filologija 52, 2009: 123–126.
- (4) I. Filipović. *Hrvatska antroponimija na početku 21. st.* (o *Hrvatska u prezimenima Petra Šimunovića*). Filologija 52, 2009: 131–134.
- (5) A. Kovačec. o *Problemima manjinskih jezika u romanskim državama u Europi Ž. Muljačića*. Filologija 52, 2009: 135–138.
- (6) I. Pranjković. *Jezik i stvarnost* (o *Govoru realnosti i realnosti jezika D. Škiljana*). U *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Matica hrvatska, 1993: 40–50.
- (7) I. Pranjković. *Duh i jezik istarskog razvoda* (o *Istarskom razvodu J. Bratulića*). U *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993: 50–58.
- (8) M. Žagar. *Glagoljaški udio hrvatske jezične povijesti* (o *Jeziku hrvatskih glagoljaša S. Damjanovića*). Filologija 53, 2009: 109–116.
- (9) V. Josipović Smojver. *Prikaz knjige Rajke Smiljanić Lexical, pragmatic, and positional effects on prosody in two dialects of Croatian and Serbian...*, Govor 25 (2005) 1: 59–62.

---

8 No u neposrednom nastavku teksta izraz *primjedba* ipak se kombinira s kritikom u sintagmi *dati malu kritičku primjedbu*.

- (10), (12), (14) G. Kišiček. Prikaz knjige M. Španjol Marković *Moć uvjeravanja*. Go-
vor 25 (2008) 1: 111–114.
- (11), (18) J. Budija. Prikaz knjige *Jezik i nacionalizam* Snježane Kordić. Rasprave
Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 36 (2010) 2: 365–437.
- (13), (16), (20) A. Gluhak. *Jezični atlas na hrvatskome*. (o *Atlas jezika: Podrijetlo i
razvitak jezika u svijetu*). Filologija 45: 107–119
- (15) M. Kapović. Josip Lisac, *Hrvatska dijalektogija 1. Hrvatski dijalekti i govori...*
Filologija 43: 129–136.
- (17) I. Pranjković. *Gramatika Zavoda za jezik* (o *Gramatici hrvatskoga jezika* E. Ba-
rić i dr.). U *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993:
79–97.
- (19) M. Lugović. *Gramatika roda*. O knjizi *Gramatika roda* Tatjane Pišković. Lahor
12: 249–256.

LITERATURA

- Alcaraz Ariza, Maria Angeles (2009), *Complimenting others: The case of English-
written medical book reviews*, U *Fachsprache* 1–2: 48–63.
- Anić, Vladimir (2004). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber
- Beaugrande, Robert de, *Peer Review Is Far From Peerless*. ([www.beaugrande.com/
peerreview.html](http://www.beaugrande.com/peerreview.html)) (26. 4. 2013.)
- Brinker, Klaus (⁷2010), *Linguistische Textanalyse*. Berlin: Schmidt
- Dalmas, M. (2001), *Empfehlen und Ablehnen in wissenschaftlichen Rezensionen:
Versuch eines deutsch-französischen Vergleichs*, In: Wotjak, G. (ur.): *Studien
zum romanistisch-deutschen und innerromanischen Sprachvergleich*. Akten
der III. Internationalen Arbeitstagung zum romanisch-deutschen Sprachver-
gleich. Frankfurt a. M.: Lang, 467–477.
- Dzika, Joanna (2007), *Implizite Werten in den Rezensionen – am Beispiel von Me-
tapher und Vergleich*. U *Lingua ac Communitas* 17: 87–96. (dostupno i na
http://www.lingua.amu.edu.pl/Lingua_17/lin-8.pdf (8. 9. 2012)
- Goffman, Erving (1967), *Interaction ritual. Essays in face-to-face behavior*. Chica-
go: Aldine.
- Heinemann, Margot (2000), *Textsorten des Bereichs Hochschule und Wssenschaft*.
U Brinker, Klaus/ Antos, Gerd/ Heinemann, Wolfgang/ Sager, Sven F. (ur.)
(2000). *Text- und Gesprächslinguistik*. HSK 16. 1. Berlin etc.: de Gruyter,
702–709.
- Hunston, Susan (2004), *Counting the uncountable: problems of identifying evalu-
ation in a text and in a corpus*. U Partington, Alan/ Morley, John/ Haarman,
Louann (eds). *Corpora and discourse*, Frankfurt etc. : Lang, 157–188.
- Hutz, Matthias (2007), *Insgesamt muss ich leider zu einem ungünstigen Urteil
kommen. Zur Kulturspezifik wissenschaftlicher Rezensionen im Deutschen*

- und *Englischen*. U Fix, Ulla/ Habscheid, Stephan/ Klein, Joseph (ur.). *Zur Kulturspezifik von Textsorten*. Tübingen. 109–130.
- Hyland, Ken (2000), *Praise and criticism: interactions in book reviews*. U Hyland, K. *Disciplinary Discourses: Social interactions in Academic Writing*. Harlow: Longman, 41–62.
- Ivanetić, Nada (2003), *Uporabni tekstovi*, Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta
- Jäger, Georg (2001), *Von Pflicht und Kür im Rezensionswesen*, (dostupno na: <http://www.iasl.uni-muenchen.de/discuss/lisforen/jaerezen.html> (6. 12. 2012.))
- Langner, Michael (1994), *Zur kommunikativen Funktion von Abschwächungen. Pragma- und soziolinguistische Untersuchungen*, Studium Sprachwissenschaft, Beiheft 23. Münster: Nodus Publikationen.
- Lenk, H. E. H. (2000), *Rezension*. U Lenk, H. E. H.. *Praktische Textsortenlehre. Ein Lehr- und Übungsbuch der professionellen Textgestaltung*. Helsinki, 290–301.
- Lüger, Heinz-Helmut (²1995), *Pressesprache*, Tübingen: Niemeyer.
- Mecklenburg, Norbert (1977), *Die Rhetorik der Literaturkritik. Ein Gedankengang mit Vorschlägen zur Praxis*. U Drews, Jörg (ur.). *Literaturkritik – Medienkritik*. Heidelberg, 34–48.
- Mey, Günter (2004), *Elektronisches Publizieren – eine Chance für die Textsorte Rezension? Anmerkungen zur Nutzung des Internet als "scholarly review resource"*, U *Historical Social Research*, Vol. 29, No. 1, 144–172.
- Ripfel, Martha (1998), *Fachtextsorten der Wissenschaftssprache II: die wissenschaftliche Rezension*. U Hoffmann, Ludger/ Kalverkämper, Hartwig/ Wiegand, Herbert Ernst (ur.): *Fachsprachen – Languages for Special Purposes*, Bd. 1. Berlin etc.: de Gruyter, 488–493.
- Rolf, Eckard (1993), *Die Funktion der Gebrauchstextsorten*. Berlin etc.: de Gruyter
- Skog-Södersved/ Perry, Christoph/ Szurawitzki, Mariann (ur.). (2012). *Sprache und Kultur im Spiegel der Rezension*. Frankfurt etc.: Lang
- White, Peter, R. R. (2003), *Beyond modality and hedging: A dialogic view of the anguage of intersubjective stance*. U Macken-Horarik, M., and Martin. J.R., (ur.). *Negotiating Heteroglossia: Social Perspectives on Evaluation*. Text, Special Issue, Berlin etc.: Mouton/ de Gruyter. Vol. 23, 259–284.
- Zillig, Werner (1982), *Textsorte Rezension*, U Detering, K.-D./ Schmidt-Radefeldt, J./ Sucharowski, W. (ur.): *Sprache erkennen und verstehen*, Akten des 16. Linguistischen Kolloquiums Kiel 1981, Bd. 2. Tübingen: Niemeyer, 197–208.
- Zillig, Werner (1982a), *Bewerten. Sprechakttypen der bewertenden Rede*. Tübingen: Niemeyer

EUPHEMISM IN THE SERVICE OF OBJECTIVITY – EVALUATION STRATEGIES IN REVIEWS OF SCIENTIFIC TEXTS

Summary

Review, as a subtype of secondary texts (“texts about texts”), is – according to many classifications of text types – considered to be scientific in nature, which necessarily implies objectivity of expression. But that objectivity can be easily jeopardized by merely looking at differences between the various definitions of review, which can be found among different authors. This distinction is based largely on the particular dimension of this type of text that the author wishes to place in the foreground. Although there are authors who include review among informational texts (e.g. Brinker 2010: 91), a large number of them emphasize another dimension: the persuasive-appellative one (Luger 1995, Mecklenburg 1977). Despite striving for objectivity alongside the primary function of informing, one can – more or less obviously – observe some other relationships within reviews, such as those of the author toward the primary text, the author toward the recipient, and the author toward the author of the primary text. In addition, when writing the review, the author directly presents himself through his own scientific achievements and interests. Taking all these aspects into consideration, a logical question is imposed on us: how much room for manipulation is opened by this kind of text in which the author has a free hand in highlighting certain aspects – and consequently neglecting or even disguising others – of the text he is reviewing? In this work – based on the analysis of selected examples of reviews of Croatian scientific articles in the field of linguistics – we have shown how evaluation strategies are applied, whereby we are especially interested in negative evaluations and the way they are communicated through the use of euphemistic forms.

Key words: *review, presentation, evaluation strategies, euphemism, persuasiveness*

Robert BOŃKOWSKI

PERCEPCIJA BOSANSKOG JEZIKA U POLJSKOJ

KLJUČNE RIJEČI: *jezikoslovstvo, slavistika, bosanski jezik, opis bosanskog jezika u Poljskoj*

Predmet ovog rada jeste analiza dosadašnjih publikacija u Poljskoj koje opisuju suvremeni bosanski jezik i jezičku politiku u Bosni i Hercegovini. Autor hronološki detaljno predstavlja pojedine publikacije i analizira njegove sadržaje. Interes za bosanski jezik u Poljskoj postaje sve veći, zato se na kraju članka konstatira da bi možda u perspektivi trebalo razmisliti o otvaranju bosnistike u Poljskoj kao posebnog studija.

Interes za bosanski jezik javlja se u Poljskoj polovinom 90-ih godina XX vijeka i podudara se s intenziviranjem istraživanja tzv. mikrojezika. Prelazak Poljske iz komunizma u demokratski sistem krajem 80-ih i početkom 90-ih godina prošlog vijeka omogućio je našim lingvistima nesputano istraživanje jezika Kašuba, Lemka, Rusina i drugih.

Kao uvod u definiranje standardnog jezika i njegovo prihvaćanje kod poljskih jezikoslovaca koji opisuju bosanski jezik mogla bi poslužiti konstatacija autora *Kontrastivne gramatike slavenskih jezika* Włodzimierza Pianke te Emila Tokarza. Autori ne dovode u pitanje postajanje bilo kojeg jezika ili njegov naziv. Tvrdi da je naziv jezika i njegova posebnost u odnosu na druge jezike, koja podliježe kodifikaciji, historijsko i sociološko pitanje, a ne pitanje koje trebaju rješavati jezikoslovci koji ne pripadaju tom društvu i jeziku. Zadatak jezikoslovaca koji ne sudjeluju neposredno u kodifikaciji novog jezika i njegove norme jeste samo opisivanje i naučna interpretacija pojave koja nosi naziv jezika ili standardnog jezika (Pianka, Tokarz 2000: 14).

Percepciju bosanskog jezika predstavljam hronološki.

Dakle, za bosanski jezik, kao jezik koji se razlikuje od jezika susjeda, autor ovog članka počeo se interesirati dok je studirao jugoslavistiku na Šleskom univerzitetu 1992. godine. Tada je radio kao tumač i učitelj bosanke

djece u kampu za izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, koji je bio smješten blizu Katowica. Na osnovu tog iskustva objavljen je njegov prvi članak *Pokušaji razlikovanja "srpskohrvatskog" jezika na primjeru jezika Bošnjaka* (Bońkowski 1997: 61–67). Članak je nastao kao rezultat istraživanja govora Bošnjaka, provedenih jezičkih anketa, te bošnjačke literature o ovom pitanju a izgleda da je prvi u Poljskoj koji u cjelini opisuje početke kodificiranja bosanskog jezika.

Sljedeća je po redu monografija Agnieszke Spagińskiej-Pruszk *Jezička situacija u bivšoj Jugoslaviji* (1997, 2005), objavljena 1997. godine u Gdanjsku, u kojoj je autorica sa sociolingvističkog aspekta objektivno predstavila tadašnju jezičku situaciju na području bivše Jugoslavije nakon raspada službenog srpskohrvatskog jezika te prezentirala tada aktuelne koncepcije funkcioniranja standardnog srpskohrvatskog jezika u odnosu na jezičku politiku. Spagińska-Pruszk ukazala je također na pet pravaca, od kojih se posljednja dva direktno tiču bosanskog jezika (Spagińska-Pruszk 2005: 19–50):

- 1) Srpskohrvatski jezik je vještačka tvorevina: postoji srpski standardni jezik i hrvatski standardni jezik;
- 2) Srpskohrvatski jezik je jedinstven i realan;
- 3) Srpskohrvatski jezik je dvovarijantan;

i također

- 4) Srpskohrvatski jezik je četverovarijantan;

i najzad

- 5) Srpskohrvatski jezik je vještačka tvorevina: postoji srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski standardni jezik.

Wiesław Boryś 1999. godine objavljuje članak *Zašto je nastao bosanski jezik?* (Boryś 1999). U njemu autor konstatira da je nastanak bosanskog jezika potvrdio Daytonski sporazum 1995, čime mu je odredio status službenog jezika muslimansko-hrvatske federacije. Uz to objašnjava da sam naziv *bosanski jezik* ima dugu tradiciju i nikako nije stvoren za vrijeme mirovnih pregovora u Daytonu. Autor također ukazuje na problem naziva jezika (bosanski / bošnjački), koji lingvisti iz okruženja smatraju spornim, te daje kratak pregled historije naziva *bosanski jezik*.

Poljska istraživanja bosanskog jezika sve su intenzivnija. Sljedeće godine, 2000, objavljena je za sada najopširnija u Poljskoj knjiga (153 stranice) koja

se tiče problematike bosanskog jezika – monografija Agnieszke Hofman-Piankee *Sociolingvistički aspekti savremenog bosanskog jezika* (Hofman-Pianka 2000). Autorica knjige kaže:

U monografiji su predstavljene etape razvoja i kodifikacije bosanskog jezika i argumenti kojima se obrazlaže uvođenje trećeg službenog jezika u Bosni i Hercegovini, pored hrvatskog i srpskog.

Kao osnovna pretpostavka prihvaćen je stav da je savremeni bosanski jezik, jezik Bošnjaka (ranije Muslimana), jednoga od tri ravnopravna naroda Bosne i Hercegovine, pored Hrvata i Srba.

U historijskom dijelu su predstavljeni proces formiranja bosanskog jezika, obim njegove upotrebe, spomenici pismenosti i pisma koja su se koristila u prošlosti, bosančica i arebica. Također su razmotreni i dijalekti koji su prisutni na bosanskohercegovačkom tlu.

Široka prezentacija narodne književnosti Bošnjaka imala je za cilj ukazati na posebnost bošnjačke književne tradicije u odnosu na hrvatsku i srpsku tradiciju i njen uticaj na jezičku diferencijaciju.

Od osobina po kojima se razlikuju bosanski, hrvatski i srpski, izdvajaju se leksičke posebnosti, naročito u oblasti antroponimije i muslimanske vjerske terminologije [koje isto predstavlja – R.B.].

Osim čisto lingvističkih činjenica [u knjizi – R.B.] prezentirane su i druge, prije svega one političke prirode, koje su presudne u procesu neophodnog priznavanja bosanskog jezika kao posebnog i njegove uloge u učvršćivanju nacionalnog identiteta Bošnjaka.

Pored objektivnih činjenica, u monografiji je također predstavljena emocionalna aura u kojoj se odvijao raspad mita srpsko-hrvatskog jezika, kao zajedničkog jezika Bošnjaka, Hrvata, Crnogoraca i Srba (Hofman-Pianka 2000: 153).

Ova knjiga je za sada, čini se, najveći doprinos bosnistici u Poljskoj, a sama monografija kao prva u poljskoj slavističkoj literaturi opširno i iscrpno opisuje bosanski jezik, problem njegove historije, sociolingvističkog funkcioniranja, autonomije te standardizacije.

Doprinos pručavanju bosanskog jezika u Poljskoj također predstavlja knjiga, to jest zbornik radova *Slaveni u kontekstu promjena Evrope krajem XX*

stoljeća. Jezik – tradicija – kultura, objavljen 2001. godine u Katowicama¹. U uvodnom članku pod naslovom *Nastajanje novih standardnih jezika kod Slavena krajem XX stoljeća* (Tokarz 2001), poglavlje *Standardni jezici Slavena (Języki standardowe Słowian)*, Emil Tokarz predstavlja kodifikacijske radove u nekoliko jezika, pa i u bosanskom jeziku, te dolazi do zaključka kako su današnji Slaveni ušli u XXI vijek sa 18 standardnih jezika, uključujući naravno i bosanski.

Isti autor u članku *Dinamika razvoja slavenskih jezika krajem XX stoljeća* (Tokarz 2002), objavljenom u knjizi *Nacionalni i nadnacionalni model kulture. Srednja Evropa i Balkanski poluotok*², opisuje dinamiku nastajanja slavenskih jezika, pitajući se je li ta dinamika nastajanja novih slavenskih država i jezika pragmatična u odnosu na integracijsku politiku Evropske unije, jer svaka od tih država namjerava postati njen član. U odgovoru na to pitanje objašnjava da se cijeli taj proces svodi na princip – ponajprije vlastiti identitet, tek kasnije integracija.

U vrijeme intenziviranja procesa standardizacije bosanskog jezika u Poljskoj se također počinju objavljivati kontrastivni radovi, a jedan od jezika koji se porede upravo je bosanski. Kao primjer može poslužiti *Kontrastivni rječnik poljskih, bosanskih, hrvatskih, srpskih glagola* (Cichońska 2004), autorice Marije Cichońskiej, nekadašnje lektorice poljskog jezika u Sarajevu. Rječnik je objavljen u Katowicama 2004. godine.

Problemom standardizacije jezika nastalih nakon raspada Jugoslavije bavio se također Henryk Jaroszewicz. U knjizi *Nove normativne tendencije u standardnim jezicima hrvatskom i srpskom* (Jaroszewicz 2004) prezentirao je jedan od modela standardizacije koji je ranije predložio srpski lingvist Milorad Radovanović³ i predstavio proces standardizacije u hrvatskom i srpskom

1 *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku. Język – tradycja – kultura*, red. E. Tokarz, "Śląsk", Katowice, 2001.

2 *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*, red. B. Zieliński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 2002.

3 Prema ovom lingvisti, model standardizacije je cikličan i zatvoren te je redosljed procesa strogo preciziran (bilo koji može biti samo izbor prve etape, nakon koje slijedi druga etapa, treća i tako dalje). Radovanovićeve etape standardizacije predstavlja sljedećih deset faza: 1) selekcija (izbor norme); 2) deskripcija (opis norme); 3) kodifikacija (suženje norme); 4) elaboracija (širenje kodificiranog standarda); 5) akceptuacija (službeno priznanje norme); 6) implementacija (primjena norme u praksi); 7) ekspanzija (proširenje norme – u praksi potiskivanje lokalnih jezičkih varijanata); 8) kultivacija (utjecaj kulturno-prosvjetnih institucija); 9) evaluacija (verifikacija norme); 10) rekonstrukcija (reforme). U vezi s time opet počinje etapa deskripcije, ili elaboracije, [za:] H. Jaroszewicz, *Nowe tendencje normatywne w standardowych...*, s. 15–21.

jeziku. Izdvojio je također problem standardizacije bosanskog jezika, na osnovi kojeg autor konstatira da

trudno się zgodzić z tym, aby faktycznie procesy standaryzacji miały cykliczny i zamknięty charakter [...]. Wiele etapów standaryzacji stanowi bowiem w rzeczywistości procesy ciągle i stopniowalne, mogące przebiegać równoległe do innych procesów lub nawet zostać w standaryzacji pominięte, dlatego też niemożliwe jest wskazanie ich prostego, cyklicznego następstwa, ujętego w zamkniętym, kołowym schemacie.⁴

Godinu kasnije, 2005, autor ovog teksta razmatra problem službenih jezika u članku *Južni Slaveni i njihovi jezici nakon raspada Jugoslavije* (Bońkowski 2005). Daje historijski pregled i savremenu situaciju, a jezike analizira po sljedećem redosljedu: hrvatski, bosanski, srpski, crnogorski, slovenski te makedonski. Četiri godine kasnije, 2009, objavljuje također članak *Pismo u Bosni i Hercegovini (historija i savremenost)* (Bońkowski 2009).

---

4 *Teško se složiti [sa Radovanovićem – R.B.] da su faktički etape standardizacije cikličnog i zatvorenog karaktera [...]. Neke od etapa standardizacije su u stvari trajni i gradualni procesi koji mogu trajati paralelno sa drugim procesima te čak biti izostavljeni, zato nije moguće pokazati njihov jednostavan, cikličan slijed koji je obuhvaćen u zatvorenu, kružnu shemu [prijevod – R.B.]* (H. Jaroszewicz, *Nowe tendencje normatywne w standardowych...*, s. 16). Svoje obrazloženje autor daje u fusnoti broj 8, u kojoj piše: *Specyfika najnowszej standaryzacji języków południowosłowiańskich dobitnie świadczy o tym, że standaryzacja wcale nie musi się rozpoczynać etapem selekcji, dojście do etapu kodyfikacji nie musi zostać poprzedzone deskrypcją, kultywacja może być już drugim ogniwem, elaboracja może zaś zostać niemal całkowicie pominięta. Przykładem jest standardowy język bośniacki, kod powołany do życia na mocy politycznej decyzji [...]. Oficjalne polityczne zatwierdzenie istnienia tego języka w 1995 r. (a więc akceptacja) bezpośrednio wpłynęło na środowiska lingwistyczne, które – <<nolens volens>> musiały uznać powstanie nowego języka słowiańskiego. Od tego też momentu dotychczasowe katedry serbokroatystyki zaczęły się dzielić i wprowadzać lektorat języka bośniackiego (obok chorwackiego i serbskiego), władze Bośni i Hercegowiny poczęły zaś aktywnie działać, zarówno w kraju, jak i za granicą, na rzecz popularyzacji języka bośniackiego (kultywacja). Co istotne, choć język bośniacki formalnie istniał, długo brakowało podstawowych informacji na temat jego kształtu. Trudno było nawet dociec, jaki kod językowy został obrany za jego podstawę – czy stał się nim np. dawny bośniacko-hercegowiński wariant języka serbsko-chorwackiego (a jeśli w zreformowanym kształcie, to na ile zmienionym), czy też jakiś dialekt, którym posługują się Bośniacy. Tym samym widoczny stawał się brak ogniwa selekcji. Słownik ortograficzny, gramatyka i słownik języka bośniackiego ukazały się natomiast (kodyfikacja), zanim jeszcze dokonano lingwistycznego opisu specyfiki języka społeczności zamieszkującej Bośnię i Hercegowinę (deskrypcja). Tym samym normatywny nakaz “co należy” poprzedził odpowiedź na pytanie – o wiele istotniejsze z punktu widzenia komunikacji językowej – “co jest? (...)”* (H. Jaroszewicz, *Nowe tendencje normatywne w standardowych...*, s. 16–17).

Iste godine poljski sociolingvist Władysław Lubaś objavljuje opširnu monografiju *Jezička politika* (Lubaś 2009), koja predstavlja dio projekta Instituta poljske filologije na Univerzitetu u Opolu pod naslovom *Komparacija sistema i funkcioniranja savremenih slavenskih jezika*⁵. Na tridesetak stranica autor detaljno opisuje državu Bosnu i Hercegovinu te bosanski jezik, jezičku situaciju u Bosni i Hercegovini, savremeni društveni i zakonski / pravni status bosanskog jezika. Jezičku politiku u Bosni i Hercegovini vidi ovako:

*Wydaje się, że planowanie korpusu języka bośniackiego przebiega pomyślnie (opracowano ortografię, normatywną gramatykę, słownik, stylistykę), wprowadza się rekonstrukcję normy a przede wszystkim ekspansję i kodyfikację. Mamy też do czynienia z przejawami puryzmu polegającego na “czyszczeniu” języka bośniackiego/boszniackiego głównie z elementów serbskich i chorwackich, zastępując je “rodzinnymi” orientalizmami*⁶.

Sljedeća publikacija u kojoj se rapravlja o bosanskom jeziku u odnosu na ostale slavenske jezike jeste *Slavenski standardni jezici. Historijski pregled* (Oczkova, Szczepańska, Kwoka 2011)⁷, objavljena na Jagelonskom univerzitetu u Krakovu. Bosanski jezik opisuje Barbara Oczkova, koja je skrenula pažnju na naziv jezika (*bosanski*) kao sporni na području bivše Jugoslavije⁸ te dala pregled historije bosanskog jezika, počevši od pismenosti srednjovje-

5 *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich.*

6 *Izgleda da se planiranje korpusa bosanskog jezika odvija uspješno (postoji pravopis, normativna gramatika, rječnik, stilistika), rekonstruira se norma, a prije svega radi se na ekspanziji i kodyfikaciji. Susrećemo se također s pojavama purizma, koji se zasniva na “čišćenju” bosanskog / bošnjačkog jezika, uglavnom od srpskih i hrvatskih elemenata, koji se zamjenjuju “domaćim” orijentalizmima (prijevod – R.B.).* (W. Lubaś, *Komparacija systemów i funkcjonowania...*, s. 384)

7 *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*, red. B. Oczkova, E. Szczepańska, współpraca T. Kwoka, Kraków 2011. Redaktorzy tej publikacji są zdania, że wypełnia [ona – R.B.] lukę w polskiej literaturze slawistycznej. *Dotychczas bowiem brak było kompleksowego i zwięzłego opracowania poświęconego dziejom kształtowania się poszczególnych słowiańskich języków literackich. Języki te niewątpliwie weszły obecnie w “nową erę” swojego rozwoju, która jest rezultatem doniosłych przemian polityczno-ustrojowych dokonanych w federacyjnych państwach słowiańskich w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. W wyniku tego zmianie uległa zarówno ich dotychczasowa liczba, jak i status niektórych z nich (z opisu monografii).*

8 Problemom naziva jezika bavi se također autor ovog teksta u posebnom članku *Zvanični naziv jednog od triju službenih jezika u Bosni i Hercegovini – spor u vezi sa nominacijom* (R. Bońkowski, *Oficjalna nazwa jednego z trzech urzędowych języków w Bośni i Hercegowinie – konflikt nazwotwórczy*, u: *Komunikacja w sytuacjach kryzysowych*, red. J. Stawnicka, Katowice, 2010, s. 166–175).

kovlja, preko srpskohrvatskog jezika, sve do savremenog stanja (daje sadašnje karakteristične osobine bosanskog jezika). Autorica konstatira da:

Język literacki w Bośni [tj. bośniacki – R.B.] pełni obecnie funkcję prestiżową, poświadczając, że jego użytkownicy, którzy nadali swojemu kodowi rangę języka, podnoszą tym samym swój status do statusu narodu, a język do języka narodowego. Równocześnie język bośniacki stał się równoprawny w stosunku do pozostałych języków “post-serbsko-chorwackich”, czyli serbskiego, chorwackiego i czarnogórskiego⁹.

Najzad, knjiga pod naslovom *Srednjojužni Slaveni na prijelazu iz XX u XXI vijek. Jezik – Religija – Narod – Država* (Bońkowski 2010) iz 2010. rezultat je istraživanja autora ovog članka različitih pitanja vezanih za Južne Slavene na zapadnom Balkanu (to jest: Hrvate, Bošnjake, Crnogorce i Srbe) nakon raspada Jugoslavije, za njihove jezike, tradicije, kulture i religije. Knjiga ima 351 stranicu i sastoji se od 4 glavna poglavlja. To su:

- 1) *Jezička diferencijacija srednjojužnih Slavena, odnosno od konstrukcije do destrukcije;*
- 2) *Vjerske razlike kao važan faktor nacionalne (i jezičke svijesti);*
- 3) *Političko-pravno-administrativni okviri funkcioniranja srednjojužnoslavenskih državnih jedinica, te*
- 4) *Srednjojužni Slaveni u odnosu na integraciju u okvir Evropske unije.*

Status jezika srednjojužnih Slavena kao manjina u susjednim državama također je jedno od pitanja kojim se bavio autor ovog teksta. U članku *Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima i njena ustavna zaštićenost u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji* (Bońkowski 2012), objavljenom 2012. godine razmatram ustavnu zaštitu Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima u pojedinim državama u okviru sljedećih manjinskih zajednica:

- 1) Crnogorci u Bosni i Hercegovini (Bošnjaci, Hrvati i Srbi su tri konstitutivna naroda u toj državi),

---

9 *Bosanski standardni jezik sada ima prestižnu ulogu te potvrđuje da su njegovi korisnici priskrbili svome kodu status nacionalnog jezika i time potvrdili i status naroda. Istovremeno je bosanski jezik postao ravnopravan u odnosu na ostale “post-srpskohrvatske” jezike, to jest na srpski, hrvatski i crnogorski [prijevod R.B.].* (B. Oczkova, *Język bośniacki*, u: *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*, red. B. Oczkova, E. Szczepańska, współpraca T. Kwoka, Kraków, 2011, s. 290)

- 2) Hrvati u Srbiji i Crnoj Gori (iako ustav Crne Gore ne govori o konstitutivnom narodu i manjinama, nego o državljanima te republike),
- 3) Bošnjaci u Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji i
- 4) Srbi u Hrvatskoj i Crnoj Gori.

Pitanjem jezika koji su nastali na bazi novoštokavskog dijalekta, uključujući i bosanski, bave se i neki drugi poljski slavisti, čije članke navodim u literaturi.

Nakon raspada Jugoslavije raspala se i serbokroatistika. Danas poljski studenti studiraju posebno hrvatsku filologiju i srpsku filologiju. Želio bih ipak naglasiti da se neki od njih također bave i bosanskim jezikom – pišu diplomske radove baš u okviru tog jezika. U cilju njegovog potpunijeg izučavanja, možda bi u perspektivi trebalo razmisliti o otvaranju bosnistike kao posebnog studija.

LITERATURA PROŠIRENA POPISOM IZABRANIH POLJSKIH RADOVA SA PROBLEMATIKOM BOSANSKOG JEZIKA (KNJIGE, ČLANCI, RJEČNICI...)

- Bońkowski, Robert (1997), *Próby różnicowania języka "serbsko-chorwackiego" na przykładzie języka Bośniaków*, u: *Język wobec przemian kultury*, red. E. Tokarz, 61-67, Katowice.
- Bońkowski, Robert (2005), *Słowianie południowi i ich języki po rozpadzie Jugosławii*, u: *Jaka Europa?*, red. odpowiedzialny A. Będkowska-Kopczyk, "Świat i Słowo. Filologia, nauki społeczne, filozofia, teologia", nr 2(5), 199-218, Bielsko-Biała.
- Bońkowski, Robert (2009), "Alfabet / pismo w Bośni i Hercegowinie – historia i współczesność", u: *Cyryl i Metody w duchowym dziedzictwie Słowian*, Materiały III i IV Konferencji Cyrylometodiańskiej w Białej Podlaskiej (XXIX i XXXIV Konferencje Podlaskie), red. P. Sotirov, 102-110, Biała-Podlaska.
- Bońkowski, Robert (2012), *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych a ich ustawowe zabezpieczenia w Bośni i Hercegowinie, Chorwacji, Czarnogórze i Serbii*, u: *Topografia tożsamości*, t. 2, red. A. Firlej, W. Józwiak, 237-250, Poznań.
- Bońkowski, Robert (2010), *Oficjalna nazwa jednego z trzech urzędowych języków w Bośni i Hercegowinie – konflikt nazwotwórczy*, u: *Komunikacja w sytuacjach kryzysowych*, red. J. Stawnicka, 166-175, Katowice.
- Bońkowski, Robert (2010), *Słowianie środkowopołudniowi na przełomie XX i XXI wieku. Język-Religia-Naród-Państwo*, Katowice.
- Boryś, Wiesław (1999), *Dlaczego powstał język bośniacki?*, [w:] *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*, red. J. Kornhauser, 255-258, Kraków 1999.

- Cichońska, Maria (1994), *Języki Słowian południowych wobec rozpadu SFRJ (Czy Słowiańszczyźnie przybywa języków?)*, u: *Współczesne tendencje rozwoju języków słowiańskich*, red. M. Blicharski, H. Fontański, 43-54, Katowice.
- Cichońska, Maria (1997), *Kształtowanie się normy literackiego języka serbskiego, chorwackiego i bośniackiego*, u: *Język wobec przemian kultury*, red. E. Tokarz, 40-49, Katowice.
- Cichońska Maria (2004), *Słownik konfrontatywny czasowników polskich, bośniackich, chorwackich, serbskich*, Katowice.
- Hofman-Pianka, Agnieszka (2000), *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*, Kraków.
- Jaroszewicz, Henryk (2004), *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*, Opole.
- Lubaś, Władysław (2009), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich nr 4. Polityka językowa*, Opole.
- Oczkowa, Barbara (2011), *Język bośniacki*, u: *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*, red. B. Oczkowa, E. Szczepańska, współpraca T. Kwoka, 283-292, Kraków.
- Pianka, Włodzimierz, Tokarz, Emil (2000), *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, t. 1., Katowice.
- Spagińska-Pruszek, Agnieszka (1997, 2005), *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*, Gdańsk, wyd. II, poprawione Łask.
- Stankowicz, Aleksandra (2004), *Między bośniackością a jugoslawizmem. Z dziejów kultury bośniackiej*, Bielsko-Biała.
- Szafrańska, Agnieszka (2005), *Dni kultury Bośni i Hercegowiny*. Ogłoszenie (Poznań 21 II – 23 II 2005 roku), wydanie. internetowe: <http://www.slavic.amu.edu.pl/?p=4> (10.12.2012).
- Szul, Roman (2009), *Język-naród-państwo. Język jako zjawisko polityczne*, Warszawa.
- Tokarz, Emil (2002), *Dynamika rozwoju języków słowiańskich w końcu XX wieku*, u: *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*, red. B. Zieliński, 229-237, Poznań.
- Tokarz, Emil (2006), *Językowy świat współczesnych Słowian*, u: "Świat Słowian", nr 1, red. E. Tokarz, 290-295, Bielsko-Biała.
- Tokarz, Emil (1998), *Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa słowiańskiego*, u: *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, red. E. Jędrzejko, 242-251, Katowice.
- Tokarz, Emil (2002), *Nowosztokawskie standardy językowe*, u: *Nadzieje i zagrożenia. Sławiastyka i komparatystryka u progu nowego tysiąclecia*, red. J. Zarek, 482-486, Katowice.
- Tokarz, Emil (2001), *Powstawanie nowych standardów językowych u Słowian w końcu XX wieku*, u: *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku. Język – tradycja – kultura*, red. E. Tokarz, 157-164, Katowice.

Tokarz, Emil (2001), *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*, u: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*, red. H. Fontański, E. Straś, 19-25, Katowice.

Zieliński, Bogusław (2004), *Najmłodszy naród*, u: *Kraj kilimem przykryty. Współczesna literatura Bośni i Hercegowiny*, red. Zieliński, 9-19, Toruń 2004.

THE PERCEPTION OF THE BOSNIAN LANGUAGE IN POLAND

Summary

In the era of globalization, glocalizational tendencies have started to develop, instigating particular attention to local communities and their identity. The objective of this paper is to examine publications in Poland that describe the contemporary Bosnian language and language policy in Bosnia and Herzegovina. The author presents single publications and analyzes their content in a chronological and detailed way. The interest for the Bosnian language in Poland is increasing, and this paper recommends starting the consideration of Bosnian studies as a separate direction. Books such as Agnieszka Hofman-Pianka's *The Sociolinguistic Aspects of the Present Bosnian Language* undoubtedly serve as examples of this scholarly attention. Since Bosnian has been standardized independently since the 1990s for many Poles its form is still fluid. That is why Polish researchers strive to analyze it carefully, waiting for changes proposing a way that would allow for studying it as a fully formed language.

Key words: *linguistics, Slavic, Bosnian language, description of Bosnian language in Poland*

Munir DRKIĆ

KULTURNA INTERAKCIJA IZMEĐU ORIJENTA, BOSNE I EVROPE NA PRIMJERU PRIJEVODA RUMIJEVE *MESNEVIJE* NA BOSANSKI JEZIK

KLJUČNE RIJEČI: *Dželaluddin Rumi, Mesneviya, prijevod, Fejzullah Hadžibajrić, svrha prijevoda, prevođenje i kultura, Orijent, Bosna, Evropa*

Mesneviya Dželaluddina Rumija jeste književno djelo koje uživa poseban status u kulturnoj tradiciji Bosne i Hercegovine. Taj status ogleda se u zanimljivoj tradiciji usmenog tumačenja i pisanim komentarima *Mesneviye* nastalim u vrijeme vladavine Osmanlija na ovim prostorima, te utjecaju koji je ona izvršila na poeziju Bošnjaka na perzijskom, turskom, pa čak i arapskom jeziku. Dosad je jedini prijevod ovoga djela s perzijskog na bosanski jezik načinio Fejzullah Hadžibajrić, i to prva dva od ukupno šest svezaka originala. Prijevod je popraćen velikim brojem komentara dodanih na kraju knjige, a prevoditelj je i u samome tekstu na mnogim mjestima više tumačio i objašnjavao određene pojmove i termine nego što je pronalazio prijevodne ekvivalente u bosanskom jeziku. Takav odnos otkriva prevoditeljev specifičan pristup u prevođenju *Mesneviye* na bosanski jezik i svjedočanstvo je kulturne povezanosti Bosne i Orijenta, iako je nastao dugo vremena nakon što je Bosna prestala biti dio tog svijeta. Problem “neadekvatnosti” i nerazumljivosti Hadžibajrićevog prijevoda za one koji su manje upućeni u orijentalno-islamsku, a više u evropsku kulturnu tradiciju također svjedoči o posebnoj vezi ovoga prijevoda s orijentalno-islamskom kulturom, ali u isto vrijeme ovaj prijevod postavlja u središte kulturne interakcije između Orijenta, Bosne i Evrope.

I.

Najjednostavnije kazano, prevođenje predstavlja zamjenu teksta na jednom jeziku tekstom na drugom jeziku. Još je francuski biskup i prosvjetitelj Petrus Danielus Huetius (1630–1721) definirao prijevod kao “tekst na dobro poznatom jeziku, koji upućuje na (ili predstavlja) tekst na jeziku koji nije dobro poznat” (prema: Lefevere 2003: 86). Ova definicija – iako krajnje jednostavna

– “za sobom povlači mnoga, ako ne i sva bitna pitanja vezana uz teoriju prevođenja” (Ibid., 1). Ovako pojednostavljeno shvatanje prevođenja i prijevoda doprinijelo je tome da se aktivnost prevođenja u prošlosti nerijetko smatrala manje bitnom od drugih “naučnih” i stručnih aktivnosti. Prevođenje je, prema tom shvatanju, nešto kao poledina tepiha ili poljubac posredstvom rupca, općenito kao posao “druge ruke”. Međutim, sam posao prevođenja, kao i mnoge pojave koje se vežu za njega mogu se posmatrati i s pozitivne strane, budući da prijevodi nude pristup saznanjima i idejama koje bi ostale nedokučive na nekom nepoznatom jeziku. (House 2009: 3)

Prema jednostavnoj definiciji prevođenja iskazanoj u prvoj rečenici, može se shvatiti da osnovni zadatak prevoditelja jeste premostiti prazninu između dva jezika i tekst na jednom učiniti razumljivim govornicima drugog jezika. Taj se zadatak također na prvi pogled čini veoma jednostavnim, ali teorija i praksa prevođenja pokazuju kako to često i nije slučaj. U tom smislu, pogled na prevođenje, odnosno premošćavanje međujezične praznine, dosta se izmijenio u posljednje vrijeme: dok je u prošlosti prijevodom smatrano ono što u potpunosti briše kulturne i jezičke razlike, danas se ulažu golemi intelektualni naponi kako bi se neka strana kultura u formi određenoga teksta putem prijevoda predstavila domaćoj kulturi (Faull 2004: 13). Zbog toga prevoditelji nastoje sačuvati što više kulturoloških osobnosti teksta na stranom jeziku i kao takav predstaviti ga recipijentima prijevoda. Svi koji se bave teorijom i praksom prevođenja dobro znaju da ovaj posao ne može biti sveden na jednostavnu ili manje jednostavnu jezičku aktivnost, kao i to da svaki prijevod sa sobom nosi određene psihološke i društvene konsekvence (Edwards 2012: 57). Prema tome, prevođenje ne predstavlja samo jezičku aktivnost, već i širu kulturološku, to jest čin komunikacije među različitim kulturama. Prevođenje uvijek uključuje i jezik i kulturu, iz sasvim jednostavnog razloga: jezik i kultura ne mogu se međusobno odvojiti. Jezik je omeđen kulturom, budući da iskazuje kulturnu stvarnost, a značenja riječi, rečenica ili većih dijelova teksta mogu se razumjeti jedino unutar konteksta kulture u kojoj su upotrijebljeni (House 2009: 11). Kao takvi, prijevodi sadrže pregršt podataka i saznanja o specifičnim kulturnim osobnostima izvornog teksta nekog djela, a ta saznanja trebaju doprinijeti boljem razumijevanju drugih tekstova iz iste kulture, ali jednako i njenih baštinika, što bi trebalo obogatiti znanja i poglede na svijet kod recipijenata prijevoda. Tako prevođenje predstavlja izuzetno bitan aspekt mnogo šireg koncepta interkulturalne komunikacije.

Da bi se jedan prijevod mogao smatrati uspješnim, prevoditelj u obzir mora uzeti izvorni tekst, te recipijente svoga prijevoda. Pod recipijentima prijevoda podrazumijevaju se konkretni ljudi, zajedno s njihovim kontekstu-

alnim znanjem, kulturnom pozadinom, stepenom obrazovanja itd. Svaki prijevod, shodno tome, uključuje tri strane: izvorni tekst, prevoditelja i njegovu interpretaciju, te recipijente prijevoda. Prijevod tako ne ovisi samo o izvornom tekstu i interpretaciji prevoditelja, već i o razlozima za prevođenje, o ciljnoj grupi čitatelja i drugim faktorima koji nemaju veze s prevođenjem kao čisto jezičkom aktivnošću. To su društveni faktori, koji su često bitniji od jezičkih faktora ili same kompetencije prevoditelja.

Značaj zbroja svih društvenih faktora i njihov utjecaj na prevođenje potvrđuje se i tradicionalnim shvatanjem kako je bolje prevoditi sa stranog na maternji jezik, a ne obrnuto. Međutim, usmjeravanje pažnje na društvene faktore na neki način i modificira ovo tradicionalno shvatanje. Naime, razlog zbog kojeg je generalno uputnije prevoditi na maternji nego na strani jezik nije samo to što općenito svi ljudi bolje vladaju maternjim nego stranim jezikom, kako se tradicionalno tumači davanje prednosti maternjem jeziku (vidjeti: Bowe, Martin 2007: 141), već jednako i to što samo odlično upućeni u kulturu jedne jezičke zajednice mogu adekvatno i u potpunosti razumljivo prevesti tekst s drugog jezika. Prevoditelj mora do tančina poznavati društvene faktore i potrebe određene kulture, ali i uvidjeti društvenu potrebu za određenim prijevodom, a to najbolje mogu izvorni baštinici neke kulture.

U neraskidivoj vezi s društvenom potrebom i opravdanošću jeste jedno od nezaobilaznih pitanja u teoriji prevođenja, a to je svrha prijevoda (vidjeti: Newmark 2001: 42–61; Nord 2005: 27–30; House 2009: 26–27). Kad se prevoditelj fokusira na svrhu prijevoda, to konkretno znači da pažnju usmjerava na to kako prijevod učiniti relevantnim za recipijente, pri čemu su kulturološke norme od posebnog značaja, budući da će prijevod morati ispuniti svoju svrhu u kulturi na čiji se jezik tekst prevodi. Prevođenje je u tom slučaju još jedno sredstvo pomoću kojeg će se obogatiti ciljni jezik i kultura, pri čemu se vjernosti izvorniku ne poklanja skoro nikakva pažnja (Faull 2004: 1). Tu posebno do izražaja dolazi uloga prevoditelja, dok je uloga izvornog teksta i njegovih jezičkih osobnosti znatno umanjena. U takvim okolnostima, kad jezički oblici i značenja izvornika gube dobar dio svoga značaja, nije toliko bitno šta sam autor ima kazati određenim tekstom, već koju svrhu prevedeni tekst ispunjava i kakvu poruku šalje recipijentima. To se veoma često radi nauštrb semantičkog sadržaja samoga izvornika.¹

---

1 Neizbježno i sasvim opravdano pitanje pritom jeste da li usmjeravanje pažnje na ciljnu kulturu može opravdati nepoštivanje originalnog teksta izvornika. Kod mnogih književnih i naučnih tekstova od historiografskog značaja veoma je značajno prenijeti značenja vjerno, te stoga takva djela zaslužuju izvjestan stepen autonomije u odnosu na recipijente prijevoda.

Ako prevoditelj stvara tekst koji upućuje na neki drugi tekst prije nego na svoj vlastiti, on to najvjerojatnije čini zato što misli da je taj drugi tekst vredniji nego što bi mogao biti njegov vlastiti. Drugim riječima, prevoditelj priziva autoritet teksta koji predstavlja svojim prijevodom (Lefevere 2003: 1–2). Tako prijevodi umnogome doprinose tome da prevedeni tekstovi vremenom počinju uživati viši status, a nije rijedak slučaj ni to da “obični čitatelji” više cijene prevedene tekstove od onih izvorno napisanih na njihovom materijem jeziku, samo zato što su prvi prevedeni s nekog drugog jezika. Međutim, postoje i tekstovi koji uživaju tako visok status da su mnogi vjerovali i tvrdili kako ih uopće ne treba prevoditi na druge jezike. Takvo se vjerovanje najčešće veže za religijske tekstove, kao što su *Kur'an*, *Biblija*, *Sutre*, *Vede*, *Tora*, *Tal-mud* itd.² Prijevodi takvih tekstova prate se s posebnom pažnjom i često izazivaju mnoge polemike, a pristup je različit u odnosu na tekstove koji ne uživaju tako visok status, budući i da se forma kod takvih tekstova smatra svetom i nastoji se što je moguće adekvatnije prenijeti u drugi jezik.³ Općenito, sve što je tekst manje značajan za jednu kulturu, njegov će prijevod povući za sobom manje polemika. To se potom odražava i na pristup samih prevoditelja, pa se slobodnijim stilom prevode tekstovi iz udaljenijih kultura. Tako su tekstovi na grčkom i latinskom jeziku uživali viši status u Evropi jer potječu iz prestižnih kultura, dok se tekstovima iz drugih kultura nije pridavao toliki značaj (Lefevere 2003: 3). Upravo je takav pristup izjedrio Fitzgeraldov prijevod *Rubaijas* perzijskog na engleski jezik i omogućio mu toliki uspjeh. Fitzgerald je imao slobodu prevesti Hajjamove *Rubaije* onako kako ih on sam razumije, budući

---

Drugim riječima, specifične osobenosti takvih tekstova mogu zahtijevati malo više kontrole u njihovoj interpretaciji i predstavljanju nekoj drugoj kulturi. (Vidjeti: House 2009: 26)

Međutim, nema sumnje da je ovakav slobodan pristup u prošlosti imao velikog uspjeha, što ga čini u potpunosti opravdanim. Jedan od tekstova koji to nesumnjivo potvrđuje jeste prijevod s perzijskog na engleski jezik *Rubaija* Omera Hajjama od Edwarda Fitzgeralda, načinjen u vremenskom razmaku od 1859. do 1889. godine. Taj je prijevod sasvim slobodan; mnogi su stihovi parafrazirani, a u nekim rubajjama uopće nije moguće pratiti semantički sadržaj originala na perzijskom jeziku, tako da se ovaj prijevod nekad čak naziva i *Rubaiyat of FitzOmar*. Međutim, takvim je pristupom Fitzgerald postigao ogroman uspjeh, budući da su Hajjamove *Rubaije* postale planetarno poznate u XIX stoljeću, i to najviše zahvaljujući Fitzgeraldovom prijevodu. Utjecaj je bio toliki da se Hajjam počinje posmatrati više kao pjesnik i u samom Iranu tek nakon Fitzgeraldovog prijevoda i uspjeha koji taj prijevod doživljava na Zapadu, dok je ranije više bio poznat po svojim naučnim dostignućima.

2. Neki od tih religijskih tekstova uopće nisu prevedeni, dok su prijevodi drugih stekli ikoničan status. Više o tome vidjeti: Edwards 2012: 57–59.
3. Huetius je tako napisao kako *Sveto pismo* treba prevoditi riječ za riječ, jer je u tom tekstu čak i red riječi misterija. (Vidjeti: Lefevere 2004: 3, 86–101) Isto tako, u orijentalno-islamskoj kulturi poznati su prijevodi riječ za riječ, a najčešće se vežu za tekst Kur'an.

da je bio prvi koji ih predstavlja zapadnoj kulturi uopće. Da je na isti način preveo, naprimjer, neko od djela Dantea Alighierija, vjerovatno bi se susreo sa snažnim kritikama mnogih koji bi to učinili na drugačiji način.

II.

Mesneviya Dželaluddina Rumija jeste knjiga poezije u šest tomova, nastala na perzijskom jeziku u XIII stoljeću u gradu Konji, u Maloj Aziji. Ona predstavlja najznačajnije djelo glasovitog perzijskog pjesnika i islamskog mislioca, koje mu je i priskrbilo posebno mjesto u perzijskoj književnosti. Na *Mesneviyu* se često referira kao na *Kur'an na perzijskom*, *srž Kur'ana*, *enciklopediju sufizma*, *Bibliju sufizma*, *remek-djelo perzijske i svjetske književnosti* i sl. (Vidjeti: Hadžimulić 1985: I; Džaka 1997: 324). Ovo je djelo već stoljećima izuzetno mnogo čitano i komentirano na Istoku, tako da predstavlja djelo klasične perzijske književnosti koje je izvršilo najveći utjecaj izvan govornog područja perzijskog jezika, a posebno na teritoriji nekadašnjeg Osmanskog carstva, gdje je poslije Rumijeve smrti formiran sufijski red mevlevija kako bi se sačuvala i promovirala misao ovoga autora. Rumijeva su djela postala izuzetno popularna i izvršila su golemi utjecaj na divansku poeziju na osmanskome jeziku. Među svim djelima u tome prednjači *Mesneviya*, koja je i nastala kao putokaz i smjernica onima koji hode duhovnim putem sufizma. Rumijeva poezija općenito, a *Mesneviya* posebno, sve veću popularnost doživljavaju u posljednje dvije decenije i na Zapadu, i već su godinama među najčitanijim knjigama u Evropi i Sjevernoj Americi. Popularnost Rumijevih djela dostigla je toliki stepen da se potraga za njegovom poezijom na Zapadu nerijetko opisuje riječju *Rumi-manija*. (Vidjeti: Barks 2007; Lewis 2008: 1–3)

Mesneviya uživa poseban status u bošnjačkoj kulturnoj tradiciji, koji potječe iz vremena kada je Bosna bila dio teritorije Osmanskog carstva. Taj se status ogleda u bogatoj tradiciji usmenog tumačenja i pisanih komentara *Mesneviye*, te njenom utjecaju na književnost Bošnjaka na perzijskom, turskom i arapskom jeziku. Postoji više pjesnika Bošnjaka koji su svoju poeziju pisali pod utjecajem ovog Rumijevog djela. Osim toga, postoje i komentari *Mesneviye* nastali u vrijeme osmanske vladavine koje su pisali autori s ovih prostora. Međutim, poseban status ovoga djela ogleda se ponajviše u bogatoj tradiciji njegovog usmenog tumačenja već od XVI stoljeća, i to u dvama gradovima: Sarajevu i Mostaru. Ta tradicija usmenog tumačenja *Mesneviye* prenosila se s koljena na koljeno i još uvijek je u izvjesnoj mjeri prisutna.⁴

4 O tradiciji usmenog tumačenja *Mesneviyeu* Bosni i Hercegovini više vidjeti: Hadžimulić 1985; Trako 1987; Džaka 1996; Algar 2001; Drkić 2005.

Mesnevlja je na ovim prostorima, a posebno u krugovima u kojima se tumačila, doživljavana kao mnogo više od književnog, filozofskog ili gnostičkog djela, kako se najčešće na nju referira u svijetu. U predgovoru prijevoda na bosanski jezik stoji da ona kao remek-djelo zauzima visoko mjesto, odmah iza Kur'ana i hadisa (Hadžimulić 1985: II). Tako se *Mesnevlji* i pristupalo na predavanjima, a cilj lekcija naučenih iz *Mesnevlje* bio je moralno usavršavanje čovjeka i savladavanje prepreka na putu duhovnog izrastanja. Ustvari, činjenica da su ta usmena tumačenja postojala u tom obliku na najbolji način potvrđuju status ovoga djela u određenim krugovima, koji su se – doduše u mnogo manjem obimu – zadržali i do danas.

Ipak, i pored tolikog značaja koji je imalo i statusa koji je uživalo, ovo djelo dosad nije u integralnom obliku prevedeno s perzijskog na bosanski jezik. Postoje samo svjedočanstva o njegovom usmenom tumačenju i prevodenju, uglavnom pojednostavljenom i prilagođenom širokom krugu slušatelja. Činjenica da je *Mesnevlja* toliko tumačena i komentirana, a da još uvijek nije u integralnom obliku prevedena s izvornika na bosanski jezik i objavljena mnogo govori o tome kako je ona posmatrana u prošlosti na ovim prostorima. Može se reći da upravo status i značaj *Mesnevlje* imaju veze s tim da je akcent bio upravo na tumačenju njenog teksta, a prijevod je neizbježan samo zato što mora biti integriran u komentar djela na stranom jeziku, pri čemu po svome značaju nije ravan tumačenju. To se može argumentirati činjenicom da je prijevod veoma slobodan i znatno pojednostavljen. Postojanje duge tradicije usmenog tumačenja, uz pisane komentare i utjecaj na velik broj bošnjačkih pjesnika, te nepostojanje objavljenog prijevoda integralnog tekstau isto vrijeme govori kako je *Mesnevlja* bila doživljavana kao tekst na stranom jeziku, ali ne i kao tekst iz strane kulture. Naprotiv, ona je u određenoj mjeri – koja nije zanemariva – učestvovala u oblikovanju svijesti i svjetonazora njenih bosanskohercegovačkih recipijenata i na taj način izvršila utjecaj i na ovdašnju kulturnu tradiciju.

III.

Jedini prijevod *Mesnevlje* s perzijskog na bosanski jezik načinio je Fejzullah Hadžibajrić, i to samo prva dva od ukupno šest svezaka. Prvi svezak štampan je 1985. godine, a drugi svezak dvije godine kasnije. Imajući u vidu sve okolnosti koje se vežu za *Mesnevlju* na ovim prostorima, jasno je da Hadžibajrić pred sobom nije imao nimalo lahak zadatak, budući da je *Mesnevlja* i prije tog prijevoda bila relativno poznat tekst u ovdašnjoj kulturi. Hadžibajrić nije bio neko ko je posredstvom prijevoda tek trebao predstaviti ovo djelo dru-

goj kulturi, već njegov prijevod predstavlja odraz i sliku tradicije usmenog tumačenja *Mesnevice*. Ustvari, ovaj prijevod na bosanski jezik direktni je rezultat predavanja *Mesnevice* u Sarajevu. Fejzullah Hadžibajrić bio je *mesnevihan*, osoba koja je usmeno tumačila *Mesneviju*, tako da njegov prijevod ustvari predstavlja prečišćeni i naknadno prerađeni tekst njegovih usmenih izlaganja, koja su snimana, a potom zapisivana. On u iznimno vrijednim uvodnim zabilješkama u drugom svesku, iz kojih se dâ iščitati poseban odnos prema *Mesneviji* unutar specifičnog kruga recipijenata, navodi kako je ovaj prijevod ustvari njegovo usmeno prevođenje, u kojem se ravnao prema nivou znanja prisutnih slušatelja i služio se narodnim izrazima, uz strogo vođenje računa da se sačuva tesavvuska misao i orijentalna alegoričnost. (Hadžibajrić 1987: I)

Zanimljivo je da je prijevod, osim prvih osamnaest stihova prvoga sveska poznatih kao *Lament naja*, načinjen u prozi, iako je izvorni tekst u poeziji. Osim toga, prijevod je popraćen velikim brojem komentara, smještenih iza teksta. Ti komentari obimom ne zaostaju za originalnim tekstom. No, i pored tako opširnih komentara, sam tekst opet je poprilično pojednostavljen i nerijetko više tumačen nego prevođen. Tako zauzet kurs prevoditelj slijedi dokraja i nema nikakve sumnje da to čini sasvim svjesno i namjerno. Kao dobar primjer može poslužiti kazivanje iz drugog sveska o svađi četverice ljudi oko naziva za grožđe. Prvih nekoliko stihova prevedeni su na sljedeći način:

Četvorica ljudi su dobili po srebrenu novčanicu.

Jedan je bio Perzijanac i on reče da će za to kupiti “engjur” (grožđe).

Drugi je bio Arap, i on reče da će za to kupiti
Ineb (što na arapskom znači grožđe).

Treći među njima je bio Turčin, on reče da neće
Ni jedno ni drugo, nego želi kupiti “uzum”.

Četvrti je bio Grk i on je htio sebi kupiti
Nešto četvrto, a ne što i oni, nego “istafila”.

Radi neznanja posvađali su se, a svi su imali
Jednu potrebu, da jedu isto grožđe.

Blesani, počeli su se šaketati, bili su
Puni neznanja, a prazni od znanja.

Tu se našao jedan čovjek koji poznaje jezike i tajne,
Jedino ih je misaoni čovjek mogao dovesti do sporazuma. (Rumi 1987:
220–221)

Ovi stihovi jasno oslikavaju prevoditeljev metod i zorno pokazuju koliko je pojednostavljen prijevod *Mesneville* na bosanski jezik. Čak se može kazati da je posrijedi više komentar nego prijevod, što se vidi iz činjenice da – pored velikog broja komentara na kraju knjige – prevoditelj i u samom tekstu nerijetko intervenira tako što u zagradama objašnjava određene pojmove. S druge strane, opet, neke termine veoma bitne u sufizmu uopće ne prepoznaje kao takve. Takav je primjer s posljednjim među naprijed citiranim stihovima, koji u originalu glasi:

صاحب سری عزیز صد زبان
گر بدی آنجا، بدادی صلحشان⁵

To bi se moglo prevesti na sljedeći način:

Tajne poznavatelj, dragi, stotinu jezika što govori
Da je bio tamo, među njih sigurno mir donio bi.

Dva bitna termina u sufizmu, *sāheb-e serr* (poznavatelj tajne)⁶ i ‘*azīz* (dragi)⁷, Hadžibajrić pojednostavljeno spaja s trećim pojmom (*sadzabān* – poznavatelj stotinu jezika) i sve skupa prevodi u sintagmi “čovjek koji poznaje jezike i tajne”. Očigledno je da se za ovako pojednostavljen prijevod odlučio iz praktičnih razloga i vođen potrebama recipijenata, koji su ustvari bili slušatelji njegovih usmenih izlaganja i predavanja. Takav pristup sam prevoditelj opravdava opet posebnim i nesvakidašnjim okolnostima s kojima se susreće prevoditelj nekog teksta na stranom jeziku, budući da su njegovim predavanjima prisustvovali ljudi koji nisu bili duboko upućeni u sufizam, pa je on bio prinuđen sadržaj tih predavanja prilagođavati njima. Osim toga, struktura slušatelja mijenjala se veoma često: jedni su odlazili, a pristizali su novi slušatelji (Hadžibajrić 1987: I), što je značilo da tekst mora biti krajnje pojednostavljen

---

5 *Mesneville* II: 3687.

6 O značenju termina *sāheb-e serr* i njegovoj upotrebi u sufijskoj poeziji na perzijskom jeziku vidjeti: Zamānī 2000: II: 899.

7 O značenju termina ‘*azīz* i njegovoj upotrebi u sufijskoj poeziji na perzijskom jeziku vidjeti: Saḡgādi 2002: 580.

kako bi ga svi mogli shvatiti. Hadžibajrić je, prema tome, bio svjestan specifičnog statusa koji je uživao tekst *Mesnevice* s jedne i nivoa znanja recipijenata s druge strane; upravo iz tog razloga svom prevođenju pristupa potpuno svjestan tih specifičnih okolnosti. Prevoditelj se jeste odlučio za slobodniji prijevod, iako se takav pristup, kako smo već vidjeli, uglavnom veže za manje poznata djela iz daljih kultura i ne očekuje se kod tekstova koji uživaju viši status. Međutim, takav je slobodni pristup nadomješten brojnim komentarima iza samoga teksta, što čitatelju daje znak da pred sobom ima veoma značajan tekst.

Na primjeru ovoga prijevoda potvrđuje se činjenica da prijevod ne ovisi samo o jezičkoj razumljivosti teksta, već način na koji prevoditelj *doživljava* izvorni tekst ustvari određuje njegov pristup. Kako je vidljivo, prevoditelj je vodio računa o jednom aspektu izvornog teksta i jednoj grupi recipijenata. Predodžba o golemom značaju izvornog teksta u specifičnim uvjetima pojavljuje se kao breme na leđima prevoditelja, u čemu presudnu ulogu igraju recipijenti, njihovo kontekstualno znanje, te nivo obrazovanja i razumijevanja tog teksta. Na ovom primjeru potvrđuje se ono što se u teoriji prevođenja naziva skretanje pažnje sa *semantike teksta* na *pragmatiku njegove interpretacije* (Vidjeti: House 2009: 29–42). U centru pažnje više nije tekst, već prevoditeljevo razumijevanje tog teksta i njegova interpretacija, koja je opet uvjetovana znanjem i shvatanjem tačno određenih recipijenata.

Hadžibajrićev prijevod *Mesnevice* jeste spomenik posebnog odnosa prema Orijentu i razumijevanja tog dijela svijeta u Bosni i Hercegovini. On je i svjedočanstvo kulturne povezanosti Bosne i Orijenta, iako je nastao mnogo vremena nakon što je Bosna prestala formalno biti dio tog svijeta. Ova je knjiga, ustvari, najbolji čuvar tradicije usmenog tumačenja *Mesnevice* u gradu Sarajevu. Zbog svega toga, u sebi čuva pregršt izuzetno vrijednih podataka za izučavanje kulturne tradicije Bosne i Hercegovine i posebnog odnosa prema orijentalno-islamskoj kulturi. Prema tome, prijevod *Mesnevice* na bosanski jezik svjedoči o tome kako prijevodi ne predstavljaju samo vrijedan izvor za proučavanje stranih kultura i njihovoga utjecaja, već ponekad u sebi čuvaju izuzetno vrijedna saznanja o kulturi na čiji se jezik određeni tekst prevodi.

Međutim, iako je prijevod prva dva sveska *Mesnevice* na bosanski jezik načinjen prvobitno za one koji su slušali usmena predavanja, on se od usmenog tumačenja *Mesnevice* razlikuje po činjenici da je na raspolaganju širem krugu čitatelja, od kojih većina ne doživljavaju ovo djelo onako kako su to činili slušatelji usmenih predavanja. U međuvremenu su se i društvene okolnosti u Bosni i Hercegovini izmijenile, a i *Mesnevija* je postala zanimljiva i dostupna mnogo širem krugu zainteresiranih. Djelo je postalo izuzetno popularno na

Zapadu i u čitavom svijetu, a ta popularnost navela je na čitanje bosanskog prijevoda mnoge koji ne baštine tradiciju o kojoj je bilo riječi, jer su obrazovani prema savremenim evropskim obrascima. Većina čitatelja danas u *Mesneviji* ne traži putokaz ili pouku za život, već želi pročitati djelo o kojem se toliko govori u svijetu. Naposljetku, i tradicija o kojoj se toliko govori nagnala je na čitanje prijevoda mnoge koji nisu najbolje upoznati s njom.

Primijetivši i sam kako je Hadžibajrićev prijevod specifičan, nekoliko godina svojim studentima davao sam ga na čitanje, a naknadno sam tražio njihovo mišljenje. Zajednička je ocjena da je neočekivano jednostavan i da im se ne čini potpuno kompatibilnim s onim što su o *Mesneviji* naučili na predavanjima i iz relevantne literature, odnosno s onim što su oni otprije očekivali. Razlog takvog shvatanja sasvim je jednostavno objasniti: studenti ovome prijevodu ne prilaze iz okvira u kojem je on nastao, oni ne baštine tradiciju usmenog tumačenja, budući da uglavnom nisu prisustvovali predavanjima i usmenom tumačenju *Mesnevije*. Njihovo kontekstualno znanje i pogledi na svijet razlikuju se od kontekstualnog znanja recipijenata kojima je Hadžibajrićev prijevod prvenstveno namijenjen. Sve to skupa stvara potrebu za novim prijevodom koji bi zadovoljio potrebe onih koji u *Mesneviji* vide književno djelo, ali i onih koji u njoj vide mnogo više od toga. Budući da je posrijedi semantički relativno jednostavan tekst, koji se bez većih teškoća može prevesti na bilo koji drugi jezik, to se čini izvodivim, između ostalog i zbog toga što je Dželaluddin Rumi nastojao svoju poruku prenijeti ljudima koji potječu iz različitih kultura, te posebno zbog činjenice da je svoje najpoznatije djelo napisao u gradu Konji, jednoj izrazito višejezičnoj i multikulturalnoj sredini u XIII stoljeću.

Ostaje činjenica da je Hadžibajrićev prijevod krajnje osoben, i to ne samo zbog posebnog pristupa jednom djelu iz orijentalno-islamske kulture, već i zbog načina na koji ovaj prijevod danas doživljavaju oni koji su više okrenuti Zapadu, među kojima ima i onih što su o *Mesneviji* više saznali iz zapadnih izvora. To što je manje shvatljiv onima koji su obrazovani prema savremenim zapadnim obrascima svjedoči o čvrstoj povezanosti Hadžibajrićevog prijevoda *Mesnevije* s orijentalno-islamskom tradicijom, ali u isto vrijeme danas ovaj prijevod postavlja u središte iznimno zanimljive kulturne interakcije između Orijenta, Bosne i Evrope.

IZVORI

Balxī Rūmī, Moulānā Ġalāloddīn (2001), *Masnawī-ye Ma'nawī*, bar asās-e nosxe-ye tashihšode-ye Reinold Nīkolson, Čāp-e dowwom, Sedā-ye mo'āser, Tehrān

Rumi, Mevlana Dželaluddin (1985), *Mesneviya I*, prevod i komentar: Fejzullah Hadžibajrić, Tekijski odbor Nakšibendijsko Mevlevijske tekije na Mlinima u Sarajevu (Katedra Mesneviye), Sarajevo

Rumi, Mevlana Dželaluddin (1987), *Mesneviya II*, prevod i komentar: Fejzullah Hadžibajrić, Tekijski odbor Nakšibendijsko Mevlevijske tekije na Mlinima u Sarajevu (Katedra Mesneviye), Sarajevo

LITERATURA

Algar, dr. Hamid (2001), "Perzijska književnost u Bosni i Hercegovini", *Beharistan*, br. 3-4, 165–182

Bowe, Heather and Martin, Kylie (2007), *Communication Across Cultures. Mutual Understanding in a Global World*, Cambridge University Press, Cambridge

Drkić, Monir (2006), "Ahamiyyat-e Masnawī-ye Ma'nawī bara-ye mardom-e Bosni wa Herzegowīn", *Soxan-e 'ešq*, br. 31-32, 35–41

Džaka, Bećir, (1996), "Interes za sufijsku poeziju kod bosanske uleme", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XVII-XVIII, 373–385

Džaka, Bećir, (1997), *Historija perzijske književnosti*, Naučno-istraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo

Edwards, John (2012), *Multilingualism. Understanding Linguistic Diversity*, Continuum, London and New York

Faull, Katherine M. (ur.) (2004), *Translation and Culture*, Bucknell University Press, Lewisburg

Hadžibajrić, Fejzullah (1987), "O prevodu drugog sveska Mesneviye", u: Rumi, Mevlana Dželaluddin, *Mesneviya I*, prevod i komentar: Fejzullah Hadžibajrić, Tekijski odbor Nakšibendijsko Mevlevijske tekije na Mlinima u Sarajevu (Katedra Mesneviye), Sarajevo, I–II

Hadžimulić, Halid (1985), "O Mesneviiji", u: Rumi, Mevlana Dželaluddin, *Mesneviya I*, prevod i komentar: Fejzullah Hadžibajrić, Tekijski odbor Nakšibendijsko Mevlevijske tekije na Mlinima u Sarajevu (Katedra Mesneviye), Sarajevo, I–V

House, Juliane (2009), *Translation*, Oxford University Press, Oxford

Lefevere, André (ur.) (2003), *Translation, History, Culture: a Sourcebook*, First published 1992, Routledge, London and New York

Lewis, Franklin D. (2008), *Rumi: past and present, East and West. The Life, Teachings and Poetry of Jalāl al Din Rumi*, First edition 2000, Oneworld Publications, Oxford (US)

Newmark, Peter (2001), *About Translation*, First published 1991, Multilingual Matters, Bristol

Nord, Crisitane (2005), *Theory, Methodology and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*, translated from the German by Crisitane Nord and Penelope Sparrow, second edition, Rodopi, Amsterdam/Atlanta

- Sağgādī, Sayyed Ġa'far (2002), *Farhang-e estelāhāt wa ta'bīrāt-e 'erfānī*, Čāp-e še-šom, Entešārāt-e Tahūrī, Tehrān
- Trako, Salih (1987), "Predavanja Mesnevije i mesnevihani u Sarajevu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, br. XIII-XIV, 220–226
- Zamānī, Karīm (2000), *Šarh-e ġāme'-e Masnawī-ye ma'nawī*, Entešārāt-e Ettlā'āt, Tehrān

CULTURAL INTERACTION BETWEEN THE "ORIENT", BOSNIA AND EUROPE IN THE BOSNIAN TRANSLATION OF RUMI'S *MASNAVI*

Summary

The *Masnawi*, as the best-known book of 13th-century Persian poet and Islamic thinker Jalaluddin Rumi, has enjoyed high esteem in the cultural tradition of Bosnia and Herzegovina for centuries. This reverence can be traced in an interesting tradition of public readings and commentaries of its verses and stories, critiques of the book authored by Bosnian scholars, and its influence on the work of Bosnian poets, writing primarily in Persian and Turkish languages, but also in Arabic. The integral text of the *Masnawi* has not yet been translated into Bosnian from its original Persian, but Fejzullah Hadžibajrić translated the first two of its six volumes. It is interesting to note that this translation of the *Masnawi* is accompanied by a large number of comments added to the end of the book. Nevertheless, the translator gave priority to interpreting and explaining certain concepts and terms in the original text, ahead of finding translation equivalents in Bosnian. Such an attitude reveals the translator's specific approach in translating the *Masnawi*, and is evidence of strong cultural connections between Bosnia and the "Orient", even though the translation came a long time after Bosnia ceased to be a part of that world. However, this translation appears to be incomprehensible and "inadequate" to younger readers. The problem of "inadequacy" to those who are less familiar with Islamic culture than with European cultural traditions shows this translation's

connection to Islamic culture, while simultaneously placing it into the heart of cultural interactions between the “Orient”, Bosnia and Europe.

KEY WORDS: *Jalaluddin Rumi, the Masnavi, Fejzullah Hadžibajrić, translation, aim of translation, translation and culture, Orient, Bosnia, Europe*

PODACI O AUTORIMA

Lada Badurina
Filozofski fakultet
Rijeka (Hrvatska)
lbadurin@ffri.hr

Branimir Belaj
Filozofski fakultet
Osijek (Hrvatska)
branimir.belaj@os.t-com.hr

Robert Bońkowski
Uniwersytet Śląski
Katowice (Poljska)
robert.bonkowski@us.edu.pl

Refik Bulić
Filozofski fakultet
Tuzla (Bosna i Hercegovina)
refik.bulic@untz.ba

Halid Bulić
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
halidb10@yahoo.com

Munir Drkić
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
munir.drkic@gmail.com

Elma Durmišević-Cernica
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
elmicad@googlemail.com

Nada Ivanetić
Filozofski fakultet
Rijeka (Hrvatska)
ivanetic@efri.hr

Mirela Omerović
Pedagoški fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
mirelamuftic@yahoo.com

Nikolina Palašić
Filozofski fakultet
Rijeka (Hrvatska)
npalasic@ffri.hr

Ismail Palić
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
ismailpalic@yahoo.com

Elenmari Pletikos Olof
Filozofski fakultet
Zagreb (Hrvatska)
epletikos@ffzg.hr

Mirjana Popović
Fakultet humanističkih nauka
Mostar (Bosna i Hercegovina)
mirjana.popovic@mail.com

Amela Šehović
Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
amela.sehovic@yahoo.com

Ivo Pranjković
Filozofski fakultet
Zagreb (Hrvatska)
ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

Sanda Lucija Udier
Filozofski fakultet
Zagreb (Hrvatska)
sanda-lucija.udier@zg.t-com.hr

Ermina Ramadanović
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Zagreb (Hrvatska)
eramadan@ihjj.hr

Jelena Vlašić Duić
Filozofski fakultet
Zagreb (Hrvatska)
jvduic@ffzg.hr

Aleksandar Stefanović
Université Paris-Sorbonne
Pariz (Francuska)
a.stefano@laposte.net

Jezička redakcija:	Autori
Korektura:	Halid Bulić
Lektura sažetaka:	Ksenija Kondali
UDK:	Senada Dizdar i Lejla Hajdarpašić
Priprema:	TDP d.o.o., Sarajevo
Štampa:	Dobra knjiga, Sarajevo
Tiraž:	200 primjeraka